

**VIJEĆE MINISTARA
BOSNE I HERCEGOVINE**

1057

Temeljem članka 17. Zakona o financiranju institucija Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", br. 61/04, 49/09, 42/12, 87/12 i 32/13), članka 17. stavak (4) Zakona o Proračunu institucija Bosne i Hercegovine i međunarodnih obveza Bosne i Hercegovine za 2018. godinu ("Službeni glasnik BiH", broj 8/18) i Odluke o kriterijima za dodjelu sredstava interventne proračunske pričuve broj 11-3-16-450-1/18 od 09.02.2018. godine, zamjenik predsjedatelja Vijeća ministara Bosne i Hercegovine donosi

**ODLUKU
O INTERVENTNOM KORIŠTENJU SREDSTAVA
TEKUĆE PRORAČUNSKE PRIČUVE**

Članak 1.
(Predmet Odluke)

Odobravaju se sredstva za interventno korištenje tekuće proračunske pričuve Proračuna institucija Bosne i Hercegovine i međunarodnih obveza Bosne i Hercegovine za 2018. godinu u iznosu od 2.000,00 KM (slovima: dvijetisućekonvertibilnih-maraka) Udruzi "Moje selo" iz Pala u svrhu jednokratne financijske potpore u svrhu pomoći pri realizaciji planiranih aktivnosti.

Članak 2.
(Mjerodavnost za realizaciju)

Za realizaciju ove Odluke zaduženo je Ministarstvo financija i trezora Bosne i Hercegovine u skladu sa Zakonom o financiranju institucija Bosne i Hercegovine, a uplata će se izvršiti na tekući račun Udruge "Moje selo".

Članak 3.

(Izvjешće o namjenskom utrošku sredstava)

Obvezuje se Udruga "Moje selo" da po okončanju financiranja predviđenih aktivnosti dostavi izvješće o namjenskom utrošku sredstava.

Članak 4.

(Stupanje na snagu)

Ova Odluka stupa na snagu danom donošenja i objavljuje se u "Službenom glasniku BiH".

Број 11-3-16-450-68/18
23. listopada 2018. године
Сарајево

Zamjenik predsjedatelja
Vijeća ministara BiH
Mirko Šarović, v. r.

На основу члана 17. Закона о финансирању институција Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", бр. 61/04, 49/09, 42/12, 87/12 и 32/13), члана 17. став (4) Закона о Буџету институција Босне и Херцеговине и међународних обавеза Босне и Херцеговине за 2018. годину ("Службени гласник БиХ", број 8/18) и Одлуке о критеријумима за додјелу средстава интервентне буџетске резерве број 11-3-16-450-1/18 од 09.02.2018. године, замјеник председавајућег Савјета министара Босне и Херцеговине доноси

**ОДЛУКУ
О ИНТЕРВЕНТНОМ КОРИШТЕЊУ СРЕДСТАВА
ТЕКУЋЕ БУЏЕТСКЕ РЕЗЕРВЕ**

Члан 1.
(Предмет Одлуке)

Одобравају се средства за интервентно кориштење текуће буџетске резерве Буџета институција Босне и Херцеговине и међународних обавеза Босне и Херцеговине за 2018. годину у износу од 2.000,00 KM (словима: двије хиљаде-конвертибилних марака) Удружењу "Моје село" из Пала у

сврху једнократне финансијске подршке у сврху помоћи при реализацији планираних активности.

Члан 2.

(Надлежност за реализацију)

За реализацију ове Одлуке задужено је Министарство финансија и трезора Босне и Херцеговине у складу са Законом о финансирању институција Босне и Херцеговине, а уплата ће се извршити на текући рачун Удружења "Моје село".

Члан 3.

(Извјештај о намјенском утрошку средстава)

Обавезује се Удружење "Моје село" да по окончању финансирања предвиђених активности достави извјештај о намјенском утрошку средстава.

Члан 4.

(Ступање на снагу)

Ова Одлука ступа на снагу даном доношења и објављује се у "Службеном гласнику БиХ".

Број 11-3-16-450-68/18
23. октобра 2018. године
Сарајево

Замјеник предједавајућег
Савјета министара БиХ
Мирко Шаровић, с. р.

На основу члана 17. Закона о финансирању институција Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", бр. 61/04, 49/09, 42/12, 87/12 и 32/13), члана 17. став (4) Закона о Budžetu институција Босне и Херцеговине и међународних обавеза Босне и Херцеговине за 2018. годину ("Службени гласник БиХ", број 8/18) и Одлуке о критеријима за додјелу средстава интервентне budžetske резерве број 11-3-16-450-1/18 од 09.02.2018. године, замјеник предједавајућег Вјећа министара Босне и Херцеговине доноси

ODLUKU

O INTERVENTNOM KORIŠTENJU SREDSTAVA TEKUĆE BUDŽETSKJE REZERVE

Члан 1.

(Предмет Одлуке)

Одобравaju се средства за интервентно кориштење текуће budžetske резерве Budžeta институција Босне и Херцеговине и међународних обавеза Босне и Херцеговине за 2018. годину у износу од 2.000,00 KM (словима: двије хиљаде конвертибилних марака) Удружењу "Моје село" из Пала у сврху једнократне финансијске подршке у сврху помоћи при реализацији планираних активности.

Члан 2.

(Надлежност за реализацију)

За реализацију ове Одлуке задужено је Министарство финансија и трезора Босне и Херцеговине у складу са Законом о финансирању институција Босне и Херцеговине, а уплата ће се извршити на текући рачун Удружења "Моје село".

Члан 3.

(Извјештај о намјенском утрошку средстава)

Обавезује се Удружење "Моје село" да по окончању финансирања предвиђених активности достави извјештај о намјенском утрошку средстава.

Члан 4

(Ступање на снагу)

Ова Одлука ступа на снагу даном доношења и објављује се у "Службеном гласнику БиХ".

Број 11-3-16-450-68/18
23. октобра 2018. године
Сарајево

Замјеник предједавајућег
Вјећа министара БиХ
Мирко Шаровић, с. р.

MINISTARSTVO OBRANE BOSNE I HERCEGOVINE

1058

Темелјем чланка 61. ставак 1. и чланка 16. Закона о управи ("Службени гласник БиХ", број 32/02), чланка 13. ст. 1 т. е) и 13. ставак 2., чланка 15. ставак (1) тачка а) Закона о одбрани Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 88/05), чланка 4. и чланка 12. Закона о зракoпловству Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 2/04, Правила летења Оружаних снага Босне и Херцеговине, колoвoз 2010., чланка 333. до 339. Правила службе у ОС БиХ и тачке 349. до 377. Правила зракoпловно техничке службе у Министарству одбране и Оружаним снагама БиХ, министар одбране БиХ доноси

NAPUTAK

ZA ISPITIVANJE UDESA I IZVANREDNIH DOGAĐAJA ZRAKOPLOVA OS BiH

POGLAVLJE I. TEMELJNE ODREDBE

Чланак 1.

(Садржај Напутка)

Овим напутком се дефинира испитивање удеса и изванредних догађаја војних зракoплова ОС БиХ који су се догодили на територији Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: БиХ) и изван БиХ, израда плана реагирања уколико дође до удеса зракoплова или изванредне ситуације, начин, организација и поступци око испитивања удеса зракoплова или изванредне ситуације, начин извјешћавања тојекoм и након истраживања, испитивање цивилно-војних удеса или изванредне ситуације, судјеловање овлашћеног представника ОС БиХ у истраживању удеса зракoплова или изванредних ситуација, које спроводи надлежно цивилно или војно тијело стране државе или цивилно тијело у БиХ, друге поступке и процедуре тојекoм и након испитивања које ће дати одговор зашто је дошло до удеса или изванредне ситуације и како сличне или исте удесе/изванредне ситуације у будућности спријечити, те начин информирања јавности о тојеку истраживања удеса зракoплова и изванредних ситуација.

Чланак 2.

(Примјенљивост)

Напутак има за циљ да прецизира мјесто, улогу, дужности и одговорности МО БиХ, заповједништва и пострoјби ОС БиХ, те персоналa на свим разинама који на било који начин судјелују у организацији, изведби и осигурању летења и другим активностима у свежи са летењем, а које могу имати везу са настaнком удеса зракoплова и изванредних догађаја.

Чланак 3.

(Дефиниције термина)

- (1) **Зракoпловно средство (у даљњем тексту: зракoплов).** Свака направа (средство) са посадом која лети или се одржава у атмосфери услјед реакције зрака, осим реакције зрака у односу на земљу. У овом напутку термин авион ће се користити за фиксна крила са својом опремом, док ће термин зракoплов бити генералан термин на лет, било средства фиксних или ротирајућих крила.
- (2) **Цивилни зракoплов.** Било који зракoплов који није државни зракoплов.
- (3) **Државни зракoплов.** Зракoплов који се користи за потребе државних тијела (изузимајући комерцијалну употребу).
- (4) **Војни зракoплов.** Зракoплов који је уписан у Регистар војних зракoплова.
- (5) **Летење зракoплова.** Активност од момента покретања мотора зракoплова, укључујући GPU (Ground Power Unit - ванјски извор напajања) па до завршетка задатке, односно до заустављања рада мотора.
- (6) **Држава регистра.** Држава у чији регистар је зракoплов уписан.

- (7) **Država događaja.** Država na čijoj se teritoriji dogodio udes ili izvanredni događaj.
- (8) **Država operatora.** Država u kojoj je lociran glavni ured operatora ili ako ured ne postoji, stalno mjesto prebivališta operatora.
- (9) **Država proizvodnje.** Država koja ima zakonske ovlasti nad organizacijom odgovornom za završno sklapanje zrakoplova.
- (10) **Kritična situacija.** Događaj koji nije udes, a vezan je za operacije zrakoplova /letenje zrakoplova), koji utječe ili je mogao utjecati na sigurnost zrakoplovnih operacija (leta).
- (11) **Izvanredni događaj.** Kritična situacija koja uključuje okolnosti koje ukazuju da se udes skoro dogodio.
- (12) **Udes zrakoplova.** Događaj povezan sa operacijama zrakoplova (korištenjem zrakoplova sa ili bez putnika) i koji se desio od momenta ukrcajanja putnika/tereta u zrakoplov, sa namjerom transporta do momenta iskrcavanja istih, i u kojem je sudjelovao jedan ili više zrakoplova i koji je rezultirao bilo kojom od sljedećih posljedica:
- a) smrtnim posljedicama ili težim ranjavanjem osoba unutar ili izvan zrakoplova, izravnog kontakta sa dijelom zrakoplova, ili uslijed izravne izloženosti izduvnom mlazu mlaznog motora, izuzev kada su smrt ili teška tjelesna povreda posljedica prirodnih uzroka, samopovrjeđivanja ili su ih prouzročile druge osobe ili kad je nastupila smrt ili teška tjelesna povreda slijepih putnika koji su se skrivali izvan dijelova koji su na raspolaganju putnicima u posadi;
 - b) oštećenje zrakoplova, otkaz njegove strukture koji negativno djeluje na jačinu strukture ili karakteristike leta zrakoplova ili zahtijeva veću opravku ili zamjenu oštećene komponente, izuzev otkaza ili oštećenja motora (kada je oštećenje ograničeno na motor, kapotaže ili agregate) ili oštećenja elisa, krajeva krila, antena, guma, kočnica, oplate, malih udubljenja ili proboja u oplati zrakoplova;
 - c) Zrakoplov je nestao ili potpuno nepristupačan (nije mu moguće prići).
- (13) **Uzroci** su radnje, propusti-greške, događaji ili okolnosti ili kombinacije istih, koji su doveli do udesa ili izvanrednog događaja.
- (14) **Smrtne povrede.** Bilo koja povreda nanesena osobi u udesu koja je rezultirala smrću.
- (15) **Teška tjelesna povreda:** povreda takva da je doveden u opasnost život povrijeđenog, ili trajno i u znatnoj mjeri oslabljen važan dio njegovog tijela ili organ, ili je prouzročena trajna nesposobnost za rad povrijeđenog i teško narušavanje njegovog zdravlja ili trajna iznakaženost (prijelom ili komplikacija, povreda koja ostavlja trajne posljedice na osobi, kao i u slučajevima povrjeđivanja kod kojih je povrijeđeni pripadnik zadržan na liječenju u zdravstvenoj ustanovi).
- (16) **Predsjedatelj povjerenstva za ispitivanje udesa.** Osoba ovlaštena, temeljem svojih kvalifikacija, sa odgovornošću za organizaciju, vođenje i kontrolu istrage udesa ili izvanrednog događaja.
- (17) **Istraga** je procedura vođena u cilju sprječavanja udesa ili izvanrednih događaja, koja uključuje sakupljanje i analizu činjenica, izvlačenje zaključaka, uključujući utvrđivanje uzroka udesa i, kada je moguće, objavljivanje preporuka u cilju sprječavanja udesa ili izvanrednih događaja.
- (18) **Rekonstrukcija događaja**
- a) Provodi se radi provjeravanja izvedenih dokaza ili utvrđivanja činjenica koje su od značaja za razjašnjenje stvari.
 - b) Tijelo koje vodi postupak može odrediti rekonstrukciju događaja, koja se vrši tako što se ponavljaju radnje ili situacije u uvjetima pod kojima se prema izvedenim dokazima događaj desio. Ako su u iskazima pojedinih svjedoka ili osoba, uključenih u udes, radnje ili situacije različito prikazane, rekonstrukcija događaja će se, po pravilu, posebno izvršiti sa svakim od njih.
 - c) Rekonstrukcija se ne smije vršiti na način kojim se vrijeđa javni red i moral ili se dovodi u opasnost život ili zdravlje ljudi.
 - d) Prilikom rekonstrukcije mogu se, po potrebi, ponovno izvesti pojedini dokazi.
- (19) **Potrebni ljudski resursi/Potrebno vrijeme.** Odnosi se na potrebno ljudstvo i vrijeme za izvršavanje održavanja, popravke, skidanja oštećenih dijelova sa zrakoplova, zamjene istih i za ponovno dovođenje zrakoplova u ispravno stanje.
- (20) **Ukupna vrijednost oštećenja.** Vrijednost u koju su uračunati potrebni ljudski resursi i vrijeme za ponovno dovođenje u ispravno stanje određenog/nih sustava zrakoplova, vrijednost ugrađenog dijela/dijelova i ostalih pratećih troškova.
- (21) **Sigurnosne preporuke.** Prijedlog povjerenstva za istraživanje udesa i izvanrednih događaja države koja vodi istragu, bazirano na podacima proizašlim kroz istragu, a sa namjerom sprječavanja udesa ili izvanrednih događaja.
- (22) **Vojni letaći.** Djelatne vojne osobe i osobe pričuvnog sastava dok su na službi, koje su raspoređene na dužnostima u Ministarstvu obrane BiH, u Oružanim snagama BiH ili u drugom tijelu državne uprave, državnoj agenciji, drugoj pravnoj osobi, vojnodiplomatskim predstavništvima, u vojnim i mirovnim misijama, i drugim misijama koje imaju diplomatski i vojnodiplomatski karakter, koji imaju jedno od letačkih zvanja propisanih Pravilnikom o vojnim letaćima i letačkoj službi u MO BiH i OS BiH.
- (23) **Uredaj za snimanje podataka** je bilo koja vrsta uređaja za snimanje podataka ugrađena na zrakoplovu, u svrhu upotpunjenja istrage udesa ili izvanrednog događaja.
- (24) **Određivanje vještačenja.** Vještačenje se određuje kada za utvrđivanje ili ocjenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz i mišljenje osoba koje raspolazu potrebnim stručnim znanjem.
- (25) **Dužnosti vještaka kojeg je odredio tužitelj, odnosno sud.** Osoba koju tužitelj, odnosno sud, odredi za vještaka, dužna je tužitelju, odnosno sudu, dostaviti svoje izvješće, sukladno nalogima tužiteljstva, odnosno suda, a osobito izvješće koje sadrži slijedeće: dokaze koje je pregledao, obavljene testove, nalaz i mišljenje do kojega je došao i sve druge relevantne podatke koje vještak smatra potrebnim za pravednu i objektivnu analizu. Vještak će detaljno obrazložiti kako je došao do određenog mišljenja.
- (26) **Vještačenje tjelesnih povreda.** Vještačenje tjelesnih povreda vrši se, po pravilu, pregledom povrijeđenog, a ako to nije moguće ili nije potrebno - temeljem medicinske dokumentacije ili drugih podataka u spisima. Pošto točno opiše povrede, vještak daje mišljenje, osobito o vrsti i težini svake pojedine povrede i njihovom ukupnom djelovanju, s obzirom na njihovu prirodu ili posebne okolnosti slučaja kakvo djelovanje te povrede obično proizvode, a kakvo su u konkretnom slučaju proizvele i čime su povrede nanesene i na koji način.
- (27) **Vojna osoba,** u smislu ovoga zakona, je djelatna vojna osoba i osoba u pričuvnom sastavu, dok je na službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, sukladno Zakonu o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine.

POGLAVLJE II. KLASIFIKACIJA UDESA ZRAKOPLOVA, STUPNJA OŠTEĆENJA ZRAKOPLOVA, KRITIČNIH SITUACIJA I IZVANREDNIH DOGAĐAJA, STUPNJA POVREDA I PRINCIPI VREDNOVANJA OŠTEĆENJA

Članak 4.

(Kategorije udesa zrakoplova)

- (1) **A Kategorija udesa.** Udes rezultiran smrtnim posljedicama (gubitak života) ili oštećenje zrakoplova, kategorizirano kao oštećenje prve kategorije.
- (2) **B Kategorija udesa.** Teške tjelesne povrede osoblja i/ili oštećenje zrakoplova, kategorizirano kao oštećenje druge kategorije.
- (3) **C Kategorija udesa.** Povrede bez izazivanja invaliditeta i/ili oštećenje zrakoplova, kategorizirano kao oštećenje treće kategorije.
- (4) **D Kategorija udesa.** Udesi koji su rezultat unutarnjeg/vanjskog oštećenja stranim tijelom (Foreign Object Damage-FOD) u motoru/motorima ili zbog drugih razloga, čije se oštećenje na dan udesa prosuđuje 5% i više od stvarne vrijednosti zrakoplova na dan udesa i/ili oštećenje zrakoplova kategorizirano kao oštećenje četvrte kategorije.

Oštećenja se odnose na motor i motorski sklop. Međutim, oštećenje na poklopcima motora ne ulazi u ovu kategoriju. Ako su dijelovi motora na drugim sustavima i dijelovima zrakoplova izazvali udes, onda se to oštećenje vrednuje sukladno jednoj od gore narečenih kategorija.

Članak 5.

(Stupanj oštećenja zrakoplova)

- (1) **Prva kategorija.** Potpuno oštećenje zrakoplova čije dovođenje u ispravno stanje/popravka nije ekonomski isplativo i na dan udesa oštećenje zrakoplova se prosuđuje 75% i više od njegove stvarne vrijednosti na dan oštećenja.
- (2) **Druga kategorija.** Oštećenje zrakoplova prosuđeno na dan udesa između 20%-74% od njegove stvarne tržišne vrijednosti na dan udesa.
- (3) **Treća kategorija.** Oštećenje zrakoplova prosuđeno na dan udesa između 5%-19% od njegove stvarne tržišne vrijednosti na dan udesa.
- (4) **Četvrta kategorija.** Oštećenja zrakoplova prosuđena na dan udesa su do 4% od njegove stvarne tržišne vrijednosti na dan udesa.

Članak 6.

(Oštećenje stranim tijelom Foreign Object Damage - FOD)

Oštećenja nastala usljed unutarnjeg ili vanjskog FOD. Ako je oštećenje jednog ili više motora zrakoplova 5% i više u odnosu na prosudbenu vrijednost na dan oštećenja, onda se vrijednost dodaje na D kategoriju udesa, a ako je šteta manja od 5% u odnosu na prosudbenu vrijednost motora na dan oštećenja, onda se kvalificira kao izvanredni događaj. Prosudbu vrše nadležna tijela prve i druge razine zrakoplovno-tehničkog održavanja, u suradnji sa organima finansijske službe.

Članak 7.

(Stupanj tjelesnih povreda)

- (1) **Smrtne i teške tjelesne povrede.** Povrede koje su definirane kaznenim zakonima i drugim propisima u BiH koje reguliraju ovu oblast.
- (2) **Povrede koje ne izazivaju invaliditet.** Povrede koje zahtijevaju dulji oporavak-terapiju ili mirovanje, sukladno propisima iz oblasti zdravstvene zaštite i osiguranja u BiH.
- (3) **Lakše povrede.** Iziskuju određenu liječničku negu ali ne dovode do prekida radne sposobnosti, sukladno propisima iz oblasti zdravstvene zaštite i osiguranja u BiH.

Klasifikaciju povreda vrše liječnici/liječnici vještaci, ocjenjujući pritom veličinu povrede, lokalizaciju, oštećenost

funkcija organa i cjelokupnog organizma, koje su zadobili članovi posade i ostale osobe.

Pod ostalim osobama, osim posade, treba podrazumijevati putnike koji se prevoze zrakoplovima, tehničko osoblje koje radi na zrakoplovima, kao i sve vojne i civilne osobe na zemlji čija je smrt ili povreda nastupila kao posljedica vršenja letačke službe.

Članak 8.

(Principi vrednovanja oštećenja)

- (1) Vjerojatna vrijednost oštećenja kod udesa A, B, C i D kategorije će se vršiti od sektora održavanja, sukladno stupnju iskorištenosti sredstva i preostalog vremenskog razdoblja za korištenje sredstva koje je potrebno zamijeniti-dovesti u ispravno stanje. U ukupnu vrijednost oštećenja, mora biti uračunata i šteta koja je nastala na drugim objektima pored oštećenja na zrakoplovu. Kada nastupe povrede na tijelu osoblja prilikom udesa, vrijednost terapije-oporavka osoba od udesa se ne računa u ukupnu cijenu/vrijednost štete.
- (2) Tijekom popravke zrakoplova, radni sati alata i strojeva za realizaciju ispitivanja, pripreme za popravku i pronalaženje kvarova, ne dodaju se u ukupnu vrijednost štete. Temeljem narečenog, ukupnu vrijednost štete čine:
 - a) Ako je moguće izvršiti popravku sredstva, računa se ukupna vrijednost zamjene sredstva i vrijednost popravke.
 - b) Količina radnih sati tehničkog osoblja da se oštećeni dio popravi, također se uzima u ukupnu vrijednost štete, gdje je, također, uključena cijena rada/po satu tehničkog osoblja za skidanje ispravnih dijelova kako bi se došlo do pokvarenog dijela.
 - c) Ukoliko je oštećen sustav oružja ili ako nije moguće popraviti određene materijale, uzima se njegova fer vrijednost na dan prosudbe.
- (3) Prilikom računanja vrijednosti popravke i zamjene oštećenih dijelova, računa se naknada radne snage/sat kao vrijednost planirana da tehničko osoblje izvrši dovođenje određenog sustava u ispravno stanje. Mjesečna vrijednost se računa na temelju pet (5) radnih dana tjedno, po osam (8) radnih sati.
- (4) Ako po završenom dovođenju određenog sredstva/sustava u ispravno stanje dode do razlike u vrijednosti u odnosu na ranije planiranu vrijednost, osoblje održavanja će sa stvarnom vrijednošću, ukoliko nije zaključen predmet, o udesu upoznati povjerenstvo; ako je povjerenstvo završilo svoj rad i poslalo predmet OZ OS BiH, sa istom informacijom će biti upoznato i vijeće OZ OS BiH za udes i sigurnost letenja u zraku i na zemlji. Ukoliko razlika između planirane i stvarno utvrđene vrijednosti mijenja kategoriju udesa, treba pogledati detaljnije objašnjenje u članku 5. ovoga naputka.

Članak 9.

(Opće odredbe o kritičnim situacijama i izvanrednim događajima)

Kritična situacija kao izvanredni događaj koji nije udes, a vezan je za operacije zrakoplova, koji utječe ili je mogao utjecati na sigurnost zrakoplovnih operacija i iz kuta sigurnosti letenja, mora biti predmet opširnog analiziranja i izvješćivanja. Svaka situacija mora da se ispita i teoretski razjasni, utvrde uzroci i odgovornost, te poduzmu preventivne mjere. Ukoliko je otkaz ili nedostatak na materijalu uzrok kritične situacije, zrakoplovno-tehničke službe će registrirati taj događaj. Isti je postupak ako je posrijedi bilo koji drugi uzrok iz nadležnosti drugih službi, s tim, što će odgovarajuća služba razmatrati nastalu situaciju. U nastalim kritičnim situacijama, treba analizirati, poduzimati mjere, davati prijedloge, pohvale i zaštitne mjere. Kritične situacije u letačkoj obuci obvezno se analiziraju i dostavljaju pretpostavljenom zapovjedništvu kako bi se i druge postrojbe upoznale sa naučenim

lekcijama i mogle poduzeti radnje i mjere da ovakvi događaji ne budu povod za neki novi udes. Ovaj naputak kvalificira kritične situacije.

- (1) Kritičnu situaciju na zemlji mogu izazvati posade, a mogu nastati i sudjelovanjem drugih faktora i obuhvataju:
 - a) zaokretanje zrakoplova na zemlji,
 - b) prekinuto polijetanje,
 - c) izlijetanja izvan PSS ili staza za taksiranje bez posljedica,
 - d) izbjegavanje sudara na manevarskim površinama (vozila, objekti, zrakoplovi),
 - e) nepoznavanje ili nepridržavanje instrukcije za kretanje po manevarskim površinama,
 - f) davanje posadi netočnih ili neproverjenih meteoroloških podataka za let, alternativne zračne luke ili zračne luke slijetanja,
 - g) svako zahtijevanje od posade da izvrši zadaću, ako posada sumnja u mogućnost sigurnog izvršenja leta i
 - h) druge aktivnosti čiji rezultat je kritična situacija po definiciji.
- (2) Kritične situacije u zraku u kojima sudjeluje posada:
 - a) međusobno približavanje zrakoplova na udaljenost ispod propisane, razdvajanje u datim uvjetima,
 - b) neplaniran ulazak u zonu složenih meteoroloških uvjeta (slaba vidljivost, turbulencija, zaleđivanje, kiša),
 - c) svako slijetanje ispod granice meteo-minimuma (za posadu, zrakoplov, zračnu luku),
 - d) nenamjerni prekid rada motora,
 - e) presijecanje ili nepridržavanje instrukcije za korištenje zračne luke ili uputa za poligon, naputaka ili tijela za vođenje letenjem ili tijela za vođenje zrakoplova,
 - f) prolazak zrakoplova kroz zabranjenu zonu u vrijeme zabrane,
 - g) svako samovoljno mijenjanje zadaća za let,
 - h) nenamjerno prekoračenje brzine i preopterećenja koja su za zrakoplov propisana,
 - i) svako polijetanje sa količinom goriva ispod propisanoga minimuma za dotični zrakoplov kojim se ne osigurava izvršenje planirane zadaće,
 - j) svaki let bez kompletne i ispravne letачke opreme posade ili putnika,
 - k) i druge radnje čiji rezultat je kritična situacija po definiciji.
- (3) Kritične situacije koje su se desile sudjelovanjem drugih faktora:
 - a) nepravilan rad motora,
 - b) udar ptice (ako je nastalo oštećenje može se razmatrati kao udes),
 - c) doživljaj iluzija u određenim uvjetima letenja,
 - d) iznenadno otvaranje vrata kabine u svim fazama leta,
 - e) promjena maršrute, zadaće za let u odnosu na planirano,
 - f) otkaz pozicijskih svjetala noću pri letu u skupini,
 - g) neplanirani prelazak sa vizualnog na instrumentalno letenje,
 - h) iznenadni otkaz navigacijskih instrumenata na zrakoplovu,
 - i) otkaze pojedinih uređaja ili dijelova opreme bez posljedica po ostale sklopove i uređaje zrakoplova,
 - j) štete na zrakoplovima, zrakoplovno-tehničkim i tehničkim materijalnim sredstvima i naoružanju do 5 % od stvarne tržišne vrijednosti zrakoplova na dan udesa ili novčanog iznosa koju propiše MO BiH,
 - k) i drugi faktori čiji je rezultat kritična situacija po definiciji.

Članak 10.

(Primjeri izvanrednih događaja)

Bliski susreti u zraku koji zahtijevaju manevriranje kako bi se izbjegao sudar ili nesigurna situacija ili kada bi postupak izbjegavanja bio prikladan.

- (1) Neuspjelo uzlijetanje na zatvorenoj ili zauzetoj pisti, ili uzlijetanje s takve piste s vrlo malom udaljenošću od prepreke(a),
- (2) Slijetanje ili pokušaj slijetanja na zatvorenu ili zauzetu pistu,
- (3) Nemogućnost postizanja predviđenih performansi tijekom uzlijetanja ili početnog penjanja,
- (4) Svi požari i dim u putničkom dijelu ili teretnom dijelu, ili požari na motoru, čak iako su takvi požari ugašeni sredstvima za gašenje,
- (5) Svi događaji kod kojih je letačko osoblje moralo koristiti kisik za slučaj nužde,
- (6) Zakazivanje zrakoplovne strukture ili raskidanje motora koje nije klasificirano kao udes,
- (7) Višestruki kvarovi u radu jednog ili više zrakoplovnih sustava koji ozbiljno utječu na rad zrakoplova,
- (8) Svi slučajevi onesposobljenosti letačkog osoblja tijekom leta,
- (9) Svako stanje goriva koje bi zahtijevalo proglašenje izvanrednog stanja od pilota,
- (10) Izvanredni događaji prilikom uzlijetanja ili slijetanja, kao što su slijetanje prije slijetne staze, slijetanje sa zaustavljanjem izvan piste, kod uzlijetanja – dulje zatrcavanje od uobičajenog, ili izlijetanje sa strane izvan granica piste,
- (11) Zakazivanje sustava, vremenske nepogode, upravljanje zrakoplovom izvan odobrenih aerodinamičkih limita ili druge pojave koje su mogle uzročiti poteškoće u upravljanju zrakoplovom,
- (12) Zakazivanje više od jednog sustava u složenom zrakoplovnom sustavu koji je obavezan za održavanje leta i navigaciju.

POGLAVLJE III. FAKTORI (UZROCI) JAVLJANJA UDESA I KRITIČNIH SITUACIJA ZRAKOPLOVA OS BiH I ODGOVORNOSTI

Pri svakom zrakoplovnom udesu postoji nekoliko, manje ili više, uzajamno povezanih uzroka, koji različito utječu na nastajanje udesa. Uzrok koji je presudan ili najvažniji za nastajanje posljedica udesa definiramo kao temeljni, dok su ostali sporedni uzroci i isti mogu da budu:

Članak 11.

(Ljudski faktor)

Udes uslijed ljudskog faktora nastaje zbog:

- (1) Slabog planiranja, organizacije, vođenja i metodike provedbe letачke obuke, a osobito zbog:
 - a) slabe metodike (postupnosti) u obuci,
 - b) pogrešnog planiranja ili organiziranja letenja,
 - c) pogrešne ocjene o osposobljenosti posada,
 - d) zadaće koja nije sukladna osposobljenosti posade, meteo-situaciji, mogućnostima zrakoplova, letjelišta, poligona i zemaljskih sredstava za osiguranje letenja, kao ni sa pravilima, propisima, naputcima i zapovijedima koji reguliraju letenje u OS BiH, i
 - e) propusta u praćenju i nedovoljnog uvida u psihosomatsko stanje letaća.
- (2) Greške posade zrakoplova, a osobito zbog:
 - a) greške u eksploataciji motora, opreme i naoružanja zrakoplova,
 - b) greške u upravljanju zrakoplovom,
 - c) greške u vođenju zrakoplova,
 - d) pogrešne odluke posade i nepotpune obučenosti za izvršenje zadaća,

- e) emocionalnih faktora - koji smanjuju ili potpuno odstranjuju pozornost posade,
 - f) nediscipline u letenju, i
 - g) umanjenih psihofizičkih sposobnosti posade.
- (3) Grešaka u izvršnom vođenju letenjem, greške u kontroli letenja i vođenju zrakoplova i zapovijedanju zrakoplovima, a osobito zbog:
- a) pogrešnog zapovijedanja sa zemlje ili iz zraka u tijeku izvršenja zadaće od voditelja letenja, odnosno pripadnika zrakoplovne postrojbe (vođe skupine),
 - b) pogrešnog davanja podataka tijela za vođenje i navođenje u tijeku praćenja leta i vođenja zrakoplova,
 - c) pogrešnih postupaka ili propusta tijela postrojbe zračnolučke kontrole letenja (u daljnjem tekstu: ZKL) u kontroli letenja i vođenju zrakoplova, i
 - d) nepotpunih i neadekvatnih instrukcija i naputaka koji reguliraju letenje u zoni zračnih luka, području prilazne i oblasne kontrole letenja, na poligonima i dejstvu u zraku i iz zraka.
- (4) Grešaka ljudstva koje vrši opsluživanje letenja, a osobito zbog:
- a) propusta i nedostataka u radu ljudstva zrakoplovno-tehničke službe u zrakoplovnim postrojbama na održavanju u I i II stupnju,
 - b) propusta i nedostataka u radu ljudstva u I, II i III stupnju na održavanju, organizaciji na izradi, opravci, transportu, pripremi i opsluživanju zrakoplova za letenje, i
- (5) Grešaka ljudstva koje vrši osiguranje letenja, a osobito:
- a) osiguranje ispravnosti manevarskih površina zračnih luka,
 - b) navigacijsko osiguranje,
 - c) osiguranje poligona i rejonu za skakanje padobranom i izbacivanje tereta,
 - d) meteorološko osiguranje,
 - e) ornitološko osiguranje,
 - f) protupožarno osiguranje,
 - g) zrakoplovno-tehničko osiguranje, i
 - h) službu traganja i spašavanja, kao i usljed nepotpunih ili neadekvatnih instrukcija koje reguliraju osiguranje letenja.

Članak 12.

(Udesi uslijed otkaza zrakoplovno-tehničkih materijalnih sredstava)

Udesi uslijed otkaza zrakoplovno-tehničkih materijalnih sredstava nastaju, osobito zbog:

- (1) Dotrajalosti i zamora materijala, ukoliko isti nije mogao biti otkriven u propisanim pregledima,
- (2) Konstruktivnih nedostataka materijala ili tehnoloških grešaka u izradi serijskog dijela,
- (3) Propusta u održavanju, opsluživanju i korištenju, i
- (4) Nepravilne eksploatacije.

Članak 13.

(Udesi uslijed neprijateljske djelatnosti)

Udesi uslijed neprijateljske djelatnosti nastaju osobito zbog:

- (1) Dejstva neprijatelja iz zraka i sa zemlje u okviru borbenih dejstava, i
- (2) Diverzije, sabotaže i bjekstva.

Članak 14.

(Udes uslijed ostalih uzroka)

Udes za koji se nije mogao, sa dovoljno vjerovatnoće, utvrditi nijedan od gore narečenih uzroka. Ovdje se svrstavaju udesi nastali zbog:

- (1) Uđara munje i elementarnih nepogoda koje se objektivno nisu mogle predvidjeti,

- (2) Sudara sa pticama i drugim letećim tijelima ili dijelovima ubojitih sredstava iznad sigurnosne visine pri dejstvu na poligonu.

Članak 15.

(Udes koji nije nastao u letu ili se ne veže za let)

Udesi koji su nastali izvan letenja, a osobito:

- (1) Udesi koji se jave kada se zrakoplov nalazi na nekoj od faza održavanja, otklanjanju kvara/kvarova, teglenja zrakoplova na lijetnim površinama ili u hangaru,
- (2) Udesi kada zrakoplov nije u stanju kretanja, a dođe do oštećenja uslijed oluje, poplave, lavina, zemljotresa, požara i zatočenja zrakoplova od neprijatelja,
- (3) Udesi koji se jave tijekom održavanja, popravke, zamjene nekog dijela, a da nije došlo do pokretanja motora.

Članak 16.

("Nestao" zrakoplov)

Kao "nestao", u smislu odredbi ovoga naputka, smatra se onaj zrakoplov sa kojim je izgubljen svaki vid kontakta i koji u vremenu najduljeg mogućeg trajanja leta, računajući od posljednjeg polijetanja, nije stigao na cilj, a ne zna se da li je doživio udes. Postupak traganja za nestalim zrakoplovom regulira SOP o reguliranju službe traganja i spašavanja za potrebe br ZS i PZO.

Članak 17.

(Događaji koji se ne smatraju udesom zrakoplova)

Kao zrakoplovni udes neće se smatrati:

- (1) Slijetanje iz predostrožnosti bez posljedica po zrakoplov, posadu, druge osobe ili značajna materijalna sredstva - imovinu na zemlji,
- (2) Odbacivanje dijelova zrakoplova (predviđenih za odbacivanje izvan poligona, namjerno ili nenamjerno), a pri tomu nema posljedica po materijalna dobra, ljudske živote na zemlji i zrakoplovu,
- (3) Upad stranih tijela u motor pri vožnju ili u letu, ako nisu posljedica greške posade zbog nepridržavanja propisanih postupaka,
- (4) Oštećenja zrakoplova u letu nastala zbog dotrajalosti opreme i uređaja, pod uvjetom da nisu nastupile posljedice po posadu i putnike, i
- (5) Oštećenja zrakoplova koja se mogu otkloniti u zrakoplovno-tehničkoj radionici, bez zamjene vitalnih dijelova zrakoplova i motora.

Ministar obrane BiH svojom odlukom može pojedine zrakoplovne udesove, zbog male imovinske štete, objektivnih okolnosti, dotrajalosti materijala, svrstati u izvanredne događaje ili udesove kategorije C i D.

Članak 18.

(Odgovornost kod javljanja kritičnih situacija, izvanrednih događaja ili udesa)

Kada se za određenu letačku zadaću pokrenu motori zrakoplova pa sve do zaustavljanja motora ili do momenta zaustavljanja rotora helikoptera ili elise klipnih aviona, odgovornost nad zrakoplovom je regulirana Pravilom letenja u OS BiH i Pravilnikom o vojnim letaćima u MO BiH i OS BiH. U odnosu na uzrok javljanja kritične situacije ili udesa zrakoplova i na rezultat istrage, odgovornost za udes može snositi posada ili drugo osoblje. Kada se realiziraju letovi bespilotnih letjelica, ukoliko se uporaba i upravljanje bespilotnom letjelicom odvija od studenta pod nadzorom instruktora za bespilotne letjelice, a instruktor u to vrijeme nema potreban hardver da bi reagirao, onda se odgovornost utvrđuje studentu za upravljanje bespilotnim letjelicama.

POGLAVLJE IV. VIJEĆE OZ OS BiH ZA UDESE, POVJERENSTVA ZA ISPITIVANJE UDESA I IZVANREDNIH DOGAĐAJA ZRAKOPLOVA, TE NADLEŽNOSTI DRUGIH ZAPOVJEDNIŠTAVA, POSTROJBI I DVO

- (1) Da bi se u zrakoplovnim postrojbama OS BiH pratilo da li se izvršavanje zadaća letenja, sigurnost na zemlji i u zraku, opskrba i održavanje i drugo, realiziraju sukladno zakonima, važećim pravilnicima, programima obuke i drugim zapovijedima, imenuju se vijeća.
- (2) Vijeća iz stavka (1) ovoga članka čine sastavni dio povjerenstava za utvrđenje stupnja odgovornosti vojne organizacije za nastanak v/d, u smislu čl. 333. do 339. Pravila službe OS BiH.
- (3) U sastav vijeća se određuju ovlaštene službene osobe vojne policije radi operativne i kriminalističke obrade osoba za koja postoje osnovi sumnje da su na službi i u svezi sa službom počinila kazneno djelo, u smislu čl. 31. Zakona o službi u OS BiH.

Članak 19.

(Vijeće OZ OS BiH za udes, izvanredne događaje, sigurnost letenja)

- (1) Vijeće OZ OS BiH za udes, izvanredne događaje, sigurnost letenja i sigurnost na zemlji se imenuje od zapovjednika OZ OS BiH, vodeći računa o adekvatnoj stručnosti, strukturi činova, nacionalnoj strukturi i potrebi da vijeće radi neovisno i nepristrasno.
- (2) Vijeće može pozvati specijaliste iz različitih područja koji nemaju pravo glasa za ishod rješavanja zadaće koja je dodijeljena vijeću.

Članak 20.

(Dužnosti vijeća OZ OS BiH za udes, sigurnost letenja i sigurnosti na zemlji)

- (1) Izvješćuje zapovjednika OZ OS BiH ili osobu koja ga mijenja o prvim informacijama i razvoju situacije o udesu, izvanrednom događaju, kada do istih dođe.
- (2) Proučava omot predmeta o udesu koji je poslat od povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa i, ukoliko je kategorija udesa A i B, priprema zajedničko izvješće sa prijedlogom mjera i šalje na odobrenje zapovjedniku OZ OS BiH ili osobi koja ga mijenja.
- (3) Radi na publiciranju informacija o udesima i izvanrednim događajima, te razvija mjere predostrožnosti da se udesi ili kritične situacije ne bi ponovile.
- (4) Sačinjava i objavljuje polugodišnja i godišnja izvješća, te, na početku svake godine, iz kuta sigurnosti letenja, zapovjedniku OZ OS BiH predlaže postrojbno-organizacijsku cjelinu ili pojedince koji bi se trebali pohvaliti.
- (5) Sačinjava prijedloge za izmjenu Programa sigurnosti letenja i Naputka za ispitivanje udesa i izvanrednih događaja zrakoplova OS BiH, sukladno potrebnim promjenama zbog bilo kojega faktora.
- (6) Uz dostavljanje izvješća prema zapovjedniku OZ OS BiH odnosno načelniku Zajedničkog stožera OS BiH ostvaruje koordinacijsku suradnju sa drugim zemljama po pitanjima sigurnosti letenja i smanjenju rizika udesa i kritičnih situacija ukoliko se planiraju zajedničke operacije zrakoplova iz postrojbi OS BiH u toj zemlji ili u zračnom prostoru te zemlje, ili ako će zrakoplovi dvije ili više zemalja u trećoj zemlji 8 (osam) dana i više izvršavati zračne operacije.
- (7) Razmjenjuje već poznate informacije o uzrocima i sprječavanju udesa i kritičnih situacija i razvija zajedničke sigurnosne procedure za zrakoplove OS BiH sa predstavnicima zemalja, kada zrakoplovi OS BiH sudjeluju u savezničkim/zajedničkim ili drugim područjima operacija.

- (8) Za potrebe realizacije naučenih lekcija treba pokrenuti proceduru deklasifikacije dijela ili cjelokupnog završnog izvješća o udesu/izvanrednom događaju zrakoplova OS BiH, te razmjeni poruka o sigurnosti letenja.

Članak 21.

(Prethodno ispitivanje)

Zapovjednik letачke postrojbe, čim sazna za udes/izvanredni događaj/kritičnu situaciju, vrši prethodno ispitivanje, koje podrazumijeva prikupljanje temeljnih podataka u cilju određenja kategorije događaja u smislu članka 4. ovoga naputka i izvješćuje zapovjednika br ZS i PZO.

Članak 22.

(Sastav povjerenstva br ZS i PZO za temeljno ispitivanje udesa i izvanrednih događaja)

Povjerenstvo se imenuje posebno za istraživanje svakog udesa i svakog izvanrednog događaja, a broj članova i sastav povjerenstva ovise od težine, vrste i obujma udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova. Povjerenstvo imenuje zapovjednik br ZS i PZO, na prijedlog Zapovjedništva brigade ZS i PZO, dok je predsjedatelj povjerenstva, od članova povjerenstva, najstariji po činu.

- (2) Povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa i izvanrednih događaja br ZS i PZO, načelno, sačinjavaju slijedeći članovi:

- 1) Predsjedatelj (najstariji po činu od članova),
 - b) Član: časnik za sigurnost letenja,
 - c) Član: predstavnik I stupnja održavanja/Predstavnik II stupnja održavanja,
 - d) Instruktor za standardizaciju rangiranih članova posade/Pilot,
 - e) Probni pilot na zrakoplovu koji je predmet ispitivanja,
 - f) Letač tehničar (na predmetnom tipu dovoljan broj letača tehničara ili tehničkih inspektora koji su završili tečaj održavanja),
 - g) Liječnik (zrakoplovni liječnik),
 - h) Drugi specijalisti u odnosu na vrstu udesa.

- (2) Kod izbora osoblja, u sastav povjerenstava treba birati osoblje koje je završilo tečaj časnika sigurnosti letenja i ispitivanje zrakoplovnih udesa.
- (3) Predložena lista je načelna i zapovjednik br ZS i PZO može da na listu uvrsti i osobu čije ustrojbeno mjesto nije narečeno u prijedlogu iz stavka 1. ovoga članka.
- (4) Predsjedatelj povjerenstva odgovoran je za organizaciju i sprovedbu istraživanja udesa i izvanrednih događaja zrakoplova i nadzor nad njima.
- (5) U odabiru članova, radi objektivnosti cijelog slučaja, treba izbjegavati uvrštenje članova povjerenstva iz postrojbe u kojoj se desio udes/izvanredan događaj.

Članak 23.

(Sastav povjerenstva OZ OS BiH za dopunsko ispitivanje udesa)

- (1) Udesi kod kojih nije poznat uzrok ili se prosuđuju da su sumnjivi, biti će istraživani od povjerenstva za dopunsko ispitivanje udesa i izvanrednih događaja, imenovanog zapovijedi zapovjednika OZ OS BiH, da bi se što stručnije proučili bitni uzroci i okolnosti udesa i poduzele šire i značajnije mjere za sprječavanje istih u budućnosti.
- (2) Povjerenstvo za dopunsko ispitivanje, koje upućuje OZ OS BiH, može neovisno od rada povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa početi sa radom ili poslije prijama povjerenškog izvješća o temeljnom ispitivanju udesa započeti svoj rad.
- (3) Dopunsko ispitivanje udesa, nakon završetka rada povjerenstva za temeljno ispitivanje br ZS i PZO, mogu da naredi načelnik ZS OS BiH, zapovjednik OZ OS BiH ili osoba po ovlaštenju narečenih titulara. Također, ukoliko

ocijeni potrebnim, načelnik ZS OS BiH će u ovo povjerenstvo odrediti jednu ili više osoba iz Oružanih snaga BiH, koje će imati pravo glasa prilikom odlučivanja o udesu i izvanrednom događaju. U posebnim situacijama, angažiranje osoba iz ZS OS BiH za rad u povjerenstvu za dopunsko ispitivanje se može realizirati i po zahtjevu zapovjednika OZ OS BiH. Imenovanje ovakvog povjerenstva može narediti načelnik ZS OS BiH ili zapovjednik OZ OS BiH, ili odobriti zapovjednik OZ OS BiH na prijedlog br ZS i PZO. Povjerenstvo se formira vodeći računa o adekvatnoj stručnosti, strukturi činova, nacionalnoj strukturi i potrebi da povjerenstvo radi neovisno i nepristrasno.

- (4) U slučaju zahtjeva/potrebe za sudjelovanjem u radu povjerenstva osoblja izvan MO i OS BiH, te predstavnika stranih zemalja, potrebno je prethodno odobrenje ministra obrane BiH.
- (5) Zapovjedništvo br ZS i PZO dužno je da osigura liste osoba potencijalnih članova povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa/izvanrednog događaja.

Članak 24.

(Dužnosti povjerenstva OZ OS BiH za dopunsko ispitivanje udesa)

- (1) Dodatno ispituje udes kod kojih nije poznat uzrok ili su sumnjive činjenice.
- (2) Proučava izvješće i sve prateće dokumente koje je sačinilo povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa i izvanrednog događaja br ZS i PZO.
- (3) U slučaju potrebe, koristi se uslugama br ZS i PZO i dobija željene informacije od pripadnika iste.
- (4) Po okončanju istrage, sačinjava izvještaj zapovjedništvu OZ OS BiH, neovisno od izvješća drugih povjerenstava.
- (5) Izvješće iz točke 4. sačiniti po slijedećim točkama:
 - a) Predmet,
 - b) Istraživanje,
 - c) Ocjena,
 - d) Zaključak,
 - e) Prijedlozi.

Članak 25.

(Rad tijela povjerenstva za dopunsko ispitivanje udesa kada se angažiraju stručnjaci odgovarajuće razine ZTOd ili znanstvene institucije)

- (1) Dopunsko ispitivanje udesa može se vršiti za udes nastale zbog kvara materijala i one koji su prouzročeni neposrednim održavanjem ili uporabom u letu. Tehnički propisi zabranjuju rasklapanje pojedinih agregata, jer za takve radove u postrojbama nema mogućnosti. Temeljem isprobavanja zrakoplovnog materijala, proizvođači su dužni da raspolažu stručnim analizama i jamstvenim normama za pojedine kvarove, temeljem kojih su izdati naputci za održavanje i korištenje zrakoplovnog materijala. Svi ovi razlozi zahtijevaju da se naknadnom ispitivanju podvrgnu uzroci materijala, dijelovi opreme, cijeli agregati ili zrakoplov koji je pretrpio udes.
- (2) Kada se na licu mjesta ne utvrdi uzrok koji je nastao kao posljedica otkaza materijala, postrojba predaje zrakoplovno tehničkom tijelu dijelove ili sklopove, odnosno zmaj aviona ili motora na kome je nastao kvar.
- (3) Primljeni materijal, nadležni zrakoplovno-tehnička tijela odmah, a najkasnije u roku od 3 dana, upućuju na dopunsko ispitivanje nadležnom subjektu odgovarajuće razine zrakoplovno-tehničkog održavanja. Na dopunsko ispitivanje zrakoplovni materijal se upućuje brzo vlakom, kamionom, poštom ili avionom (helikopterom), o čemu odlučuje nadležno tijelo, vodeći računa o roku uputa. Po prijemu

materijala, nadležni subjekat odgovarajuće razine zrakoplovno-tehničkog održavanja pristupa ispitivanju i u roku od 10 dana dostavlja izvješće, odnosno svoj zaključak o uzroku otkaza zrakoplovnog materijala, dajući mjere koje treba poduzeti.

- (4) Tijela koja mogu da vrše ovu vrstu ispitivanja su:

- a) nadležni subjekat odgovarajuće razine zrakoplovno-tehničkog održavanja i znanstvene ustanove (zavodi i poduzeća za izradu i opravku zrakoplova, motora, naoružanja i opreme, tehnološke laboratorije, ustanove pri visokim školama, institutima, akademijama znanosti itd.),
- b) radionice, laboratorije u sastavu br ZS i PZO, i
- c) zrakoplovne postrojbe za provjeru izvjesnih elemenata u letu (potrošnje goriva, tehnike izvedbe pojedinih elemenata leta, itd.).

Članak 26.

(Dužnosti Zapovjedništva br ZS i PZO)

- (1) Organizira, priprema i koordinira temeljno ispitivanje udesa iz svoje nadležnosti, radi čega upućuje svoja stručna tijela na mjesto udesa i koordinira druge potrebne radnje u svezi sa ispitivanjem udesa.
- (2) Pruža stručnu i drugu pomoć povjerenstvu oko realizacije temeljnog ispitivanja udesa.
- (3) Osigurava transport povjerenstva za temeljno i dopunsko ispitivanje udesa OZ OS BiH vojnim zrakoplovom i, ako je potrebno, tužitelja, predstavnika BHDCA i drugih pripadnika policijskih agencija u BiH, koji mogu biti uključeni u istragu, na mjesto udesa što je prije moguće, koordinirajući aktivnost transporta.
- (4) Za potrebe ispitivanja udesa koordinira sve aktivnosti, sredstva i kapacitete u postrojbama br ZS i PZO koji se koriste za detaljne istrage koje će utjecati na krajnji rezultat udesa u zemlji, te, ukoliko se predstavnik brigade imenuje kao predstavnik OS BiH za sudjelovanje u drugoj zemlji gdje je zrakoplov OS BiH sudjelovao u udesu, vrši koordinaciju sa istim.
- (5) U koordinaciji sa povjerenstvom za temeljno ispitivanje udesa uspostavlja i održava kontakt sa drugom vojnom postrojbom ili drugom pravnom osobom ili sa stranim zemljama dok traje ispitivanje udesa, po odobrenju MO BiH.
- (6) Kada postoje osnovi sumnje da je počinjeno kazneno djelo određeno kaznenim zakonima u BiH, a osobito kada je u udesu nastupila smrt posade ili drugih osoba, došlo do težih povreda koje su opasne po život ili veće materijalne štete, autoritet koji određuje povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa, žurno, u suradnji sa ovlaštenim službenim osobama vojne policije OS BiH, obavještava Tužiteljstvo BiH i postupa po nalogima i zapovijedima Tužiteljstva odnosno nadležnog suda.

Članak 27.

(Časnik za sigurnost letenja)

Časnici za sigurnost letenja su postavljeni u Zapovjedništvu i postrojbama br ZS i PZO. Ako u letačkim postrojbama, satnija/bojna, nije postavljen časnik za sigurnost letenja, jednom pilotu iz te postrojbe, pored svoje dužnosti, dodijeliti dužnost časnika za sigurnost letenja.

- (1) Dužnosti časnika za sigurnost letenja na razini br ZS i PZO:

- a) Stalni je član povjerenstva za ispitivanje udesa;
- b) Priprema izvješća o udesu ili izvanrednom događaju i, sukladno Naputku, iste šalje OZ OS BiH.
- c) Početno izvješće o udesu ili izvanrednom događaju (Privitak-B) treba poslati u roku od 8 (osam) sati. Ako ima određenih promjena u odnosu na početno izvješće,

- pretpostavljenom zapovjedništvu slati dopunska izvješća (Privitak-C).
- d) Koordinira aktivnosti tijekom istraga, vodi i čuva omot predmeta, vodi statističke analize.
 - e) Vršiti obradu zrakoplovnog udesa, organizira rad na obradi predmeta o udesu, daje prijedlog za odluku zapovjednika br ZS i PZO i stara se o njenoj realizaciji, vodi cjelokupnu dokumentaciju, evidenciju i statistiku o udesima.
 - f) Časnik za sigurnost letenja u br ZS i PZO surađuje sa tijelima br ZS i PZO koja su odgovorna za razmatranje propusta zbog kojih se udes dogodio i koja mogu da pruže pomoć u ispitivanju i sprječavanju udesa.
 - g) Časnici za sigurnost letenja podređenih postrojbi pomažu u radu časniku za sigurnost letenja br ZS i PZO.

Članak 28.
(BLP br ZS i PZO)

- (1) Povjerenstvima za ispitivanje udesa osigurava potrebno tehničko osoblje radi tehničkog ispitivanja udesa.
- (2) Vršiti detaljno ispitivanje dijelova, materijala/sklopova po nalogu povjerenstava za ispitivanje udesa.
- (3) Vršiti tehničku potporu i koordinaciju radi detaljnije istrage i utvrđivanja uzroka udesa, koristeći kapacitete u i izvan OS BiH, u zemlji i inozemstvu, u različitim laboratorijama, putem crte zapovijedanja.

Članak 29.

(Zrakoplovna postrojba OS BiH koja je teritorijalno najbliža zoni gdje je došlo do udesa)

- (1) Povjerenstvu za temeljno ispitivanje udesa osigurava potrebne informacije, dokumente, obrasce, ljudstvo i druga potrebna sredstva.
- (2) Tijekom ispitivanja udesa zrakoplovna postrojba je odgovorna da osigura transportna sredstva, mjesta za odmor, zdravstvene usluge, i druge sadržaje za potrebe povjerenstva.
- (3) Izvršava i druge zadatke određene ovim uputstvom.

Članak 30.

(Zapovjedništvo postrojbe OS BiH u čijoj blizini je došlo do udesa)

Zapovjedništvo vojne postrojbe u čijoj je blizini došlo do zrakoplovnog udesa dužno je da zrakoplovnim zapovjedništvima na licu mjesta pomogne u zbrinjavanju povrijeđenih i poginulih, kao i pomoć u osiguranju mjesta udesa. Ako u blizini nema vojne postrojbe, za pomoć se treba obratiti tijelima vlasti i unutarnjih poslova, do dolaska pripadnika vojne policije koji će se uključiti u osiguranje mjesta udesa.

Članak 31.

(Dužnosti povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa ili izvanrednih događaja br ZS i PZO)

- (1) Ostvaruje slobodan pristup mjestu udesa ili izvanrednog događaja u zrakoplovu, njegovim dijelovima ili olupini.
- (2) Ostvaruje suradnju sa drugim postrojbama i odsjecima tijekom svog rada.
- (3) Primjenjuje nalog za ispitivanje udesa i izvanrednih događaja zrakoplova OS BiH i, po potrebi, predlaže izmjene istog.
- (4) Vršiti ispitivanje zrakoplovnih udesa u br ZS i PZO kroz sakupljanje svih informacija i dokaza, kontrolirano uklanjanje ostatke ili dijelove zrakoplova, ispravno i bez pristrasnosti obavlja potrebna ispitivanja i analize.
- (5) Neposredno ima pristup i koristi sadržaj uređaja za snimanje leta zrakoplova, kao i sadržinu drugih snimljenih materijala.
- (6) Obavlja neposredan uvid u rezultate svih vještačenja i izvješća sa uviđaja.

- (7) Uzima izjave od očevidaca udesa ili izvanrednog događaja. Od osoba koje nisu pripadnici OS BiH izjave uzima uz suglasnost i nazočnost istražnih tijela.
- (8) Slobodno pristupa relevantnim dokumentima i informacijama kojima raspolažu vlasnik zrakoplova, korisnik zrakoplova, proizvođač, organizacije koje su sudjelovale u održavanju zrakoplova, postrojbe i zapovjedništva OS BiH koja su imala utjecaj na letačke operacije zrakoplova.
- (9) Ukoliko ranije imenovani a tijekom pisanja izvješća, zbog određenog razloga, odsutni član povjerenstva želi izraziti svoj stav, to može učiniti samo pismenim izvješćem.
- (10) Kada dođe do udesa, radi potrebno ispitivanje i izvješće o udesu priprema i dostavlja naznačenim zapovjedništvima, sukladno privitku A ovoga naputka.
- (11) Ako nakon početka ispitivanja udesa postoji ukazana potreba za angažiranjem tehničkih inspektora ili drugog tehničkog osoblja, predsjednik povjerenstva će tražiti od zapovjednika postrojbe br ZS i PZO da žurno dodijele narečeno osoblje povjerenstvu.
- (12) Kada se vrši prijevoz povjerenstva, u obzir se uzimaju ispravni tipovi zrakoplova koji su na stanju u br ZS i PZO.
- (13) U ovisnosti od samog udesa, povjerenstvo može, radi ispitivanja, zahtijevati angažman i drugih potrebnih resursa OS BiH ili civilnih institucija.
- (14) Ukoliko je moguće, do kraja istrage, zrakoplov-predmet istrage bi trebao ostati na mjestu udesa, a ako nije moguće, onda isti transportirati u zrakoplovnu postrojbu i čuvati na odgovarajućem mjestu.

Članak 32.

(Mješovito civilno-vojno povjerenstvo)

- (1) Ako su u udesu ili izvanrednom događaju sudjelovali civilni i domaći ili strani vojni zrakoplov, udes ili izvanredni događaj istražuje mješovito civilno-vojno povjerenstvo. Polovinu članova u mješovito civilno-vojno povjerenstvo imenuje ministar nadležnog Ministarstva prometa i komunikacija BiH, odnosno BHDCA, a drugu polovinu članova imenuje ministar obrane BiH. Mješovitim civilno-vojnim povjerenstvom predsjedava predsjedatelj koga sporazumno imenuju oba ministra.
- (2) Kada dođe do udesa vojnog zrakoplova NATO zemlje u zračnom prostoru BiH, slijede se principi iz STANAG 3531 ed.7 (2007) – Safety Investigation and Reporting of Accidents-Incidents Involving Military Aircraft, Missiles and-or UAVs, a ispitivanje i istraga odvija se sukladno sporazumu između BiH i zemlje koja je umiješana u udes.
- (3) Kada dođe do udesa ili izvanrednog događaja civilnih zrakoplova zemalja članica NATO-a sa civilnim ili vojnim zrakoplovima zemlje koja nije član NATO-a, u zračnom prostoru BiH ili izvan istoga, istrage će se vršiti sukladno postojećem sporazumu između zemalja i poštujući ICAO/JAR regulative.
- (4) Zemlja događaja je odgovorna za istragu udesa/izvanrednog događaja zrakoplova i/ili raketa koji se jave u toj zemlji ili na njenoj teritoriji, uključujući teritorijalne vode ili na njenim brodovima. Kada zemlja korisnik ne može izvršiti istragu ili se odluči da neće vršiti istragu, odgovornost treba dodijeliti zemlji događaja. S obzirom da BiH nije član NATO-a, po ovom stavu, u slučaju ovakvog udesa, odluku će donijeti MO BiH i BHDCA. Ukoliko se donese odluka da se nadležnost istrage preda zemlji korisnika preko najbližeg predstavnika zemlje/zemalja korisnika (vojnog izaslanika, vojne baze, itd.) isti će biti upoznati. Obavještenje o udesu treba realizirati sukladno lokalnim procedurama nadležne BHDCA koje su nabrojane u STANAG 3101. Izvješće zemlji korisnika treba sadržavati imena (ako su poznata) i

lokaciju personala, te stupanj povreda. Zemlja korisnika treba biti pozvana da pošalje skupinu za istragu koja će biti nukleus mješovitog civilno-vojnog povjerenstva za ispitivanje udesa.

- (5) Povjerenstvo u koordinaciji i dogovoru sa Direkcijom za civilno zrakoplovstvo BiH istražuje udes i izvanredni događaj, u kojima su na teritoriji strane države sudjelovali vojni zrakoplovi OS BiH, a strana država nije sprovela istraživanje ili je Bosni i Hercegovini prenijela istraživanje, kao i istraživanje udesa u suradnji sa BHDCA, u kojima su sudjelovali zrakoplovi OS BiH, a teritorija na kojoj se dogodio udes ili izvanredni događaj ne pripada nijednoj državi. Tehničku potporu povjerenstvu pruža OZ OS BiH, a ukoliko ne mogu zadovoljiti potrebe ili prevazilazi nadležnosti OZ OS BiH, isto će putem crte zapovijedanja zahtijevati pomoć.
- (6) Na mjestu udesa ili izvanrednog događaja, mješovito civilno-vojno povjerenstvo za istraživanje udesa mora surađivati sa ostalim tijelima, osobito sa tužiteljstvima, službom traženja i spašavanja, policijom, uredom patologa, medicinskim osobljem, vlastima zračnih luka, vatrogasnom službom i ostalim vojnim i civilnim organizacijama.
- (7) U cilju stvaranja adekvatnih uvjeta i postizanju dobre suradnje sa ostalim državnim tijelima, Ministarstvo obrane BiH je obvezno da stvori neophodne uvjete za rad predsjedatelja i članova povjerenstva za istraživanje udesa ili izvanrednog događaja.

Članak 33.

(Sudjelovanje ovlaštenih predstavnika tijela stranih država u radu mješovitog civilno- vojnog povjerenstva i njihova prava)

- (1) Ako je strani zrakoplov sudjelovao u udesu ili izvanrednom događaju na teritoriji BiH, sa vojnim zrakoplovom, Sektor za politiku i planove MO BiH će u suradnji sa BHDCA pozvati nadležno tijelo države gdje je zrakoplov registriran, države korisnika i drugo svo potrebno osoblje, sukladno Pravilniku BHDCA o istraživanju zrakoplovnih udesa i izvanrednih događaja ("Službeni glasnik BiH", broj 44/04), da bi odredili svog ovlaštenoga predstavnika i savjetnike radi sudjelovanja u istraživanju koje provodi mješovito civilno - vojno povjerenstvo.
- (2) Ako ni nadležno tijelo države registracije zrakoplova, ni nadležno tijelo države korisnika zrakoplova ne imenuju ovlaštene predstavnike, Sektor za politiku i planove MO BiH će preko nadležne službe BHDCA pozvati korisnika zrakoplova da odredi ovlaštenoga predstavnika da sudjeluje u istraživanju.
- (3) Prava ovlaštenih predstavnika, kao i stručnjaka koje su imenovali države čiji su građani izgubili život ili su povrijeđeni tijekom udesa, definirani su u Pravilniku BHDCA o istraživanju zrakoplovnih udesa i izvanrednih događaja ("Službeni glasnik BiH", broj 44/04).

Članak 34.

(Sudjelovanje predstavnika MO i OS BiH u ispitivanju udesa na teritoriji strane države)

- (1) Ako je došlo do udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova OS BiH na teritoriji strane države, u ispitivanju udesa ili izvanrednog događaja mogu da sudjeluju predstavnici MO i OS BiH.
- (2) Kad primi obavještenje o udesu ili izvanrednom događaju i na poziv tijela strane države izravno ili putem BHDCA ili drugog tijela državne uprave da se na teritoriji strane države desio udes ili kritična situacija zrakoplova OS BiH, Sektor za politiku i planove MO BiH, preko BHDCA, stupa u kontakt i obavještava nadležno tijelo strane države koje istražuje udes ili izvanredni događaj o tomu da li će Bosna i

Hercegovina imenovati ovlaštenoga predstavnika i, ako ga imenuje, dostavlja njegovo ime i prezime, imena njegovih savjetnika i očekivani datum njihova dolaska. Predstavnika MO i OS BiH imenuje ministar obrane BiH, na prijedlog načelnika Zajedničkog stožera OS BiH.

Članak 35.

(Odlučivanje povjerenstava)

Povjerenstva odluke donose na sjednici, većinom glasova svih članova povjerenstva. Ako povjerenstvo ima paran broj članova, odluka povjerenstva je donesena ako i za nju glasa najmanje polovina članova povjerenstva, pod uvjetom da je za odluku glasao predsjedatelj povjerenstva.

Članak 36.

(Davanje informacija)

Posredstvom BHDCA, MO BiH je dužno da, na zahtjev predsjedatelja povjerenstva, nadležnom tijelu države koji istražuje udes ili izvanredni događaj zrakoplova, na njegov zahtjev, dostavi sve relevantne informacije kojima raspolaže, a koje su vezane za istraživanje udesa ili izvanrednih događaja.

Kada su Oružane snage BiH/MO BiH korisnici zrakoplova, a zrakoplov upisan u registar vojnih zrakoplova BiH, MO BiH je dužno, preko BHDCA, da, na zahtjev predsjedatelja povjerenstva ili glavnog istražitelja, dostavi nadležnom tijelu države koje istražuje udes ili izvanredni događaj sve relevantne informacije koje se odnose na organizacije čije su aktivnosti imale ili su mogle da imaju utjecaj na operacije zrakoplova.

POGLAVLJE V. OBAVJEŠTAVANJE O UDESU I IZVANREDNOM DOGAĐAJU ZRAKOPLOVA I RAZMJENA SIGURNOSNIH INFORMACIJA

Članak 37.

(Izvrješćivanje zapovjedništava i postrojbi OS BiH o udesu ili izvanrednom događaju zrakoplova)

- (1) Izvrješćivanje o izvanrednom događaju vrši se crtom zapovijedanja, sukladno propisima koji uređuju ovu oblast.
- (2) Početno obavještenje o udesu ili izvanrednom događaju se vrši kroz najbližu postrojbu vojne (civilne) kontrole letenja i/ili Spasilačko koordinacijsko središte BiH (RCC BiH) i/ili odmah - izravno kroz crtu zapovijedanja u OS BiH. Također, obavješćivanje može biti od osobe koja je saznala za udes i obavijestila najbližu organizacijsku jedinicu ministarstva unutarnjih poslova/Središta javne sigurnosti ili vojne osobe.

Ako raspolažu informacijom da je došlo do udesa zrakoplova OS BiH, organizacijske jedinice OS BiH dužne su odmah obavijestiti Zapovjedništvo br ZS i PZO i OZ OS BiH.

Članak 38.

(Obavješćivanje nadležnih tijela stranih država o udesu ili izvanrednom događaju zrakoplova, kao i prijam istih od drugih država)

Sektor za politiku i planove MO BiH će, u suradnji sa BHDCA kao ovlaštenim predstavnikom države u kojoj se desio udes zrakoplova ili izvanredni događaj, sa minimalnim zakašnjenjem, sa najbržim i odgovarajućim sredstvima veze izvršiti obavješćivanje države registra zrakoplova, države operatora, države dizajna, države proizvođača i međunarodne organizacije za civilno zrakoplovstvo, ukoliko je maksimalna težina predmetnog zrakoplova koji je pretrpio udes iznad 2250 kg. Isto tijelo je obvezno izvršiti prijam obavješćenja drugih država, sukladno propisanom Pravilniku o istraživanju zrakoplovnih udesa i izvanrednih događaja ("Službeni glasnik BiH", broj 44/04).

Članak 39.

(Podaci o opasnim materijama u zrakoplovu)

- (1) Ako je zrakoplov nosio streljivo, bombe, eksploziv, kemijske, radiološke i specijalne materije, vođa posade i

ostali članovi koji nisu zadobili teže tjelesne povrede dužni su da poduzmu mjere za izvlačenje posade i putnika iz opasne zone eksplozije, odnosno kontaminacije, i da upozore sve osobe koje pokušaju da uđu u opasnu zonu do poduzimanja mjera od zapovjedništava i postrojbi.

- (2) Ako su OS BiH korisnik zrakoplova koji je na teritoriji druge strane države sudjelovao u udesu ili izvanrednom događaju, MO BiH preko BHDCA, u najkraćem roku, dostavlja državi na čijoj se teritoriji dogodio udes podatke o opasnim materijama koje su se nalazile u zrakoplovu koji je sudjelovao u udesu.

POGLAVLJE VI. PLAN REAGIRANJA U SLUČAJU UDESA

Članak 40.

(Plan u slučaju udesa)

Svaka letaćka postrojba ranga skvadrona/bojne/samostalne satnije dužna je pripremiti plan reagiranja u cilju adekvatnog i učinkovitog reagiranja u slučaju udesa/izvanrednih događaja. (Privitak- D). Načela planiranja su:

- (1) Sustav uzbunjivanja u slučaju udesa zrakoplova: Za dobar plan reagiranja postojanje sustav uzbunjivanja je od suštinske važnosti.
- (2) Prva pomoć i aktivnosti spašavanja: Da bi se aktivnosti spašavanja i pružanja prve pomoći realizirale učinkovito i efektivno, moraju se uzeti u obzir sljedeći principi:
 - a) Radnje i postupci posade/osoblja na mjestu udesa/izvanrednog događaja.
 - b) Radnje i postupci ostalog osoblja (putnika) koje se nađe na licu mjesta udesa.
 - c) Radnje i postupci zračnolučke kontrole letenja OS BiH.
 - d) Radnje i postupci sanitetskih tijela i ekipa prve pomoći.
 - e) Ekipa za spašavanje: Osoblje, sredstva i oprema spremni za reagiranje.
 - f) Ekipa za gašenje požara: Osoblje, vozilo, oprema i sredstva spremni za reagiranje.
 - g) Ekipa za osiguranje: Ekipa koja osigurava mjesto udesa sa osobljem, opremom i sredstvima, samo osobama ovlaštenim za sprovedbu istrage omogućava ulaz i izlaz sa mjesta udesa.
 - h) Ekipa za izvlačenje: Ekipu sa osobljem, sredstvima i opremom za izvlačenje zrakoplova koji je pretrpio udes držati spremnom za reagiranje.
 - i) Mape zone gdje se desio udes: Podijeliti zonu letjelišta ili zone gdje se često izvršavaju operacije u kvadratu na mapi razmjera 1:25 000, sa odlaznim kursevima do narečenih zona. Narečene kvadrate označiti tako što će svaki kvadrat imati horizontalnu brojčanu i vertikalnu slovnu oznaku.
 - j) Radnje koje se poduzimaju po prijemu vijesti o udesu: Po dobijanju vijesti o udesu zrakoplova iz bilo kojeg izvora:
 - 1) Uraditi poseban plan o načinu reagiranja i djelovanju ekipa prve pomoći, spašavanja, gašenja požara i osiguranja mjesta udesa.
 - 2) Utvrditi gdje će se sakupiti povjerenstvo za ispitivanje udesa i način njegova transporta.

Plan će izraditi podređene postrojbe br ZS i PZO, a isti će objediniti i odobriti Zapovjedništvo brigade ZS i PZO. Plan reagiranja nakon izrade br ZS i PZO će dostaviti pretpostavljenom zapovjedništvu na znanje.

Članak 41.

(Obveze postrojbe OS BiH koja je najbliža mjestu udesa zrakoplova)

- (1) Spašavanje, prva pomoć, medicinska njega, sigurnost i pomoć u svim drugim neophodnim segmentima.
- (2) Ukoliko se u blizini nalazi druga vojna postrojba ili organizacija, koristiti se spasilačkim i drugim sredstvima narečenih postrojbi, kako bi se učinkovitije pružila potpora unesrećenom zrakoplovu odnosno osoblju iz istoga, te najbržim putem vršiti transport povrijeđenih do medicinskih institucija.
- (3) Usmjeriti drugu postrojbu, civilnu policiju, vatrogasce, organizaciju i timove oko spasilačkih poduzetih mjera.
- (4) Vijest o udesu najbržim načinom dostaviti pretpostavljenom zapovjedništvu.
- (5) Sprovoditi i poduzimati sve mjere sigurnosti oko mjesta udesa.
- (6) Obavijestiti pretpostavljene o broju ranjenih i poginulih.
- (7) Ukoliko je prilikom udesa, osim štete na zrakoplovu OS BiH, došlo do štete na sredstvima, imovini drugih osoba, obavijestiti policiju i u što kraćem roku dostaviti izvješće pretpostavljenom zapovjedništvu.
- (8) Kada se dobije vijest o udesu zrakoplova, ako je potrebno, osim resursa OS BiH, za aktivnosti potrage traganja i spašavanja uključiti civilne spasilačke timove.
- (9) Po dolasku nekog od ranije spomenutog povjerenstva na mjesto udesa, istom pružiti svaku potrebnu pomoć, pomoć u rješavanju njegovih zahtjeva, sukladno svojim mogućnostima.
- (10) Poduzeti druge mjere određene propisima koji reguliraju materiju izvanrednog događaja.

POGLAVLJE VII. IZVJEŠĆIVANJE

Članak 42.

(Slanje izvješća o izvanrednom događaju u OS BiH)

Sukladno propisima koji uređuju materiju izvanrednog događaja, svaka vojna postrojba ili DVO će, odmah, po saznanju, najbržim sredstvom veze, izvijestiti pretpostavljeno zapovjedništvo o izvanrednom događaju – udesu zrakoplova OS BiH, a postrojba će, najkasnije, u vremenu od 2 sata, kroz pismeno izvješće o izvanrednom događaju u OS BiH, dostaviti činjenice koje budu dostupne.

Članak 43.

(Slanje početnog izvješća o udesu/izvanrednom događaju)

- (1) Zrakoplovna postrojba OS BiH, po okončanju prethodnog ispitivanja iz članka 21., dostavlja početno izvješće, načelno, u roku od 8 sati, shodno Privitku-B ovoga naputka, putem crte zapovijedanja.
- (2) Dopunjeno početno izvješće o udesu/izvanrednom događaju: Ako je prilikom slanja početnog izvješća jedna od informacija izostavljena ili na istu odgovor nije bio dostupan prilikom slanja početnog izvješća, ili ukoliko je potrebno izmijeniti neku od poslanih informacija, dopunjene podatke, u odnosu na početno izvješće, dostaviti najbržim sredstvom veze u formi dopunjenog početnog izvješća pretpostavljenim zapovjedništvima kojima je poslato i početno izvješće o udesu/izvanrednom događaju.

Članak 44.

(Završno izvješće o istraživanju udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova)

Povjerenstvo za ispitivanje udesa je dužno od početka svog rada, najkasnije u narednih 60 dana, završiti izvješće o udesu. Ako završno izvješće ne može da bude publicirano do isteka 60 dana, na zahtjev predsjedatelja povjerenstva, uz adekvatno obrazloženje, zapovjednik OZ OS BiH ili načelnik ZS OS BiH mogu odobriti probijanje roka od 60 dana za ispitivanje udesa do 12 mjeseci od

dana udesa ili izvanrednog događaja, uz obvezno upoznavanje ZS OS BiH i MO BiH.

POGLAVLJE VIII. SREDSTVA I OPREMA POVJERENSTAVA ZA ISPITIVANJE UDESA

Članak 45.

(Potrebna oprema i sredstva za rad povjerenstava za ispitivanje udesa)

Zrakoplovni udesi se često javljaju u lošim meteorološkim uvjetima, i nepristupačnim terenima. U cilju pravodobne i učinkovite reakcije i olakšavanja rada povjerenstvu za ispitivanje udesa, potrebno je odrediti sredstva i opremu koju će koristiti povjerenstva tijekom ispitivanja udesa zrakoplova. Kada dođe do zrakoplovnog udesa, predsjedatelj povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa proširuje listu, u odnosu na mjesto udesa, udaljenost, meteorološke uvjete, specifičnosti udesa i drugih potreba koje su date ispod:

- (1) Odgovarajući zrakoplov u uvjetima kada to situacija zahtijeva.
- (2) Potreba za motornim vozilima
 - a) teretno vozilo sa vučom 4x4 (po zahtjevu), potreban broj vozila
 - b) Terensko vozilo (po zahtjevu), potreban broj vozila
- (3) Sredstva veze
 - a) Mobilni telefonski aparat, 2 kom.
 - b) Radio uređaj VHF/UHF (ručni), 5 kom.
 - 1) Registrator za udes
 - (a) Regulative koje uređuju letenje i zrakoplovno-tehničku službu u OS BiH
 - (b) Plan u slučaju udesa
 - (c) Upute o izradi dokumenata tijekom istrage i obrasci
 - (d) Način izvješćivanja o udesu ili izvanrednom događaju (forme izvješća)
 - 2) Pravilnici i naputci
 - (a) Naputak za ispitivanje udesa ili izvanrednih događaja zrakoplova OS BiH
 - (b) Svi drugi potrebni naputci i pravilnici
 - 3) Uput za tip helikoptera i knjižice temeljnog održavanja
 - 4) Drugi potrebni dokumenti
 - 5) Potrebne mape
 - c) Elektronička oprema
 - 1) Agregat za napajanje strujom
 - 2) Kabl napojni 220 V različitih duljina 200 m, 150 m, 50 m
 - 3) Reflektori sa kablom za napajanje duljine 200 m, 150 m, 50m
 - 4) Laptop
 - 5) Prijenosni radio uređaj za mogućnost komunikacije na duge udaljenosti (ostvarenje veze sa zapovjedništvom postrojbe ili OS)
 - 6) GPS, 1 kom.
 - 7) Digitalni foto aparat sa potrebnim USB kablom
 - 8) Digitalna kamera sa potrebnim USB kablom
 - 9) Diktafon
 - 10) Mikrofon i slušalice
 - 11) Digitron
 - d) Oprema za ispitivanje
 - 1) Identifikacijski papiri/oznake članova povjerenstva (poželjno osiguravanje crvenih fluorescentnih prsluka za članove povjerenstva)
 - 2) Karton za obilježavanje
 - 3) Karton za obilježavanje sa brojevima
 - 4) Uredski pribor, masne bojice, permanentni markeri

- 5) Mape većih razmjera koje uključuju mjesto udesa
- 6) Busola
- 7) Povećalo-Lupa
- 8) Ogledalo
- 9) Linijar metalni
- 10) Magnet sa podesivom ručkom
- 11) Čelični metar
- 12) Pištaljka
- 13) Ručna baterija, odgovarajuće kvalitete, u dovoljnom broju
- 14) Rukavice, odgovarajuće kvalitete, u dovoljnom broju
- 15) PVC boce, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzoraka)
- 16) Uređaj za mjerenje kutova i za mjerenje nagiba
- 17) Crijevo, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzoraka)
- 18) Brizgalica, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzoraka)
- 19) Torba, različitih veličina, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzorka)
- 20) Samoljepljive etikete, različitih veličina, u dovoljnoj količini
- 21) Konopac debeli i tanki, dovoljne duljine
- 22) Štap za označavanje 35 cm, u dovoljnom broju
- 23) Trake za označavanje, dovoljne duljine
- 24) Sredstva za prvu pomoć (za osoblje koje radi istragu)
- 25) Sredstva za čišćenje ruku i tijela (za osoblje koje radi istragu)
- 26) Šarafciger ravni i krstasti
- 27) Kliješta
- 28) Kliješta sječice
- 29) Dalekozor
- 30) Ključ podesivi 200 mm drop forged
- 31) Plastične kesice i plastične folije
- 32) Ljepljiva traka
- 33) Alkotestovi
- 34) Šator za boravak povjerenstva za temeljno/dopunsko ispitivanje na terenu
- e) Poželjna sredstva u slučaju potrebe
 - 1) Oprema za preživljavanje, sukladno zadaći i uvjetima, u dovoljnom broju
 - 2) Odjeća sukladno godišnjim dobima, u dovoljnoj količini (kačket, kapa, jakne, i dr.)
 - 3) Pitka voda, maketa zrakoplova koji je pretrpio udes
 - 4) GPS, 1 kom.
 - 5) Traka papirna, maske za lice
 - 6) Kabanice, odgovarajuće kvalitete, u dovoljnoj količini
 - 7) Gumene čizme, odgovarajuće kvalitete, u dovoljnoj količini
 - 8) Dovoljna količina goriva, za agregat, te suhu hranu za povjerenstvo na terenu
 - 9) Druga posebna potrebna oprema za povjerenstvo

Oprema za ispitivanje udesa će se nalaziti na čuvanju i održavanju u letačkim postrojbama br ZS i PZO. Kada dođe do udesa, po zahtjevu predsjedatelja povjerenstva, zapovjednici letačkih postrojbi su dužni odmah ustupiti narečena sredstva na uporabu povjerenstvu.

POGLAVLJE IX. ISPITIVANJE UDESA ZRAKOPLOVA, UZIMANJE INFORMACIJA OD OSOBLJA I OČEVIDACA**Članak 46.**

(Zrakoplovna znanja i iskustvo)

Za zadaće ispitivanja udesa ili izvanrednih događaja treba određivati osobe koje imaju zrakoplovna znanja i iskustva. Da bi se postigao ovaj cilj, članove povjerenstva za ispitivanje i časnike za sigurnost letenja, bez prijekne potrebe, ne treba mijenjati. Na ovaj način će ekipe koje se, sukladno znanju i iskustvu, angažiraju na ispitivanju udesa, ispunjavati željene standarde.

Članak 47.

(Cilj istraživanja povjerenstava za ispitivanje udesa i izvanrednih događaja)

- (1) Povjerenstva su dužna da svaki udes ili izvanredni događaj potpuno istraže i analiziraju, radi utvrđivanja činjenica i okolnosti pod kojima je došlo do udesa ili izvanrednog događaja, a sa ciljem poduzimanja mjera kojima se sprječavaju novi udesi ili izvanredni događaji. Istraživanje i analiza uzroka udesa ili izvanrednog događaja nema za cilj utvrđivanje kaznene, pristupne, prekršajne, stegovne, građanskopravne ili neke druge pravne odgovornosti za udes ili izvanredni događaj.
- (2) Povjerenstvo koje vrši ispitivanje udesa ili časnik za sigurnost letenja, uvijek će kod sebe imati dostupne sljedeće:
 - a) Publicirane pravilnike i druge dokumente koji se odnose na ispitivanje zrakoplovnih udesa.
 - b) Vladati svim koracima i obvezama koje treba poduzeti tijekom istrage i što je moguće prije stići na mjesto udesa.
 - c) Poznavati način ispravnoga popunjavanja izvješća vezanih za udes ili izvanredni događaj.
 - d) Biti upoznati sa ciljem ispitivanja, svojoj ulozi u sačinjavanju izvješća.
 - e) Ne smije biti ni pod kakvim utjecajem.
 - f) Tijekom ispitivanja udesa, na licu mjesta udesa, vrjednovati samo nađeno činjenično stanje i stanje koje se zatekne u tehničkoj dokumentaciji na dan udesa, i nikada se ne voditi uzrocima ranijeg udesa i, u tom cilju, ne pasti u zamku prikupljanja dokaza u odnosu na raniji sličan udes.
 - g) Kada se utvrde uzroci udesa, u izvješću napisati prijedlog mjera kako bi se ovakvi udesi spriječili u budućnosti. Detaljno definirati koje zapovjedništvo će izvršiti implementaciju predloženih mjera.

Članak 48.

(Samostalnost i neovisnost povjerenstva)

Povjerenstva moraju biti samostalna u radu i neovisno funkcionirati, bez obzira čiji interesi mogu biti suprotni zadaćama i ovlaštenjima povjerenstva. Nitko ne smije da ograničava sadržaj i obujam istraživanja, da utječe na sadržaj ili obujam početnoga ili završnoga izvješća o istraživanju udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova ili na sadržinu i obujam sigurnosnih preporuka povjerenstva.

Članak 49.

(Organizacija i preliminarna istraga)

- (1) Organizacija i preliminarno ispitivanje se smatra prvom fazom ispitivanja. Tijekom ove faze, predsjedatelj povjerenstva okuplja povjerenstvo i održava sastanak prije odlaska na mjesto udesa. Sastanak treba da rezultira stanjem da je svaki član upoznat sa područjem ispitivanja za što je on/ona odgovorna, saopćene početne zadaće koje moraju biti izvršene, i na koje podatke članovi povjerenstva posebno moraju obratiti pozornost da bi izvješće o udesu bilo

potpuno. Također, povjerenstvo mora biti upoznato šta je postrojba kojoj pripada sredstvo ili druga postrojba OS BiH poduzela po pitanju udesa. Po dolasku na mjesto udesa stvara se "mentalna slika" fizičkog stanja, kao početni korak u njihovim individualnim zadaćama. Međutim, pozornost mora biti usmjerena osiguranju mjesto, što uključuje markere da se ne prilazi mjestu udesa.

- (2) Ako povjerenstvo nije stiglo na mjesto udesa za vrijeme dnevne vidljivosti, preliminarno ispitivanje će biti odgođeno do ujutro, kada isto treba otpočeti.

Članak 50.

(Principi ispitivanja udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova)

- (1) Temeljem obavještenja o udesu ili izvanrednom događaju, Zapovjedništvo brigade ZS i PZO je nadležno za organizaciju temeljnog ispitivanja istrage o udesima kategorija A, B, C i D ili izvanrednim događajima i o tomu obavještava OZ OS BiH, dok će OZ OS BiH izvijestiti ZS OS BiH, a ZS OS BiH MO BiH.
- (2) Kada dobije informaciju o udesu odnosno o sudjelovanju zrakoplova ili članova posade svoje postrojbe u udesu, zapovjednik letачke postrojbe iz čijeg sastava je zrakoplov imao udes/izvanredni događaj izdaje zadaću časniku za sigurnost letenja, da odmah krene sa prikupljanjem/izuzimanjem svih informacija o predmetnom letu udesa ili izvanrednom događaju, od podataka iz AMB (Air Mission Brief- posadnog briŕinga za misiju), preko IATF (Individual Aircrew Training Folder - osobni letачki dosje obuke) svakog letачa i IFRF (Individual Flight Record File - Personalni dosje letачa), temeljne knjiŕice zrakoplova, uzoraka goriva, ulja i drugih potrebnih podataka do dolaska povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa. Prilikom ovog postupka, treba se pridržavati Zakona o zaštiti osobnih podataka.
- (3) Ispitivanje iz stavka 1. ovoga članka vršiti će sa osobljem iz zapovjedništva brigade i letачkih postrojbi, shodno ovome naputku.
- (4) U posebnim uvjetima, kada postoji potreba da se formira povjerenstvo OŽK OS BiH za dopunsko ispitivanje udesa ili izvanrednog događaja, isto treba formirati zapovijedi zapovjednika OZ OS BiH.
- (5) Povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa br ZS i PZO će, kada se formira povjerenstvo za dopunsko ispitivanje udesa OZ OS BiH, istom osigurati potporu, sve informacije i izvješća.
- (6) Ukoliko je u zrakoplovnom udesu ili izvanrednom događaju sudjelovalo više zrakoplova, za svaki zrakoplov treba pripremiti poseban omot predmeta, ali dio "Zaključak i odluke" će biti jedna cjelina i posebno će se objaviti.
- (7) Ako je nakon udesa jasno poznat razlog istoga i, čak, ako je to sigurno, mora se provesti ispitivanje na licu mjesta udesa, jer će se na taj način doći do informacija koje nisu bile utvrđene od posade zrakoplova. Te informacije poslužiti će da se takvi mogući udesi ili kritične situacije spriječe u budućnosti.
- (8) Predsjedatelji povjerenstava i članovi povjerenstava mogu predlagati mjere koje će biti sastavni dio zaključka i odluke zbog čega je došlo do udesa i oni mogu glasati kada za to dođe vrijeme. Pravo glasa nemaju specijalisti, tehnički inspektori i drugo osoblje koje nije član povjerenstva, a koje je povjerenstvo koristilo tijekom ispitivanja.
- (9) Povjerenstvo za temeljno ispitivanje priprema omot predmeta udesa za kategorije A, B, C i D i isti dostavlja Zapovjedništvu br ZS i PZO, a br ZS i PZO za udes kategorija A i B sačinjava sveobuhvatno izvješće sa prijedlogom mjera u pet primjeraka: jedan primjerak za OZ OS BiH, jedan primjerak za ZS OS BiH, dva primjerka za

MO BiH (jedan primjerak MO BiH dostavlja nadležnom tužiteljstvu po zahtjevu) i jedan primjerak za pismohranu. Predsjedatelji povjerenstava za ispitivanje udesa su odgovorni za rad povjerenstva od njegova imenovanja do okončanja ispitivanja.

- (10) Ukoliko dođe do udesa zrakoplova iz sastava br ZS i PZO sa civilnim zrakoplovima iz registra zrakoplova u BiH ili sa zrakoplovima koji lete iznad teritorije BiH, primjenjivati će se odredbe članka 108. Zakona o zrakoplovstvu BiH.
- (11) U tijeku vršenja uviđaja ispitivanja udesa (pored dogovora), članovi povjerenstva i istražna tijela dužni su da se uzajamno pomažu.
- (12) Materijal sa mjesta udesa može da se ukloni tek kada to odobri povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa, osim kada je zbog sigurnosti letenja drugih zrakoplova potrebno uklanjanje sa PSS ili drugih objekata.
- (13) Stručnu ekipu, alat i vozila za evakuaciju povrijeđenih i poginulih, kao i oštećenog zrakoplovnog materijala, daje, načelno, zrakoplovna postrojba iz koje je zrakoplov a u pojedinim slučajevima (ako se udes dogodio na drugoj zračnoj luci ili njenoj blizini), na traženje predsjedatelja povjerenstva, stručnu ekipu i sredstva daje zrakoplovna postrojba najbliža mjestu udesa. Cjelokupnu proceduru izvlačenja oštećenog zrakoplova vodi br ZS i PZO.

Članak 51.

(Ispitivanje udesa u ratnim uvjetima)

- (1) Udesi nastali na neprijateljskoj teritoriji u tijeku dejstva neprijateljske vatre, zbog prinudnih slijetanja ili zbog drugih uzroka, ne ispituju se, ali se registiraju i evidentiraju.
- (2) Za udes koji se dogode na neprijateljskoj teritoriji sačinjava se opće izvješće i dostavlja br ZS i PZO. Izvješće sastavlja časnik za sigurnost letenja, temeljem izjava očevidaca (posade koje su sudjelovale u izvršenju borbene zadaće), a potpisuje ga zapovjednik predmetne postrojbe.

Članak 52.

(Osiguranje mjesta udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova)

- (1) Ako je došlo do udesa vojnog zrakoplova u urbanim područjima, nadležne policijske uprave/postaje će, sukladno svojim ovlaštenjima, vršiti osiguranje mjesta udesa i poduzeti sve mjere koje su potrebne za očuvanje tragova udesa ili izvanrednog događaja, dok vojna policija, čim primi vijest da je došlo do udesa ili izvanrednog događaja, ima obvezu da uputi svoj tim i sa pripadnicima nadležne policijske postaje/uprave nastavi vršiti poduzimanje svih mjera potrebnih za očuvanje tragova udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova. Te mjere uključuju fotografiranje ili na drugi način bilježenje svih dokaza koji bi mogli biti uklonjeni, izbrisani, izgubljeni ili uništeni, te nadzor nad zrakoplovom i njegovim ostacima kako bi se spriječilo daljnje oštećenje, pristup neovlaštenih osoba, krađa ili daljnje pogoršanje stanja.
- (2) Zrakoplov se ne smije ukloniti prije nego što se osigura očuvanje tragova i dobije suglasnost nadležnog tužitelja u slučaju postojanja opravdane sumnje o postojanju kaznenog djela, odnosno povjerenstva za ispitivanje udesa, shodno zapovijedi ovlaštene i nadležne osobe iz pravosudne institucije.
- (3) Zrakoplov se smije pomaknuti samo ako je to potrebno zbog izvlačenja osoba i stvari iz njega, da bi se spriječilo uništenje zrakoplova požarom ili na drugi način, ili da bi se uklonila opasnost, odnosno smetnja za odvijanje zračnog i ostalog prometa.
- (4) Ako država registracije, država operatora, država u kojoj je zrakoplov projektiran ili država proizvodnje zrakoplova, zatraži da zrakoplov, sve što se nalazi u zrakoplovu i drugi

dokazi ostanu netaknuti do njihova pregleda od ovlaštenog predstavnika te države, nastojati će se udovoljiti tomu zahtjevu u mjeri u kojoj je to moguće, a da se ne naruši provedba istrage ili nepotrebno odugovlačenje u vraćanju zrakoplova u uporabu.

- (5) Postrojba iz koje je zrakoplov, obvezna je nakon završenog istraživanja poduzeti sve mjere za uklanjanje oštećenog ili uništenog zrakoplova.

Članak 53.

(Rad povjerenstva)

- (1) Rad povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa ili izvanrednih događaja:
 - a) postupa shodno zapovijedi dežurnog tužitelja Tužiteljstva BiH,
 - b) vrši opći uviđaj na mjestu udesa,
 - c) vrši detaljni pregled zrakoplova ili njegovih ostataka,
 - d) fotografira i izrađuje skice mjesta udesa,
 - e) saslušava sudionike i saučesnike u udesu i uzima izjave od očevidaca i ljudstva koje je održavalo, opsluživalo i osiguravalo zrakoplov i letenje, prikuplja i proučava podatke o posadi,
 - f) prikuplja i proučava podatke o letačkom materijalu,
 - g) proučava zadaću za let,
 - i) proučava planiranje, organiziranje i pripremu leta,
 - j) proučava kontrolu letenja i vođenje zrakoplova i zapovijedanje zrakoplovima pri dejstvima iz zraka,
 - k) proučava meteorološke uvjete i meteorološko osiguranje letenja,
 - l) proučava ostala osiguranja letenja, posebno utjecaj na smanjenje posljedica udesa,
 - m) rekonstruira let shematski i tekstom,
 - n) utvrđuje materijalnu štetu nanесenu vojnoj imovini (na zrakoplovnom materijalu, osobnoj opremi letača, inženjersko - građevinskim instalacijama itd.) i imovini pravnih i privatnih osoba,
 - o) analizira sve podatke i okolnosti i donosi zaključak o uzrocima i odgovornostima za udes i predlaže mjere koje treba poduzeti za daljnje sprječavanje udesa i
 - p) formira izvješće o ispitivanju udesa.
- (2) Priprema, izlazak na mjesto udesa i prethodne radnje
 - a) Povjerenstvo, po saznanju, odmah provjerava da li je došlo do udesa na minsko sumnjivoj površini i nakon toga izlazi na mjesto udesa kako bi se iskoristili postojeći tragovi i dokazi i onemogućilo njihovo brisanje od sudionika ili drugih osoba. Prema raspoloživim podacima upoznaje se sa mjestom udesa, organizacijom prijevoza povjerenstva na mjesto udesa, s obzirom na udaljenost, stanje komunikacija i raspoloživa sredstva; osiguranje potrebnog ljudstva, alata i vozila za evakuaciju; preuzimanje sredstava za ispitivanje udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova, shodno članku 45. Prijevozna sredstva za potrebe povjerenstva, načelno, daje br ZS i PZO, a u nemogućnosti osiguranja sredstava, ista daje pretpostavljeno zapovjedništvo. To pitanje regulira autoritet koji organizira ispitivanje udesa, uz pomoć zapovjed. koji je imenovao povjerenstvu. Sukladno Pravilniku o uporabi vojnih zrakoplova OS BiH i aktima koji reguliraju ovu problematiku, povjerenstvo može da koristi helikopter za prevoženje.
 - b) Ako na mjestu udesa radi ekipa za uklanjanje ubojitih sredstava, kemijskih i radioloških materija, povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa može da počne sa radom čim prethodna ekipa završi svoj dio posla. Predsjedatelj povjerenstva je obavezan da se konzultira sa stručnim tijelima o opasnosti od

eventualno preostalih sredstava i da postupi prema njihovim preporukama.

- c) Po dolasku na mjesto udesa, povjerenstvo provjerava da li su poduzete mjere, odnosno poduzima mjere za pravilno izvršenje prethodnih radnji kao što su:

- 1) pružanje pomoći povrijeđenima i evakuacija do sanitetskih ustanova (ukoliko to nije učinjeno). Ako je u pitanju udes sa smrtnim posljedicama članova posade, putnika i drugih osoba, zrakoplovni liječnik, član povjerenstva, postupi prema odredbama ovoga naputka,
- 2) osiguranje zrakoplova od požara i daljnjih oštećenja,
- 3) sprječavanje da radoznale osobe prilaze, diraju ili pomjeraju ostatke zrakoplova i time uklanjaju tragove udesa, izuzev ako je to neophodno zbog sklanjanja povrijeđenih i poginulih i
- 4) postavljanje straže i zabrana pristupa ili fotografiranja svim osobama, izuzev onima koji rade na ispitivanju udesa i evakuaciji.

- (3) Uvidaj na mjestu udesa

Odmah poslije prethodnih radnji iz članka 53. stavak 2. povjerenstvo pristupa općem uvidaju na mjestu udesa, koji treba da omogući rekonstrukciju događaja prije udesa i da objasni kako je zrakoplov dospio u stanje i položaj u komu ga je povjerenstvo našlo. Rad povjerenstva ovisiti će od vrste udesa, stanja posade i zrakoplova. Pri izvršenju općeg uvida, treba imati u vidu:

- a) putanju i nagib zrakoplova prije udesa: da se prouče na zemlji, stajnom trapu i krajevima krila (nosećeg rotora), što omogućava da se odredi pravac, kut uzdužnog i poprečnog nagiba zrakoplova neposredno prije udara u zemlju. Poznavajući pravac nailaska zrakoplova, povjerenstvo će zaključiti u komu pravcu treba tražiti odbačene ili ranije otpale dijelove i gdje su se približno nalazili očevidci udesa.
- b) stanje zrakoplova prije udara u zemlju: da u izvjesnim slučajevima, kao, naprimjer, pri lomu dijelova zrakoplova, požaru i eksploziji u zraku, pojedini dijelovi zrakoplova mogu da budu razbacani na velikoj površini, raspadanje zrakoplova u zraku može da bude uzročno preopterećenjem preko dozvoljenih granica, praćeno pucanjem kao pri eksploziji i pojavom vatre, kao pri požaru. U tom slučaju će dijelovi zrakoplova biti razbacani više u jednom pravcu, i to duž putanje zrakoplova, a vatra će se pojaviti kasnije, tek poslije loma.
- c) kut pada: da li je udes nastao u strmom poniranju ili obrušavanju, ako je zrakoplov duboko zariven u relativno maloj rupi. U tom slučaju, samo pojedini manji dijelovi biti će razbacani naokolo uslijed eksplozije, dok je sve ostalo potpuno deformirano i djelomično izgorjelo u rupi koja je stvorena prilikom udara.
- d) način udara: da u udesima koji su nastali pri suviše niskom vađenju iz poniranja i obrušavanja, mjesto prvog udara pokazuje odskok, a uz put su rasuti ostali dijelovi, već prema redu otpadanja i svojoj inerciji.
- e) stranu rotacije: da će u kovitu postojati razlike između načina udara i stupnja oštećenja između lijevog i desnog krila (vanjsko krilo biti će manje oštećeno), pravac u komu su odletjeli pojedini dijelovi, a često i repne površine, pokazivati će smjer okretanja u kovitu, dijelovi zrakoplova će biti grupirani na srazmjerno maloj površini.
- f) liniju tragova: da će pri brišućem letu pojedini dijelovi i tragovi udesa biti duž jedne uske i dugačke crte.

Obično su vidni i tragovi elise (rotora), čiji razmak pokazuje odnos između broja obrtaja i brzine leta.

- g) izdržljivost konstrukcije pri udaru: da bi se poduzela razna konstruktivna poboljšanja zrakoplova, potrebno je da se prema tragovima udesa ustanovi da li je požar prethodio udaru ili je nastao tek poslije udara o zemlju. U ovom drugom slučaju, trava koja gori, lišće ili grančice, ostavljaju čađavi otisak na dijelu koji gori, a metalni dijelovi koji se poslije udara dodirnu ostati će svijetli na mjestu dodira. U slučaju udesa - oštećenja zrakoplova, pažljivo izvršen opći uvidaj dati će nam korisne podatke, naprimjer: o mjestu i načinu pristajanja, postojanju traverze u pristajanju, jačini i načinu uporabe kočnica, duljini trčanja poslije pristajanja, klizavosti staze itd.

Pri uvidaju i rekonstrukciji događaja na mjestu udesa, povjerenstvo, kao stručno tijelo, treba da ispolji inicijativu u cilju što potpunije obrade uzroka udesa.

Članak 54.

(Suradnja sa ostalim državnim i agencijama drugih država)

- (1) Povjerenstvo za ispitivanje udesa može zatražiti pomoć od drugih agencija i država u smislu vještačenja uređaja, objekata i opreme za:
 - a) tehničku istragu olupine i opreme zrakoplova i drugih predmeta bitnih za istragu,
 - b) prosudbu informacija iz uređaja za snimanje leta, i
 - c) kompjutorsku pohranu i prosudbu podataka o udesu.
- (2) Na mjestu udesa povjerenstvo surađuje prvenstveno sa sudskim tijelima, službom traganja i spašavanja, policijom, uredom patologa, medicinskim osobljem, vatrogasnom službom i drugim civilnim i vojnim organizacijama.
- (3) U udesima sa smrtnim posljedicama i pojedinim slučajevima kada je za ispitivanje udesa potrebna stručna pomoć, ili kada je udes nastupio na materijalu koji je pod garancijom proizvođača, autoritet koji organizira temeljno ispitivanje udesa dužan je da, preko višeg zapovjedništva, odnosno MO BiH, pozove predstavnika proizvođača. Pretpostavljeno zapovjedništvo dužna je da odmah odgovori da li će i kada predstavnik proizvođača ili stručna pomoć biti upućena.
- (4) Povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa je obvezno da do najavljenog dolaska predstavnika proizvođača sačuva netaknute sve tragove udesa. Stručnjaci mogu da uđu u sastav povjerenstva ili da je pomažu svojim savjetima i mišljenjima. U oba slučaja, stručnjaci podnose autoritetu, koji ih je uputio, detaljno izvješće temeljem nalaza na licu mjesta ili temeljem naknadnog ispitivanja donijetog materijala.
- (5) Za materijal pod garancijom, predstavnik proizvođača koji garantira za materijal, kao član povjerenstva formiranog u postrojbi, potpisuje tehnički nalaz poslije kvara, kako je to regulirano zrakoplovno - tehničkim naputkom.

Članak 55.

(Uređaji za snimanje parametara leta zrakoplova)

Povjerenstvo je dužna da poduzme sve potrebne mjere kako bi u najkraćem roku bili očitani uređaji za snimanje parametara leta zrakoplova koji je predmet udesa ili izvanrednog događaja. Ako u BiH ne postoji odgovarajuća oprema za očitavanje uređaja za snimanje leta zrakoplova, povjerenstvo će očitavanje uređaja za snimanje parametara leta obaviti na opremi koju joj strana država stavi na raspolaganje, uzimajući pri tomu u obzir sposobnost opreme za očitavanje, vrijeme potrebno za očitavanje i mjesto gdje se oprema za očitavanje nalazi.

Ako je vojni zrakoplov OS BiH sudjelovao u udesu ili izvanrednom događaju na teritoriji strane države, kada sleti na teritoriju BiH, nadležnom tijelu strane države koje sprovodi

istraživanje dostavljaju se, na njegov zahtjev, podaci o parametrima leta zrakoplova ili, ako je potrebno, uređaji za snimanje leta zrakoplova.

Članak 56.

(Odnos sa istražnim tijelima)

Povjerenstvo je dužno da postupi po nalogima istražnih tijela i da im pruži svu potrebnu stručnu i tehničku pomoć i da im, na njihov zahtjev, dostavi završno izvješće o istraživanju udesa ili izvanrednog događaja, te, po saznanju ili sumnji da je do udesa došlo usljed protupravne radnje, da odmah obavijesti nadležna istražna tijela.

Članak 57.

(Uzimanje izjava od osoba uključenih u udes i očevidaca)

Da bi povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa razjasnilo uzroke i posljedice udesa, dužno je da prikupi pismene izjave od:

- (1) Preživjelih članova posade - u svim udesima,
- (2) Tehničkog osoblja koje je pripremalo i koje je odgovorno za pripremu zrakoplovnog materijala - u svim udesima,
- (3) Vođe skupine - ako je let vršen u skupini,
- (4) DVO koja je izdala zadaću za izvršenje leta, vršila pripremu posade, organizirala i vodila letenje,
- (5) Očevidaca udesa ili izvanrednog događaja,
- (6) Tijela za osiguranje letenja - po potrebi,
- (7) Liječnika postrojbe - o zdravstvenom stanju posade tog dana,
- (8) Ostalih svjedoka - koji svojim izjavama mogu da doprinesu rasvjetljavanju uzroka udesa,
- (9) Izjave očevidaca često su vrlo značajne, osobito u slučajevima udesa - smrti posade i udesa koji je nastao usljed nediscipline u letenju. Osobe koje će biti saslušane i od kojih će se uzeti izjave određuje povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa. Prilikom saslušanja i uzimanja izjava očevidaca - svjedoka, treba nastojati da se očevidac ili svjedok ne udalji od stvarnih činjenica,
- (10) Na početku saslušanja treba ustanoviti: kakav odnos prema udesu ima osoba koja se sasluša, njen stupanj poznavanja zrakoplovstva, dužnost i vrsta rada, mjesto gdje se očevidac (promatrač) nalazio u vrijeme udesa i položaj tog mjesta u odnosu na putanju zrakoplova ili mjesto udesa. Kada je mjesto udesa van zračne luke, zrakoplovno znanje očevidaca je obično malo. Preporučljivo je da svjedoci prikažu položaj i pokrete zrakoplova pomoću makete zrakoplova, a putanja zrakoplova u nekim slučajevima po sekciji ili skici. Većina očevidaca biti će u stanju da nas obavijesti o:
 - a) vremenu kada se udes dogodio,
 - b) vremenskim prilikama u rejonu mjesta udesa neposredno prije udesa,
 - c) pojavi dima, plamena, radu motora po zvuku, eksploziji, odvajanju pojedinih dijelova, načinu kako je došlo do sudara zrakoplova, iskakanju posade, niskom letenju, kako su izgledali pojedini manevri zrakoplova itd.,
 - d) saslušanja - uzimanje pojedinih izjava, vrše se uvijek pojedinačno, bez nazočnosti drugih očevidaca ili sudionika u udesu. Saslušanja - izjave se formiraju odmah i daju saslušanim na potpis,
 - e) djeca neće biti pošteđena od davanja izjava ukoliko su bili očevidci.

Članak 58.

(Principi za uzimanje izjava)

Prilikom uzimanja izjava od članova povjerenstva ili časnika za sigurnost letenja, očevidaca, pridržavati se slijedećih principa:

- (1) Ne uzima se izjava pod zakletvom. Na postavljena pitanja očevidac odgovara-pojašnjava šta je zapazio/la tijekom udesa i date informacije se objedinjuju u izvješće i potpisuju,

- (2) Prije pristupanja uzimanju izjave očevidcima se mora objasniti način uzimanja izjave kako je definirano u narednim tačkama i ohrabriti da govore istinu,
- (3) Istaci da je cilj uzimanja izjave utvrđivanje stvarnog uzroka udesa i poduzimanje preventivnih mjera kako bi se spriječilo ponavljanje ove vrste udesa,
- (4) Izjava se ne uzima da bi se neko kaznio ili teretio finansijski za izmirivanje štete,
- (5) Moguće je korištenje diktafona (bez skrivenog snimanja i uz dobijanje suglasnosti od očevitca),
- (6) Tijekom ispitivanja očevitca ne usmjeravati.

Članak 59.

(Informacije koje treba da budu sadržane u izjavama očevidaca)

- (1) Ime i prezime očevitca, čin, postrojba ili adresa i dužnost.
- (2) Mjesto na komu se očevidac nalazio/la u vrijeme udesa, točno vrijeme, kut promatranja, položaj zrakoplova uočen od očevitca (horizontalni let, desni zaokret, lijevi zaokret, nos prema dolje bez zaokreta, nos prema dolje uz zaokret, nos prema gore), da li je pored stradalog zrakoplova u zraku bilo drugih zrakoplova, ako je bilo, precizirati broj i blizinu između njih, zrakoplov je letio ispod oblaka, izašao iz oblaka, iz oblaka je izašao jedan zrakoplov i kasnije se pojavio drugi, i sl., da li je bilo dima koji je izlazio iz zrakoplova i ako jeste koje je boje i u kojemu dijelu zrakoplova, ukoliko se radi o avionu da li je bilo izvučen stajni trap ili ne, položaj zakrilaca, da li se čuo rad motora, zvuk koji je proizvodio zrakoplov, te način udara i stanje.
- (3) Sve druge informacije koje su bitne za udes ili izvanredni događaj su opažene od očevitca, uključujući kako je udes nastao iz kuta očevitca.
- (4) Za dokazivanje uzroka udesa sva druga pitanja.
- (5) Na kraju izjave mora stajati potpis davatelja izjave i datum.
- (6) U tekstu koji slijedi date su generalne smjernice o pitanjima koja treba postavljati posadi, kao i o potrebnom sadržaju informacija koje treba da sadrži izjava:
 - a) U izjavi treba da stoji ime i prezime, čin osobe od koje se uzima izjava, dužnost, pripadnost postrojbi.
 - b) Serijski broj zrakoplova, zadatak, briefing, kontrola formi zrakoplova, pretpoletni pregled zrakoplova, startiranje motora, rulanje, kontrole prije polijetanja, stanje zrakoplova, vrijednosti instrumenata tijekom provjere motora prije polijetanja, odvajanje od zemlje, penjanje, kontrola instrumenata, frazeologija između sudionika zračnog prostora i ZKL, predznaci kvara i manifestacija zrakoplova kad je kvar nastao, po utvrđenju kvara vrijednosti instrumenata, postupak posade, donošenje odluke o slijetanju na što je prije moguće na najbliži pogodan teren ili slijetanje iz autorotacije/prinudno slijetanje.
 - c) Sniženje; kontakt sa ZKL, frazeologija, javljanje kontrolnih točaka, putanja sniženja, utvrđene vrijednosti instrumenata, komunikacija u zračnom prostoru koju je zrakoplov čuo, odobrenja od ZKL, upozorenja ZKL, postupci posade, vrijednosti instrumenata, meteorološke mape i analiziranje meteo situacije, stanje na ruti, kontrola goriva, vrijednosti instrumenata.
 - d) Slijetanje; Pripreme za slijetanje, komunikacija sa ZKL, izlazak u pravac piste, brzina prilaznja, upozorenja od ZKL, rulanje na pisti, tragovi kočenja, faktor ili faktori koji su utjecali na javljanje udesa, postupci posade prilikom napuštanja zrakoplova, vrijeme dolaska ekipa za spašavanje, gašenje požara i njihov učinak.
 - e) Uzimajući u obzir gore narečene postupke, dobiti ćemo željene informacije. U odnosu na zadaću koju je

posada izvršavala, da bi se dobila potpuna slika šta se desilo, članovi povjerenstva će, shodno karakteristikama udesa, postavljati sva željena pitanja tijekom istrage. Izjave očevidaca date drugim ovlaštenim osobama na mjestu udesa koji nisu članovi povjerenstva za ispitivanje udesa neće se uzimati u obzir prilikom odlučivanja o udesu. Na kraju izjave staviti datum uzimanja izjave i potpis osobe koja je dala izjavu.

Članak 60. (Zaštita podataka)

- (1) Identitet ili adresa osobe koja je, sukladno odredbama ovoga naputka, podnijela izvješće o događaju koji ugrožava sigurnost ili osobe na koju se izvješće odnosi ili dala izjavu kao očevidac, ne smije se otkrivati osim u slučaju ako se to zahtijeva zakonom za potrebe sudskog postupka.
- (2) Ne dovodeći u pitanje primjenu kaznenog zakonodavstva, protiv osoba koje prijave događaj koji ugrožava sigurnost neće se pokrenuti postupak ako se radi o nehotičnom ili nenamjernom kršenju zakona za koje se saznalo isključivo putem obveznog izvješćivanja o događajima koji ugrožavaju sigurnost, osim u slučajevima krajnje nepažnje.

Članak 61. (Fotografiranje na mjestu udesa)

Fotografski snimci na mjestu udesa uzimaju se prema zahtjevu i naputku predsjednika povjerenstva. Oni treba da dokumentiraju najvažnije okolnosti udesa i nastala oštećenja. Načelno se snimaju:

- (1) mjesto udesa sa četiri strane, od kojih je jedna iz pravca prvog dodira zrakoplova sa zemljom,
- (2) glavni dijelovi zrakoplova kao: motor, elisa, rotor, tajni trap, repne i noseće površine (ako su dijelovi odvojeni uslijed udara),
- (3) tijela poginulih na mjestu udesa i dijelovi tijela ako su razbacani,
- (4) položaj ručica i komandi u kabini,
- (5) položaj izvršnih mehanizama komandi leta, mehanizacije krila - rotora i tajnog trapa, elise uvodnika, izduvnog mlaznika motora i mehanizma ili uređaja koji na zrakoplovu ima važnu ulogu,
- (6) izgled objekata kojima je nanijeta veća imovinska šteta (po potrebi), i
- (7) detalje dijela koji je otkazao ili se slomio i prouzročio udes ili koji je pretrpio neočekivana oštećenja u samome udesu.

Sve fotografije moraju na poledini imati legendu sa naznačenim ev. brojem zrakoplova, rednim brojem snimka i detaljnim obavještenjem onoga što je bitno na snimku. Legenda se ovjerava, a fotografije međusobno spajaju. Uz fotografije se dostavlja ovjereno izvješće u koje se unosi broj fotografija, vrijeme i uvjeti snimanja.

Članak 62. (Pregled zrakoplova poslije udesa)

Detaljan pregled zrakoplova ili njegovih ostataka na mjestu udesa treba da pruži sve podatke o oštećenju, bilo da su oni uzrok ili posljedica udesa. Načelno, tijek pregleda je slijedeći:

- (1) pristupa se pregledu prostora za posadu i utvrđuje se kakvo je momentalno stanje - pokazivanje svih motornih instrumenata ako je ispitivanje uslijedilo brzo poslije udesa, i zapisuje se točno vrijeme pregleda. Bilježe se nadene ekstremne vrijednosti (maksimalne i minimalne) na instrumentima koji te vrijednosti mogu da pokazuju (maksimalne i minimalne temperature, tlakovi, ubrzanje itd.),
 - a) vrši se pregled položaja svih komandi i prekidača i pojedini ključni položaji se točno opisuju. Po potrebi,

uzimaju se dijagrami korekcije rada instrumenata u prostoru za posadu (kompas, brzinomjer, visinomjer i dr.),

- b) utvrđuje se ispravnost svih natpisa i naputaka u prostoru za posadu ili putnike, a kasnije i svana na zrakoplovu. Pregleda se čistoća i provjerava da u prostoru za posadu i putnike nema stranih predmeta,
 - c) u svezi sa provjerom maksimalne težine (mase) i centraže, popisuju se svi dopunski vanjski i unutarnji tereti, a osobito precizno treba utvrditi njihov položaj,
 - d) pregled zrakoplova vrši se od nosa prema repu, i to svih neispravnosti, bez obzira da li se one mogu ili ne mogu smatrati uzrocima udesa. Tom prilikom treba konstatirati postojeće količine goriva, ulja, hidroulja, tečnosti za hlađenje, medicinskog kiseonika, komprimiranog zraka i dr. i uzeti uzorke za analizu. Ispitati da li ima mehaničkih nečistoća u ovim tečnostima, kao i stanje svih filtera. Zabilježiti sva mjesta na kojima curi tečnost. Ustanoviti da li ima razjedinjenih ili zaglavljenih komandi i točna mjesta tih neispravnosti. Prema tragu, izmjeriti iskorištene hodove amortizera i tlakove u gumama,
 - (2) analizom točno utvrditi koji su lomovi dijelova ili kvarovi agregata i uređaja uzroci, a koji posljedica udesa. Polomljeni dijelovi, agregati ili uređaji na kojima je došlo do kvarova, a koji su uzroci udesa, treba da budu na mjestu udesa skicirani i fotografirani u krupnom planu, jer kasnije, pri transportu, može da se poremeti njihov položaj i da oteža ili onemogućiti utvrđenje uzroka. U neposrednoj okolini potražiti sve dijelove koji su otpali sa sklopova ili uređaja koji su uzroci udesa i ucrtati ih u skicu mjesta udesa,
 - (3) ako je konstrukcija zrakoplova u stanju ruševine, prije ispitivanja dijelova treba nacrtati skicu mjesta udesa.
- Pri skiciranju mjesta udesa ne pomjerati niti jedan dio konstrukcije zrakoplova prije nego što se svi razbacani dijelovi obilježe brojevima. Na skici obavezno prikazati površine na kojima se nalaze tragovi curenja (prolijevanja) tečnosti sa oznakom vrste tečnosti (npr. GM-1) i površine na kojima su vidni tragovi gorenja na zemlji. Ispisivanje arapskih cifara od jedan pa na dalje vršiti prema crti leta, tako da se kasnije može reproducirati ne samo rastojanje dijelova već i njihov kutni položaj. Tek kada se završi skiciranje, povjerenstvo može da podiže pojedine dijelove, da izdvaja uzročne lomove od lomova koji su nastali kao posljedica udesa, da pregleda materijal, vrste opterećenja temeljem prelomljenih mjesta i drugo.

Ukoliko se vrši naknadno ispitivanje u institutima, zavodima ili laboratorijama, treba pokupiti sve ostatke zrakoplova i pažljivo upakirati da ne bi došlo do naknadnih oštećenja, a osobito onih dijelova za koje se pretpostavlja da su uzročnici udesa i da se njihovim pregledom može doći do uzroka. Dijelove zrakoplovnog materijala koji su uzročnici udesa čuvati do konačnoga rješenja o udesu.

Članak 63. (Tehnički nalaz poslije udesa)

Tehnički nalaz poslije udesa namijenjen je za potpunije tehničko sagledavanje i analizu svakog udesa i isti se popunjava:

- (1) u četiri primjerka kada je povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa točno ustanovilo uzrok udesa, i to: prvi primjerak se prilaže uz izvješće o udesu, drugi se prilaže uz izvješće o udesu koje se upućuje u br ZS i PZO/pretpostavljenim zapovjedništvima, treći se stavlja u djelovodnik kvarova postrojbe, a četvrti tijelu za ZTSI,
- (2) u pet, odnosno šest primjeraka, kada povjerenstvo predlaže da se zmaj, odnosno motor ili cijeli zrakoplov uputi na opravku. Pri tomu se sa prva četiri primjerka postupka na isti

način kao u prethodnom sastavu, dok se peti primjerak dostavlja sa zmajem, a šesti sa motorom,

- (3) u sedam primjeraka kada povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa predlaže da se zrakoplov rashoduje. U tomu slučaju se sa prva tri primjerka postupa kao u trećem stavku ove točke, dok se četvrti i peti primjerak upućuje tijelu za ZTSI, dok se šesti i sedmi primjerak dostavljaju zrakoplovnoj postrojbi sa materijalom, i
- (4) za jedan primjerak više od broja primjeraka datih u naprijed narečenim slučajevima kada je udes prouzročen kvarom materijala koji je pod jamstvom, a proizvođač se nije odazvao pozivu postrojbe da uputi svog predstavnika, odnosno u dva primjerka više ukoliko je proizvođač uputio svog predstavnika. Od viška primjeraka, jedan se dostavlja proizvođaču, odnosno zrakoplovno-tehničkoj kontroli koja garantira za materijal, dok drugi primjerak zadržava predstavnik proizvođača za sebe.

Pri popunjavanju tehničkog nalaza poslije udesa, treba se strogo pridržavati Pravila zrakoplovno tehničke službe (PZTSI).

Članak 64.

(Proučavanje podataka o zrakoplovu)

Proučavanje podataka o zrakoplovu pruža povjerenstvu opći uvid u stanje zrakoplova. Tijelo ZTSI odmah poslije udesa uzima i čuva svu dokumentaciju zrakoplova, motora, opreme i naoružanja i stavlja je na raspolaganje povjerenstvu za temeljno ispitivanje udesa. Povjerenstvo treba da prouči sva pravila i naputke koji reguliraju korištenje tog tipa zrakoplova, kao i sva postojeća pravila koja su u neposrednoj svezi sa okolnostima i uzrocima udesa. Poslije toga, treba ispitati:

- (1) datum vršenja, izvršitelja i kontrolu izvršenja svih propisanih pregleda, radova, promjena, remonta, opravki, revizija, kao i svih ostalih radova propisanih tehničkim zapovijedima. Utvrditi da li su vršeni radovi, postupci ili modifikacije koje nisu odobrile nadležne osobe, odnosno koji nisu propisani za taj tip zrakoplova i sve ostalo propisano PZTSI (Pravilo zrakoplovno-tehničke službe),
- (2) stanje resursa, produljenje ili prekoračenje resursa, koliko, po čijem odobrenju ili zapovijedi i nadležnosti tih osoba,
- (3) da li je izvršena zamjena dijelova, agregata, uređaja ili sklopova sa dijelovima i ostalim iz iste, slične ili druge vrste ili tipa, kao i da li je ta zamjena bila odobrena, kontrolirana i moguća,
- (4) korištenje propisanoga potrošnog i pogonskog materijala (ispravnost goriva, raznih ulja, masti, medicinskog kiseonika i dr.), kao i određene količine i punjenja (količina goriva, raznih ulja, tečnosti za hlađenje, tlak medicinskog kiseonika, komprimiranog zraka i sl.),
- (5) datum provjere rada instrumenata (kompas, brzinomjer, visinomjer i dr.) i ispravnost dijagrama popravki, njihovih grešaka, kao potpunost ostalih propisanih dijagrama, naputaka i natpisa na zrakoplovu ili u njemu,
- (6) potpunost, urednost i ažurnost u vođenju dokumentacije o kontroli materijala od tijela zrakoplovno-tehničke službe, i
- (7) ispravnosti postupaka i radnji prema općim pravilima i naputcima zrakoplovno-tehničke službe (pravičnost izvršenja raskonverzije, propisan rad motora na malom režimu novog motora ili motora sa revizije, uporaba kiseoničkog uređaja, uređaja protu zaleđivanja i sl.).

Članak 65.

(Vraćanje dokumentacije ZTSI)

- (1) Pošto oformi izvješće, povjerenstvo za temeljno ispitivanje udesa vraća dokumentaciju tijelu za ZTSI koje je odgovorno za njenu kompletnost i čuvanje do konačnog rješenja predmeta o udesu sa težim posljedicama, odnosno udesu za koji nije utvrđen i materijalno dokazan uzrok ili

odgovornost, pa se zaključak povjerenstvo za temeljno ispitivanje temelji na pretpostavkama.

- (2) Ukoliko zbog prikupljanja dopunskih podataka predmet ne može da se riješi u roku, a pojedina dokumenta su potrebna radi upućivanja materijala na opravku ili daljnje korištenje zrakoplova, odgovorni za ZTSI osigurati će fotopresliku cijele dokumentacije, pojedinih dijelova dokumentacije ili samo pojedinih stranica, već prema potrebama.
- (3) Povjerenstvo za temeljno ispitivanje ima za cilj da točno utvrdi da li je u pripremi leta izvršeno potpuno opremanje letaćkoga materijala za predviđene ili stvarne uvjete leta pod kojima se udes dogodio.
- (4) Ako je pregledom materijala i dokumentacije ustanovljena njihova kompletnost prilikom udesa, treba provjeriti stanje povremenih radova, pravodobnost obveznih pregleda, pripreme za zimsku eksploataciju, sve ranije opravke, kao i opravke neposredno prije posljednjeg letaćkog dana, odnosno posljednjeg leta. Posebno provjeriti kvalitetu radova i pregleda na zrakoplovnom materijalu, specijalno za posljednje zadaće i posljednji let. Osobitu pozornost posvetiti radu i dokumentiranju kontrolnih tijela, odnosno voditelja zrakoplovno-tehničke službe. Ukoliko jedan od uzroka udesa leži u kvaru ili otkazu materijala koji se pojavljivao ranije na tom zrakoplovu ili tipu zrakoplova, ustanoviti točno kako je otklonjen kvar ili otkaz.
- (5) Ustanoviti u kojemu obujmu je posada prije izvršenja zadaće pregledala zrakoplov. Na eventualne opaske posade, ispitati kakva je kvaliteta izvršenih radova radi otklanjanja neispravnosti.

Članak 66.

(Prikupljanje i proučavanje podataka o posadi)

Prikupljanje i proučavanje podataka o posadi treba jasno da osvjetli osposobljenost i pripremljenost posade za zadaću koji je vršila, njenu odgovornost za udes, držanje za vrijeme udesa, kao i mjere koje treba poduzeti u konkretnom slučaju. U tomu smislu, treba proučiti:

- (1) broj sati i letova (nalet posade) ukupno i u posljednjem mjesecu na tomu i na svim ostalim tipovima zrakoplova pri vizualnom i instrumentalnom letenju, stupanj osposobljenosti i stanje trenaja na dotičnome tipu zrakoplova uopće u vršenju sličnih zadaća, teoretsku stručnu spremu, poznavanje uputa za korištenje zrakoplova, instrukcije za sigurnost letenja i korištenje zračne luke, kada je izvršena provjera posade i po kojim elementima,
- (2) letaćku ocjenu posade, stegu u izvršenju letaćkih zadaća, da li je posada imala u blizini mjesta udesa ili na maršruti rodbinu ili poznanike,
- (3) ocjenu psihofizičkog stanja posade (medicinsko-psihološki podaci o razvoju i psihofizičkom stanju posade u tijeku letaćke službe neposredno pred let koji se završio udesom),
- (4) raniji udesi posade (kratak opis okolnosti i uzroka tih udesa, držanje posade u njima), i
- (5) ostale okolnosti koje su mogle da utječu na posadu (zamor - odmor u posljednja 24 h, obiteljske brige, neprimike u službi itd.). Povjerenstvo uzima podatke o posadi iz letaćkih knjižica, ocjena, zdravstvene knjižice, kartona evidencije zdravlja letača i saslušanjem - izjavama svjedoka, u prvome redu zapovjednika skvadrona i prijatelja dotičnoga pilota.

Članak 67.

(Proučavanje pripreme leta)

- (1) Proučavanje pripreme posade za let treba povezati sa proučavanjem stupnja njene osposobljenosti i zadaće koja je izdata. Ako su udesi uzročni slabom pripremom kategoriziraju se kao greške u vođenju, treba razmotriti

stručnu osposobljenost DVO koja je vršila pripremu za let u smislu pravilnosti, potpunosti i metodičnosti.

- (2) Važno je ustanoviti da li je prilikom pripreme provjereno da li posada poznaje ona pitanja u kojima je ranije bila nesigurna i da li su, u kojem obujmu i na kakav način, prorađeni oni elementi zadaća koje su za letače nove. Podatke o pripremi posade daje preživjela posada, DVO koja je vršila pripremu, i uvidom u knjigu pripreme i analize leta i radnu bilježnicu pilota.

Članak 68.

(Proučavanje zadaća za let)

Proučavanjem zadaća za let povjerenstvo utvrđuje:

- (1) da li je zadaća izdata suglasno odredbama pravila letenja, programu letačke obuke (PLO) i metodskom nalogu za provedbu obuke,
- (2) da li je zadaća bila sukladna letačkim mogućnostima i drugim karakteristikama zrakoplova, meteorološkim uvjetima, zemaljskim sredstvima za osiguranje letenja i drugim uvjetima koji utječu na sigurno izvršenje zadaće,
- (3) da li je stupanj dotadašnje osposobljenosti letača davao garanciju za uspješno izvršenje zadaće, i
- (4) da li stupanj trenaže posade garantira sigurnost izvršenja zadaće.

Podatke o zadaći daje preživjela posada i DVO koja neposredno izdaje zadaću posadi.

Članak 69.

(Proučavanje planiranja i organiziranja letenja)

Povjerenstvo u svim slučajevima provjerava radnje i postupke vezane za planiranje i organiziranje letenja:

- (1) da li su pravilno prosuđeni uvjeti i elementi potrebni za donošenje odluke o letenju, propisani pravilom letenja i drugim propisima,
- (2) da li su pravilno provedene sve radnje i postupci za koordinaciju u procesu planiranja, i
- (3) da li su pravilno provedene sve djelatnosti, postupci i mjere za organiziranje letenja u br ZS i PZO i ZKL propisane pravilom letenja i drugim propisima.

U proučavanju, povjerenstvo koristi propisane dokumenta i naputke koji reguliraju letačku obuku, rad ZTSI i tijela ZKL. Proučava stvarno stanje planiranja i organiziranja letenja i njegov utjecaj na nastajanje udesa ili eventualno povećanje posljedica. Ako se uvidom na licu mjesta ili saslušanjem svjedoka ustanove nedostaci u svezi sa naređenim pitanjima, dužnost je povjerenstva da prikupi sve potrebne podatke, da ih prouči, ocijeni i obrazloži u kojoj su mjeri utjecali na udes.

Članak 70.

(Proučavanje kontrole letenja i vođenja zrakoplova, osiguranje letenja i zapovijedanje zrakoplovima pri dejstvima iz zraka)

Ako postoji vjerojatnoća da je udes nastao zbog propusta u kontroli letenja i vođenju zrakoplova ili zbog propusta u osiguranju letenja, povjerenstvo proučava:

- (1) da li je instrukcijom za korištenje zračne luke/letjelišta pravilno i cjelishodno propisano uređenje i korištenje manevarskih površina zračne luke i zračnog prostora zone zračne luke/letjelišta,
- (2) da li su naputcima za rad tijela i rad zrakoplovne postrojbe pravilno i cjelishodno propisani postupci ekipe za osiguranje letenja i da li je pravilno postavljena organizacija službe traganja i spašavanja u zoni ZKL,
- (3) da li su za letenje osigurane sve potrebne ekipe i sredstva za kontrolu letenja i vođenja zrakoplova iz br ZS i PZO i ZKL,
- (4) da li je sprovedena prethodna i izvršna priprema tih ekipa u odnosu na zadaće letenja i let u komu se dogodio udes,

- (5) da li su tijela ekipa za kontrolu letenja i vođenja zrakoplova pravilno vršila svoje dužnosti i postupala sukladno okolnostima u kojima se dogodio udes i poslije udesa,
- (6) da li su ekipe za osiguranje letenja pravilno vršile svoje dužnosti, da li su sredstva ekipa i međusobna veza pravilno funkcionirali i da li su ekipe blagodobno izašle na mjesto udesa i doprinijele smanjenju posljedica udesa,
- (7) da li su pravilno izvršena sva ostala osiguranja letenja, ispravnost manevarskih površina i obilježavanja opasnih mjesta, osiguranje i uređenje poligona, ornitološko osiguranje i ostala,
- (8) da li su zemaljska radio-navigacijska sredstva (ZRNS) pravilno funkcionirala i da li je propisno vršeno bilježenje radio i telefonskog prometa,
- (9) da li su za zapovijedanje zrakoplovima pri dejstvima iz zraka određena propisana tijela za navođenje, odnosno osposobljenje vođe skupine i odgovarajuća sredstva za praćenje i navođenje zrakoplova,
- (10) da li su tijela za navođenje pravilno pratila i davala posadama pravilne podatke i zapovijedali dejstvima, odnosno manevrima zrakoplova - skupina, uključujući vatrena dejstva po objektima,
- (11) da li je osiguranje zadaće i obuke sukladno instrukciji za sigurnost letenja u br ZS i PZO,
- (12) povjerenstvo prikuplja podatke proučavanjem instrukcija naputaka i drugih propisa koji reguliraju kontrolu letenja, vođenje zrakoplova i osiguranje letenja u zračnoj luci (zoni ZKL-Zračnolučka kontrola letenja), preslušavanjem magnetofonskih zapisa i saslušanjem ili izuzimanjem izjava od tijela i sastava ekipa. Važno je ustanoviti i da li su nakon udesa poduzete sve mjere da se posljedice udesa smanje, počev od aktiviranja službe traganja i spašavanja pa do izlaska ekipa na mjesto udesa i njihovih postupaka.

Članak 71.

(Proučavanje meteoroloških uvjeta i meteorološkog osiguranja)

Ako postoji vjerojatnoća da je udes nastao uslijed nepovoljnih meteoroloških uvjeta, povjerenstvo je dužno da ispita:

- (1) da li je vršeno prethodno ili dopunsko izviđanje vremena iz zraka i da li je bilo pravilno i stručno i koliko je izviđanje vremena utjecalo na nastajanje udesa,
- (2) kakve su bile stvarne vremenske prilike na maršruti i u rejonu udesa za vrijeme leta,
- (3) da li je meteorološka služba dala točnu prognozu vremena,
- (4) da li je zračnolučka meteorološka služba blagodobno obavijestila ZKL i letačke postrojbe o iznenadnom pogoršanju vremena,
- (5) da li su zapovjedništva zrakoplovnih postrojbi i ZKL pravilno koristili podatke meteorološke službe, upoznavali posadu i poduzimali izmjene zadaća,
- (6) da li je posada koristila meteorološke podatke u pripremi i tijekom leta, i
- (7) da li su letači bili dovoljno osposobljeni za izvršenje zadaća pod stvarnim meteorološkim uvjetima.

Podatke o predviđenim i stvarnim meteorološkim uvjetima povjerenstvo uzima iz dokumentacije ZKL i meteoroloških postaja, iz saslušanja posada koje su u vrijeme udesa letjele u tom rejonu, kao i iz izjava drugih svjedoka.

Članak 72.

(Proučavanje podataka o radu sredstava za vezu)

Proučavanje podataka o funkcioniranju radio veze, o pravilnosti korištenja i funkcioniranja radio-navigacijskih sredstava, treba da pokaže ispravnost funkcioniranja tih sredstava, pravilnost njihova korištenja i utjecaj uočene ispravnosti ili neispravnosti na okolnosti i uzroke udesa.

Ove podatke povjerenstvo uzima iz dnevnika rada pojedinih sredstava, iz saslušanja osoba koje tim sredstvima rukuju, iz saslušanja posade i drugih osoba koje su bile na prijamu na istom talasu ili kanalu.

Članak 73.
(Rekonstrukcija leta)

Potpunom rekonstrukcijom i proučavanjem leta od izdavanja zadatke, pripreme posade i materijala, organizacije i vođenja letenjem, pa do samog udesa, povjerenstvo će jasno ustanoviti kojim pravcem treba da usmjeri ispitivanje. Analizom svih činitelja i eliminiranjem faktora koji nisu utjecali i stupnjevanjem faktora koji su utjecali na nastajanje udesa, povjerenstvo ocjenjuje koji su neposredni, a koji posredni uzročnici udesa i na njih usmjerava težište rada. Potom utvrđuje osobe koje su odgovorne za udes i određuje stupanj odgovornosti pojedinaca. Povjerenstvo je dužno da izvjeće o udesu detaljno i savjesno obradi, obuhvatajući sve postupke ispitivanja, pri čemu će voditi računa da ga ne pretrpa podacima koji ne doprinose objašnjenju udesa.

Članak 74.
(Utvrdjenje materijalne štete)

Utvrdjenje materijalne štete, prouzročene udesom, fizičkim i pravnim osobama, vojnoj imovini, vrši se u duhu Pravilnika o postupku za naknadu materijalne štete vojnih osoba na službi u MO i OS BiH; Standardnih operativnih procedura za primjenu pravilnika o postupku za naknadu materijalne štete vojnih osoba na službi u MO i OS BiH.

Članak 75.
(Rad na sjednicama)

Nakon završetka istraživanja na mjestu udesa ili izvanrednog događaja, povjerenstvo nastavlja rad na sjednicama. Sjednicama vodi predsjedatelj povjerenstva ili drugi član povjerenstva koga on ovlasti.

Članak 76.

(Izvjeshće povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa)

Podaci, iskustvo i zaključci do kojih dođe povjerenstvo tijekom ispitivanja treba da se obrazloženo i dokumentirano iznesu u izvješću da bi postali punopravni zakonski temelj, kako za donošenje rješenja po konkretnom udesu, tako i za poduzimanje potrebnih mjera za sprječavanje sličnih udesa ubuduće.

Izvješće povjerenstva za temeljno ispitivanje udesa služi:

- (1) da se jasno sagledaju uzroci i odgovornosti za udes i kao temelj za poduzimanje preventivnih mjera u borbi protiv udesa,
- (2) da se pokrene postupak o rashodovanju, odnosno opravci zrakoplova ili druge vojne imovine,
- (3) da se donese rješenje o naknadi imovinske štete koja je zbog udesa pričinjena državi, pravnim i fizičkim osobama,
- (4) kao dokument za donošenje rješenja za isplatu odštetnih zahtjeva i svih vrsta osiguranja zbog povreda i smrti osoba prouzročenih udesom,
- (5) za izricanje stegovnih i stručnih mjera za odgovorne i propuste otkrivene tijekom ispitivanja i kao dokazni materijal za kazneni postupak,
- (6) kao materijal za studije konstrukcijskih i tehnoloških izmjena i poboljšanja na zrnju, motoru i cjelokupnoj opremi zrakoplova,
- (7) kao materijal za studiju i propisivanje izmjena i dopuna u izdatim zapovijedima i nalogima za uporabu i održavanje zrakoplova i način izvedbe obuke na njima, kao i rada svih službi vezanih za pripremu i osiguranje letenja, i
- (8) za psihološko - medicinsku studiju udesa.

Da bi izvješće povjerenstva odgovorilo svojoj namjeni, mora da bude tačno, potpuno i dokumentirano. U njemu moraju da budu detaljno narečeni uzroci udesa i sve okolnosti pod kojima je do udesa došlo, potom kakve je posljedice udes imao po život i

zdravlje ljudstva i šta je sve od materijala i druge imovine uništeno. Odgovornu osobu (krivce) treba detaljno saslušati o svim okolnostima u svezi sa utvrđenim greškama koje su učinili da bi se mogla donijeti odluka o njihovoj stegovnoj, kaznenoj ili stručnoj, odnosno imovinskoj-pravnoj (materijalnoj) odgovornosti.

Za odgovornu osobu koja izriče mjeru i poduzima ostale preventivne mjere nije dovoljno da povjerenstvo poznaje činjenično stanje, već da svi nalazi i prijedlozi povjerenstva budu dokumentirani dokaznim materijalom koji se priključuje povjerenstvom izvješću.

Članak 77.
(Izdvajanje mišljenja)

Član povjerenstva koji se ne složi sa ostalim članovima povjerenstva glede sadržine zaključaka o udesu ili nekog drugog dijela završnog izvješća, ima pravo na izdvojeno mišljenje i isto mora obrazložiti u pisanoj formi, obrazlažući sve činjenice i razloge zbog kojih se piše izdvojeno mišljenje, što predstavlja sastavni dio izvješća.

Članak 78.

(Komentar ovlaštenih predstavnika tijela stranih država)

Ukoliko su u radu povjerenstva sudjelovanje uzeli predstavnici nadležnih stranih država, MO BiH će preko BHDCA nadležnim tijelima njihovih država proslijediti presliku nacrt završnog izvješća. Komentari koji budu dostavljeni povjerenstvu nakon isteka vremena 60 dana od dana pripreme završnog izvješća, smatrati će se kao nepravodobni i neće biti uzeti u razmatranje i povjerenstvo će publicirati izvješće. Ukoliko bude pravodobnih komentara, povjerenstvo je dužno da iste detaljno analizira i one sa kojima se slaže treba uključiti u prilog završnog izvješća.

Članak 79.

(Komentari povjerenstva MO BiH i OS BiH)

Ako je predstavnik MO BiH ili OS BiH bio uključen u istraživanje udesa ili izvanrednog događaja zrakoplova OS BiH i kada BHDCA odnosno MO BiH primi nacrt završnog izvješća o istraživanju udesa koje je izradilo nadležno tijelo strane države koje sprovodi istraživanje, BHDCA, u suradnji sa MO BiH, imenovati će povjerenstvo. U ovom slučaju, MO BiH može od OS BiH tražiti da oformi povjerenstvo sa liste kandidata za ispitivanje udesa ili izvanrednih događaja zrakoplova.

Povjerenstvo ima rok 60 dana od dana kad je BiH primila nacrt završnog izvješća da dostavi komentare na nacrt završnog izvješća tijelu države koji sprovodi istraživanje.

Povjerenstvo ne može objaviti bilo koji dio završnog izvješća, niti dozvoliti pristup bilo kojemu dijelu nacrt završnog izvješća ili drugome dokumentu, bez suglasnosti nadležnog tijela države koje vrši istraživanje, izuzev ako su nacrt izvješća ili dokument već objavljeni.

Članak 80.
(Sigurnosne preporuke)

Tijekom istraživanja udesa ili izvanrednog događaja, ukoliko postoji potreba, povjerenstvo je dužno da nadležnim tijelima, uključujući i tijela stranih država, uputi sigurnosne preporuke koje sadrže mjere koje treba poduzeti kako bi se povećala sigurnost zrakoplovstva. Mora se uzeti u obzir da li sigurnosna preporuka treba propisati određeno rješenje za problem ili preporuka treba biti dovoljno elastična da dozvoli primatelju širinu u načinu primjene, kako cilj preporuke može biti postignut.

Sigurnosna preporuka treba identificirati kakva mjera se zahtijeva, ali osobama za implementaciju treba ostaviti znatan raspon da odrede kako će problem biti riješen.

Povjerenstvo /vijeće OZ OS BiH za udes i sigurnost letenja, i na zemlji će, ukoliko bude potrebe za davanjem sigurnosnih

preporuka, iste slati putem crte zapovijedanja MO BiH, koje će proslijediti BHDCA, a BHDCA nadležnoj službi strane države.

POGLAVLJE X. PRIPREMANJE IZVJEŠĆA O UDESIMA I PRINCIPI DOSTAVLJANJA

Članak 81.

(Izvješća o udesu ili izvanrednom događaju zrakoplova OS BiH i stupanj tajnosti)

- (1) Izvješća o udesima A i B kategorije: Ako je rezultat istrage udesa ovih kategorija, povjerenstvo će koristiti formu iz Privitka-A sa dodacima.
 - (2) Izvješća o udesima C i D kategorije: Ako je rezultat istrage udesa ovih kategorija, časnik za sigurnost letenja će pripremiti izvješća sukladno formi iz Privitka-E.
 - (3) Sva izvješća o ispitivanju udesa zrakoplova moraju biti klasificirana kao povjerljiva izvješća. Tajno klasificirati izvješća koja obrađuju uzroke i posljedice udesa koji se moraju držati u tajnosti, a to su: eksploatacija novog i važnog ratnog materijala, poboljšanja – ispitivanja ratnog materijala i patenti i pronalasci u svezi sa zrakoplovom.
- Obavještenja, publikacije i izvodi iz izvješća moraju da se klasificiraju istim stupnjem tajnosti kao i izvješće o ispitivanju udesa.

Članak 82.

(Popunjavanje izvješća o udesima kategorija A i B i njegova distribucija)

- (1) Izvješće o udesu popunjava povjerenstvo za ispitivanje udesa, kako je propisano ovim naputkom, sukladno formi izvješća u slučaju udesa zrakoplova iz Privitka-A ovoga naputka.
- (2) Ukoliko dođe do udesa u kojemu su uključena dva i više zrakoplova, u izvješću treba razmatrati posebno svaki zrakoplov, dok će zaključak i prijedlog mjera-odluka biti jedinstven dio.
- (3) Povjerenstvo za ispitivanje udesa je dužno od početka svog rada, najkasnije u narednih 60 dana, završiti izvješće o udesu. Na zahtjev predsjedatelja povjerenstva, uz adekvatno obrazloženje, zapovjednik OZ OS BiH ili načelnik ZS OS BiH može odobriti probijanje roka od 60 dana za ispitivanje udesa.
- (4) Za popunjavanje izvješća o udesu je odgovoran predsjedatelj povjerenstva za ispitivanje udesa. Kod glasanja o udesu nitko od članova ne može ostati suzdržan. Članovi povjerenstva koji nisu sudjelovali u izradi izvješća moraju pismeno obrazložiti svoje odsustvo. Članovi povjerenstva koji su sudjelovali u glasanju, ukoliko se ne slažu sa nekim segmentima, mogu pismeno obrazložiti svoj stav što se prilaže uz izvješće.
- (5) Zapovjedništvo br ZS i PZO, zapovjednici letaćkih postrojbi i postrojbe za održavanje zrakoplova OS BiH, nastoje utvrditi da li ima osoba koja želi dati svoju viziju udesa ili izvanrednog događaja od pilotskog, tehničkog i osoblja koje pruža potporu letenju. Ukoliko ima, isti moraju biti dostavljeni zap. postrojbi u pismenoj formi, nakon čega zap. postrojbe piše mišljenje o narečenim prigovorima, i narečeni prigovori, zajedno sa mišljenjem zap. dostavljaju se povjerenstvu za ispitivanje udesa. Mišljenje zapovjednika postrojbe uraditi po slijedećim točkama:
 - a) Mišljenje u odnosu na prigovor/opažanje pilota ili tehničkog ili zemaljskog osoblja svoje postrojbe.
 - b) Ukoliko zapovjednik nije sudjelovao u utvrđenju uzroka udesa, rezultatima istrage i donošenju odluke, piše svoj stav.
 - c) Predlaže mjere i preporuke za sprječavanje sličnih udesa u postrojbama ili na drugim razinama.

d) Detaljno opisuje druge potrebne dijelove koji se odnose na udes.

- (6) Povjerenstvo priprema stav u odnosu na zadnje izvješće, gdje vrjednuje prigovore/opažanja pripadnika Zapovjedništva i postrojbi br ZS i PZO, poredi ih sa izvješćem povjerenstva, nakon čega piše svoj stav koji priprema u 2 primjerka, od čega 1 primjerak šalje u Zapovjedništvo br ZS i PZO i jedan primjerak ostaje u pismohrani povjerenstva.
- (7) Materijal koji se odnosi na udes, pripremljen sukladno narečenim procedurama, kada bude zaprimljen u Zapovjedništvu br ZS i PZO, biti će pregledan, i nakon utvrđenja da u istome nema grešaka, na kraju istrage će se poslati vijeću OZ OS BiH za udes, izvanredne događaje i sigurnost letenja. Ukoliko vijeće OZ OS BiH utvrdi nepravilnosti u izvješću, isto vraća Zapovjedništvu br ZS i PZO, a Zapovjedništvo br ZS i PZO je zaduženo da izvrši traženu izmjenu ili da pošalje objašnjenje za određene točke ili neke dijelove detaljnije objasni ili da prije slanja vijeću OZ OS BiH traži pojašnjenja iz svojih podređenih postrojbi.

Na narečeni način, vijeće OZ OS BiH će od Zapovjedništva br ZS i PZO dobiti 2 (dva) primjerka izvješća i izvršiti će uvid, sagledati činjenično stanje i prijedlog mjera, te, temeljem toga, sačiniti zajedničko završno izvješće.

Članak 83.

(Pripremanje završnog izvješća)

- (1) Kada povjerenstvo na razini br ZS i PZO pripremi omot predmeta o udesu ili izvanrednom događaju, isti će klasificirati "POVJERLJIVO" i isti nasloviti na ruke, tj. na ime osobe kojoj se izvješće upućuje. Vijeće OZ OS BiH za udes i sigurnost letenja i sigurnosti na zemlji će zaprimljeni omot predmeta analizirati i pripremiti zajedničko završno izvješće koje će sadržavati slijedeće točke:
 - a) Predmet,
 - b) Događaj,
 - c) Ispitivanje/Istraga,
 - d) Rezultati istrage i odluka, i
 - e) Preporuke i prijedlozi.
- (2) Vijeće OZ OS BiH za udes/izvanredne događaje iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji priprema i potpisuje zajedničko izvješće i isto šalje na odobrenje zapovjedniku OZ OS BiH.
- (3) Rezultati istrage i odluka o udesu u izvješću odobrenom od zapovjednika OZ OS BiH postaje zvaničan stav o uzrocima udesa.
- (4) Odobreno izvješće od zapovjednika OZ OS BiH se šalje preko Uprave za operacije i obuku ZS OS BiH na odobrenje načelniku ZS OS BiH, nakon čijeg odobravanja se šalje u MO BiH i povratno objavljuje zrakoplovnim postrojbama u sastavu br ZS i PZO, putem crte zapovijedanja.

Članak 84.

(Popunjavanje izvješća o udesima kategorija C i D i njihova distribucija)

- (1) Za udes iz kategorija C i D izvješćivanje se vrši sukladno izvješću iz Privitka-E ovoga naputka i isto se popunjava od časnika za sigurnost letenja postrojbe, uz nadzor časnika za sigurnost letenja Zapovjedništva br ZS i PZO.
- (2) Ako je nazočno ranjavanje ili povrede osoblja, u omot predmeta se prilaže zdravstveno izvješće. Zapovjedništvo brigade ZS i PZO može angažirati povjerenstvo ili jednog člana povjerenstva za ispitivanje udesa, koji će sa časnicima za sigurnost letenja izvršiti popunjenje izvješća o udesu.
- (3) U ovom slučaju, povjerenstvo/član za ispitivanje ili časnik za sigurnost letenja u roku od 10 (deset) dana je dužno završiti istragu/i sačiniti izvješće u 4 primjerka povjerenstvu

Zapovjedništva br ZS i PZO za ispitivanje udesa kategorija C i D. Povjerenstvo za ispitivanje br ZS i PZO analizira izvješće i sa mišljenjem zapovjednika šalje izvješće u 2 primjerka ka OZ OS BiH.

Članak 85.

(Naknadno dobijanje informacija koje se odnose na udes)

U slučaju dobijanja značajnih informacija koje se odnose na udes nakon finaliziranja zajedničkog završnog izvješća, ove informacije se dostavljaju zapovjedništvima kako je definirano ovim naputkom, u istoj količini koliko je ranije poslato. Ako ove informacije utječu na promjenu kategorije udesa, postupak je sljedeći:

- (1) Ako je došlo do povećanja vremena potrebnog za terapiju-oporavak ili ako je došlo do povećanja stvarne vrijednosti udesa, temeljem čega će doći do promjene kategorije udesa: U ovakvim situacijama, do potpisivanja zajedničkog završnog izvješća, vijeće za udes iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji OZ OS BiH će uraditi potrebne korekcije. Nakon potpisivanja zajedničkog izvješća od zapovjednika OZ OS BiH, ponovnu korekciju nije moguće uraditi, ali ukoliko dođe do promjene podataka isti će se koristiti samo za ažuriranje statističkih podataka.
- (2) Ako je došlo do smanjenja stvarne vrijednosti udesa, temeljem čega dolazi do smanjenja kategorije udesa: U ovakvim situacijama, do potpisivanja zajedničkog izvješća, vijeće za udes iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji OZ OS BiH će uraditi potrebne korekcije. Nakon potpisivanja zajedničkog završnog izvješća od zapovjednika OZ OS BiH, ponovnu korekciju nije moguće uraditi, ali ukoliko dođe do promjene podataka isti će se koristiti samo za ažuriranje statističkih podataka.

Članak 86.

(Ovjeravanje i čuvanje završnog izvješća)

Završno izvješće potpisuju predsjedatelj povjerenstva i ostali članovi povjerenstva, a predsjedatelj povjerenstva svojim paraforom ovjerava svaku stranicu završnog izvješća. Potpisano završno izvješće, s privitcima završnog izvješća, ovjerava pečatom povjerenstva ili, ako isto nije izrađeno, pečatom zapovjedništva koje je imenovalo povjerenstvo. Izvornik završnog izvješća povjerenstva, pod stupnjem tajnosti "povjerljivo", s privitcima, trajno se dostavlja i čuva u Zajedničkom stožeru/Ministarstvu obrane BiH.

POGLAVLJE XI. SADRŽAJ OMOTA PREDMETA KOJI SE ODNOSI NA UDES ILI IZVANREDNI DOGAĐAJ I NAČIN POPUNJAVANJA

Članak 87.

(Sadržaj omota predmeta za udes kategorija A i B)

- (1) Izvješće o udesu zrakoplova (Privitak-A),
- (2) Izvješće o zdravstvenom stanju osoba koje su bile uključene u udes (Privitak-F),
- (3) Tehničko izvješće (nalaz poslije udesa) o zrakoplovu koji je predmet udesa (Privitak C),
- (4) Knjižica temeljnog održavanja zrakoplova na dan udesa (Forme 2408-12 i 2408-13-1/3),
- (5) Meteorološko izvješće,
- (6) Izvješće o oštećenju nepokretne imovine civilnih osoba,
- (7) Izvješće o generalnom stanju zrakoplova,
- (8) Izvješće sa svakog mjesta gdje je vršeno tehničko ispitivanje zrakoplova,
- (9) Zapovijed zap. postrojbe za izvršenje posebne zadaće i AMB (Air Mission Briefing) ili odobreni plan letenja zap. postrojbe (mission schedule) za školsko letenje i formular briefinga sa listom briefing časnika za školsko letenje, te ICAO plan kada se zadaće izvršavaju izvan zona dodijeljenih za obuku i sve druge zapovijedi za predmetni let,

- (10) Potpisane izjave posade i drugih sudionika udesa,
- (11) Potpisane izjave očevidaca,
- (12) Potpisane izjave osoba koje su bile uključene u realizaciju zadaće, a koje je povjerenstvo smatralo potrebnim da budu uzete,
- (13) Primjerak prigovora na rezultate i odluku o udesu,
- (14) Izvorni obrasci za proračun težine i balansa zrakoplova,
- (15) Skica mjesta udesa,
- (16) Fotografije zrakoplova koji je predmet udesa sa četiri strane (prednja, zadnja, bočne strane). U ovisnosti od udesa, može biti više fotografija. Potrebno je osigurati sredstva za osvjjetljenje mjesta udesa kako bi se izvršilo adekvatno slikanje instrumenata ili drugih dijelova zrakoplova,
- (17) Tehnički naputci koji nisu poštovana,
- (18) Analiza rada ZKL i magnetofonske trake sa ZKL,
- (19) Sve druge informacije koje se odnose na udes.

Članak 88.

(Sadržaj omota predmeta za udes kategorija C i D)

- (1) Izvješće o udesima kategorija C i D se ne priprema sukladno izvješću o udesu zrakoplova iz Privitka-A. Izvješće o udesima kategorija C i D se popunjava od časnika za sigurnost letenja Zapovjedništva brigade ZS i PZO, uz asistenciju časnika za sigurnost letenja postrojbe, po obrascu iz Privitka-E.
- (2) Izvješće o zdravstvenom stanju, ukoliko je došlo do ranjavanja i povreda posade i drugih putnika zrakoplova, sukladno formi iz Privitka-F.
- (3) Ukoliko je određeno povjerenstvo ili angažiran jedan član povjerenstva, tehničko izvješće treba pripremiti u kratkom obliku. Primjer: u izvješću koje utvrđuje vrijednost tehničkog oštećenja istaći šta je urađeno ili šta treba uraditi da bi sredstvo bilo popravljeno, koji dijelovi su zamijenjeni ili ih treba zamijeniti i jedan akt koji predstavlja ukupnu vrijednost oštećenja.

POGLAVLJE XII. AKTIVNOSTI KOJE JE POTREBNO PODUZETI NAKON ISPITIVANJA UDESA

Članak 89.

(Čuvanje mjesta udesa)

U odnosu na mjesto udesa zrakoplova i lokaciju stradalog zrakoplova nakon ispitivanja udesa, vojna policija, u suradnji sa civilnom policijom ili, ako se zapovijedi, zapovjednikom najbliže vojne postrojbe OS BiH, dužni su i odgovorni poduzeti sljedeće radnje:

- (1) Dovoljnim brojem personala vršiti osiguranje mjesta udesa i stradalog zrakoplova, uz pridržavanje sljedećih postupaka:
 - a) Pristup udesa dozvoliti samo ovlaštenom osoblju.
 - b) Postrojba za osiguranje se pridržava zapovijedi osobe koja je određena kao nositelj aktivnosti za izvlačenje olupine zrakoplova koji je pretrpio udes.
 - c) Uprava za financije i proračun ZS OS BiH će osigurati dopune za mobilni telefon vođe osiguranja, ukoliko nije moguće na drugi način ostvarivati komunikaciju sa osiguranjem mjesta udesa.
 - d) Uprava za financije i proračun ZS OS BiH će osigurati sredstva za plaćanje troškova noćenja kod fizičkih osoba, ukoliko je došlo do udesa na nepristupačnom području koje je u neposrednoj blizini kuće fizičke osobe.

Članak 90.

(Izvlačenje olupine zrakoplova)

- (1) Aktivnost izvlačenja olupine zrakoplova sa mjesta udesa može nastupiti kada povjerenstvo završi ispitivanje udesa i kada ostvari koordinaciju sa vijećem OZ OS BiH za udes i sigurnost letenja na zemlji i u zraku. Za izvlačenje zrakoplova odgovorna je postrojba u kojoj je zrakoplov bio

- na korištenju, u suradnji sa Zapovjedništvom brigade ZS i PZO.
- (2) Zapovijed za daljnje čuvanje olupine na mjestu udesa, radi dodatne istrage, u nadležnosti je zapovjedništva kojemu je podređeno povjerenstvo za ispitivanje udesa ili zapovjednika OZ OS BiH. U ovom slučaju, nastavlja se čuvanje olupine zrakoplova kako je precizirano ovim nalogom.
 - (3) Ako je zbog karakteristika terena gdje je došlo do udesa potrebno odmah izvršiti izvlačenje olupine zrakoplova, časnik za sigurnost letenja, kao član povjerenstva za ispitivanje udesa, izvršiti će adekvatno fotografiranje mjesta udesa i nastojati identificirati sve potrebne podatke bitne za istragu. U ovom slučaju, izvlačenje zrakoplova je u nadležnosti postrojbe OS BiH koja je najbliža mjestu gdje je došlo do udesa. Prilikom realizacije operacije izvlačenja zrakoplova, koja ima žurni karakter, br ZS i PZO će pružiti punu potporu nadležnoj postrojbici OS BiH.

Članak 91.

(Ostavljanje olupine zrakoplova na mjestu udesa)

- (1) Stradali zrakoplov, nakon završenih aktivnosti ispitivanja, transportirati u postrojbicu za održavanje, što je prije moguće.
- (2) Ako nije ekonomski isplativ transport olupine zrakoplova koji je bio predmet udesa, treba postupiti na slijedeći način:
 - a) Ako se donese odluka za ostavljanje olupine zrakoplova na mjestu udesa, o istoj sačiniti zabilješku, u kojoj treba jasno istaći razloge ostavljanja olupine na mjestu udesa.
 - b) Na mapi napraviti skicu i obilježiti mjesto gdje se olupina ostavlja. Članovi povjerenstva trebaju izvršiti slikanje olupine i mjesta na komu ista ostaje i to priložiti uz izvješće.
 - c) Po donesenoj odluci da se olupina ostavi na mjestu udesa i uz korištenje kapaciteta na licu mjesta, uz prethodno skidanje isplativih vitalnih sklopova i dijelova, pod nadzorom časnika za sigurnost letenja izvršiti ukopavanje ili paljenje olupine, a predsjedatelj povjerenstva može donijeti odluku da se olupina ostavi na licu mjesta udesa.
- (3) Pored slikanja sa zemlje, osigurati slikanje olupine koja se ostavlja na terenu iz zraka, i to treba obilježiti na mapi.
- (4) Ako je udes rezultat gubljenja orijentacije, u tom slučaju čekati rezultate traganja i spašavanja i, ako je pored svih pokušaja bilo nemoguće pronaći ostatke zrakoplova, predsjedatelj povjerenstva će o istome sačiniti izvješće.
- (5) Ukoliko je došlo do udesa na vodenoj površini i ako je potonula olupina zrakoplova koji je pretrpio udes, br ZS i PZO ili OZ OS BiH će, putem tijela dežurne službe/crte zapovijedanja, žurno izvijestiti OSZ2IOBiH/pretpostavljenog zapovjedništva, kako bi se putem Ministarstva sigurnosti BiH žurno uputio zahtjev prema entitetskim upravama za civilnu zaštitu radi akcija spašavanja i izvlačenja olupine zrakoplova od specijaliziranih službi za spašavanje nesrećnih na vodi.

Članak 92.

(Odgovornost za udes ili izvanredni događaj zrakoplova)

- (1) Uzročnik odgovara za udes ili izvanredni događaj zrakoplova kazneno, stegovno, materijalno i moralno.
- (2) Kaznena odgovornost uzročnika utvrđuje se sukladno odredbama zakona o kaznenom postupku u BiH.
- (3) Materijalna odgovornost uzročnika utvrđuje se sukladno odredbama Pravilnika o postupku za naknadu materijalne štete vojnih osoba u MO i OS BiH ("Službeni glasnik BiH", broj: 69/12). Zapovjednik postrojbe, na prijedlog vijeća za udes –izvanredne događaje sa razine postrojbe, donosi odluku za upućivanje članova posade na vijeće OZ OS BiH

za udes iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji. Zapovjednici postrojbi su odgovorni za proračun izvješća o udesu u svojoj postrojbici i za obnavljanje znanja i naučenih lekcija iz udesa i izvanrednih događaja, kako bi se spriječilo ponovno javljanje sličnih udesa, shodno zapovijedi zapovjednika br ZS i PZO.

Članak 93.

(Isključenje podataka)

Isključenje podataka uključuje sve komunikacije između osoba koje su uključene u operacije zrakoplova, medicinske ili osobne informacije koje se odnose na osobe koje su pretrpjele udes, a koje su uzete od povjerenstva, kao i registratore govora u pilotskoj kabini i snimke i transkripte iz njih, zapise i snimke koji se odnose na kontrolu letenja, mišljenja koja su dio analize, uključujući informacije o parametrima leta zrakoplova – mogu da se koriste samo u svrhe ispitivanja ili za potrebe postupka koji se vodi pred pravosudnim tijelima.

Članak 94.

(Ponovno pokretanje istraživanja)

Ako se nakon istrage udesa ili izvanrednog događaja dođe do novih i bitnih činjenica i dokaza, ministar obrane ili načelnik Zajedničkog stožera može zapovijediti da se udes ponovno istraži. Ako je povjerenstvu istraživanje udesa povjerila strana država, za ponovno istraživanje potrebna je i suglasnost nadležnog tijela te države.

Članak 95.

(Materijalna odgovornost)

- (1) Pripadnik Oružanih snaga dužan je nadoknaditi štetu koju u svezi s vršenjem službe učini Bosni i Hercegovini, namjerno ili iz krajnje nepozornosti.
- (2) Obveza osoba iz stavka (1) ovoga članka i odgovornost Bosne i Hercegovine za štetu koju pripadnici Oružanih snaga u svezi s vršenjem službe pričinu trećim osobama utvrđuje se prema općim propisima o naknadi štete i odredbama članka 8. Zakona o upravi ("Službeni glasnik BiH", br. 32/02).

Članak 96.

(Suradnja sa medijima)

Distribucija informacija tijekom istrage na terenu, posebno na mjestu udesa, bii će ograničena na faktičko stanje i biti će urađena shodno Nalogu za provedbu aktivnosti odnosa s javnošću u Ministarstvu obrane i OS BiH.

Sve informacije koje se tiču udesa ili izvanrednog događaja, dostupne bilo kojoj osobi ili organizaciji koji participiraju u istrazi, moraju se proslijediti predsjedatelju povjerenstva ili povjerenstvu za ispitivanje, kroz odgovarajuće kanale, prije nego što budu dostupne bilo kojoj osobi izvan istrage.

Sve osobe koje su po bilo kom temelju vezane za udes, a članovi povjerenstva posebno, ne smiju da daju nikakve podatke, zaključke i izjave o udesu, osim kada su to obvezni po službenoj dužnosti, u okviru svoje nadležnosti. Za davanje podataka i obavještenja o udesu sredstvima javnog informiranja nadležno je Ministarstvo obrane BiH/ osoba/e kojim ministar obrane izda odobrenje za obraćanje javnosti po predmetnoj problematiki.

Informacije koje se tiču udesa ili izvanrednog događaja ne mogu biti distribuirane medijima ili bilo kojoj osobi, prije početnog objavljivanja, od osobe kojoj ministar obrane izda odobrenje za obraćanje javnosti/BDHCA.

Članak 97.

(Slučajevi, odnosno postupci koji čekaju pravomoćno rješenje)

"Svi slučajevi, odnosno postupci koji do dana stupanja na snagu ovoga propisa nisu pravomoćno okončani, završiti će se po odredbama propisa koji je bio na snazi u vrijeme nastanka događaja".

POGLAVLJE XIII. PRIJELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Članak 98.

(Prestanak važenja entitetskih naputaka za sprječavanje i ispitivanje zrakoplovnih udesa)

Danom stupanja na snagu ovoga naputka prestaje da važi Uputstvo za sprečavanje i ispitivanje vazduhoplovnih udesa, int.br. 117-121 od 19.08.1987. godine (bivše JNA) i Naputak za sprječavanje i ispitivanje zrakoplovnih udesa, broj 27-14-11-02-2-42-8/06 od 04.08.2006. godine (bivšeg Zapovjedništva zračnih snaga Vojske F BiH).

Članak 99.

(Stupanje na snagu Naputka)

Ovaj naputak stupa na snagu osmoga dana od dana objavljivanja u "Službenom glasniku BiH".

Broj 06-02-3-37-44/18
08. listopada 2018. godine
Sarajevo

Ministrica
Marina Pendeš, v. r.

Privitak A

IZVJEŠĆE O UDESU ZRAKOPLOVA							
OPĆE ODREDBE							
1.Mjesto udesa		2.Datum udesa:		Vrijeme udesa:			
3.Kategorija udesa: Udes za vrijeme leta zrakoplova ☐ Udes nije nastao tijekom letenja ☐							
4.Reg.broj zrakoplova:		5.Tip zrakoplova:		6.Postrojba koja koristi zrakoplov:			
7.Plan leta iz		u		Lokalno ☐ VFR ☐ IFR ☐			
8.Vrsta letenja u kojem je došlo do udesa: Školsko ☐ Posebna zadaća ☐ Drugo ☐							
9.Zadnje mjesto polijetanja:		10.Ostanak u zraku		11. Zadaća:			
12.Visina leta u trenutku udesa		ft		13. Visina mjesta udesa		ft	
14. Požar: Ne ☐ U letu ☐ Pri udaru ☐		15. Eksplozija: Ne ☐ U letu ☐ Na zemlji ☐					
16. Visina zračne luke/mjesta gdje je došlo do udesa ft, Duljina pisteft, Pređena udaljenost na pisti ft, Pravac piste, Vrsta piste: Asfalt ☐ Beton ☐ Drugo ☐							
Stanje na pisti: Suvo ☐ Mokro ☐ Snijeg ☐ Led ☐ Drugo ☐ Stanje sredstava za prilaz na zračnoj luci, osvjjetljenje, barijere, kuke i drugo:							
17.Nepoštivanje Pravila letenja i drugih regulativa i zapovijedi o letenju: Ima ☐ Nema ☐							
18.Faza leta u kojoj je došlo do udesa: (Polijetanje, penjanje, u letu, u prilazu, na slijetanju i sl.)							
19.Stanje na mjestu udesa: (npr.Točkovi za slijetanje uvučeni ili izvučeni, sudar u zraku, požar u zraku ili eksplozija, kratak prilaz, strm prilaz i dr.).							
20. Meteo situacija na mjestu udesa, te u zoni mjesta udesa:							
Donja baza		Vidljivost		Vjetar		Temperatura Točka rose Tlak Drugo	
PODACI O ČLANOVIMA POSADE ZRAKOPLOVA KOJI JE PREDMET UDESA							
1.Ime i Prezime		2.Čin		3. Index		4.Nacionalnost 5.Datum rođenja 6. Rod	
7.Postrojba		8.Postrojba u kojoj izvršava letačke aktivnosti:					
9. UM:		10. Letačko zvanje		11.Kategorija SBO:			
12. IFR Certifikat:		13. Datum refrišmenta:		14.Dužnost u zrakoplovu:			
15. Stanje obučenosti pilota:		Ukupan broj sati naleta:		Broj sati instrumentalnog letenja:			
Ukupno sati u oblaku:				Ukupan broj sati na tipu:			
Ukupan broj sati na tipu u zadnjih mjesec dana:				Letenje u zadnja 24 sata:			
Ukupan broj sati na tipu u zadnja 3 mjeseca:							
Datum i trajanje zadnjeg leta na tipu koji je predmet udesa:							
16.Osoblje koje je pretrpjelo učinke udesa u zrakoplovu i izvan zrakoplova :							
Dužnost	Ime i Prezime	Čin	Zanimanje	Postrojba	Zdravstveno stanje	Korišten padobran?	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	Da Ne	

Privitak A

UZROCI (FAKTORI) UDESA				
PILOTSKI FAKTOR				
a. Faktor rasuđivanja	%	b. Tehnika upravljanja zrakoplovom	%	
c. Faktor nepozornosti	%	d. Faktor nediscipline	%	
e. Faktor neznanja	%	f. Zdravstveni faktor	%	
OTKAZ ZRAKOPLOVNIH MATERIJALA				
a. Tehnički faktor	%	b. Faktor održavanja	%	
ADMINISTRATIVNI FAKTOR				
a.	b. Administrativna nedisciplina			
NEPRIJATELJSKA DJELATNOST/DJELATNOST NEKOALICIJSKIH SNAGA				
a. Dejstva neprijatelja iz zraka i sa zemlje u okviru borbenih dejstava %....				
b. Diverzije i sabotaze %.....				
OSTALI UZROCI				
OŠTEĆENJE ZRAKOPLOVA				
1. I Kategorija	2. II Kategorija	3. III Kategorija	4. IV Kategorija	5. Popravljivo
6. Ne može se popraviti	7. Olupina zrakoplova izvučena	Olupina zrakoplova ostavljena na mjestu udesa		
Oštećenje osobne imovine, Ima Nema				
OBRAZLOŽENJE UDESA, ANALIZA I REZULTATI				
8. Ako je potrebno dodati stranicu (na svakoj dodatoj stranici potrebno je naglasiti da je stranica dodana i da se na svakoj stranici nalazi potpis)				
PRIJEDLOZI				
Dato je pravo prigovora na izvješće o udesu				
Nije bilo prigovora				
Koje povjerenstvo je vršilo ispitivanje udesa :				
Datum:				
Povjerenstvo za ispitivanje i sigurnost letenja:				
Član	Član	Član	Član	Član
(predsjedatelj)	(AVUM/AVIM)	(Pilot standard./pilot)	(Doktor)	(pilot)
Član	Član	Član	Član	Član
(probni pilot)	(TI/tehn. za konstrukciju)	(TI/tehn. za rotor)	(TI za motor)	(TI za hidro sus.)
Član	Član			
(TI za elektro opremu i instrumente)	(TI za radio-navig.oprema)			

POČETNO IZVJEŠĆE O UDESU

1. Datum, mjesto i vrijeme udesa.
2. Tip zrakoplova, serijski broj, postrojba- korisnik - mjesto baziranja zrakoplova.
3. Čin pilota, Ime i prezime, postrojba, da li je korišten padobran i zdravstveno stanje.
4. Ako je pilot pripadnik neke druge postrojbe, precizirati postrojbu i mjesto baziranja (ako nije, za ovu točku napisati da piloti „nisu“ iz sastava drugih postrojbi).
5. Imena i prezimena ostalih članova posade i putnika, ili pripadnost postrojbi ili drugoj organizaciji, zdravstveno stanje, korištenje padobrana.
6. Kratko obrazloženje kako je došlo do udesa, navodeći broj poginulih, teže i lakše povrijeđenih članova posade, putnika i ostalih osoba.
7. Prosudba glavnih uzročnika udesa/Vjerojatan uzrok udesa.
8. Da li je prema raspoloživim podacima došlo do nepoštivanja Pravila letenja, regulativa i drugih zapovijedi koje se odnose na letenje.
9. Plan leta iz u; ili lokalno.
10. Letačka zadaća.
11. Meteo situacija u vrijeme udesa.
12. Stupanj oštećenja.
13. Sigurnosne preporuke, ako je potrebno.

Privitak C

OPIS I POSTOTCI OŠTEĆENJA ZMAJA, MOTORA, ZRAKOPLOVNE OPREME I NAORUŽANJA				
PODACI O SKLOPU KOJI SE SMATRA UZROČNIKOM KVARA				
Naziv sklopa				
Tip		Jamstveni rok		
Model		Propisani rok rada		
Broj dijela		Dan	Reklamiranja	
Proizvođač				
Jamac		Broj		
PODACI O DIJELU KOJI JE U KVARU				
Naziv	Broj	Vrsta kvara		Uzročnik kvara
PREDZNACI I OPIS KVARA				

Privitak C

POVJERENSKI ZAKLJUČAK
OKOLNOSTI POD KOJIMA JE DOŠLO DO UDESA
TEMELJNI, NEPOSREDNI I POSREDNI UZROČNICI UDESA
ODGOVORNI SA KRATKIM OBRAZLOŽENJEM NJIHOVE ODGOVORNOSTI
IZNOS ŠTETE
PRIJEDLOG MJERA KOJE TREBA PODUZETI
ISPLATIVOST OPRAVKE ILI PRIJEDLOG O RASHODU NA LICU MJESTA

Privitak C

PRIVITCI			Potpis članova povjerenstva
Dan		Žig postrojbe koja je povjerenstvo odredila	(M.P.)
ODLUKA I PRIJEDLOG MJERA PRVOSTUPANJSKOG TEHNIČKOG VODITELJA			
Dan	Žig	Čin	Potpis
ZAKLJUČAK DRUGOSTUPANJSKOG TEHNIČKOG VODITELJA			
Dan	Žig	Čin	Potpis

PLAN U SLUČAJU ZRAKOPLOVNOG UDESA

1. CILJ

2. SVRHA

3. ODGOVORNOST:

Planom reagiranja u slučaju zrakoplovnog udesa propisuju se *procedure i akcije* koje ljudstvo treba ranije da uvježbava i da poduzme u slučaju udesa ili ozbiljne nezgode, način obavješćavanja/uzbunjivanja, faze reakcije na znak uzbune, zapovijedanje fazama, te definiranje ovlaštenja, nadležnosti i područja odgovornosti svih sudionika prilikom sprovedbe Plana.

4. PRINCIPI

Dijelovi Plana u slučaju udesa su slijedeći:

- a. Lista personala koji će se angažirati,
- b. Potrebni materijali, sredstva i oprema za povjerenstvo za ispitivanje udesa i časnika za sigurnost letenja,
- c. Sustav uzbunjivanja kada dođe do zrakoplovnog udesa:
 - (1) Postojeći telefonski/žični sustav veza.
 - (2) Ukoliko se ne može osigurati poseban telefonski sustav, koristiti postojeći žični sustav veza, radi čega treba pripremiti:
 - (a) Listu zapovjedništvu sa brojevima telefona koje treba obavijestiti da je došlo do zrakoplovnog udesa,
 - (b) Narečenu listu dostaviti svim potrebnim zapovjedništvima,
 - (c) Osobe koje će izvješćivati o udesu moraju biti upoznate i imati informacije o udesu,
 - (d) Na narečenu listu obvezno uključiti članove povjerenstva za ispitivanje udesa, časnika za sigurnost letenja i članove tehničkog sastava.
- d. Prva pomoć i spašavanje: Radi ispravnoga načina pružanja prve pomoći pripremiti odgovarajuću instrukciju koja će se primjenjivati kod reagiranja. Instrukcija će sadržavati slijedeće principe:
 - (1) Ekipa za prvu pomoć:
 - (a) Držati spremnim za reagiranje ambulantno vozilo, liječnika i medicinske tehničare,
 - (b) Definirati način reagiranja pomenute ekipe za prvu pomoć,
 - (c) Precizirati koja sredstva će medicinska ekipa sa sobom nositi (uključujući mapu),
 - (d) Definirati dužnosti za ekipu prve pomoći.

Privitak D

(2) Ekipa za spašavanje:

- (a) Odrediti personal za ovu ekipu i držati ga spremnim za reagiranje,
- (b) Precizirati koja sredstva će ekipa za spašavanje sa sobom nositi (uključujući mapu),
- (c) Odrediti tko će zapovijedati ekipom,
- (d) Definirati dužnosti za ekipu za spašavanje.

(3) Ekipa za gašenje požara:

- (a) Odrediti personal za ovu ekipu i držati ga spremnim za reagiranje,
- (b) Odrediti sastav ekipe, vozilo, sredstva (uključujući mapu),
- (c) Odrediti tko će zapovijedati ekipom,
- (d) Definirati dužnosti za ekipu za gašenje požara,
- (e) Odrediti način pokretanja ove ekipe.

(4) Ekipa za osiguranje:

- (a) Odabrati personal za ovu ekipu i držati ga spremnim za reagiranje,
- (b) Odrediti sredstva i opremu,
- (c) Odrediti tko će zapovijedati ekipom,
- (d) Definirati dužnosti ekipe,
- (e) Način pokretanja.

(5) Sve druge radnje i postupke koji će pomoći da se adekvatno reagira kada dođe do udesa ili ozbiljne nezgode.

Privitak E

IZVJEŠĆE O ZRAKOPLOVNIM UDESIMA KATEGORIJA C i D

1. Datum, mjesto i vrijeme udesa.
2. Tip zrakoplova, serijski broj (spojiti i forme koje se odnose na let).
3. Stupanj oštećenja.
4. Postrojba kojoj pripada zrakoplov.
5. Čin pilota, Ime i Prezime, postrojba.
6. Stupanj povreda.
7. Imena i prezimena ostalih članova posade i putnika, ili pripadnost postrojbi ili drugoj organizaciji, zdravstveno stanje, ako nema, samo napisati „nema“.
8. Zapovijed za zadaću.
9. Udes za vrijeme leta zrakoplova ili izvan letenja zrakoplova.
10. Povrede propisa i nedisciplina.
11. Obrazloženje kako je došlo do udesa, analiza i glavni uzroci udesa.
12. Ako ima nekih kontraindikacija navesti broj izvješća, datum i komu je isto poslato.
13. U postotcima izraziti uzroke udesa.
14. Plan leta iz u; ili lokalno.
15. Meteo situacija u vrijeme udesa.
16. Let zrakoplova (vizualno ili instrumentalno).
17. Materijalna šteta na vojnoj imovini ili imovini trećih osoba i u kojoj vrijednosti.
18. Prijedlozi.

POTPIS

Čin, Ime i Prezime

IZVJEŠĆE O ZDRAVSTVENOM STANJU PERSONALA KOJI JE PRETRPIO UDES			
OPĆE ODREDBE			
1. Ime i Prezime:	2. Index.	3.Čin	4.Zanimanje:
5. Dužnost u trenutku udesa:			
6. Stvarno UM:	7.Godina rođenja:	8.Datum i vrijeme udesa:	
9. Mjesto udesa:			
10.Tip zrakoplova i serijski broj:		11.Postrojba kod koje je na korištenju zrakoplov:	
ZDRAVSTVENE INFORMACIJE			
1. Povrede: Ne ☐ Lake ☐ Pov.ne izaz.invalid. ☐ Teške tjel.povr. ☐ Smrtne ☐ Nestao ☐			
2. Zadnji datum pregleda:		3.Uputnica za bolnicu: Da ☐ Ne ☐	
4. Datum i vrijeme smrti:		5.Da li je urađena autopsija:Da ☐ Ne ☐	
6. Uzrok povrjeđivanja/ranjavanja i smrti:			
7. Koja metoda je korištena za raspoznavanje tijela:			
FIZIOLOGIJA			
1. Tip zadaće:		2.Faza leta:	
3.Tlak u trenutku udesa:		4.Tlak na zemlji: Izmjeren ☐ Nije izmjeren ☐	
5.Oksigen nije korišten prije leta: Da ☐ Ne ☐		6.Podešenost regulatora oksigena:	
7.Zadnja kontrola regulatora oksigena:		8.Tip regulatora:	
9.Tlak oksigena u trenutku udesa:		10.Tlak oksigena na polijetanju:	
11.Zadnji datum kontrole sustava kisika:		12.Tip maske:	
13.Spavao/la: Dobro ☐ Loše ☐			
14.Zadnji nalazi krvi: (CO, CO2, šećer, masnoća i dr.)			
PSIHOLOŠKI FAKTORI			
Obilježiti moguće i vidljive psihološke faktore koji su utjecali na udes:			
Starost ☐ Alkohol ☐ Nedisciplina ☐ Strah ☐ Povučenost ☐			
Preveliko samopouzdanje ☐ Panika ☐			
Umor ☐ (G) Sila ☐ Trovanje ☐ Bolest ☐ Glad ☐ Slabljenje morala ☐			
Gubljenje svijesti ☐			
Vertigo ☐ Emocije ☐ Čudni stavovi ☐ Odsutnost ☐ Drugo			
LOKALNI FAKTORI			
Promjene tlaka zraka ☐ Hladnoća ☐ Vrućina ☐ Svjetlost ☐ Buka ☐ Dim ☐			
Drugo ☐			
OBUKA KOJU JE ZAVRŠIO PERSONAL KOJI JE PREDMET UDESA			
1.Obuka na stolici za izbacivanje iz zrakoplova :			
2.Obuka za spašavanje (Voda, Šuma i dr.):			
3.Skakanje iz padobrana:			
4.Psihološka obuka: Datum : Mjesto :			
5.Zadnja kontrola u sobi pod tlakom: Datum Mjesto :			
6.Druga završena obuka:			

Privitak F

OPREMA ZA ZAŠTITU I SPAŠAVANJE
(Kaciga, maska, rukavice, čizme, odgovarajući kombinezon, čamac, katapult, da li su korišteni ili ne):
SKAKANJE SA PADOBRANOM
Izvršeno katapultiranje ☐ Padobran se otvorio ☐ Slijetanje na kopno: Ravničarsko podr. ☐ Brdovito područje ☐ Nazočnost leda ☐ Pokriveno snijegom ☐ Šumsko područje ☐ Slijetanje na vodu: Mirna voda ☐ Mirna duboka ☐ Drugo ☐
SPAŠAVANJE
1. Radnje poduzete radi spašavanja:
2. Postrojba koja je izvršila spašavanje Udaljenost do mjesta udesa
3. Da li je upućen poziv za pomoć tijekom katapultiranja Da ☐ Ne ☐
4. Vrijeme potrebno za spašavanje
5. Način dobijanja informacije o katapultiranju ili način pronalaska mjesta gdje je isto izvršeno:
6. Način spašavanja: Helikopterom ☐ Prijevozim sredstvom na vodi ☐ m/v na kopnu ☐ Drugo
NALAZ LIJEČNIKA I PRIJEDLOZI
Mišljenje o uzrocima ranjavanja i smrti, uloga opreme prilikom ranjavanja, odjeća, rentgenski nalazi i laboratorijski nalazi sa prijedlozima, biti će napisani u ovom dijelu.
Postrojba : Datum izvješća:
Liječnik član tima: <u>Ime i Prezime</u> <u>čin</u>
Potpis

На основу члана 61. став 1. и члана 16. Закона о управи ("Службени гласник БиХ", број 32/02), чланова 13. ст.1 т. е) и 13. став 2., члана 15. став (1) тачка а) Закона о одбрани Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 88/05), члана 4. и члана 12. Закона о ваздухопловству Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 2/04, Правила летења Оружаних снага Босне и Херцеговине, август 2010., чланова 333. до 339. Правила службе у ОС БиХ и тачке 349. до 377. Правила ваздухопловно техничке службе у Министарству одбране и Оружаним снагама БиХ, министар одбране БиХ доноси

УПУТСТВО

ЗА ИСПИТИВАЊЕ УДЕСА И ВАНРЕДНИХ ДОГАЂАЈА ВАЗДУХОПЛОВА ОС БиХ

ГЛАВА I. ОСНОВНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 1.

(Садржај Упутства)

Овим упутством се дефинише испитивање удеса и ванредних догађаја војних ваздухоплова ОС БиХ који су се догодили на територији Босне и Херцеговине (у даљњем тексту: БиХ) и ван БиХ, израда плана реаговања уколико дође до удеса ваздухоплова или ванредне ситуације, начин, организација и поступци око испитивања удеса ваздухоплова или ванредне ситуације, начин извјештавања током и након истраживања, испитивање цивилно-војних удеса или ванредне ситуације, учешће овлашћеног представника ОС БиХ у истраживању удеса ваздухоплова или ванредних ситуација, које спроводи надлежни цивилни или војни орган стране државе или цивилни орган у БиХ, друге поступке и процедуре током и након испитивања које ће дати одговор зашто је дошло до удеса или ванредне ситуације и како сличне или исте удесе/ванредне ситуације у будућности спријечити, те начин информисања јавности о току истраживања удеса ваздухоплова и ванредних ситуација.

Члан 2.

(Примјењивост)

Упутство има за циљ да прецизира мјесто, улогу, дужности и одговорности МО БиХ, команди и јединица ОС БиХ, те персонала на свим нивоима који на било који начин учествују у организацији, извођењу и обезбјеђењу летења и другим активностима у вези са летењем, а које могу имати везу са настанком удеса ваздухоплова и ванредних догађаја.

Члан 3.

(Дефиниције термина)

- (1) **Ваздухопловно средство (у даљњем тексту: ваздухоплов).** Свака направа (средство) са посадом која лети или се одржава у атмосфери услед реакције ваздуха, осим реакције ваздуха у односу на земљу. У овом упутству термин авион ће се користити за фиксна крила са својом опремом, термин хеликоптер ће се односити на средство ротирајућих крила, док ће термин ваздухоплов бити генералан термин на лет, било средства фиксних или ротирајућих крила.
- (2) **Цивилни ваздухоплов.** Било који ваздухоплов који није државни ваздухоплов.
- (3) **Државни ваздухоплов.** Ваздухоплов који се користи за потребе државних органа (изузимајући комерцијалну употребу).
- (4) **Војни ваздухоплов.** Ваздухоплов који је уписан у Регистар војних ваздухоплова.
- (5) **Летење ваздухоплова.** Активност од момента покретања мотора ваздухоплова, укључујући GPU (Ground Power Unit - спољни извор напајања) па до

завршетка задатка, односно до заустављања рада мотора.

- (6) **Држава регистра.** Држава у чији регистар је ваздухоплов уписан.
- (7) **Држава догађаја.** Држава на чијој се територији догодио удес или ванредни догађај.
- (8) **Држава оператора.** Држава у којој је лоцирана главна канцеларија оператора или ако канцеларија не постоји, стално мјесто пребивалишта оператора.
- (9) **Држава производње.** Држава која има законске овласти над организацијом одговорном за завршно склапање ваздухоплова.
- (10) **Критична ситуација.** Догађај који није удес, а везан је за операције ваздухоплова /летење ваздухоплова), који утиче или је могао утицати на безбједност ваздухопловних операција (лета).
- (11) **Ванредни догађај.** Критична ситуација која укључује околности које указују да се удес скоро догодио.
- (12) **Удес ваздухоплова.** Догађај повезан са операцијама ваздухоплова (коришћењем ваздухоплова са или без путника) и који се десио од момента укрцавања путника/терета у ваздухоплов, са намјером транспорта до момента искрцавања истих, и у којем је учествовао један или више ваздухоплова и који је резултовао било којом од следећих посљедица:
 - a) смртним посљедицама или тежим рањавањем лица унутар или ван ваздухоплова, директног контакта са дијелом ваздухоплова, или услед директне изложености издувном млазу млазног мотора, изузев када су смрт или тешка тјелесна повреда посљедица природних узрока, самоповређивања или су их проузроковала друга лица или кад је наступила смрт или тешка тјелесна повреда слијепих путника који су се скривали изван дијелова који су на располагању путницима у посади;
 - b) оштећење ваздухоплова, отказ његове структуре који негативно дјелује на јачину структуре или карактеристике лета ваздухоплова или захтијева већу оправку или замјену оштећене компоненте, изузев отказа или оштећења мотора (када је оштећење ограничено на мотор, капотаже или агрегате) или оштећења елиса, крајева крила, антена, гума, кочница, оплате, малих удубљења или пробоја у оплати ваздухоплова;
 - c) Ваздухоплов је нестао или потпуно неприступачан (није му могуће прићи).
- (13) **Узроци** су радње, пропусти-грешке, догађаји или околности или комбинације истих, који су довели до удеса или ванредног догађаја.
- (14) **Смртне повреде.** Било која повреда нанесена лицу у удесу која је резултовала смрћу.
- (15) **Тешка тјелесна повреда:** повреда таква да је доведен у опасност живот повријеђеног, или трајно и у знатној мјери ослабљен важан дио његовог тијела или орган, или је проузрокована трајна неспособност за рад повријеђеног и тешко нарушавање његовог здравља или трајна значајна повреда (прелом или компликација, повреда која оставља трајне посљедице на лицу, као и у случајевима повређивања код којих је повријеђени припадник задржан на лијечењу у здравственој установи).
- (16) **Предсједник комисије за испитивање удеса.** Лице овлашћено, на основу својих квалификација, са одговорношћу за организацију, вођење и контролу истраге удеса или ванредног догађаја.

- (17) **Истрага** је процедура вођена у циљу спречавања удеса или ванредних догађаја, која укључује сакупљање и анализу чињеница, извлачење закључака, укључујући утврђивање узрока удеса и, када је могуће, објављивање препорука у циљу спречавања удеса или ванредних догађаја.
- (18) **Реконструкција догађаја**
- Проводи се ради провјеравања изведених доказа или утврђивања чињеница које су од значаја за разјашњење ствари.
 - Орган који води поступак може одредити реконструкцију догађаја, која се врши тако што се понављају радње или ситуације у условима под којима се према изведеним доказима догађај десио. Ако су у исказима појединих свједока или лица, укључених у удес, радње или ситуације различито приказане, реконструкција догађаја ће се, по правилу, посебно извршити са сваким од њих.
 - Реконструкција се не смије вршити на начин којим се vriјеђа јавни ред и морал или се доводи у опасност живот или здравље људи.
 - Приликом реконструкције могу се, по потреби, поновно извести поједини докази.
- (19) **Потребни људски ресурси/Потребно вријеме.** Односи се на потребно људство и вријеме за извршавање одржавања, поправке, скидања оштећених дијелова са ваздухоплова, замјене истих и за поновно довођење ваздухоплова у исправно стање.
- (20) **Укупна вриједност оштећења.** Вриједност у коју су урачунати потребни људски ресурси и вријеме за поновно довођење у исправно стање одређеног/них система ваздухоплова, вриједност уграђеног дијела/дијелова и осталих пратећих трошкова.
- (21) **Безбједносне препоруке.** Приједлог комисије за истраживање удеса и ванредних догађаја државе која води истрагу, базирано на подацима произашлим кроз истрагу, а са намјером спречавања удеса или ванредних догађаја.
- (22) **Војни летачи.** Професионална војна лица и лица резервног састава док су на служби, који су распоређени на дужностима у Министарству одбране БиХ, у Оружаним снагама БиХ или у другом органу државне управе, државној агенцији, другом правном лицу, војнодипломатским представништвима, у војним и мировним мисијама, и другим мисијама које имају дипломатски и војнодипломатски карактер, који имају једно од летачких звања прописаних Правилником о војним летачима и летачкој служби у МО БиХ и ОС БиХ.
- (23) **Уређај за снимање података** је било која врста уређаја за снимање података уграђена на ваздухоплову, у сврху употпуњавања истраге удеса или ванредног догађаја.
- (24) **Одређивање вјештачења.** Вјештачење се одређује када за утврђивање или оцјену неке важне чињенице треба прибавити налаз и мишљење лица која располажу потребним стручним знањем.
- (25) **Дужности вјештака којег је одредио тужилац, односно суд.** Лице које тужилац, односно суд, одреди за вјештака, дужна је тужиоцу, односно суду, доставити свој извјештај, у складу са налозима тужилаштва, односно суда, а нарочито извјештај који садржи следеће: доказе које је прегледао, обављене тестове, налаз и мишљење до којег је дошао и све друге релевантне податке које вјештак сматра потребним за праведну и објективну анализу. Вјештак ће детаљно образложити како је дошао до одређеног мишљења.

- (26) **Вјештачење тјелесних повреда.** Вјештачење тјелесних повреда врши се, по правилу, прегледом повријеђеног, а ако то није могуће или није потребно - на основу медицинске документације или других података у списима. Пошто тачно опише повреде, вјештак даје мишљење, нарочито о врсти и тежини сваке поједине повреде и њиховом укупном дјеловању, с обзиром на њихову природу или посебне околности случаја какво дјеловање те повреде обично производе, а какво су у конкретном случају произвеле и чиме су повреде нанесене и на који начин.
- (27) **Војно лице, у смислу овог закона,** је професионално војно лице и лице у резервном саставу, док је на служби у Оружаним снагама Босне и Херцеговине, у складу са Законом о служби у Оружаним снагама Босне и Херцеговине.

ГЛАВА II. КЛАСИФИКАЦИЈА УДЕСА ВАЗДУХОПЛОВА, СТЕПЕНА ОШТЕЋЕЊА ВАЗДУХОПЛОВА, КРИТИЧНИХ СИТУАЦИЈА И ВАНРЕДНИХ ДОГАЂАЈА, СТЕПЕНА ПОВРЕДА И ПРИНЦИПИ ВРЕДНОВАЊА ОШТЕЋЕЊА

Члан 4.

(Категорије удеса ваздухоплова)

- А Категорија удеса.** Удес резултован смртним посљедицама (губитак живота) или оштећење ваздухоплова, категоризовано као оштећење прве категорије.
 - Б Категорија удеса.** Тешке тјелесне повреде особља и/или оштећење ваздухоплова, категоризовано као оштећење друге категорије.
 - Ц Категорија удеса.** Повреде без изазивања инвалидитета и/или оштећење ваздухоплова, категоризовано као оштећење треће категорије.
 - Д Категорија удеса.** Удеси који су резултат унутрашњег/спољњег оштећења страним тијелом (Foreign Object Damage-FOD) у мотору/моторима или због других разлога, чије се оштећење на дан удеса процјењује 5% и више од стварне вриједности ваздухоплова на дан удеса и/или оштећење ваздухоплова категоризовано као оштећење четврте категорије.
- Оштећења се односе на мотор и моторски склоп. Међутим, оштећење на поклопцима мотора не улази у ову категорију. Ако су дијелови мотора на другим системима и дијеловима ваздухоплова изазвали удес онда се то оштећење вреднује у складу са једном од горе наведених категорија.

Члан 5.

(Степен оштећења ваздухоплова)

- Прва категорија.** Потпуно оштећење ваздухоплова чије је довођење у исправно стање/поправка није економски исплативо и на дан удеса оштећење ваздухоплова се процјењује 75% и више од његове стварне вриједности на дан оштећења.
- Друга категорија.** Оштећење ваздухоплова процијењено на дан удеса између 20%-74% од његове стварне тржишне вриједности на дан удеса.
- Трећа категорија.** Оштећење ваздухоплова процијењено на дан удеса између 5%-19% од његове стварне тржишне вриједности на дан удеса.
- Четврта категорија.** Оштећења ваздухоплова процијењена на дан удеса су до 4% од његове стварне тржишне вриједности на дан удеса.

Члан 6.

(Оштећење страним тијелом "Foreign Object Damage" - FOD)

Оштећења настала услед унутрашњег или спољнег FOD. Ако је оштећење једног или више мотора ваздухоплова 5 % и више у односу на процијењену вриједност на дан оштећења, онда се вриједност додаје на Д категорију удеса, а ако је штета мања од 5 % у односу на процијењену вриједност мотора на дан оштећења, онда се квалификује као ванредни догађај. Процјену врше надлежни органи првог и другог нивоа ваздухопловно -техничког одржавања, у сарадњи са органима финансијске службе.

Члан 7.

(Степен тјелесних повреда)

- (1) **Смртне и тешке тјелесне повреде.** Повреде које су дефинисане кривичним законима и другим прописима у БиХ које регулишу ову област.
- (2) **Повреде које не изазивају инвалидитет.** Повреде које захтијевају дужи опоравак-терапију или мировање, у складу са прописима из области здравствене заштите и осигурања у БиХ.
- (3) **Лакше повреде.** Искупују одређену љекарску његу али не доводе до прекида радне способности, у складу са прописима из области здравствене заштите и осигурања у БиХ.

Класификацију повреда врше љекари/љекари вјештаци, оцјењујући притом величину повреде, локализацију, оштећеност функција органа и целокупног организма, које су задобили чланови посаде и остала лица.

Под осталим лицима, осим посаде, треба подразумевати путнике који се превозе ваздухопловима, техничко особље које ради на ваздухопловима, као и сва војна и цивилна лица на земљи чија је смрт или повреда наступила као последица вршења летачке службе.

Члан 8.

(Принципи вредновања оштећења)

- (1) Вјероватна вриједност оштећења код удеса А, Б, Ц и Д категорије ће се вршити од сектора одржавања, у складу са степеном искоришћености средства и преосталог временског периода за коришћење средства које је потребно замијенити-довести у исправно стање. У укупну вриједност оштећења, мора бити урачуната и штета која је настала на другим објектима поред оштећења на ваздухоплову. Када наступе повреде на тијелу особља приликом удеса, вриједност терапије-опоравка лица од удеса се не рачуна у укупну цијену/вриједност штете.
- (2) Током поправке ваздухоплова, радни часови алата и машина за реализацију испитивања, припреме за поправку и проналажење кварова, не додају се у укупну вриједност штете. На основу наведеног, укупну вриједност штете чине:
 - a) Ако је могуће извршити поправку средства, рачуна се укупна вриједност замјене средства и вриједност поправке.
 - b) Количина радних часова техничког особља да се оштећени дио поправи, такође се узима у укупну вриједност штете, гдје је, такође, укључена цијена рада/по часу техничког особља за скидање исправних дијелова како би се дошло до поквареног дијела.
 - c) Уколико је оштећен систем оружја или ако није могуће поправити одређене материјале, узима се његова фер вриједност на дан процјене.
- (3) Приликом рачунања вриједности поправке и замјене оштећених дијелова, рачуна се накнада радне снаге/час

као вриједност планирана да техничко особље изврши довођење одређеног система у исправно стање. Мјесечна вриједност се рачуна на основу пет (5) радних дана седмично, по осам (8) радних часова.

- (4) Ако по завршеном довођењу одређеног средства/система у исправно стање дође до разлике у вриједности у односу на раније планирану вриједност, особље одржавања ће са стварном вриједношћу, уколико није закључен предмет, о удесу упознати комисију; ако је комисија завршила свој рад и послала предмет ОК ОС БиХ, са истом информацијом ће бити упознат и савјет ОК ОС БиХ за удесе и безбједност летења у ваздуху и на земљи. Уколико разлика између планиране и стварно утврђене вриједности мијења категорију удеса, треба погледати детаљније објашњење у члану 5. овог упутства.

Члан 9.

(Опште одредбе о критичним ситуацијама и ванредним догађајима)

Критична ситуација као ванредни догађај који није удес, а везан је за операције ваздухоплова, који утиче или је могао утицати на безбједност ваздухопловних операција и из угла безбједности летења, мора бити предмет опширног анализирања и извјештавања. Свака ситуација мора да се испита и теоретски разјасни, утврде узроци и одговорност, те предузму превентивне мјере. Уколико је отказ или недостатак на материјалу узрок критичне ситуације, ваздухопловно - техничке службе ће регистровати тај догађај. Исти је поступак ако је посриједи било који други узрок из надлежности других служби, с тим, што ће одговарајућа служба разматрати насталу ситуацију. У насталим критичним ситуацијама треба анализирати, предузимати мјере, давати приједлоге, похвале и заштитне мјере. Критичне ситуације у летачкој обуци обавезно се анализирају и достављају претпостављеној команди како би се и друге јединице упознале са наученим лекцијама и могле предузети радње и мјере да овакви догађаји не буду повод за неки нови удес. Ово упутство квалификује критичне ситуације.

- (1) Критичну ситуацију на земљи могу изазвати посаде, а могу настати и учешћем других фактора и обухватају:
 - a) заокретање ваздухоплова на земљи,
 - b) прекинуто полијетање,
 - c) излијетања ван ПСС или стаза за таксирање без последица,
 - d) избјегавање судара на маневарским површинама (возила, објекти, ваздухоплови),
 - e) непознавање или непридржавање инструкције за кретање по маневарским површинама,
 - f) давање посади нетачних или непровјерених метеоролошких података за лет, алтернативне аеродроме или аеродроме слијетања,
 - g) свако захтијевање од посаде да изврши задатак, ако посада сумња у могућност безбједног извршавања лета, и
 - h) друге активности чији резултат је критична ситуација по дефиницији.
- (2) Критичне ситуације у ваздуху у којима учествује посада:
 - a) међусобно приближавање ваздухоплова на удаљеност испод прописане, раздвајање у датим условима,
 - b) непланиран улазак у зону сложених метеоролошких услова (слаба видљивост, турбуленција, залеђивање, киша),
 - c) свако слијетање испод границе метео-минимума (за посаду, ваздухоплов, аеродром),

- d) ненамјерни прекид рада мотора,
 - e) пресијецање или непридржавање инструкције за коришћење аеродрома или упута за полигон, упутстава или органа за руковођење летењем или органа за вођење ваздухоплова,
 - f) пролазак ваздухоплова кроз забрањену зону у вријеме забране,
 - g) свако самовољно мијењање задатака за лет,
 - h) ненамјерно прекорачење брзине и преоптерећења која су за ваздухоплов прописана,
 - i) свако полијетање са количином горива испод прописаног минимума за дотични ваздухоплов којим се не обезбјеђује извршавање планираног задатка,
 - j) сваки лет без комплетне и исправне летачке опреме посаде или путника,
 - k) и друге радње чији резултат је критична ситуација по дефиницији.
- (3) Критичне ситуације које су се десиле учешћем других фактора:
- a) неправилен рад мотора,
 - b) удар птице (ако је настало оштећење може се разматрати као удес),
 - c) доживљај илузија у одређеним условима летења,
 - d) изненадно отварање врата кабине у свим фазама лета,
 - e) промјена маршруте, задатка за лет у односу на планирано,
 - f) отказ позиционих свјетала ноћу при лету у групи,
 - g) непланирани прелазак са визуелног на инструментално летење,
 - h) изненадни отказ навигационих инструмената на ваздухоплову,
 - i) отказе појединих уређаја или дијелова опреме без посљедица по остале склопове и уређаје ваздухоплова,
 - j) штете на ваздухопловима, ваздухопловно-техничким и техничким материјалним средствима и наоружању до 5% од стварне тржишне вриједности ваздухоплова на дан удеса или новчаног износа коју пропише МО БиХ,
 - k) и други фактори чији је резултат критична ситуација по дефиницији.

Члан 10.

(Примјери ванредних догађаја)

Блиски сусрети у ваздуху који захтијевају маневрисање како би се избјегао судар или несигурна ситуација или када би поступак избјегавања био прикладан.

- (1) Неуспјело узлијетање на затвореној или заузетој писти, или узлијетање с такве писте с врло малом удаљеношћу од препреке(а),
- (2) Слијетање или покушај слијетања на затворену или заузету писту,
- (3) Немогућност постизања предвиђених перформанси током узлијетања или почетног пењања,
- (4) Сви пожари и дим у путничком дијелу или теретном дијелу, или пожари на мотору, чак иако су такви пожари угашени средствима за гашење,
- (5) Сви догађаји код којих је летачко особље морало користити кисик за случај нужде,
- (6) Заказивање ваздухопловне структуре или раскидање мотора које није класификовано као удес,
- (7) Вишеструки кварови у раду једног или више ваздухопловних система који озбиљно утичу на рад ваздухоплова,

- (8) Сви случајеви онеспособљености летачког особља током лета,
- (9) Свако стање горива које би захтијевало проглашење ванредног стања од стране пилота,
- (10) Ванредни догађаји приликом узлијетања или слијетања, као што су слијетање прије слијетне стазе, слијетање са заустављањем изван писте, код узлијетања – дуже затрчавање од уобичајеног, или излијетање са стране изван граница писте,
- (11) Заказивање система, временске непогоде, управљање ваздухопловом изван одобрених аеродинамичких лимита или друге појаве које су могле узроковати потешкоће у управљању ваздухопловом, и
- (12) Заказивање више од једног система у сложеном ваздухопловном систему који је обвезан за одржавање лета и навигацију.

ГЛАВА III. ФАКТОРИ (УЗРОЦИ) ЈАВЉАЊА УДЕСА И КРИТИЧНИХ СИТУАЦИЈА ВАЗДУХОПЛОВА ОС БиХ И ОДГОВОРНОСТИ

При сваком ваздухопловном удесу постоји неколико, мање или више, узајамно повезаних узрока, који различито утичу на настајање удеса. Узрок који је пресудан или најважнији за настајање посљедица удеса дефинисамо као основни, док су остали споредни узроци и исти могу да буду:

Члан 11.

(Људски фактор)

Удес услјед људског фактора настаје због:

- (1) Слабог планирања, организације, руковођења и методике провођења летачке обуке, а нарочито због:
 - a) слабе методике (поступности) у обуци,
 - b) погрешног планирања или организовања летења,
 - c) погрешне оцјене о оспособљености посада,
 - d) задатка који није у складу са оспособљеношћу посаде, метео-ситуацијом, могућностима ваздухоплова, летишта, полигона и земаљских средстава за обезбјеђење летења, као ни са правилима, прописима, упутствима и наређењима која регулишу летење у ОС БиХ, и
 - e) пропуста у праћењу и недовољног увида у психосоматско стање летача.
- (2) Грешке посаде ваздухоплова, а нарочито због:
 - a) грешке у експлоатацији мотора, опреме и наоружања ваздухоплова,
 - b) грешке у управљању ваздухоплова,
 - c) грешке у вођењу ваздухоплова,
 - d) погрешне одлуке посаде и непотпуне обучености за извршавање задатака,
 - e) емоционалних фактора - који смањују или потпуно одстрањују пажњу посаде,
 - f) недисциплине у летењу, и
 - g) умањених психофизичких способности посаде.
- (3) Грешака у извршном руковођењу летењем, грешке у контроли летења и вођењу ваздухоплова и командовању ваздухопловима, а нарочито због:
 - a) погрешног командовања са земље или из ваздуха у току извршавања задатка од стране руководиоца летења, односно припадника ваздухопловне јединице (вође групе),
 - b) погрешног давања података органа за вођење и навођење у току праћења лета и вођења ваздухоплова,
 - c) погрешних поступака или пропуста органа јединица аеродромске контроле летења (у даљњем тексту: АКЛ) у контроли летења и вођењу ваздухоплова, и

- d) непотпуних и неадекватних инструкција и упутстава која регулишу летење у зони аеродрома, подручју прилазне и обласне контроле летења, на полигонима и дејству у ваздуху и из ваздуха.
- (4) Грешака људства које врши опслуживање летења, а нарочито због:
- пропушта и недостатака у раду људства ваздухопловно -техничке службе у ваздухопловним јединицама на одржавању у I и II степену,
 - пропушта и недостатака у раду људства у I, II и III степену на одржавању, организација на изради, оправци, транспорту, припреми и опслуживању ваздухоплова за летење.
- (5) Грешака људства које врши обезбјеђење летења, а нарочито:
- обезбјеђење исправности маневарских површина аеродрома,
 - навигационо обезбјеђење,
 - обезбјеђење полигона и рејона за скакање падобраном и избацивање терета,
 - метеоролошко обезбјеђење,
 - орнитолошко обезбјеђење,
 - противпожарно обезбјеђење,
 - ваздухопловно-техничко обезбјеђење, и
 - службу трагања и спасавања, као и услед непотпуних или неадекватних инструкција које регулишу обезбјеђење летења.

Члан 12.

(Удеси услјед отказа ваздухопловно-техничких материјалних средстава)

Удеси услјед отказа ваздухопловно-техничких материјалних средстава настају, нарочито због:

- Дотрајалости и замора материјала, уколико исти није могао бити откривен у прописаним прегледима,
- Конструктивних недостатака материјала или технолошких грешака у изради серијског дијела,
- Пропуста у одржавању, опслуживању и коришћењу, и
- Неправилне експлоатације.

Члан 13.

(Удеси услјед непријатељске дјелатности)

Удеси услјед непријатељске дјелатности настају нарочито због:

- Дејства непријатеља из ваздуха и са земље у оквиру борбених дејстава, и
- Диверзије, саботаже и бјекства.

Члан 14.

(Удес услјед осталих узрока)

Удес за који се није могао, са довољно вјероватноће, утврдити ниједан од горе наведених узрока. Овдје се сврставају удеси настали због:

- Удара муње и елементарних непогода које се објективно нису могле предвидјети,
- Судара са птицама и другим летећим тијелима или дијеловима убојних средстава изнад безбједносне висине при дејству на полигону.

Члан 15.

(Удес који није настао у лету или се не веже за лет)

Удеси који су настали изван летења, а нарочито:

- Удеси који се јаве када се ваздухоплов налази на некој од фаза одржавања, отклањању квара/кварова, теглења ваздухоплова на летним површинама или у хангару,
- Удеси када ваздухоплов није у стању кретања, а дође до оштећења услед олује, поплаве, лавина, земљотреса, пожара и заробљавања ваздухоплова од непријатеља,

- Удеси који се јаве током одржавања, поправке, замјене неког дијела, а да није дошло до покретања мотора.

Члан 16.

("Нестао" ваздухоплов)

Као "нестао", у смислу одредби овог упутства, сматра се онај ваздухоплов са којим је изгубљен сваки вид контакта и који у времену најдуже могућег трајања лета, рачунајући од последњег полијетања, није стигао на циљ, а не зна се да ли је доживио удес. Поступак трагања за несталим ваздухопловом регулише СОП о регулисању службе трагања и спасавања за потребе бр ВС и ПВО.

Члан 17.

(Догађаји који се не сматрају удесом ваздухоплова)

Као ваздухопловни удес неће се сматрати:

- Слијетање из предострожности без посљедица по ваздухоплов, посаду, друга лица или значајна материјална средства - имовину на земљи,
 - Одбацивање дијелова ваздухоплова (предвиђених за одбацивање ван полигона, намјерно или ненамјерно), а при томе нема посљедица по материјална добра, људске животе на земљи и ваздухоплову,
 - Упад страних тијела у мотор при вожењу или у лету, ако нису посљедица грешке посаде због непридржавања прописаних поступака,
 - Оштећења ваздухоплова у лету настала због дотрајалости опреме и уређаја, под условом да нису наступиле посљедице по посаду и путнике, и
 - Оштећења ваздухоплова која се могу отклонити у ваздухопловно-техничкој радионици, без замјене виталних дијелова ваздухоплова и мотора.
- Министар одбране БиХ својом одлуком може поједине ваздухопловне удесе, због мале имовинске штете, објективних околности, дотрајалости материјала, сврстати у ванредне догађаје или удесе категорије Ц и Д.

Члан 18.

(Одговорност код јављања критичних ситуација, ванредних догађаја или удеса)

Када се за одређени летачки задатак покрену мотори ваздухоплова па све до заустављања мотора или до момента заустављања ротора хеликоптера или елисе клипних авиона, одговорност над ваздухопловом је регулисана Правилном летења у ОС БиХ и Правилником о војним летачима у МО БиХ и ОС БиХ. У односу на узрок јављања критичне ситуације или удеса ваздухоплова и на резултат истраге, одговорност за удес може носити посада или друго особље. Када се реализују летови беспилотних летјелица, уколико се употреба и управљање беспилотном летјелицом одвија од стране студента под надзором инструктора за беспилотне летјелице, а инструктор у то вријеме нема потребан хардвер да би реаговао, онда се одговорност утврђује студенту за управљање беспилотним летјелицама.

ГЛАВА IV. САВЈЕТ ОК ОС БиХ ЗА УДЕСЕ, КОМИСИЈЕ ЗА ИСПИТИВАЊЕ УДЕСА И ВАНРЕДНИХ ДОГАЂАЈА ВАЗДУХОПЛОВА, ТЕ НАДЛЕЖНОСТИ ДРУГИХ КОМАНДИ, ЈЕДИНИЦА И ПВЛ

- Да би се у ваздухопловним јединицама ОС БиХ пратило да ли се извршава задатак летења, безбједност на земљи и у ваздуху, снабдијевање и одржавање и друго, реализују у складу са законима, важећим правилницима, програмима обуке и другим наређењима, именују се савјети,
- Савјети из става (1) овог члана чине саставни дио комисија за утврђивање степена одговорности војне

организације за настанак в/д, у смислу чл. 333. до 339. Правила службе ОС БиХ,

- (3) У састав савјета се одређују овлаштена службена лица војне полиције ради оперативне и криминалистичке обраде лица за која постоје основи сумње да су на служби и у вези са службом починила кривично дјело, у смислу чл. 31. Закона о служби у ОС БиХ.

Члан 19.

(Савјет ОК ОС БиХ за удесе, ванредне догађаје, безбједност летења)

- (1) Савјет ОК ОС БиХ за удесе, ванредне догађаје, безбједност летења и безбједност на земљи се именује од команданта ОК ОС БиХ, водећи рачуна о адекватној стручности, структури чинова, националној структури и потреби да савјет ради независно и непристрасно.
- (2) Савјет може позвати специјалисте из различитих подручја који немају право гласа за исход рјешавања задатка који је додијељен савјету.

Члан 20.

(Дужности савјета ОК ОС БиХ за удесе, безбједност летења и безбједности на земљи)

- (1) Извјештава команданта ОК ОС БиХ или лице које га мијења о првим информацијама и развоју ситуације о удесу, ванредном догађају, када до истих дође.
- (2) Проучава омот предмета о удесу који је послат од комисије за основно испитивање удеса и, уколико је категорија удеса А и Б, припрема заједнички извјештај са приједлогом мјера и шаље на одобрење команданту ОК ОС БиХ или лицу које га мијења.
- (3) Ради на публикавању информација о удесима и ванредним догађајима, те развија мјере предострожности да се удеси или критичне ситуације не би поновиле.
- (4) Сачињава и објављује полугодишње и годишње извјештаје, те, на почетку сваке године, из угла безбједности летења, команданту ОК ОС БиХ предлаже јединицу-организациону цјелину или појединце који би се требали похвалити.
- (5) Сачињава приједлоге за измјену Програма безбједности летења и Упутства за испитивање удеса и ванредних догађаја ваздухоплова ОС БиХ, у складу са потребним промјенама због било којег фактора.
- (6) Уз достављање извјештаја према команданту ОК ОС БиХ, односно начелнику Заједничког штаба ОС БиХ, остварује координациону сарадњу са другим земљама по питањима безбједности летења и смањењу ризика удеса и критичних ситуација уколико се планирају заједничке операције ваздухоплова из јединица ОС БиХ у тој земљи или у ваздушном простору те земље, или ако ће ваздухоплови двије или више земаља у трећој земљи 8 (осам) дана и више извршавати ваздушне операције.
- (7) Размјењује већ познате информације о узроцима и спречавању удеса и критичних ситуација и развија заједничке безбједносне процедуре за ваздухоплове ОС БиХ са представницима земаља, када ваздухоплови ОС БиХ учествују у савезничким/заједничким или другим подручјима операција.
- (8) За потребе реализације научених лекција треба покренути процедуру декласификације дијела или целокупног завршног извјештаја о удесу/ванредном догађају ваздухоплова ОС БиХ, те размјени порука о безбједности летења.

Члан 21.

(Претходно испитивање)

Командант летачке јединице, чим сазна за удес/ванредни догађај/критичну ситуацију, врши претходно испитивање, које подразумијева прикупљање основних података у циљу одређивања категорије догађаја у смислу члана 4. овог упутства и извјештава команданта бр ВС и ПВО.

Члан 22.

(Састав комисије бр ВС и ПВО за основно испитивање удеса и ванредних догађаја)

Комисија се именује посебно за истраживање сваког удеса и сваког ванредног догађаја, а број чланова и састав комисије зависе од тежине, врсте и обима удеса или ванредног догађаја ваздухоплова. Комисију именује командант бр ВС и ПВО, на приједлог Команде бригаде ВС и ПВО, док је предсједник комисије, од чланова комисије, најстарији по чину.

- (2) Комисију за основно испитивање удеса и ванредних догађаја бр ВС и ПВО, начелно, сачињавају следећи чланови:

- 1) Предсједник (најстарији по чину од чланова)
 - b) Члан: Официр за безбједност летења
 - c) Члан: Представник I степена одржавања/Представник II степена одржавања
 - d) Инструктор за стандардизацију рангованих чланова посаде/Пилот
 - e) Пробни пилот на ваздухоплову који је предмет испитивања
 - f) Летач техничар (на предметном типу довољан број летача техничара или техничких инспектора који су завршили курс одржавања)
 - g) Љекар (ваздухопловни лекар)
 - h) Други специјалисти у односу на врсту удеса
- (2) Код избора особља, у састав комисија треба бирати особље које је завршило курс официра безбједности летења и испитивање ваздухопловних удеса.
- (3) Предложена листа је начелна и командант бр ВС и ПВО може да на листу уврсти и лице чије формацијско мјесто није наведено у приједлогу из става 1. овог члана.
- (4) Предсједник комисије одговоран је за организацију и спровођење истраживања удеса и ванредних догађаја ваздухоплова и надзор над њима.
- (5) У одабиру чланова, ради објективности цијелог случаја, треба избјегавати уврштавање чланова комисије из јединице у којој се десио удес/ванредан догађај.

Члан 23.

(Састав комисије ОК ОС БиХ за допунско испитивање удеса)

- (1) Удеси код којих није познат узрок или се процјењују да су сумњиви, биће истраживани од комисије за допунско испитивање удеса и ванредних догађаја, именоване наређењем команданта ОК ОС БиХ, да би се што стручније проучили битни узроци и околности удеса и предузеле шире и значајније мјере за спречавање истих у будућности.
- (2) Комисија за допунско испитивање, коју упућује ОК ОС БиХ, може независно од рада комисије за основно испитивање удеса почети са радом или после пријема комисијског извјештаја о основном испитивању удеса започети свој рад.
- (3) Допунско испитивање удеса, након завршетка рада комисије за основно испитивање бр ВС и ПВО, могу да нареде начелник ЗШ ОС БиХ, командант ОК ОС БиХ

или лице по овлашћењу наведених титулара. Такође, уколико оцијени потребним, начелник ЗШ ОС БиХ ће у ову комисију одредити једно или више лица из Оружаних снага БиХ која ће имати право гласа приликом одлучивања о удесу и ванредном догађају. У посебним ситуацијама, ангажовање лица из ЗШ ОС БиХ за рад у комисији за допунско испитивање се може реализовати и по захтјеву команданта ОК ОС БиХ. Именовање овакве комисије може наредити начелник ЗШ ОС БиХ или командант ОК ОС БиХ, или одобрити командант ОК ОС БиХ на приједлог бр ВС и ПВО. Комисија се формира водећи рачуна о адекватној стручности, структури чинова, националној структури и потреби да комисија ради независно и непристрасно.

- (4) У случају захтјева/потребе за учешћем у раду комисије особља ван МО и ОС БиХ, те представника страних земаља, потребно је претходно одобрење министра одбране БиХ.
- (5) Команда бр ВС и ПВО дужна је да обезбиди листе лица потенцијалних чланова комисије за основно испитивање удеса/ванредног догађаја.

Члан 24.

(Дужности комисије ОК ОС БиХ за допунско испитивање удеса)

- (1) Додатно испитује удесе код којих није познат узрок или су сумњиве чињенице.
- (2) Проучава извјештај и све пратеће документе које је сачинила комисија за основно испитивање удеса и ванредног догађаја бр ВС и ПВО.
- (3) У случају потребе, користи се услугама бр ВС и ПВО и добија жељене информације од припадника исте.
- (4) По окончању истраге, сачињава извјештај Команди ОК ОС БиХ, независно од извјештаја других комисија.
- (5) Извјештај из тачке 4. сачинити по сљедећим тачкама:
 - a) Предмет
 - b) Истраживање
 - c) Оцјена
 - d) Закључак
 - e) Приједлози

Члан 25.

(Рад органа комисије за допунско испитивање удеса када се ангажују стручњаци одговарајућег нивоа ВТОД или научне институције)

- (1) Допунско испитивање удеса може се вршити за удесе настале због кvara материјала и оне који су проузроковани непосредним одржавањем или употребом у лету. Технички прописи забрањују расклапање појединих агрегата, јер за такве радове у јединицама нема могућности. На основу испробавања ваздухопловног материјала, произвођачи су дужни да располажу стручним анализама и гарантним нормама за поједине кварове, на основу којих су издата упутства за одржавање и коришћење ваздухопловног материјала. Сви ови разлози захтијевају да се накнадно испитивању подвргну узроци материјала, дијелови опреме, цијели агрегати или ваздухоплов који је претрпио удес.
- (2) Када се на лицу мјеста не утврди узрок који је настао као посљедица отказа материјала, јединица предаје ваздухопловно техничком органу дијелове или склопове, односно змај авиона или мотора на коме је настао квар.
- (3) Примљени материјал, надлежни ваздухопловно-технички органи одмах, а најкасније у року од 3 дана, упућују на допунско испитивање надлежном субјекту

одговарајућег нивоа ваздухопловно-техничког одржавања. На допунско испитивање ваздухопловни материјал се упућује брзо возом, камионом, поштом или авионом (хеликоптером), о чему одлучује надлежни орган, водећи рачуна о року упућивања. По пријему материјала, надлежни субјекат одговарајућег нивоа ваздухопловно-техничког одржавања приступа испитивању и у року од 10 дана доставља извјештај, односно свој закључак о узроку отказа ваздухопловног материјала, дајући мјере које треба предузети.

- (4) Органи који могу да врше ову врсту испитивања су:

- a) надлежни субјекат одговарајућег нивоа ваздухопловно-техничког одржавања и научне установе (заводи и предузећа за израду и оправку ваздухоплова, мотора, наоружања и опреме, технолошке лабораторије, установе при високим школама, институтима, академијама наука итд.),
- b) радионице, лабораторије у саставу бр ВС и ПВО, и
- c) ваздухопловне јединице за проверу извјесних елемената у лету (потрошње горива, технике извођења појединих елемената лета, итд...).

Члан 26.

(Дужности Команде бр ВС и ПВО)

- (1) Организује, припрема и координише основно испитивање удеса из своје надлежности, ради чега упућује своје стручне органе на мјесто удеса и координише друге потребне радње у вези са испитивањем удеса.
- (2) Пружа стручну и другу помоћ комисији око реализације основног испитивања удеса.
- (3) Обезбјеђује транспорт комисије за основно и допунско испитивање удеса ОК ОС БиХ војним ваздухопловом и, ако је потребно, тужиоца, представника БХДЦА и других припадника полицијских агенција у БиХ, који могу бити укључени у истрагу, на мјесто удеса што је прије могуће, координишући активност транспорта.
- (4) За потребе испитивања удеса координише све активности, средства и капацитете у јединицама бр ВС и ПВО који се користе за детаљне истраге које ће утицати на крајњи резултат удеса у земљи, те, уколико се представник бригаде именује као представник ОС БиХ за учешће у другој земљи гдје је ваздухоплов ОС БиХ учествовао у удесу, врши координацију са истим.
- (5) У координацији са комисијом за основно испитивање удеса успоставља и одржава контакт са другом војном јединицом или другим правним лицем или са страним земаљама док траје испитивање удеса, по одобрењу МО БиХ.
- (6) Када постоје основи сумње да је почињено кривично дјело одређено кривичним законима у БиХ, а нарочито када је у удесу наступила смрт посаде или других лица, дошло до тежих повреда које су опасне по живот или веће материјалне штете, ауторитет који одређује комисију за основно испитивање удеса, хитно, у сарадњи са овлашћеним службеним лицима војне полиције ОС БиХ, обавјештава Тужилаштво БиХ и поступа по налозима и наредбама Тужилаштва односно надлежног суда.

Члан 27.

(Официр за безбједност летења)

Официри за безбједност летења су постављени у Команди и јединицама бр ВС и ПВО. Ако у летачким јединицама, чета/батаљон, није постављен официр за безбједност летења, једном пилоту из те јединице, поред своје

дужности, додијелити дужност официра за безбједност летења.

- (1) Дужности официра за безбједност летења на нивоу бр ВС и ПВО:
 - a) Стални је члан комисије за испитивање удеса;
 - b) Припрема извјештаје о удесу или ванредном догађају и, у складу са Упутством, исте шаље ОК ОС БиХ;
 - c) Почетни извјештај о удесу или ванредном догађају (Прилог-Б) треба послати у року од 8 (осам) часова. Ако има одређених промјена у односу на почетни извјештај, претпостављеној команди слати допунске извјештаје (Прилог-Ц).
 - d) Координише активности током истрага, води и чува омот предмета, води статистичке анализе.
 - e) Врши обраду ваздухопловног удеса, организује рад на обради предмета о удесу, даје приједлог за одлуку команданта бр ВС и ПВО и стара се о њеној реализацији, води цјелокупну документацију, евиденцију и статистику о удесима.
 - f) Официр за безбједност летења у бр ВС и ПВО сарађује са органима бр ВС и ПВО који су одговорни за разматрање пропуста због којих се удес догодио и који могу да пруже помоћ у испитивању и спречавању удеса.
 - g) Официри за безбједност летења потчињених јединица помажу у раду официру за безбједност летења бр ВС и ПВО.

Члан 28.

(БЛП бр ВС и ПВО)

- (1) Комисијама за испитивање удеса обезбјеђује потребно техничко особље ради техничког испитивања удеса.
- (2) Врши детаљно испитивање дијелова, материјала/склопова по налогу комисија за испитивање удеса.
- (3) Врши техничку подршку и координацију ради детаљније истраге и утврђивања узрока удеса, користећи капацитете у и ван ОС БиХ, у земљи и иностранству, у различитим лабораторијама, путем ланца командовања.

Члан 29.

(Ваздухопловна јединица ОС БиХ која је територијално најближа зони гдје је дошло до удеса)

- (1) Комисији за основно испитивање удеса обезбјеђује потребне информације, документе, обрасце, људство и друга потребна средства.
- (2) Током испитивања удеса ваздухопловна јединица је одговорна да обезбиједи транспортна средства, мјеста за одмор, здравствене услуге, и друге садржаје за потребе комисије.
- (3) Извршава и друге задатке одређене овим упутством.

Члан 30.

(Команда јединице ОС БиХ у чијој близини је дошло до удеса)

Команда војне јединице у чијој је близини дошло до ваздухопловног удеса дужна је да ваздухопловним командама на лицу мјеста помогне у збрињавању повријеђених и погинулих, као и помоћ у обезбјеђењу мјеста удеса. Ако у близини нема војне јединице, за помоћ се треба обратити органима власти и унутрашњих послова, до доласка припадника војне полиције који ће се укључити у обезбјеђивање мјеста удеса.

Члан 31.

(Дужности комисије за основно испитивање удеса или ванредних догађаја бр ВС и ПВО)

- (1) Остварује слободан приступ мјесту удеса или ванредног догађаја у ваздухоплову, његовим дијеловима или олупини.
- (2) Остварује сарадњу са другим јединицама и одсјецима током свог рада.
- (3) Примјењује Упутство за испитивање удеса и ванредних догађаја ваздухоплова ОС БиХ и, по потреби, предлаже измјене истог.
- (4) Врши испитивање ваздухопловних удеса у бр ВС и ПВО кроз сакупљање свих информација и доказа, контролисано уклања остатке или дијелове ваздухоплова, исправно и без пристрасности обавља потребна испитивања и анализе.
- (5) Непосредно има приступ и користи садржај уређаја за снимање лета ваздухоплова, као и садржину других снимљених материјала.
- (6) Обавља непосредан увид у резултате свих вјештачења и извјештаја са увиђаја.
- (7) Узима изјаве од очевидаца удеса или ванредног догађаја. Од лица која нису припадници ОС БиХ изјаве узима уз сагласност и присуство истражних органа.
- (8) Слободно приступа релевантним документима и информацијама којима располажу власник ваздухоплова, корисник ваздухоплова, произвођач, организације које су учествовале у одржавању ваздухоплова, јединице и команде ОС БиХ које су имале утицај на летачке операције ваздухоплова.
- (9) Уколико раније именовани а током писања извјештаја, због одређеног разлога, одсутни члан комисије жели изразити свој став, то може учинити само писменим извјештајем.
- (10) Када дође до удеса, ради потребно испитивање и извјештај о удесу припрема и доставља назначеним командама, у складу са прилогом А овог упутства.
- (11) Ако након почетка испитивања удеса постоји указана потреба за ангажовањем техничких инспектора или другог техничког особља, предсједник комисије ће тражити од команданата j-ца бр ВС и ПВО да хитно додијеле наведено особље комисији.
- (12) Када се врши превоз комисије у обзир се узимају исправни типови ваздухоплова који су на стању у бр ВС и ПВО.
- (13) У зависности од самог удеса, комисија може, ради испитивања, захтијевати ангажман и других потребних ресурса ОС БиХ или цивилних институција.
- (14) Уколико је могуће, до краја истраге, ваздухоплов-предмет истраге би требао остати на мјесту удеса, а ако није могуће, онда исти транспортовати у ваздухопловну јединицу и чувати на одговарајућем мјесту.

Члан 32.

(Мјешовита цивилно-војна комисија)

- (1) Ако су у удесу или ванредном догађаја учествовали цивилни и домаћи или страни војни ваздухоплов, удес или ванредни догађај истражује мјешовита цивилно-војна комисија. Половину чланова у мјешовиту цивилно-војну комисију именује министар надлежног Министарства саобраћаја и комуникација БиХ, односно БХДЦА, а другу половину чланова именује министар одбране БиХ. Мјешовитој цивилно-војној комисији предсједава предсједник кога споразумно именују оба министра.
- (2) Када дође до удеса војног ваздухоплова НАТО земље у ваздушном простору БиХ, слиједе се принципи из

STANAG 3531 ed.7 (2007) – Safety Investigation and Reporting of Accidents-Incidents Involving Military Aircraft, Missiles and/or UAVs, a испитивање и истрага одвија се у складу са споразумом између БиХ и земље која је умијешана у удес.

- (3) Када дође до удеса или ванредног догађаја цивилних ваздухоплова земаља чланица НАТО-а са цивилним или војним ваздухопловима земље која није члан НАТО-а, у ваздушном простору БиХ или ван истог, истраге ће се вршити у складу са постојећим споразумом између земаља и поштујући ICAO/JAR регулативе.
- (4) Земља догађаја је одговорна за истрагу удеса/ванредног догађаја ваздухоплова и/или ракета који се јаве у тој земљи или на њеној територији, укључујући територијалне воде или на њеним бродовима. Када земља корисник не може извршити истрагу или се одлучи да неће вршити истрагу, одговорност треба додијелити земљи догађаја. С обзиром да БиХ није члан НАТО-а, по овом ставу, у случају оваквог удеса, одлуку ће донијети МО БиХ и БХДЦА. Уколико се донесе одлука да се надлежност истраге преда земљи корисника преко најближег представника земље/земаља корисника (војног аташеа, војне базе, итд.) исти ће бити упознати. Обавјештење о удесу треба реализовати у складу са локалним процедурама надлежне БХДЦА које су набројане у STANAG 3101. Извјештај земљи корисника треба садржавати имена (ако су позната) и локацију персонала, те степен повреда. Земља корисника треба бити позвана да пошаље групу за истрагу која ће бити нуклеус мјешовите цивилно-војне комисије за испитивање удеса.
- (5) Комисија у координацији и договору са Дирекцијом за цивилно ваздухопловство БиХ истражује удес и ванредни догађај, у којима су на територији стране државе учествовали војни ваздухоплови ОС БиХ, а страна држава није спровела истраживање или је Босни и Херцеговини пренијела истраживање, као и истраживање удеса у сарадњи са БХДЦА, у којима су учествовали ваздухоплови ОС БиХ, а територија на којој се догодио удес или ванредни догађај не припада ниједној држави. Техничку подршку комисији пружа ОК ОС БиХ, а уколико не могу задовољити потребе или превазилази надлежности ОК ОС БиХ, иста ће путем ланца командовања захтијевати помоћ.
- (6) На мјесту удеса или ванредног догађаја, мјешовита цивилно-војна комисија за истраживање удеса мора сарађивати са осталим органима, посебно са тужилаштвима, службом тражења и спасавања, полицијом, уредом патолога, медицинским особљем, аеродромским властима, ватрогасном службом и осталим војним и цивилним организацијама.
- (7) У циљу стварања адекватних услова и постизању добре сарадње са осталим државним органима, Министарство одбране БиХ је обавезно да створи неопходне услове за рад предсједника и чланова комисије за истраживање удеса или ванредног догађаја.

Члан 33.

(Учешће овлашћених представника органа страних држава у раду мјешовите цивилно војне комисије и њихова права)

- (1) Ако је страни ваздухоплов учествовао у удесу или ванредном догађају на територији БиХ, са војним ваздухопловом, Сектор за политику и планове МО БиХ ће у сарадњи са БХДЦА позвати надлежни орган државе гдје је ваздухоплов регистрован, државе корисника и друго сво потребно особље у складу са Правилником БХДЦА о истраживању ваздухопловних удеса и

ванредних догађаја ("Службени гласник БиХ", број 44/04), да би одредили свог овлашћеног представника и савјетнике ради учествовања у истраживању које проводи мјешовита цивилно војна комисија.

- (2) Ако ни надлежни орган државе регистрације ваздухоплова, ни надлежни орган државе корисника ваздухоплова не именују овлашћене представнике, Сектор за политику и планове МО БиХ ће преко надлежне службе БХДЦА позвати корисника ваздухоплова да одреди овлашћеног представника да учествује у истраживању.
- (3) Права овлашћених представника, као и стручњака које су именовале државе чији су грађани изгубили живот или су повријеђени током удеса, дефинисани су у Правилнику БХДЦА о истраживању ваздухопловних удеса и ванредних догађаја ("Службени гласник БиХ", број 44/04).

Члан 34.

(Учешће представника МО и ОС БиХ у испитивању удеса на територији стране државе)

- (1) Ако је дошло до удеса или ванредног догађаја ваздухоплова ОС БиХ на територији стране државе, у испитивању удеса или ванредног догађаја могу да учествују представници МО и ОС БиХ.
- (2) Кад прими обавјештење о удесу или ванредном догађају и на позив органа стране државе директно или путем БХДЦА или другог органа државне управе да се на територији стране државе десио удес или критична ситуација ваздухоплова ОС БиХ, Сектор за политику и планове МО БиХ преко БХДЦА ступа у контакт и обавјештава надлежни орган стране државе који истражује удес или ванредни догађај о томе да ли ће Босна и Херцеговина именовати овлашћеног представника и, ако га именује, доставља његово име и презиме, имена његових савјетника и очекивани датум њиховог доласка. Представника МО и ОС БиХ именује министар одбране БиХ, на приједлог начелника Заједничког штаба ОС БиХ.

Члан 35.

(Одлучивање комисија)

Комисије одлуке доносе на сједници, већином гласова свих чланова комисије. Ако комисија има паран број чланова, одлука комисије је донесена ако и за њу гласа најмање половина чланова комисије, под условом да је за одлуку гласао предсједник комисије.

Члан 36.

(Давање информација)

Посредством БХДЦА, МО БиХ је дужно да, на захтјев предсједника комисије, надлежном органу државе који истражује удес или ванредни догађај ваздухоплова, на његов захтјев, достави све релевантне информације којима располаже, а које су везане за истраживање удеса или ванредних догађаја.

Када су Оружане снаге БиХ/МО БиХ корисници ваздухоплова, а ваздухоплов уписан у регистар војних ваздухоплова БиХ, МО БиХ је дужно преко БХДЦА да, на захтјев предсједника комисије или главног истражиоца, достави надлежном органу државе који истражује удес или ванредни догађај све релевантне информације које се односе на организације чије су активности имале или су могле да имају утицај на операције ваздухоплова.

ГЛАВА V. ОБАВЈЕШТАВАЊЕ О УДЕСУ И ВАНРЕДНОМ ДОГАЂАЈУ ВАЗДУХОПЛОВА И РАЗМЈЕНА БЕЗБЈЕДНОСНИХ ИНФОРМАЦИЈА

Члан 37.

(Извјештавање команди и јединица ОС БиХ о удесу или ванредном догађају ваздухоплова)

- (1) Извјештавање о ванредном догађају врши се ланцем командовања, у складу са прописима који уређују ову област.
- (2) Почетно обавјештење о удесу или ванредном догађају се врши кроз најближу јединицу војне (цивилне) контроле летења и/или Спасилачко координациони центар БиХ (RCC БиХ) и/или одмах - директно кроз ланац командовања у ОС БиХ. Такође, обавјештавање може бити од лица које је сазнало за удес и обавијестило најближу организациону јединицу министарства унутрашњих послова/Центра јавне безбједности или војног лица.

Ако располажу информацијом да је дошло до удеса ваздухоплова ОС БиХ, организационе јединице ОС БиХ дужне су одмах обавијестити команду бр ВС и ПВО и ОК ОС БиХ.

Члан 38.

(Обавјештавање надлежних органа страних држава о удесу или ванредном догађају ваздухоплова, као и пријем истих од других држава)

Сектор за политику и планове МО БиХ ће, у сарадњи са БХДЦА као овлашћеним представником државе у којој се десио удес ваздухоплова или ванредни догађај, са минималним закашњењем, са најбржим и одговарајућим средствима везе, извршити обавјештавање државе регистра ваздухоплова, државе оператора, државе дизајна, државе произвођача и међународној организацији за цивилно ваздухопловство, уколико је максимална тежина предметног ваздухоплова који је претрпио удес изнад 2250 кг. Исти орган је обавезан извршити пријем обавјештења других држава, у складу са прописаним Правилником о истраживању ваздухопловних удеса и ванредних догађаја ("Службени гласник БиХ", број 44/04).

Члан 39.

(Подаци о опасним материјама у ваздухоплову)

- (1) Ако је ваздухоплов носио муницију, бомбе, експлозив, хемијске, радиолошке и специјалне материје, вођа посаде и остали чланови који нису задобили теже тјелесне повреде дужни су да предузму мјере за извлачење посаде и путника из опасне зоне експлозије, односно контаминације, и да упозоре сва лица која покушају да уђу у опасну зону до предузимања мјера од команди и јединица.
- (2) Ако су ОС БиХ корисник ваздухоплова који је на територији друге стране државе учествовао у удесу или ванредном догађају, МО БиХ преко БХДЦА, у најкраћем року, доставља држави на чијој се територији догодио удес податке о опасним материјама које су се налазиле у ваздухоплову који је учествовао у удесу.

ГЛАВА VI. ПЛАН РЕАГОВАЊА У СЛУЧАЈУ УДЕСА

Члан 40.

(План у случају удеса)

Свака летачка јединица ранга сквадрона/батаљона/самосталне чете дужна је припремити план реаговања у циљу адекватног и ефикасног реаговања у случају удеса/ванредних догађаја. (Прилог - Д). Начела планирања су:

- (1) Систем узбуњивања у случају удеса ваздухоплова: За добар план реаговања постојање система узбуњивања је од суштинске важности.
- (2) Прва помоћ и активности спасавања: Да би се активности спасавања и пружања прве помоћи реализовале ефикасно и ефективно, морају се узети у обзир следећи принципи:
 - a) Радње и поступци посаде/особља на мјесту удеса/ванредног догађаја.
 - b) Радње и поступци осталог особља (путника) које се нађе на лицу мјеста удеса.
 - c) Радње и поступци аеродромске контроле летења ОС БиХ.
 - d) Радње и поступци санитетских органа и екипа прве помоћи.
 - e) Екипа за спасавање: Особље, средства и опрема спремни за реаговање.
 - f) Екипа за гашење пожара: Особље, возило, опрема и средства спремни за реаговање.
 - g) Екипа за обезбјеђење: Екипа која обезбјеђује мјесто удеса са особљем, опремом и средствима, само лицима овлашћеним за спровођење истраге омогућава улаз и излаз са мјеста удеса.
 - h) Екипа за извлачење: Екипу са особљем, средствима и опремом за извлачење ваздухоплова који је претрпио удес држати спремно за реаговање.
 - i) Карте зоне гдје се десио удес: Подијелити зону летишта или зоне гдје се често извршавају операције у квадрате на карти размјера 1:25 000, са одлазним курсевима до наведених зона. Наведене квадрате означити тако што ће сваки квадрат имати хоризонталну бројчану и вертикалну словну ознаку.
 - j) Радње које се предузимају по пријему вијести о удесу: По добијању вијести о удесу ваздухоплова из било којег извора:
 - 1) Урадити посебан план о начину реаговања и дјеловању екипа прве помоћи, спасавања, гашења пожара и обезбјеђења мјеста удеса.
 - 2) Утврдити гдје ће се сакупити комисија за испитивање удеса и начин њеног транспорта.

План ће израдити потчињене јединице бр ВС и ПВО, а исти ће објединити и одобрити Команда бригаде ВС и ПВО. План реаговања након израде бр ВС и ПВО ће доставити претпостављеној команди на знање.

Члан 41.

(Обавезе јединице ОС БиХ која је најближа мјесту удеса ваздухоплова)

- (1) Спашавање, прва помоћ, медицинска нега, безбједност и помоћ у свим другим неопходним сегментима.
- (2) Уколико се у близини налази друга војна јединица или организација, користити се спасилачким и другим средствима наведених јединица, како би се ефикасније пружила подршка унесрећеном ваздухоплову односно особљу из истог, те најбржим путем вршити транспорт повријеђених до медицинских институција.
- (3) Усмјерити другу јединицу, цивилну полицију, ватрогасце, организацију и тимове око спасилачких предузетих мјера.
- (4) Вијест о удесу најбржим начином доставити претпостављеној команди.
- (5) Спровоодити и предузимати све мјере безбједности око мјеста удеса.
- (6) Обавијестити претпостављене о броју рањених и погинулих.

- (7) Уколико је приликом удеса, осим штете на ваздухоплову ОС БиХ, дошло до штете на средствима, имовини других лица, обавијестити полицију и у што краћем року доставити извјештај претпостављеној команди.
- (8) Када се добије вијест о удесу ваздухоплова, ако је потребно, осим ресурса ОС БиХ, за активности потраге трагања и спасавања укључити цивилне спасилачке тимове.
- (9) По доласку неке од раније споменутих комисија на мјесто удеса, истима пружити сваку потребну помоћ, помоћ у рјешавању њихових захтјева, у складу са својим могућностима.
- (10) Предузети друге мјере одређене прописима који регулишу материју ванредног догађаја.

ГЛАВА VII. ИЗВЈЕШТАВАЊЕ

Члан 42.

(Слање извјештаја о ванредном догађају у ОС БиХ)

У складу са прописима који уређују материју ванредног догађаја, свака војна јединица или ПВЛ ће, одмах, по сазнању, најбржим средством везе, извјестити претпостављену команду о ванредном догађају – удесу ваздухоплова ОС БиХ, а јединица ће, најкасније, у времену од 2 часа, кроз писмени извјештај о ванредном догађају у ОС БиХ, доставити чињенице које буду доступне.

Члан 43.

(Слање почетног извјештаја о удесу/ванредном догађају)

- (1) Ваздухопловна јединица ОС БиХ по окончању претходног испитивања из члана 21. доставља почетни извјештај, начелно, у року од 8 часова, сходно Прилогу-Б овог упутства путем ланца командовања.
- (2) Допуњени почетни извјештај о удесу/ванредном догађају: Ако је приликом слања почетног извјештаја једна од информација изостављена или на исту одговор није био доступан приликом слања почетног извјештаја, или уколико је потребно измијенити неку од послатих информација, допуњене податке у односу на почетни извјештај доставити најбржим средством везе, у форми допуњеног почетног извјештаја претпостављеним командама којима је послат и почетни извјештај о удесу/ванредном догађају.

Члан 44.

(Завршни извјештај о истраживању удеса или ванредног догађаја ваздухоплова)

Комисија за испитивање удеса је дужна од почетка свог рада, најкасније у наредних 60 дана, завршити извјештај о удесу. Ако завршни извјештај не може да буде публикован до истека 60 дана, на захтјев предсједника комисије, уз адекватно образложење, командант ОК ОС БиХ или начелник ЗШ ОС БиХ могу одобрити пробијање рока од 60 дана за испитивање удеса до 12 мјесеци од дана удеса или ванредног догађаја, уз обавезно упознавање ЗШ ОС БиХ и МО БиХ.

ГЛАВА VIII. СРЕДСТВА И ОПРЕМА КОМИСИЈА ЗА ИСПИТИВАЊЕ УДЕСА

Члан 45.

(Потребна опрема и средства за рад комисија за испитивање удеса)

Ваздухопловни удеси се често јављају у лошим метеоролошким условима, и неприступачним теренима. У циљу правовремене и ефикасне реакције и олакшавања рада комисији за испитивање удеса, потребно је одредити средства и опрему коју ће користити комисије током испитивања удеса ваздухоплова. Када дође до ваздухопловног удеса,

предсједник комисије за основно испитивање удеса проширује листу, у односу на мјесто удеса, удаљеност, метеоролошке услове, специфичности удеса и других потреба које су дате испод:

- (1) Одговарајући ваздухоплов у условима када то ситуација захтијева.
- (2) Потреба за моторним возилима
 - a) теретно возило са вучом 4x4 (по захтјеву), потребан број возила
 - b) Теренско возило (по захтјеву), потребан број возила
- (3) Средства везе
 - a) Мобилни телефонски апарат, 2 ком.
 - b) Радио уређај VHF/UHF (ручни), 5 ком.
 - 1) Регистратор за удес
 - (a) Регулативе које уређују летење и ваздухопловно-техничку службу у ОС БиХ
 - (b) План у случају удеса
 - (c) Упуте о изради докумената током истраге и обрасци
 - (d) Начин извјештавања о удесу или ванредном догађају (форме извјештаја)
 - 2) Правилници и упутства
 - (a) Упутство за испитивање удеса или ванредних догађаја ваздухоплова ОС БиХ
 - (b) Сва друга потребна упутства и правилници
 - 3) Упутство за тип хеликоптера и књижице основног одржавања
 - 4) Други потребни документи
 - 5) Потребне карте
 - c) Електроничка опрема
 - 1) Агрегат за напајање струјом
 - 2) Кабл напојни 220 V различитих дужина 200 м, 150 м, 50 м
 - 3) Рефлектори са каблом за напајање дужине 200 м, 150 м, 50м
 - 4) Лаптоп
 - 5) Преносни радио уређај за могућност комуникације на дуге удаљености (остваривање везе са командом јединице или ОЦ)
 - 6) ГПС, 1 ком.
 - 7) Дигитални фото апарат са потребним УСБ каблом
 - 8) Дигитална камера са потребним УСБ каблом
 - 9) Диктафон
 - 10) Микрофон и слушалице
 - 11) Дигитрон
 - d) Опрема за испитивање
 - 1) Идентификациони папири/ознаке чланова комисије (пожељно обезбјеђивање црвених флуоресцентних прслука за чланове комисије)
 - 2) Картон за обиљежавање
 - 3) Картон за обиљежавање са бројевима
 - 4) Канцеларијски прибор, масне бојице, перманентни маркери
 - 5) Карте већих размјера које укључују мјесто удеса
 - 6) Бусола
 - 7) Повећало-Лупа
 - 8) Огледало
 - 9) Линијар метални

- 10) Магнет са подесивом ручком
- 11) Челични метар
- 12) Пишталка
- 13) Ручна батерија, одговарајућег квалитета, у довољном броју
- 14) Рукавице, одговарајућег квалитета, у довољном броју
- 15) ПВЦ боце, у довољној количини (за узимање узорка)
- 16) Уређај за мјерење углова и за мјерење нагиба
- 17) Цријево, у довољној количини (за узимање узорка)
- 18) Бризгалица, у довољној количини (за узимање узорка)
- 19) Торба, различитих величина, у довољној количини (за узимање узорка)
- 20) Самолепљиве етикете, различитих величина, у довољној количини
- 21) Конопац дебели и танки, довољне дужине
- 22) Штап за означавање 35 цм, у довољном броју
- 23) Траке за означавање, довољне дужине
- 24) Средства за прву помоћ (за особље које ради истрагу)
- 25) Средства за чишћење руку и тијела (за особље које ради истрагу)
- 26) Шарафцигер равни и крстасти
- 27) Клијешта
- 28) Клијешта сјечице
- 29) Двоглед
- 30) Кључ подесиви 200 мм друп форгед
- 31) Пластичне кесице и пластичне фолије
- 32) Љепљива трака
- 33) Алкотестови
- 34) Шатор за боравак комисије за основно/допунско испитивање на терену
- e) Пожељна средства у случају потребе
 - 1) Опрема за преживљавање, у складу са задатком и условима, у довољном броју
 - 2) Одјећа у складу са годишњим добрима, у довољној количини (качкет, капа, јакне, и др.)
 - 3) Питка вода, макета ваздухоплова који је претрпио удес
 - 4) ГПС, 1 ком.
 - 5) Трака папирна, маске за лице
 - 6) Кабанице, одговарајућег квалитета, у довољној количини
 - 7) Гумене чизме, одговарајућег квалитета, у довољној количини
 - 8) Довољна количина горива, за агрегат, те суву храну за комисију на терену
 - 9) Друга посебна потребна опрема за комисију

Опрема за испитивање удеса ће се налазити на чувању и одржавању у летачким јединицама бр ВС и ПВО. Када дође до удеса, по захтјеву предсједника комисије, команданти летачких јединица су дужни одмах уступити наведена средства на употребу комисији.

ГЛАВА IX. ИСПИТИВАЊЕ УДЕСА ВАЗДУХОПЛОВА, УЗИМАЊЕ ИНФОРМАЦИЈА ОД ОСОБЉА И ОЧЕВИДАЦА

Члан 46.

(Ваздухопловна знања и искуство)

За задатке испитивања удеса или ванредних догађаја треба одређивати лица која имају ваздухопловна знања и искуства. Да би се постигао овај циљ, чланове комисије за испитивање и официре за безбједност летења, без пријеке

потребе, не треба мијењати. На овај начин ће екипе које се, у складу са знањем и искуством, ангажују на испитивању удеса испуњавати жељене стандарде.

Члан 47.

(Циљ истраживања комисија за испитивање удеса и ванредних догађаја)

- (1) Комисије су дужне да сваки удес или ванредни догађај потпуно истраже и анализирају, ради утврђивања чињеница и околности под којима је дошло до удеса или ванредног догађаја, а са циљем предузимања мјера којима се спречавају нови удеси или ванредни догађаји. Истраживање и анализа узрока удеса или ванредног догађаја нема за циљ утврђивање кривичне, преступне, прекршајне, дисциплинске, грађанскоправне или неке друге правне одговорности за удес или ванредни догађај.
- (2) Комисија која врши испитивање удеса или официр за безбједност летења, увијек ће код себе имати доступне сљедеће:
 - a) Публиковане правилнике и друге документе који се односе на испитивање ваздухопловних удеса.
 - b) Владати свим корацима и обавезама које треба предузети током истраге и што је могуће прије стићи на мјесто удеса.
 - c) Познати начин исправнога попуњавања извјештаја везаних за удес или ванредни догађај.
 - d) Бити упознати са циљем испитивања, својој улози у сачињавању извјештаја.
 - e) Не смије бити ни под каквим утицајем.
 - f) Током испитивања удеса, на лицу мјеста удеса, вредновати само нађено чињенично стање и стање које се затекне у техничкој документацији на дан удеса, и никада се не руководити узроцима ранијег удеса и, у том циљу, не пасти у замку прикупљања доказа у односу на ранији сличан удес.
 - g) Када се утврде узроци удеса, у извјештају написати приједлог мјера како би се овакви удеси спријечили у будућности. Детаљно дефинисати која команда ће извршити имплементацију предложених мјера.

Члан 48.

(Самосталност и независност комисије)

Комисије морају бити самосталне у раду и независно функционисати, без обзира чији интереси могу бити супротни задацима и овлашћењима комисије. Нико не смије да ограничава садржај и обим истраживања, да утиче на садржај или обим почетног или завршног извјештаја о истраживању удеса или ванредног догађаја ваздухоплова или на садржину и обим безбједносних препорука комисије.

Члан 49.

(Организација и прелиминарна истрага)

- (1) Организација и прелиминарно испитивање се сматра првом фазом испитивања. Током ове фазе, предсједник комисије окупља комисију и одржава састанак прије одласка на мјесто удеса. Састанак треба да резултује стањем да је сваки члан упознат са подручјем испитивања за што је он/она одговорна, саопштени почетни задаци који морају бити извршени, и на које податке чланови комисије посебно морају обратити пажњу да би извјештај о удесу био потпун. Такође, комисија мора бити упозната шта је јединица којој припада средство или друга јединица ОС БиХ предузела по питању удеса. По доласку на мјесто удеса ствара се "ментална слика" физичког стања, као почетни корак у њиховим индивидуалним задацима. Међутим, пажња

мора бити усмјерена обезбјеђивању мјеста, што укључује маркере да се не прилази мјесту удеса.

- (2) Ако комисија није стигла на мјесто удеса за вријеме дневне видљивости, прелиминарно испитивање ће бити одгођено до ујутро, када исто треба отпочети.

Члан 50.

(Принципи испитивања удеса или ванредног догађаја ваздухоплова)

- (1) На основу обавјештења о удесу или ванредном догађају Команда бригаде ВС и ПВО је надлежна за организацију основног испитивања истраге о удесима категорија А, Б, Ц и Д или ванредним догађајима и о томе обавјештава ОК ОС БиХ, док ће ОК ОС БиХ извјестити ЗШ ОС БиХ, а ЗШ ОС БиХ МО БиХ.
- (2) Када добије информацију о удесу односно о учешћу ваздухоплова или чланова посаде своје јединице у удесу, командант летачке јединице из чијег састава је ваздухоплов имао удес/ванредни догађај издаје задатак официру за безбједност летења, да одмах крене са прикупљањем/изузимањем свих информација о предметном лету удеса или ванредном догађају, од података из АМВ (Air Mission Brief- посадног брифинга за мисију), преко IATF (Individual Aircrew Training Folder - лични летачки досје обуке) сваког летача и IFRF (Individual Flight Record File - Персонални досје летача), основне књижице ваздухоплова, узорака горива, уља и других потребних података до доласка комисије за основно испитивање удеса. Приликом овог поступка, треба се придржавати Закона о заштити личних података.
- (3) Испитивање из става 1. овог члана вршиће са особљем из команде бригаде и летачких јединица, сходно овом упутству.
- (4) У посебним условима када постоји потреба да се формира комисија ОК ОС БиХ за допунско испитивање удеса или ванредног догађаја, исту треба формирати наређењем команданта ОК ОС БиХ.
- (5) Комисија за основно испитивање удеса бр ВС и ПВО ће, када се формира комисија за допунско испитивање удеса ОК ОС БиХ, истој обезбиједити подршку, све информације и извјештаје.
- (6) Уколико је у ваздухопловном удесу или ванредном догађају учествовало више ваздухоплова, за сваки ваздухоплов треба припремити посебан омот предмета, али дио "Закључак и одлуке" ће бити једна целина и посебно ће се објавити.
- (7) Ако је након удеса јасно познат разлог истог и, чак, ако је то сигурно, мора се провести испитивање на лицу мјеста удеса, јер ће се на тај начин доћи до информација које нису биле утврђене од посаде ваздухоплова. Те информације послужиће да се такви могући удеси или критичне ситуације спријече у будућности.
- (8) Предсједници комисија и чланови комисија могу предлагати мјере које ће бити саставни дио закључка и одлуке због чега је дошло до удеса и они могу гласати када за то дође вријеме. Право гласа немају специјалисти, технички инспектори и друго особље који нису чланови комисије, а које је комисија користила током испитивања.
- (9) Комисија за основно испитивање припрема омот предмета удеса за категорије А, Б, Ц и Д и исти доставља Команди бр ВС и ПВО, а бр ВС и ПВО за удес категорија А и Б сачињава свеобухватни извјештај са приједлогом мјера у пет примјерака: један примјерак за ОК ОС БиХ, један примјерак за ЗШ ОС БиХ, два примјерка за МО БиХ (један примјерак МО БиХ

доставља надлежном тужилаштву по захтјеву) и један примјерак за архиву. Предсједници комисија за испитивање удеса су одговорни за рад комисије од њеног именовања до окончања испитивања.

- (10) Уколико дође до удеса ваздухоплова из састава бр ВС и ПВО са цивилним ваздухопловима из регистра ваздухоплова у БиХ или са ваздухопловима који лете изнад територије БиХ, примјењиваће се одредбе члана 108. Закона о ваздухопловству БиХ.
- (11) У току вршења увиђаја испитивања удеса (поред договора), чланови комисије и истражни органи дужни су да се узајамно помажу.
- (12) Материјал са мјеста удеса може да се уклони тек када то одобри комисија за основно испитивање удеса, осим када је због безбједности летења других ваздухоплова потребно уклањање са ПСС или других објеката.
- (13) Стручну екипу, алат и возила за евакуацију повријеђених и погинулих, као и оштећеног ваздухопловног материјала, даје, начелно, ваздухопловна јединица из које је ваздухоплов а у појединим случајевима (ако се удес догодио на другом аеродрому или његовој близини), на тражење предсједника комисије, стручну екипу и средства даје ваздухопловна јединица најближа мјесту удеса. Цјелокупном процедуром извлачења оштећеног ваздухоплова руководи бр ВС и ПВО.

Члан 51.

(Испитивање удеса у ратним условима)

- (1) Удеси настали на непријатељској територији у току дејства непријатељске ватре, због принудних слијетања или због других узрока, не испитују се, али се региструју и евидентирају.
- (2) За удесе који се догоде на непријатељској територији сачињава се општи извјештај и доставља бр ВС и ПВО. Извјештај саставља официр за безбједност летења, на основу изјава очевидаца (посаде које су учествовале у извршавању борбеног задатка), а потписује га командант предметне јединице.

Члан 52.

(Обезбјеђивање мјеста удеса или ванредног догађаја ваздухоплова)

- (1) Ако је дошло до удеса војног ваздухоплова у урбаним подручјима, надлежне полицијске управе/станице ће, у складу са својим овлашћењима, вршити обезбјеђивање мјеста удеса и предузети све мјере које су потребне за очување трагова удеса или ванредног догађаја, док војна полиција, чим прими вијест да је дошло до удеса или ванредног догађаја, има обавезу да упути свој тим и са припадницима надлежне полицијске станице/управе настави вршити предузимање свих мјера потребних за очување трагова удеса или ванредног догађаја ваздухоплова. Те мјере укључују фотографисање или на други начин биљежење свих доказа који би могли бити уклоњени, избрисани, изгубљени или уништени, те надзор над ваздухопловом и његовим остацима како би се спријечило даље оштећивање, приступ неовлашћених лица, крађа или даље погоршавање стања.
- (2) Ваздухоплов се не смије уклонити прије него што се обезбиједи очување трагова и добије сагласност надлежног тужиоца у случају постојања оправдане сумње о постојању кривичног дјела, односно комисије за испитивање удеса, сходно наредби овлашћеног и надлежног лица из правосудне институције.

- (3) Ваздухоплов се смије помакнути само ако је то потребно због извлачења лица и ствари из њега, да би се спријечило уништавање ваздухоплова пожаром или на други начин, или да би се уклонила опасност, односно сметња за одвијање ваздушног и осталог саобраћаја.
- (4) Ако држава регистрације, држава оператора, држава у којој је ваздухоплов пројектован или држава производње ваздухоплова затражи да ваздухоплов, све што се налази у ваздухоплову и други докази остану нетакнути до њиховог прегледа од овлашћеног представника те државе, настојаће се удовољити том захтјеву у мјери у којој је то могуће, а да се не наруши провођење истраге или непотребно одуговлачење у враћању ваздухоплова у употребу.
- (5) Јединица из које је ваздухоплов, обавезна је након завршеног истраживања предузети све мјере за уклањање оштећеног или уништеног ваздухоплова.

Члан 53.

(Рад комисије)

- (1) Рад комисије за основно испитивање удеса или ванредних догађаја:
 - a) Поступа сходно наредби дежурног тужиоца Тужилаштва БиХ,
 - b) врши општи увиђај на мјесту удеса,
 - c) врши детаљни преглед ваздухоплова или његових остатака,
 - d) фотографише и израђује скице мјеста удеса,
 - e) саслушава учеснике и саучеснике у удесу и узима изјаве од очевидаца и људства које је одржавало, опслуживало и обезбјеђивало ваздухоплов и летење,
 - f) прикупља и проучава податке о посади,
 - g) прикупља и проучава податке о летачком материјалу,
 - h) проучава задатак за лет,
 - i) проучава планирање, организовање и припрему лета,
 - j) проучава контролу летења и вођење ваздухоплова и командовање ваздухопловима при дејствима из ваздуха,
 - k) проучава метеоролошке услове и метеоролошко обезбјеђење летења,
 - l) проучава остала обезбјеђивања летења, посебно утицај на смањење посљедица удеса,
 - m) реконструише лет шематски и текстом,
 - n) утврђује материјалну штету нанесену војној имовини (на ваздухопловном материјалу, личној опреми летача, инжињеријско - грађевинским инсталацијама итд.) и имовини правних и приватних лица,
 - o) анализира све податке и околности и доноси закључак о узроцима и одговорностима за удес и предлаже мјере које треба предузети за даљње спречавање удеса и
 - p) формира извјештај о испитивању удеса.
- (2) Припрема, излазак на мјесто удеса и претходне радње
 - a) Комисија, по сазнању, одмах провјерава да ли је дошло до удеса на минско сумњивој површини и након тога излази на мјесто удеса како би се искористили постојећи трагови и докази и онемогућило њихово брисање од учесника или других лица. Према расположивим подацима упознаје се са мјестом удеса, организацијом превоза комисије на мјесто удеса, с обзиром на удаљеност, стање комуникација и расположива средства; обезбјеђење потребног људства, алата и

возила за евакуацију; преузимање средстава за испитивање удеса или ванредног догађаја ваздухоплова, сходно члану 45. Превозна средства за потребе комисије, начелно, даје бр ВС и ПВО, а у немогућности обезбјеђења средстава, иста даје претпостављена команда. То питање регулише ауторитет који организује испитивање удеса, уз помоћ к-данта који је именовао комисију. У складу са Правилником о употреби војних ваздухоплова ОС БиХ и актима који регулишу ову проблематику, комисија може да користи хеликоптер за превозење.

- b) Ако на мјесту удеса ради екипа за уклањање убојних средстава, хемијских и радиолошких материја, комисија за основно испитивање удеса може да почне са радом чим претходна екипа заврши свој дио посла. Предсједник комисије је обавезан да се консултује са стручним органима о опасности од евентуално преосталих средстава и да поступи према њиховим препорукама.
- c) По доласку на мјесто удеса, комисија провјерава да ли су предузете мјере, односно предузима мјере за правилно извршавање претходних радњи као што су:
 - 1) пружање помоћи повријеђенима и евакуација до санитетских установа (уколико то није учињено). Ако је у питању удес са смртним посљедицама чланова посаде, путника и других лица, ваздухопловни лекар, члан комисије, поступа према одредбама овог упутства,
 - 2) обезбјеђење ваздухоплова од пожара и даљњих оштећења,
 - 3) спречавање да радознала лица прилазе, дирају или помјерају остатке ваздухоплова и тиме уклањају трагове удеса, изузев ако је то неопходно због склањања повријеђених и погинулих и
 - 4) постављање страже и забрана приступа или фотографисања свим лицима, изузев оних који раде на испитивању удеса и евакуацији.
- (3) Увиђај на мјесту удеса

Одмах послје претходних радњи из члана 53. став 2. комисија приступа општем увиђају на мјесту удеса, који треба да омогући реконструкцију догађаја прије удеса и да објасни како је ваздухоплов доспιο у стање и положај у коме га је комисија нашла. Рад комисије зависиће од врсте удеса, стања посаде и ваздухоплова. При извршавању општег увиђаја, треба имати у виду:

 - a) путању и нагиб ваздухоплова прије удеса: да се проуче на земљи, стајном трапу и крајевима крила (носећег ротора), што омогућава да се одреди правац, угао уздужног и попречног нагиба ваздухоплова непосредно прије удара у земљу. Познавајући правац наиласка ваздухоплова, комисија ће закључити у ком правцу треба тражити одбачене или раније отпале дијелове и гдје су се приближно налазили очевице удеса.
 - b) стање ваздухоплова прије удара у земљу: да у извјесним случајевима, као, на примјер, при лому дијелова ваздухоплова, пожару и експлозији у ваздуху, поједини дијелови ваздухоплова могу да буду разбацани на великој површини, распадање ваздухоплова у ваздуху може да буде узроковано преоптерећењем преко дозвољених граница, пропраћено пуцањем као при експлозији и појавом

ватре, као при пожару. У том случају ће дијелови ваздухоплова бити разбацани више у једном правцу, и то дуж путање ваздухоплова, а ватра ће се појавити касније, тек после ломе.

- c) угао пада: да ли је удес настао у стрмом понирању или обрушавању, ако је ваздухоплов дубоко заривен у релативно малој рупи. У том случају, само поједини мањи дијелови биће разбацани наоколо услед експлозије, док је све остало потпуно деформисано и дијелимично изгорело у рупи која је створена приликом удара.
- d) начин удара: да у удесима који су настали при сувише ниском вађењу из понирања и обрушавања, мјесто првог удара показује одскок, а уз пут су расути остали дијелови, већ према реду отпадања и својој инерцији.
- e) страну ротације: да ће у ковиту постојати разлике између начина удара и степена оштећења између лијевог и десног крила (спољно крило биће мање оштећено), правац у коме су одлетјели поједини дијелови, а често и репне површине, показиваће смјер окретања у ковиту, дијелови ваздухоплова ће бити груписани на сразмјерно малој површини.
- f) линију трагова: да ће при бришућем лету поједини дијелови и трагови удеса бити дуж једне уске и дугачке линије. Обично су видни и трагови елисе (ротора), чији размак показује однос између броја обртаја и брзине лета.
- g) издржљивост конструкције при удару: да би се предузела разна конструктивна побољшања ваздухоплова, потребно је да се према траговима удеса установи да ли је пожар претходно удару или је настао тек после удара о земљу. У овом другом случају, трава која гори, лишће или гранчице, остављају чађави отисак на дијелу који гори, а метални дијелови који се после удара додирну остаће свијетли на мјесту додира. У случају удеса - оштећења ваздухоплова, пажљиво извршен општи увиђај даће нам корисне податке, на примјер: о мјесту и начину пристајања, постојању траверзе у пристајању, јачини и начину употребе кочица, дужини трчања после пристајања, клизавости стазе итд.

При увиђају и реконструкцији догађаја на мјесту удеса, комисија, као стручни орган, треба да испољи иницијативу у циљу што потпуније обраде узрока удеса.

Члан 54.

(Сарадња са осталим државним и агенцијама других држава)

- (1) Комисија за испитивање удеса може затражити помоћ од других агенција и држава у смислу вјештачења уређаја, објеката и опреме за:
 - a) техничку истрагу олупине и опреме ваздухоплова и других предмета битних за истрагу,
 - b) процјену информација из уређаја за снимање лета, и
 - c) компјутерску похрану и процјену података о удесу.
- (2) На мјесту удеса комисија сарађује превасходно са судским органима, службом трагања и спашавања, полицијом, уредом патолога, медицинским особљем, ватрогасном службом и другим цивилним и војним организацијама.
- (3) У удесима са смртним посљедицама и појединим случајевима када је за испитивање удеса потребна стручна помоћ, или када је удес наступио на материјалу који је под гаранцијом произвођача, ауторитет који организује основно испитивање удеса дужан је да, преко

више команде, односно МО БиХ, позове представника произвођача. Претпостављена команда дужна је да одмах одговори да ли ће и када представник произвођача или стручна помоћ бити упућена.

- (4) Комисија за основно испитивање удеса је обавезна да до најављеног доласка представника произвођача сачува нетакнуте све трагове удеса. Стручњаци могу да уђу у састав комисије или да је помажу својим савјетима и мишљењима. У оба случаја, стручњаци подносе ауторитету, који их је упутио, детаљан извјештај на основу налаза на лицу мјеста или на основу накнадног испитивања донијетог материјала.
- (5) За материјал под гаранцијом, представник произвођача који гарантује за материјал, као члан комисије образоване у јединици, потписује технички налаз после кvara, како је то регулисано ваздухопловно - техничким упутством.

Члан 55.

(Уређаји за снимање параметара лета ваздухоплова)

Комисија је дужна да предузме све потребне мјере како би у најкраћем року били очитани уређаји за снимање параметара лета ваздухоплова који је предмет удеса или ванредног догађаја. Ако у БиХ не постоји одговарајућа опрема за читавање уређаја за снимање лета ваздухоплова, комисија ће читавање уређаја за снимање параметара лета обавити на опреми коју јој страна држава стави на располагање, узимајући при томе у обзир способност опреме за читавање, вријеме потребно за читавање и мјесто гдје се опрема за читавање налази.

Ако је војни ваздухоплов ОС БиХ учествовао у удесу или ванредном догађају на територији стране државе, када слети на територију БиХ, надлежном органу стране државе који спроводи истраживање достављају се, на његов захтјев, подаци о параметрима лета ваздухоплова или, ако је потребно, уређаји за снимање лета ваздухоплова.

Члан 56.

(Однос са истражним органима)

Комисија је дужна да поступа по налозима истражних органа и да им пружи сву потребну стручну и техничку помоћ и да им, на њихов захтјев, достави завршни извјештај о истраживању удеса или ванредног догађаја, те, по сазнању или сумњи да је до удеса дошло услед противправне радње, да одмах обавијести надлежне истражне органе.

Члан 57.

(Узимање изјава од лица укључених у удес и очевидца)

Да би комисија за основно испитивање удеса разјаснила узроке и посљедице удеса, дужна је да прикупи писмене изјаве од:

- (1) Преживјелих чланова посаде - у свим удесима,
- (2) Техничког особља које је припремало и које је одговорно за припрему ваздухопловног материјала - у свим удесима,
- (3) Вође групе - ако је лет вршен у групи,
- (4) ПВЛ који је издао задатак за извршење лета, вршио припрему посаде, организовао и руководио летењем,
- (5) Очевидца удеса или ванредног догађаја,
- (6) Органа за обезбјеђење летења - по потреби,
- (7) Љекара јединице - о здравственом стању посаде тог дана,
- (8) Осталих свједока - који својим изјавама могу да допринесу расвјетљавању узрока удеса,
- (9) Изјаве очевидца често су врло значајне, нарочито у случајевима удеса - смрти посаде и удеса који је настао услед недисциплине у летењу. Лица која ће бити саслушана и од којих ће се узети изјаве одређује

комисија за основно испитивање удеса. Приликом саслушања и узимања изјава очевидаца - свједока, треба настојати да се очевидац или свједок не удаљи од стварних чињеница,

- (10) На почетку саслушања треба установити: какав однос према удесу има лице које се саслушава, његов степен познавања ваздухопловства, дужност и врста рада, мјесто гдје се очевидац (посматрач) налазио у вријеме удеса и положај тог мјеста у односу на путању ваздухоплова или мјесто удеса. Када је мјесто удеса ван аеродрома, ваздухопловно знање очевидаца је обично мало. Препоручљиво је да свједоци прикажу положај и покрете ваздухоплова помоћу макете ваздухоплова, а путања ваздухоплова у неким случајевима по секцији или скици. Већина очевидаца биће у стању да нас обавијести о:

- времену када се удес догодио,
- временским приликама у рејону мјеста удеса непосредно прије удеса,
- појави дима, пламена, раду мотора по звуку, експлозији, одвајању појединих дијелова, начину како је дошло до судара ваздухоплова, искакању посаде, ниском летењу, како су изгледали поједини маневри ваздухоплова итд.,
- саслушања - узимање појединих изјава, врше се увијек појединачно, без присуства других очевидаца или учесника у удесу. Саслушања - изјаве се формирају одмах и дају саслушанима на потпис, и
- дјеца неће бити поштеђена од давања изјава уколико су били очевици.

Члан 58.

(Принципи за узимање изјава)

Приликом узимања изјава од чланова комисије или официра за безбједност летења, очевидаца, придржавати се следећих принципа:

- Не узима се изјава под заклетвом. На постављана питања очевидац одговара-појашњава шта је запазио/ла током удеса и дате информације се обједињују у извјештај и потписују,
- Прије приступања узимању изјаве очевицима се мора објаснити начин узимања изјаве како је дефинисано у наредним тачкама и охрабрити да говоре истину,
- Истаћи да је циљ узимања изјаве утврђивање стварног узрока удеса и предузимање превентивних мјера како би се спријечило понављање ове врсте удеса,
- Изјава се не узима да би се неко казнио или теретио финансијски за измиривање штете,
- Могуће је коришћење диктафона (без скривеног снимања и уз добијање сагласности од очевица),
- Током испитивања очевице не усмјеравати.

Члан 59.

(Информације које треба да буду садржане у изјавама очевидаца)

- Име и презиме очевица, чин, јединица или адреса и дужност.
- Мјесто на ком се очевидац налазио/ла у вријеме удеса, тачно вријеме, угао посматрања, положај ваздухоплова уочен од очевица (хоризонтални лет, десни заокрет, лијеви заокрет, нос према доље без заокрета, нос према доље уз заокрет, нос према горе), да ли је поред страдалог ваздухоплова у ваздуху било других ваздухоплова, ако је било, прецизирати број и близину између њих, ваздухоплов је летио испод облака, изашао из облака, из облака је изашао један ваздухоплов и

касније се појавио други, и сл., да ли је било дима који је излазио из ваздухоплова и ако јесте које је боје и у којем дијелу ваздухоплова, уколико се ради о авиону да ли је било извучен стајни трап или не, положај закрилаца, да ли се чуо рад мотора, звук који је производио ваздухоплов, те начин удара и стање.

- Све друге информације које су битне за удес или ванредни догађај су опажене од очевица, укључујући како је удес настао из угла очевица.
- За доказивање узрока удеса сва друга питања.
- На крају изјаве мора стајати потпис даваоца изјаве и датум.
- У тексту који слиједи дате су генералне смјернице о питањима која треба постављати посади, као и о потребном садржају информација које треба да садржи изјава:

- У изјави треба да стоји име и презиме, чин лица од кога се узима изјава, дужност, припадност јединици.
- Серијски број ваздухоплова, задатак, брифинг, контрола форми ваздухоплова, претполетни преглед ваздухоплова, стартовање мотора, рулање, контроле прије полијетања, стање ваздухоплова, вриједности инструмената током провере мотора прије полијетања, одвајање од земље, пењање, контрола инструмената, фразеологија између учесника ваздушног простора и АКЛ, предзнаци кvara и манифестација ваздухоплова кад је квар настао, по утврђивању кvara вриједности инструмената, поступак посаде, доношење одлуке о слијетању на што је прије могуће на најближи погодан терен или слијетање из ауторотације/принудно слијетање.
- Снижавање; контакт са АКЛ, фразеологија, јављање контролних тачака, путања снижавања, утврђене вриједности инструмената, комуникација у ваздушном простору коју је ваздухоплов чуо, одобрења од АКЛ, упозорења АКЛ, поступци посаде, вриједности инструмената, метеоролошке карте и анализирање метео ситуације, стање на рути, контрола горива, вриједности инструмената.
- Слијетање; Припреме за слијетање, комуникација са АКЛ, излазак у правац писте, брзина прилажења, упозорења од АКЛ, рулање на писти, трагови кочења, фактор или фактори који су утицали на јављање удеса, поступци посаде приликом напуштања ваздухоплова, вријеме доласка екипа за спашавање, гашење пожара и њихов ефекат.
- Узимајући у обзир горе наведене поступке, добићемо жељене информације. У односу на задатак који је посада извршавала, да би се добила потпуна слика шта се десило, чланови комисије ће, сходно карактеристикама удеса, постављати сва жељена питања током истраге. Изјаве очевидаца дате другим овлашћеним лицима на мјесту удеса који нису чланови комисије за испитивање удеса неће се узимати у обзир приликом одлучивања о удесу. На крају изјаве ставити датум узимања изјаве и потпис лица које је дало изјаву.

Члан 60.

(Заштита података)

- Идентитет или адреса лица које је, у складу с одредбама овога упутства, поднијело извјештај о догађају који угрожава безбједност или лица на које се извјештај односи или дало изјаву као очевидац, не смије се

откривати осим у случају ако се то захтијева законом за потребе судског поступка.

- (2) Не доводећи у питање примјену казненог законодавства, против лица која пријаве догађај који угрожава безбједност неће се покренути поступак ако се ради о нехотичном или ненамјерном кршењу закона за које се сазнало искључиво путем обавезног извјештавања о догађајима који угрожавају безбједност, осим у случајевима крајње непажње.

Члан 61.

(Фотографисање на мјесту удеса)

Фотографски снимци на мјесту удеса узимају се према захтјеву и упутству предсједника комисије. Они треба да документују најважније околности удеса и настала оштећења. Начелно се снимају:

- (1) мјесто удеса са четири стране, од којих је једна из правца првог додира ваздухоплова са земљом,
- (2) главни дијелови ваздухоплова као: мотор, елиса, ротор, стајни трап, репне и носеће површине (ако су дијелови одвојени услед удара),
- (3) тијела погинулих на мјесту удеса и дијелови тијела ако су разбацани,
- (4) положај ручица и команди у кабини,
- (5) положај извршних механизма команди лета, механизације крила - ротора и стајног трапа, елисе уводника, издувног млазника мотора и механизма или уређаја који на ваздухоплову има важну улогу,
- (6) изглед објеката којима је нанијета већа имовинска штета (по потреби) и
- (7) детаље дијела који је отказао или се сломио и проузроковао удес или који је претрпио неочекивана оштећења у самом удесу.

Све фотографије морају на полеђини имати легенду са назначеним св. бројем ваздухоплова, редним бројем снимка и детаљним обавјештењем оног што је битно на снимку. Легенда се овјерава, а фотографије међусобно спајају. Уз фотографије се доставља овјерени извјештај у који се уноси број фотографија, вријеме и услови снимања.

Члан 62.

(Преглед ваздухоплова после удеса)

Детаљан преглед ваздухоплова или његових остатака на мјесту удеса треба да пружи све податке о оштећењу, било да су они узрок или посљедица удеса. Начелно, ток прегледа је следећи:

- (1) приступа се прегледу простора за посаду и утврђује се какво је моментално стање - показивање свих моторних инструмената ако је испитивање успиједило брзо после удеса, и записује се тачно вријеме прегледа. Биљеже се нађене екстремне вриједности (максималне и минималне) на инструментима који те вриједности могу да показују (максималне и минималне температуре, притисци, убрзање итд.),
 - a) врши се преглед положаја свих команди и прекидача и поједини кључни положаји се тачно описују. По потреби, узимају се дијаграми корекције рада инструмената у простору за посаду (компас, брзиномјер, висиномјер и др.),
 - b) утврђује се исправност свих натписа и упутстава у простору за посаду или путнике, а касније и споља на ваздухоплову. Прегледа се чистоћа и провјерава да у простору за посаду и путнике нема страних предмета,
 - c) у вези са провјером максималне тежине (маса) и центраже, пописују се сви допунски спољни и

унутрашњи терети, а нарочито прецизно треба утврдити њихов положај,

- d) преглед ваздухоплова врши се од носа према репу, и то свих неисправности, без обзира да ли се оне могу или не могу сматрати узроцима удеса. Том приликом треба констатовати постојеће количине горива, уља, хидроуља, течности за хлађење, медицинског кисеоника, компримисаног ваздуха и др. и узети узорке за анализу. Испитати да ли има механичких нечистоћа у овим течностима, као и стање свих филтера. Забиљежити сва мјеста на којима цури течност. Установити да ли има разједињених или заглављених команди и тачна мјеста тих неисправности. Према трагу, измјерити искоришћене ходове амортизера и притиске у гумама,
- (2) анализом тачно утврдити који су ломови дијелова или кварови агрегата и уређаја узроци, а који посљедица удеса. Поломљени дијелови, агрегати или уређаји на којима је дошло до кварова, а који су узроци удеса, треба да буду на мјесту удеса скицирани и фотографисани у крупном плану, јер касније при транспорту може да се поремети њихов положај и да отежа или онемогући утврђивање узрока. У непосредној околини потражити све дијелове који су отпали са склопова или уређаја који су узроци удеса и уцртати их у скицу мјеста удеса,
- (3) ако је конструкција ваздухоплова у стању рушевине, прије испитивања дијелова треба нацртати скицу мјеста удеса.

При скицирању мјеста удеса не помјерати нити један дио конструкције ваздухоплова прије него што се сви разбацани дијелови обиљеже бројевима. На скици обавезно приказати површине на којима се налазе трагови цурења (пролијевања) течности са ознаком врсте течности (нпр. ГМ-1) и површине на којима су видни трагови горења на земљи. Исписивање арапских цифара од један па на даље вршити према линији лета, тако да се касније може репродуковати не само растојање дијелова већ и њихов угаони положај. Тек када се заврши скицирање, комисија може да подиже поједине дијелове, да издваја узрочне ломове од ломова који су настали као посљедица удеса, да прегледа материјал, врсте оптерећења на основу преломљених мјеста и друго.

Уколико се врши накнадно испитивање у институтима, заводима или лабораторијама, треба покупити све остатке ваздухоплова и пажљиво упаковати да не би дошло до накнадних оштећења, а нарочито оних дијелова за које се претпоставља да су узрочници удеса и да се њиховим прегледом може доћи до узрока. Дијелове ваздухопловног материјала који су узрочници удеса чувати до коначног рјешења о удесу.

Члан 63.

(Технички налаз после удеса)

Технички налаз после удеса намијењен је за потпуније техничко сагледавање и анализу сваког удеса и исти се попуњава:

- (1) у четири примјерка када је комисија за основно испитивање удеса тачно установила узрок удеса, и то: први примјерак се прилаже уз извјештај о удесу, други се прилаже уз извјештај о удесу који се упућује у бр ВС и ПВО/претпостављеним командама, трећи се ставља у дјеловодник кварова јединице, а четврти органу за ВТСл,
- (2) у пет, односно шест примјерака, када комисија предлаже да се змај, односно мотор или цијели ваздухоплов упуту на оправку. При томе се са прва

четири примјерка поступа на исти начин као у претходном саставу, док се пети примјерак доставља са змајем, а шести са мотором,

- (3) у седам примјерака када комисија за основно испитивање удеса предлаже да се ваздухоплов расходује. У том случају се са прва три примјерка поступа као у трећем ставу ове тачке, док се четврти и пети примјерак упућује органу за ВТСл, док се шести и седми примјерак достављају ваздухопловној јединици са материјалом и
- (4) за један примјерак више од броја примјерака датих у напријед наведеним случајевима када је удес проузрокован кваром материјала који је под гаранцијом, а произвођач се није одазвао позиву јединице да упути свог представника, односно у два примјерка више уколико је произвођач упутио свог представника. Од вишка примјерака, један се доставља произвођачу, односно ваздухопловно -техничкој контроли која гарантује за материјал, док други примјерак задржава представник произвођача за себе.

При попуњавању техничког налаза послје удеса, треба се строго придржавати Правила ваздухопловно техничке службе (ПВТСл).

Члан 64.

(Проучавање података о ваздухоплову)

Проучавање података о ваздухоплову пружа комисији општи увид у стање ваздухоплова. Орган ВТСл одмах послје удеса узима и чува сву документацију ваздухоплова, мотора, опреме и наоружања и ставља је на располагање комисији за основно испитивање удеса. Комисија треба да проучи сва правила и упутства која регулишу коришћење тог типа ваздухоплова, као и сва постојећа правила која су у непосредној вези са околностима и узроцима удеса. Послје тога треба испитати:

- (1) датум вршења, извршиоца и контролу извршавања свих прописаних прегледа, радова, промјена, ремонта, оправки, ревизија, као и свих осталих радова прописаних техничким наређењима. Утврдити да ли су вршени радови, поступци или модификације које нису одобрила надлежна лица, односно који нису прописани за тај тип ваздухоплова и све остало прописано ПВТСИ (Правило ваздухопловно -техничке службе),
- (2) стање ресурса, продужавање или прекорачење ресурса, колико, по чијем одобрењу или наређењу и надлежности тих лица,
- (3) да ли је извршена замјена дијелова, агрегата, уређаја или склопова са дијеловима и осталим из исте, сличне или друге врсте или типа, као и да ли је та замјена била одобрена, контролисана и могућа,
- (4) коришћење прописаног потрошног и погонског материјала (исправност горива, разних уља, масти, медицинског кисеоника и др.), као и одређене количине и пуњења (количина горива, разних уља, течности за хлађење, притисак медицинског кисеоника, компримисаног ваздуха и сл.),
- (5) датум провере рада инструмената (компас, брзиномјер, висиномјер и др.) и исправност дијаграма поправки, њихових грешака, као потпуност осталих прописаних дијаграма, упутстава и натписа на ваздухоплову или у њему,
- (6) потпуност, уредност и ажурност у вођењу документације о контроли материјала од органа ваздухопловно -техничке службе, и
- (7) исправности поступака и радњи према општим правилима и упутствима ваздухопловно -техничке службе (правилност извршавања расконверзације,

прописан рад мотора на малом режиму новог мотора или мотора са ревизије, употреба кисеоничког уређаја, уређаја против залеђивања и сл.).

Члан 65.

(Враћање документације ВТСл)

- (1) Пошто оформи извјештај, комисија за основно испитивање удеса враћа документацију органу за ВТСл који је одговоран за њену комплетност и чување до коначног рјешења предмета о удесу са тежим посљедицама, односно удесу за који није утврђен и материјално доказан узрок или одговорност, па се закључак комисије за основно испитивање заснива на претпоставкама.
- (2) Уколико због прикупљања допунских података предмет не може да се ријешу у року, а поједина документа су потребна ради упућивања материјала на оправку или даљње коришћење ваздухоплова, одговорни за ВТСл обезбјеђује фотокопију цијеле документације, појединих дијелова документације или само појединих страница, већ према потребама.
- (3) Комисија за основно испитивање има за циљ да тачно утврди да ли је у припреми лета извршено потпуно опремање летачког материјала за предвиђене или стварне услове лета под којим се удес догодио.
- (4) Ако је прегледом материјала и документације установљена њихова комплетност приликом удеса, треба проверити стање повремених радова, правовременост обавезних прегледа, припреме за зимску експлоатацију, све раније оправке, као и оправке непосредно прије посљедњег летачког дана, односно посљедњег лета. Посебно проверити квалитет радова и прегледа на ваздухопловном материјалу, специјално за посљедње задатке и посљедњи лет. Нарочиту пажњу посветити раду и документовању контролних органа, односно руководиоца ваздухопловно -техничке службе. Уколико један од узрока удеса лежи у квару или отказу материјала који се појављивао раније на том ваздухоплову или типу ваздухоплова, установити тачно како је отклоњен квар или отказ.
- (5) Установити у којем обиму је посада прије извршавања задатка прегледала ваздухоплов. На евентуалне примједбе посаде, испитати какав је квалитет извршених радова ради отклањања неисправности.

Члан 66.

(Прикупљање и проучавање података о посади)

Прикупљање и проучавање података о посади треба јасно да освијетли оспособљеност и припремљеност посаде за задатак који је вршила, њену одговорност за удес, држање за вријеме удеса, као и мјере које треба предузети у конкретном случају. У том смислу, треба проучити:

- (1) број часова и летова (налет посаде) укупно и у посљедњем мјесецу на том и на свим осталим типовима ваздухоплова при визуелном и инструменталном летењу, степен оспособљености и стање тренаже на дотичном типу ваздухоплова уопште у вршењу сличних задатака, теоретску стручну спрему, познавање упута за коришћење ваздухоплова, инструкције за безбједност летења и коришћење аеродрома, када је извршена провера посаде и по којим елементима,
- (2) летачку оцјену посаде, дисциплину у извршавању летачких задатака, да ли је посада имала у близини мјеста удеса или на маршрути родбину или познанике,
- (3) оцјену психофизичког стања посаде (медицинско-психолошки подаци о развоју и психофизичком стању

посаде у току летачке службе непосредно пред лет који се завршио удесом),

- (4) ранији удеси посаде (кратак опис околности и узрока тих удеса, држање посаде у њима), и
- (5) остале околности које су могле да утичу на посаду (замор - одмор у посљедња 24 часа, породичне бриге, неприлике у служби итд.). Комисија узима податке о посади из летачких књижица, оцјена, здравствене књижице, картона евиденције здравља летача и саслушавањем - изјавама свједока, у првом реду команданта сквадрона и пријатеља дотичног пилота.

Члан 67.

(Проучавање припреме лета)

- (1) Проучавање припреме посаде за лет треба повезати са проучавањем степена њене оспособљености и задатка који је издат. Ако су удеси узроковани слабом припремом категоризују се као грешке у руковођењу, треба размотрити стручну оспособљеност ПВЛ које је вршило припрему за лет у смислу правилности, потпуности и методичности.
- (2) Важно је установити да ли је приликом припреме провјерено да ли посада познаје она питања у којима је раније била несигурна и да ли су, у којем обиму и на какав начин, прорађени они елементи задатака који су за летаче нови. Податке о припреми посаде даје преживјела посада, ПВЛ које је вршило припрему, и увидом у књигу припреме и анализе лета и радну биљежницу пилота.

Члан 68.

(Проучавање задатака за лет)

Проучавањем задатака за лет комисија утврђује:

- (1) да ли је задатак издат сагласно одредбама правила летења, програму летачке обуке (ПЛО) и методском упутству за провођење обуке,
- (2) да ли је задатак био у складу са летачким могућностима и другим карактеристикама ваздухоплова, метеоролошким условима, земаљским средствима за обезбјеђење летења и другим условима који утичу на безбједно извршавање задатка,
- (3) да ли је степен дотадашње оспособљености летача давао гаранцију за успјешно извршавање задатка, и
- (4) да ли степен тренаже посаде гарантује безбједност извршавања задатка.

Податке о задатку даје преживјела посада и ПВЛ које непосредно издаје задатак посади.

Члан 69.

(Проучавање планирања и организовања летења)

Комисија у свим случајевима провјерава радње и поступке везане за планирање и организовање летења:

- (1) да ли су правилно процијенјени услови и елементи потребни за доношење одлуке о летењу, прописани правилом летења и другим прописима,
- (2) да ли су правилно проведене све радње и поступци за координацију у процесу планирања,
- (3) да ли су правилно проведене све дјелатности, поступци и мјере за организовање летења у бр ВС и ПВО и АКЛ прописане правилом летења и другим прописима.

У проучавању, комисија користи прописана документа и упутства која регулишу летачку обуку, рад ВТСл и органа АКЛ. Проучава стварно стање планирања и организовања летења и његов утицај на настајање удеса или евентуално повећање посљедица. Ако се увидом на лицу мјеста или саслушањем свједока установе недостаци у вези са наведеним питањима, дужност је комисије да прикупи све потребне

податке, да их проучи, оцијени и образложи у којој су мјери утицали на удес.

Члан 70.

(Проучавање контроле летења и вођења ваздухоплова, обезбјеђење летења и командовање ваздухопловима при дејствима из ваздуха)

Ако постоји вјероватноћа да је удес настао због пропуста у контроли летења и вођењу ваздухоплова или због пропуста у обезбјеђењу летења, комисија проучава:

- (1) да ли је инструкцијом за коришћење аеродрома/летишта правилно и цијелисно прописано уређење и коришћење маневарских површина аеродрома и ваздушног простора зоне аеродрома/летишта,
- (2) да ли су упутствима за рад органа и рад ваздухопловне јединице правилно и цијелисно прописани поступци екипа за обезбјеђење летења и да ли је правилно постављена организација службе трагања и спасавања у зони АКЛ,
- (3) да ли су за летење обезбјеђене све потребне екипе и средства за контролу летења и вођења ваздухоплова из бр ВС и ПВО и АКЛ,
- (4) да ли је спроведена претходна и извршна припрема тих екипа у односу на задатке летења и лет у коме се догодио удес,
- (5) да ли су органи екипа за контролу летења и вођења ваздухоплова правилно вршили своје дужности и поступали у складу са околностима у којима се догодио удес и последице удеса,
- (6) да ли су екипе за обезбјеђење летења правилно вршиле своје дужности, да ли су средства екипа и међусобна веза правилно функционисали и да ли су екипе благовремено изашле на мјесто удеса и допринијеле смањењу посљедица удеса,
- (7) да ли су правилно извршена сва остала обезбјеђења летења, исправност маневарских површина и обиљежавања опасних мјеста, обезбјеђење и уређење полигона, орнитолошко обезбјеђење и остала,
- (8) да ли су земаљска радио-навигацијска средства (ЗРНС) правилно функционисала и да ли је прописно вршено биљежење радио и телефонског саобраћаја,
- (9) да ли су за командовање ваздухопловима при дејствима из ваздуха одређени прописани органи за навођење, односно оспособљење вође групе и одговарајућа средства за праћење и навођење ваздухоплова,
- (10) да ли су органи за навођење правилно пратили и давали посадама правилне податке и командовали дејствима, односно маневрима ваздухоплова - група, укључујући ватрена дејства по објектима,
- (11) да ли је обезбјеђење задатка и обуке у складу са инструкцијом за безбједност летења у бр ВС и ПВО,
- (12) комисија прикупља податке проучавањем инструкција упутстава и других прописа који регулишу контролу летења, вођење ваздухоплова и обезбјеђење летења на аеродрому (зони АКЛ-Аеродромска контрола летења), преслушавањем магнетофонских записа и саслушањем или изумимањем изјава од органа и састава екипа. Важно је установити и да ли су након удеса предузете све мјере да се посљедице удеса смање, почев од активирања службе трагања и спасавања па до изласка екипа на мјесто удеса и њихових поступака.

Члан 71.

(Проучавање метеоролошких услова и метеоролошког обезбјеђења)

Ако постоји вјероватноћа да је удес настао услед неповољних метеоролошких услова, комисија је дужна да испита;

- (1) да ли је вршено претходно или допунско извиђање времена из ваздуха и да ли је било правилно и стручно и колико је извиђање времена утицало на настајање удеса,
- (2) какве су биле стварне временске прилике на маршрути и у рејону удеса за вријеме лета,
- (3) да ли је метеоролошка служба дала тачну прогнозу времена,
- (4) да ли је аеродромска метеоролошка служба благовремено обавијестила АКЛ и летачке јединице о изненадном погоршању времена,
- (5) да ли су команде ваздухопловних јединица и АКЛ правилно користиле податке метеоролошке службе, упознавале посаду и предузимале измјене задатака,
- (6) да ли је посада користила метеоролошке податке у припреми и током лета, и
- (7) да ли су летачи били довољно оспособљени за извршавање задатака под стварним метеоролошким условима.

Податке о предвиђеним и стварним метеоролошким условима комисија узима из документације АКЛ и метеоролошких станица, из саслушања посада које су у вријеме удеса летиле у том рејону, као и из изјава других свједока.

Члан 72.

(Проучавање података о раду средстава за везу)

Проучавање података о функционисању радио везе, о правилности коришћења и функционисања радионавигационих средстава, треба да покаже исправност функционисања тих средстава, правилност њиховог коришћења и утицај уочене исправности или неисправности на околности и узроке удеса.

Ове податке комисија узима из дневника рада појединих средстава, из саслушања лица која тим средствима рукују, из саслушања посаде и других лица која су била на пријему на истом таласу или каналу.

Члан 73.

(Реконструкција лета)

Потпуном реконструкцијом и проучавањем лета од издавања задатка, припреме посаде и материјала, организације и руковођења летењем, па до самог удеса, комисија ће јасно установити којим правцем треба да усмјери испитивање. Анализом свих чинилаца и елиминисањем фактора који нису утицали и степеновањем фактора који су утицали на настајање удеса, комисија оцјењује који су непосредни, а који посредни узроци удеса и на њих усмјерава тежиште рада. Затим утврђује лица која су одговорна за удес и одређује степен одговорности појединаца. Комисија је дужна да извјештај о удесу детаљно и савјесно обради, обухватајући све поступке испитивања, при чему ће водити рачуна да га не претрпа подацима који не доприносе објашњењу удеса.

Члан 74.

(Утврђивање материјалне штете)

Утврђивање материјалне штете, проузроковане удесом, физичким и правним лицима, војној имовини, врши се у духу Правилника о поступку за накнаду материјалне штете војних лица на служби у МО и ОС БиХ; Стандардних оперативних процедура за примјену правилника о поступку за накнаду материјалне штете војних лица на служби у МО и ОС БиХ.

Члан 75.

(Рад на сједницама)

Након завршетка истраживања на мјесту удеса или ванредног догађаја, комисија наставља рад на сједницама. Сједницама руководи предсједник комисије или други члан комисије кога он овласти.

Члан 76.

(Извјештај комисије за основно испитивање удеса)

Подаци, искуство и закључци до којих дође комисија током испитивања треба да се образложено и документовано изнесу у извјештају да би постали пуноправна законска основа, како за доношење рјешења по конкретном удесу, тако и за предузимање потребних мјера за спречавање сличних удеса убудуће.

Извјештај комисије за основно испитивање удеса служи:

- (1) да се јасно сагледају узроци и одговорности за удес и као основ за предузимање превентивних мјера у борби против удеса,
- (2) да се покрене поступак о расхоровању, односно оправци ваздухоплова или друге војне имовине,
- (3) да се донесе рјешење о накнади имовинске штете која је због удеса причињена држави, правним и физичким лицима,
- (4) као документ за доношење рјешења за исплату одштетних захтјева и свих врста обезбјеђења због повреда и смрти лица проузрокованих удесом,
- (5) за изрицање дисциплинских и стручних мјера за одговорне и пропусти откривене током испитивања и као доказни материјал за кривични поступак,
- (6) као материјал за студије конструкционих и технолошких измјена и побољшања на змају, мотору и цјелокупној опреми ваздухоплова,
- (7) као материјал за студију и прописивање измјена и допуна у издатим наређењима и упутствима за употребу и одржавање ваздухоплова и начин извођења обуке на њима, као и рада свих служби везаних за припрему и обезбјеђење летења, и
- (8) за психолошко - медицинску студију удеса.

Да би извјештај комисије одговорио својој намјени, мора да буде тачан, потпун и документован. У њему морају да буду детаљно наведени узроци удеса и све околности под којима је до удеса дошло, затим какве је посљедице удес имао по живот и здравље људства и шта је све од материјала и друге имовине уништено. Одговорна лица (кривце) треба детаљно саслушати о свим околностима у вези са утврђеним грешкама које су учинили да би се могла донијети одлука о њиховој дисциплинској, кривичној или стручној, односно имовинској-правној (материјалној) одговорности.

За одговорно лице које изриче мјеру и предузима остале превентивне мјере није довољно да комисија познаје чињенично стање, већ да сви налази и приједлози комисије буду документовани доказним материјалом који се прикључује комисијском извјештају.

Члан 77.

(Издајање мишљења)

Члан комисије који се не сложи са осталим члановима комисије у погледу садржине закључака о удесу или неког другог дијела завршног извјештаја, има право на издвојено мишљење и исто мора образложити у писаној форми, образлажући све чињенице и разлоге због којих се пише издвојено мишљење, што представља саставни дио извјештаја.

Члан 78.

(Коментар овлашћених представника органа страних држава)

Уколико су у раду комисије учешће узели представници надлежних страних држава, МО БиХ ће преко БХДЦА надлежним органима њихових држава прослиједити копију нацрта завршног извјештаја. Коментари који буду достављени комисији након истека времена 60 дана од дана припреме завршног извјештаја, сматраће се као неправовремени и неће бити узети у разматрање и комисија ће публиковати извјештај. Уколико буде правовремених коментара, комисија је дужна да исте детаљно анализира и оне са којима се слаже треба укључити у прилогу завршног извјештаја.

Члан 79.

(Коментари комисије МО БиХ и ОС БиХ)

Ако је представник МО БиХ или ОС БиХ био укључен у истраживање удеса или ванредног догађаја ваздухоплова ОС БиХ и када БХДЦА односно МО БиХ прими нацрт завршног извјештаја о истраживању удеса који је израдио надлежни орган стране државе који спроводи истраживање, БХДЦА, у сарадњи са МО БиХ, именовале комисију. У овом случају, МО БиХ може од ОС БиХ тражити да оформи комисију са листе кандидата за испитивање удеса или ванредних догађаја ваздухоплова.

Комисија има рок 60 дана од дана кад је БиХ примила нацрт завршног извјештаја да достави коментаре на нацрт завршног извјештаја органу државе који спроводи истраживање.

Комисија не може објавити било који дио завршног извјештаја, нити дозволити приступ било којем дијелу нацрта завршног извјештаја или другом документу, без сагласности надлежног органа државе који врши истраживање, изузев ако су нацрт извјештаја или документ већ објављени.

Члан 80.

(Безбједносне препоруке)

Током истраживања удеса или ванредног догађаја, уколико постоји потреба, комисија је дужна да надлежним органима, укључујући и органе страних држава, упутити безбједносне препоруке које садрже мјере које треба предузети како би се повећала безбједност ваздухопловства. Мора се узети у обзир да ли безбједносна препорука треба прописати одређено рјешење за проблем или препорука треба бити довољно еластична да дозволи примаоцу ширину у начину примјене, како циљ препоруке може бити постигнут.

Безбједносна препорука треба идентификовати каква мјера се захтијева, али лицима за имплементацију треба оставити знатан распон да одреде како ће проблем бити ријешен.

Комисија/савјет ОК ОС БиХ за удесе и безбједност летења, и на земљи ће, уколико буде потребе за давањем безбједносних препорука, исте слати путем ланца командовања МО БиХ, које ће прослиједити БХДЦА, а БХДЦА надлежној служби стране државе.

ГЛАВА X. ПРИПРЕМАЊЕ ИЗВЈЕШТАЈА О УДЕСИМА И ПРИНЦИПИ ДОСТАВЉАЊА

Члан 81.

(Извјештаји о удесу или ванредном догађају ваздухоплова ОС БиХ и степен тајности)

- (1) Извјештаји о удесима А и Б категорије: Ако је резултат истраге удеса ових категорија, комисија ће користити форму из прилога-А са додацима.
- (2) Извјештаји о удесима Ц и Д категорије: Ако је резултат истраге удеса ових категорија, официр за безбједност летења ће припремити извјештаје у складу са формом из прилога-Е.

- (3) Сви извјештаји о испитивању удеса ваздухоплова морају бити класификовани као повјерљиви извјештаји. Тајно класификовати извјештаје који обрађују узроке и последице удеса који се морају држати у тајности, а то су: експлоатација новог и важног ратног материјала, побољшања – испитивања ратног материјала и патенти и проналасци у вези са ваздухопловом.

Обавјештења, публикације и изводи из извјештаја морају да се класификују истим степеном тајности као и извјештај о испитивању удеса.

Члан 82.

(Попуњавање извјештаја о удесима категорија А и Б и његова дистрибуција)

- (1) Извјештај о удесу попуњава комисија за испитивање удеса како је прописано овим упутством, у складу са формом извјештаја у случају удеса ваздухоплова из прилога-А овог упутства.
- (2) Уколико дође до удеса у којем су укључена два и више ваздухоплова, у извјештају треба разматрати посебно сваки ваздухоплов, док ће закључак и приједлог мјера-одлука бити јединствен дио.
- (3) Комисија за испитивање удеса је дужна од почетка свог рада, најкасније у наредних 60 дана, завршити извјештај о удесу. На захтјев председника комисије, уз адекватно образложење, командант ОК ОС БиХ или начелник ЗШ ОС БиХ може одобрити пробијање рока од 60 дана за испитивање удеса.
- (4) За попуњавање извјештаја о удесу је одговоран председник комисије за испитивање удеса. Код гласања о удесу нико од чланова не може остати суздржан. Чланови комисије који нису учествовали у изради извјештаја морају писмено образложити своје одсуство. Чланови комисије који су учествовали у гласању, уколико се не слажу са неким сегментима, могу писмено образложити свој став што се прилаже уз извјештај.
- (5) Команда бр ВС и ПВО, команданти летачких јединица и јединице за одржавање ваздухоплова ОС БиХ, настоје утврдити да ли има лица која желе дати своју визију удеса или ванредног догађаја од пилотског, техничког и особља које пружа подршку летењу. Уколико има, исти морају бити достављени к-дантима јединица у писменој форми, након чега к-дант јединице пише мишљење о наведеним приговорима, и наведени приговори, заједно са мишљењем к-данта, достављају се комисији за испитивање удеса. Мишљење команданта јединице урадити по следећим тачкама:
 - a) Мишљење у односу на приговор/запажање пилота или техничког или земаљског особља своје јединице.
 - b) Уколико командант није учествовао у утврђивању узрока удеса, резултатима истраге и доношењу одлуке, пише свој став.
 - c) Предлаже мјере и препоруке за спречавање сличних удеса у јединицама или на другим нивоима.
 - d) Детаљно описује друге потребне дијелове који се односе на удес.
- (6) Комисија припрема став у односу на задњи извјештај, гдје вреднује приговоре/запажања припадника команде и јединица бр ВС и ПВО, пореди их са извјештајем комисије, након чега пише свој став који припрема у 2 примјерка, од чега 1 примјерак шаље у Команду бр ВС и ПВО и један примјерак остаје у архиви комисије.
- (7) Материјал који се односи на удес, припремљен у складу са наведеним процедурама, када буде запримљен у Команди бр ВС и ПВО, биће прегледан, и након

утврђивања да у истом нема грешака, на крају истраге ће се послати савјету ОК ОС БиХ за удесе, ванредне догађаје и безбједност летења. Уколико савјет ОК ОС БиХ утврди неправилности у извјештају, исти враћа Команди бр ВС и ПВО, а Команда бр ВС и ПВО је задужена да изврши тражену измјену или да пошаље објашњење за одређене тачке или неке дијелове детаљније објасни или да прије слања савјету ОК ОС БиХ тражи појашњења из својих потчињених јединица.

На наведени начин, савјет ОК ОС БиХ ће од Команде бр ВС и ПВО добити 2 (два) примјерка извјештаја и извршиће увид, сагледати чињенично стање и приједлог мјера, те на основу тога сачинити заједнички завршни извјештај.

Члан 83.

(Припремање завршног извјештаја)

- (1) Када комисија на нивоу бр ВС и ПВО припреми омот предмета о удесу или ванредном догађају, исти ће класификовати "ПОВЈЕРЉИВО" и исти насловити на руке, тј. на име лица којем се извјештај упућује. Савјет ОК ОС БиХ за удесе и безбједност летења и безбједности на земљи ће запримљени омот предмета анализирати и припремити заједнички завршни извјештај који ће садржавати следеће тачке:
 - a) Предмет
 - b) Догађај
 - c) Испитивање/Истрага
 - d) Резултати истраге и одлука
 - e) Препоруке и приједлози
- (2) Савјет ОК ОС БиХ за удесе/ванредне догађаје из безбједности летења и безбједности на земљи припрема и потписује заједнички извјештај и исти шаље на одобрење команданту ОК ОС БиХ.
- (3) Резултати истраге и одлука о удесу у извјештају одобреном од команданта ОК ОС БиХ постаје званичан став о узроцима удеса.
- (4) Одобрени извјештај од команданта ОК ОС БиХ се шаље преко Управе за операције и обуку ЗШ ОС БиХ на одобрење начелнику ЗШ ОС БиХ, након чијег одобравања се шаље у МО БиХ и повратно објављује ваздухопловним јединицама у саставу бр ВС и ПВО, путем ланца командовања.

Члан 84.

(Попуњавање извјештаја о удесима категорија Ц и Д и њихова дистрибуција)

- (1) За удесе из категорија Ц и Д извјештавање се врши у складу са извјештајем из Прилога-Е овог упутства и исти се попуњава од официра за безбједност летења јединице, уз надзор официра за безбједност летења Команде бр ВС и ПВО.
- (2) Ако је присутно рањавање или повреде особља, у омот предмета се прилаже здравствени извјештај. Команда бригаде ВС и ПВО може ангажовати комисију или једног члана комисије за испитивање удеса, који ће са официрима за безбједност летења извршити попуњавање извјештаја о удесу.
- (3) У овом случају, комисија/члан за испитивање или официр за безбједност летења у року од 10 (десет) дана је дужна завршити истрагу/и сачинити извјештај у 4 примјерка комисији Команде бр ВС и ПВО за испитивање удеса категорија Ц и Д. Комисија за испитивање бр ВС и ПВО анализира извјештај и са мишљењем команданта шаље извјештај у 2 примјерка ка ОК ОС БиХ.

Члан 85.

(Накнадно добијање информација које се односе на удес)

У случају добијања значајних информација које се односе на удес након финализовања заједничког завршног извјештаја, ове информације се достављају командама како је дефинисано овим упутством, у истој количини колико је раније послато. Ако ове информације утичу на промјену категорије удеса, поступак је следећи:

- (1) Ако је дошло до повећања времена потребног за терапију-опоравак или ако је дошло до повећања стварне вриједности удеса, на основу чега ће доћи до промјене категорије удеса:

У оваквим ситуацијама, до потписивања заједничког завршног извјештаја, савјет за удесе из безбједности летења и безбједности на земљи ОК ОС БиХ ће урадити потребне корекције. Након потписивања заједничког извјештаја од команданта ОК ОС БиХ поновну корекцију није могуће урадити, али уколико дође до промјене података исти ће се користити само за ажурирање статистичких података.

- (2) Ако је дошло до смањења стварне вриједности удеса, на основу чега долази до смањења категорије удеса:

У оваквим ситуацијама, до потписивања заједничког извјештаја, савјет за удесе из безбједности летења и безбједности на земљи ОК ОС БиХ ће урадити потребне корекције. Након потписивања заједничког завршног извјештаја од команданта ОК ОС БиХ поновну корекцију није могуће урадити, али уколико дође до промјене података исти ће се користити само за ажурирање статистичких података.

Члан 86.

(Овјеравање и чување завршног извјештаја)

Завршни извјештај потписују председник комисије и остали чланови комисије, а председник комисије својим парафом овјерава сваку страницу завршног извјештаја. Потписани завршни извјештај, с прилозима завршног извјештаја, овјерава печатом комисије или, ако исти није израђен, печатом команде која је именovala комисију. Оригинал завршног извјештаја комисије, под степеном тајности "повјерљиво", с прилозима, трајно се доставља и чува у Заједничком штабу/Министарству одбране БиХ.

ГЛАВА XI. САДРЖАЈ ОМОТА ПРЕДМЕТА КОЈИ СЕ ОДНОСИ НА УДЕС ИЛИ ВАНРЕДНИ ДОГАЂАЈ И НАЧИН ПОПУЊАВАЊА

Члан 87.

(Садржај омота предмета за удесе категорија А и Б)

- (1) Извјештај о удесу ваздухоплова (Прилог-А),
- (2) Извјештај о здравственом стању лица која су била укључена у удес (Прилог-Ф),
- (3) Технички извјештај (налаз послје удеса) о ваздухоплову који је предмет удеса (Прилог Ц),
- (4) Књижица основног одржавања ваздухоплова на дан удеса (Форме 2408-12 и 2408-13-1/3),
- (5) Метеоролошки извјештај,
- (6) Извјештај о оштећењу непокретне имовине цивилних лица,
- (7) Извјештај о генералном стању ваздухоплова,
- (8) Извјештај са сваког мјеста гдје је вршено техничко испитивање ваздухоплова,
- (9) Наређење к-данта ј-це за извршавање посебног задатка и АМВ (Air Mission Briefing) или одобрени план летења к-данта јединице (mission schedule) за школско летење и формулар брифинга са листом брифинг официра за школско летење, те ИCAО план када се задаци извршавају ван зона додијељених за обуку и сва друга наређења за предметни лет,

- (10) Потписане изјаве посаде и других учесника удеса,
- (11) Потписане изјаве очевидца,
- (12) Потписане изјаве лица која су била укључена у реализацију задатка, а које је комисија сматрала потребним да буду узете,
- (13) Примјерак приговора на резултате и одлуку о удесу,
- (14) Оригинални образци за прорачунавање тежине и баланса ваздухоплова,
- (15) Скица мјеста удеса,
- (16) Фотографије ваздухоплова који је предмет удеса са четири стране (предња, задња, бочне стране). У зависности од удеса, може бити више фотографија. Потребно је обезбједити средства за освјетљење мјеста удеса како би се извршило адекватно сликање инструмената или других дијелова ваздухоплова,
- (17) Техничка упутства која нису поштована,
- (18) Анализа рада АКЛ и магнетофонске траке са АКЛ,
- (19) Све друге информације које се односе на удес.

Члан 88.

(Садржај омота предмета за удесе категорија Ц и Д)

- (1) Извјештај о удесима категорија Ц и Д се не припрема у складу са извјештајем о удесу ваздухоплова из Прилога-А. Извјештај о удесима категорија Ц и Д се попуњава од официра за безбједност летења Команде бригаде ВС и ПВО, уз асистенцију официра за безбједност летења јединице, по образцу из Прилога-Е.
- (2) Извјештај о здравственом стању, уколико је дошло до рањавања и повреда посаде и других путника ваздухоплова, у складу са формом из Прилога-Ф.
- (3) Уколико је одређена комисија или ангажован један члан комисије, технички извјештај треба припремити у кратком облику. Примјер: у извјештају који утврђује вриједност техничког оштећења истаћи шта је урађено или шта треба урадити да би средство било поправљено, који дијелови су замијењени или их треба замијенити и један акт који представља укупну вриједност оштећења.

ГЛАВА XII. АКТИВНОСТИ КОЈЕ ЈЕ ПОТРЕБНО ПРЕДУЗЕТИ НАКОН ИСПИТИВАЊА УДЕСА

Члан 89.

(Чување мјеста удеса)

У односу на мјесто удеса ваздухоплова и локацију страдалог ваздухоплова након испитивања удеса, војна полиција, у сарадњи са цивилном полицијом или, ако се нареди, командантом најближе војне јединице ОС БиХ, дужни су и одговорни предузети следеће радње:

- (1) Довољним бројем персонала вршити обезбјеђење мјеста удеса и страдалог ваздухоплова, уз придржавање следећих поступака:
 - a) Приступ удеса дозволити само овлашћеном особљу.
 - b) Јединица за обезбјеђење се придржава наређења лица које је одређено као носилац активности за извлачење олуپине ваздухоплова који је претрпио удес.
 - c) Управа за финансије и буџет ЗШ ОС БиХ ће обезбједити допуне за мобилни телефон вође обезбјеђења, уколико није могуће на други начин остваривати комуникацију са обезбјеђењем мјеста удеса.
 - d) Управа за финансије и буџет ЗШ ОС БиХ ће обезбједити средства за плаћање трошкова ноћења код физичких лица, уколико је дошло до удеса на неприступачном подручју које је у непосредној близини куће физичког лица.

Члан 90.

(Извлачење олупине ваздухоплова)

- (1) Активност извлачења олупине ваздухоплова са мјеста удеса може наступити када комисија заврши испитивање удеса и када оствари координацију са савјетом ОК ОС БиХ за удесе и безбједност летења на земљи и у ваздуху. За извлачење ваздухоплова одговорна је јединица у којој је ваздухоплов био на коришћењу, у сарадњи са Командом бригаде ВС и ПВО.
- (2) Наређење за даљње чување олупине на мјесту удеса ради додатне истраге је у надлежности команде којој је потчињена комисија за испитивање удеса или команданта ОК ОС БиХ. У овом случају, наставља се чување олупине ваздухоплова како је прецизирано овим упутством.
- (3) Ако је због карактеристика терена гдје је дошло до удеса потребно одмах извршити извлачење олупине ваздухоплова, официр за безбједност летења, као члан комисије за испитивање удеса, извршиће адекватно фотографисање мјеста удеса и настојати идентификовати све потребне податке битне за истрагу. У овом случају, извлачење ваздухоплова је у надлежности јединице ОС БиХ која је најближа мјесту гдје је дошло до удеса. Приликом реализације операције извлачења ваздухоплова, која има хитни карактер, бр ВС и ПВО ће пружити пуну подршку надлежној јединици ОС БиХ.

Члан 91.

(Остављање олупине ваздухоплова на мјесту удеса)

- (1) Страдали ваздухоплов, након завршених активности испитивања, транспортовати у јединицу за одржавање, што је прије могуће.
- (2) Ако није економски исплатив транспорт олупине ваздухоплова који је био предмет удеса, треба поступити на следећи начин:
 - a) Ако се донесе одлука за остављање олупине ваздухоплова на мјесту удеса, о истој сачинити забиљешку, у којој треба јасно истаћи разлоге остављања олупине на мјесту удеса.
 - b) На карти направити скицу и обиљежити мјесто гдје се олупина оставља. Чланови комисије требају извршити сликање олупине и мјеста на ком иста остаје и то приложити уз извјештај.
 - c) По донесеној одлуци да се олупина остави на мјесту удеса и уз коришћење капацитета на лицу мјеста, уз претходно скидање исплативих виталних склопова и дијелова, под надзором официра за безбједност летења извршити уклањање или паљење олупине, а предсједник комисије може донијети одлуку да се олупина остави на лицу мјеста удеса.
- (3) Поред сликања са земље, обезбједити сликање олупине која се оставља на терену из ваздуха, и то треба обиљежити на карти.
- (4) Ако је удес резултат губљења оријентације, у том случају чекати резултате трагања и спасавања и, ако је поред свих покушаја било немогуће пронаћи остатке ваздухоплова, предсједник комисије ће о истоме сачинити извјештај.
- (5) Уколико је дошло до удеса на воденој површини и ако је потонула олупина ваздухоплова који је претрпио удес, бр ВС и ПВО или ОК ОС БиХ ће, путем органа дежурне службе/ланца командовања, хитно извјестити ОЦК2ИОБИХ/претпостављене команде, како би се путем Министарства безбједности БиХ хитно упутио захтјев према ентитетским управама за цивилну заштиту

ради акција спашавања и извлачења олупине ваздухоплова од специјализованих служби за спашавање унесрећених на води.

Члан 92.

(Одговорност за удес или ванредни догађај ваздухоплова)

- (1) Узрочник одговара за удес или ванредни догађај ваздухоплова кривично, дисциплински, материјално и морално.
- (2) Кривична одговорност узрочника утврђује се у складу са одредбама закона о кривичном поступку у БиХ.
- (3) Материјална одговорност узрочника утврђује се у складу са одредбама Правилника о поступку за накнаду материјалне штете војних лица у МО и ОС БиХ ("Службени гласник БиХ", број 69/12).
- (4) Командант јединице, на приједлог савјета за удесе – ванредне догађаје са нивоа јединице, доноси одлуку за упућивање чланова посаде на савјет ОК ОС БиХ за удесе из безбједности летења и безбједности на земљи. Команданти јединица су одговорни за прораду извјештаја о удесу у својој јединици и за обнављање знања и научених лекција из удеса и ванредних догађаја, како би се спријечило поновно јављање сличних удеса, сходно наређењу команданта бр ВС и ПВО.

Члан 93.

(Искључивање података)

Искључивање података укључује све комуникације између лица која су укључена у операције ваздухоплова, медицинске или личне информације које се односе на лица која су претрпјела удес, а које су узете од комисије, као и регистраторе говора у пилотској кабини и снимке и транскрипте из њих, записе и снимке који се односе на контролу летења, мишљења која су дио анализе, укључујући информације о параметрима лета ваздухоплова – могу да се користе само у сврхе испитивања или за потребе поступка који се води пред правосудним органима.

Члан 94.

(Поновно покретање истраживања)

Ако се након истраге удеса или ванредног догађаја дође до нових и битних чињеница и доказа, министар одбране или начелник Заједничког штаба може наредити да се удес поновно истражи. Ако је комисији истраживање удеса повјерила страна држава, за поновно истраживање потребна је и сагласност надлежног органа те државе.

Члан 95.

(Материјална одговорност)

- (1) Припадник Оружаних снага дужан је надокнадити штету коју у вези с вршењем службе учини Босни и Херцеговини, намјерно или из крајње непажње.
- (2) Обавеза лица из става (1) овог члана и одговорност Босне и Херцеговине за штете коју припадници Оружаних снага у вези с вршењем службе причине трећим лицима утврђује се према општим прописима о

накнади штете и одредбама члана 8. Закона о управи ("Службени гласник БиХ", бр. 32/02).

Члан 96.

(Сарадња са медијима)

Дистрибуција информација током истраге на терену, посебно на мјесту удеса, биће ограничена на фактичко стање и биће урађена сходно Упутству за провођење активности односа с јавношћу у Министарству одбране и ОС БиХ.

Све информације које се тичу удеса или ванредног догађаја, доступне било којем лицу или организацији који партиципирају у истрази, морају се прослиједити предсједнику комисије или комисији за испитивање, кроз одговарајуће канале, прије него што буду доступне било којем лицу ван истраге.

Сва лица која су по било ком основу везана за удес, а чланови комисије посебно, не смију да дају никакве податке, закључке и изјаве о удесу, осим када су то обавезни по службеној дужности, у оквиру своје надлежности. За давање података и обавјештења о удесу средствима јавног информисања надлежно је Министарство одбране БиХ/лице/а којем министар одбране изда одобрење за обраћање јавности по предметној проблематици.

Информације које се тичу удеса или ванредног догађаја не могу бити дистрибуисане медијима или било којем лицу, прије почетног објављивања, од лица којем министар одбране изда одобрење за обраћање јавности/БДХЦА.

Члан 97.

(Случајеви, односно поступци који чекају правоснажно рјешење)

"Сви случајеви, односно поступци који до дана ступања на снагу овог прописа нису правоснажно окончани, завршиће се по одредбама прописа који је био на снази у вријеме настанка догађаја".

ГЛАВА XIII. ПРЕЛАЗНЕ И ЗАВРШНЕ ОДРЕДБЕ

Члан 98.

(Престанак важења ентитетских упутстава за спречавање и испитивање ваздухопловних удеса)

Даном ступања на снагу овог упутства престаје да важи Упутство за спречавање и испитивање ваздухопловних удеса, инт. бр. 117-121 од 19.08.1987.године (бивше ЈНА) и Упутство за спречавање и испитивање зракопловних удеса, број 27-14-11-02-2-42-8/06 од 04.08.2006. године (бивше Команде ваздушних снага Војске Ф БиХ).

Члан 99.

(Ступање на снагу Упутства)

Ово упутство ступа на снагу осмог дана од дана објављивања у "Службеном гласнику БиХ".

Број 06-02-3-37-44/18
08. октобра 2018. године
Сарајево

Министар
Марина Пендеш, с. р.

Прилог А

ИЗВЈЕШТАЈ О УДЕСУ ВАЗДУХОПЛОВА							
ОПШТЕ ОДРЕДБЕ							
1. Мјесто удеса		2. Датум удеса:		Вријеме удеса:			
3. Категорија удеса: Удес за вријеме лета ваздухоплова ☐							
Удес није настао током летења ☐							
4. Рег. број ваздухоплова:		5. Тип ваздухоплова:		6. Јединица која користи ваздухоплов:			
7. План лета из у Локално ☐ ВФР ☐ ИФР ☐							
8. Врста летења у којем је дошло до удеса: Школско ☐ Посебни задатак ☐ Друго ☐							
9. Задње мјесто полијетања:		10. Останак у ваздуху		11. Задатак:			
12. Висина лета у тренутку удеса фт		13. Висина мјеста удеса фт					
14. Пожар: Не ☐ У лету ☐ При удару ☐							
15. Експлозија: Не ☐ У лету ☐ На земљи ☐							
16. Висина аеродрома/мјеста гдје је дошло до удеса фт, Дужина писте фт, Пређена удаљеност на писти фт, Правац писте, Врста писте ☐ Асфалт ☐ Бетон ☐ Друго							
Стање на писти: Суво ☐ Мокро ☐ Снеж ☐ Лед ☐ Друго ☐ Стање средстава за прилаз на аеродрому, освјетљење, баријере, куке и друго:							
17. Непопштивање Правила летења и других регулатива и наређења о летењу: Има ☐ Нема ☐							
18. Фаза лета у којој је дошло до удеса: (Полијетање, пењање, у лету, у прилазу, на слијетању и сл.)							
19. Стање на мјесту удеса: (нпр. Точкови за слијетање увучени или извучени, судар у ваздуху, пожар у ваздуху или експлозија, кратак прилаз, стрм прилаз и др.).							
20. Метео ситуација на мјесту удеса, те у зони мјеста удеса:							
Доња база		Видљивост		Вјетар		Температура	
Друго				Тачка росе		Притисак	
ПОДАЦИ О ЧЛАНОВИМА ПОСАДЕ ВАЗДУХОПЛОВА КОЈИ ЈЕ ПРЕДМЕТ УДЕСА							
1. Име и Презиме		2. Чин		3. Индекс		4. Националност	
5. Датум рођења		6. Род					
7. Јединица		8. Јединица у којој извршава летачке активности:					
9. ФМ:		10. Летачко звање		11. Категорија СБО:			
12. Алет упуц карти:		13. Датум рефришмента:		14. Дужност у ваздухоплову:			
15. Стање обучености пилота:		Укупан број часова налета:		Број часова инструменталног летења:			
Укупно часова у облаку:				Укупан број часова на типу:			
Укупан број часова на типу у задњих мјесец дана:				Летење у задња 24 часа:			
Укупан број часова на типу у задња 3 мјесеца:							
Датум и трајање задњег лета на типу који је предмет удеса:							
16. Особље које је претрпјело ефекте удеса у ваздухоплову и ван ваздухоплову :							
Дужност Име и Презиме Чин Занимање Јединица Здравствено ст. Кор. паодбран?							
(1)		(2)		(3)		(4)	
(5)		(6)		(7)		(8)	
Да		Не					

Прилог А

УЗРОЦИ (ФАКТОРИ) УДЕСА				
ПИЛОТСКИ ФАКТОР				
а. Фактор расуђивања	%	б. Техника управљања ваздухопловом	%	
ц. Фактор непажње	%	д. Фактор недисциплине	%	
е. Фактор незнања	%	ф. Здравствени фактор	%	
ОТКАЗ ВАЗДУХОПЛОВНИХ МАТЕРИЈАЛА				
а. Технички фактор	%	б. Фактор одржавања	%	
АДМИНИСТРАТИВНИ ФАКТОР				
а.	б. Административна недисциплина			
НЕПРИЈАТЕЉСКА ДЈЕЛАТНОСТ/ДЈЕЛАТНОСТ НЕКОАЛИЦИОНИХ СНАГА				
а. Дејства непријатеља из ваздуха и са земље у оквиру борбених дејстава %....				
б. Диверзије и саботаже %.....				
ОСТАЛИ УЗРОЦИ				
ОШТЕЋЕЊЕ ВАЗДУХОПЛОВА				
1. I Категорија	2. II Категорија	3. III Категорија	4. IV Категорија	
5. Поправљиво				
6. Не може се поправити		7. Олупина ваздухоплова извучена	Олупина ваздухоплова	
остављена на мјесту удеса		Оштећење личне имовине, Има	Нема	
ОБРАЗЛОЖЕЊЕ УДЕСА, АНАЛИЗА И РЕЗУЛТАТИ				
8. Ако је потребно додати страницу (на свакој додатој страници потребно је нагласити да је страница додана и да се на свакој страници налази потпис)				
ПРИЈЕДЛОЗИ				
Дато је право приговора на извјештај о удесу		Није било приговора		
Која комисија је вршила испитивање удеса :		Датум:		
Комисија за испитивање и безбједност летења:				
Члан	Члан	Члан	Члан	Члан
(предсједник)	(АВУМ/АВИМ)	(Пилот стандард./пилот)	(Доктор)	(пилот)
Члан	Члан	Члан	Члан	Члан
(пробни пилот)	(ТИ/техн. за констр.)	(ТИ/техн. за ротор)	(ТИ за мотор)	(ТИ за хидро сис.)
Члан	Члан			
(ТИ за електро опрему и инструменте)		(ТИ за радио-навиг. опрема)		

ПОЧЕТНИ ИЗВЈЕШТАЈ О УДЕСУ

1. Датум, мјесто и вријеме удеса.
2. Тип ваздухоплова, серијски број, ј-ца корисник - мјесто базирања ваздухоплова.
3. Чин пилота, Име и Презиме, јединица, да ли је коришћен падобран и здравствено стање.
4. Ако је пилот припадник неке друге јединице, прецизирати јединицу и мјесто базирања (ако није за ову тачку написати да пилоти „нису“ из састава других јединица).
5. Имена и презимена осталих чланова посаде и путника, или припадност јединици или другој организацији, здравствено стање, коришћење падобрана.
6. Кратко образложење како је дошло до удеса, наводећи број погинулих, теже и лакше повријеђених чланова посаде, путника и осталих лица.
7. Процјена главних узрока удеса/Вјероватан узрок удеса.
8. Да ли је према расположивим подацима дошло до непоштивања Правила летења, регулатива и других наређења која се односе на летење.
9. План лета из у; или локално.
10. Летачки задатак.
11. Метео ситуација у вријеме удеса.
12. Степен оштећења.
13. Безбједносне препоруке, ако је потребно.

Прилог Ц

Дан	Мјесто	Јединица	Број дјеловодника удеса				
Удеса			Јединица				
КЛАСИФИКАЦИЈА УДЕСА А. Тип А ☐ Б ☐ Ц ☐							
б. Степен општег. ваздухл. I кат. ☐ II кат. ☐ III кат. ☐ IV кат. ☐							
ТЕХНИЧКИ НАЛАЗ ПОСЛИЈЕ УДЕСА							
ОПШТИ ПОДАЦИ							
НАИМЕНОВАЊЕ		ЗМАЈ	ПРВИ	ДРУГИ	ТРЕЋИ	ЧЕТВРТИ	
			МОТОР				
Тип							
Број							
Износ извршених О.О.							
Остатак часова дд рока рада							
Врста удеса							
Час	Мин	Час	Мин.	Гориво	Мазиво	Врста	
Полијетање		Удеса		У литрима прије полијетања		Горива	Мазива
Стање исправност и ваздухоплова прије полијетања							
СТАЊЕ НАЂЕНО НА МЈЕСТУ УДЕСА							
Положај ручица, прекидача, славине, стајног трапа, поткрилаца, ваздушних кочница, корака елисе и тримера, показује мјерила у пилотском простору, нађена количина горива, мазива, хладива и хидро уља, као и стање њихових пречистача и вјероватност нађеног стања.							

Прилог Ц

ОПИС И ПОСТОЦИ ОШТЕЋЕЊА ЗМАЈА, МОТОРА, ВАЗДУХОПЛОВНЕ ОПРЕМЕ И НАОРУЖАЊА				
ПОДАЦИ О СКЛОПУ КОЈИ СЕ СМАТРА УЗРОЧНИКОМ КВАРА				
Назив склопа				
Тип		Гарантни рок		
Модел		Прописани рок рада		
Број дијела		Дан	Рекламирања	
Произвођач				
Гарант		Број		
ПОДАЦИ О ДИЈЕЛУ КОЈИ ЈЕ У КВАРУ				
Назив	Број	Врста квара		Узрок квара
ПРЕДЗНАЦИ И ОПИС КВАРА				

Прилог Ц

КОМИСИЈСКИ ЗАКЉУЧАК
ОКОЛНОСТИ ПОД КОЈИМА ЈЕ ДОШЛО ДО УДЕСА
ОСНОВНИ, НЕПОСРЕДНИ И ПОСРЕДНИ УЗРОЦИ УДЕСА
ОДГОВОРНИ СА КРАТКИМ ОБРАЗЛОЖЕЊЕМ ЊИХОВЕ ОДГОВОРНОСТИ
ИЗНОС ШТЕТЕ
ПРИЈЕДЛОГ МЈЕРА КОЈЕ ТРЕБА ПРЕДУЗЕТИ
ИСПЛАТИВОСТ ОПРАВКЕ ИЛИ ПРИЈЕДЛОГ О РАСХОДУ НА ЛИЦУ МЈЕСТА

Прилог Ц

ПРИЛОЗИ			Потпис чланова комисије
Дан		Жиг јединице која је комисију одредила	(М.П.)
ОДЛУКА И ПРИЈЕДЛОГ МЈЕРА ПРВОСТЕПЕНОГ ТЕХНИЧКОГ РУКОВОДИОЦА			
Дан	Жиг	Чин	Потпис
ЗАКЉУЧАК ДРУГОСТЕПЕНОГ ТЕХНИЧКОГ РУКОВОДИОЦА			
Дан	Жиг	Чин	Потпис

ПЛАН У СЛУЧАЈУ ВАЗДУХОПЛОВНОГ УДЕСА

1. ЦИЉ

2. СВРХА

3. ОДГОВОРНОСТ:

Планом реаговања у случају ваздухопловног удеса прописују се *процедуре и акције* које људство треба раније да увјежбава и да предузме у случају удеса или озбиљне незгоде, начин обавјештавања/узбуњивања, фазе реакције на знак узбуне, командовање фазама, те дефинисање овлашћења, надлежности и подручја одговорности свих учесника приликом спровођења Плана.

4. ПРИНЦИПИ

Дијелови Плана у случају удеса су сљедећи:

- a. Листа персонала који ће се ангажовати,
- b. Потребни материјали, средства и опрема за комисију за испитивање удеса и официра за безбједност летења,
- c. Систем узбуњивања када дође до ваздухопловног удеса:
 - (1) Постојећи телефонски/жични систем веза,
 - (2) Уколико се не може обезбиједити посебан телефонски систем, користити постојећи жични систем веза, ради чега треба припремити:
 - (a) Листу команди са бројевима телефона које треба обавијестити да је дошло до ваздухопловног удеса,
 - (b) Наведену листу доставити свим потребним командама,
 - (c) Лица која ће извјештавати о удесу морају бити упозната и имати информације о удесу,
 - (d) На наведену листу обавезно укључити чланове комисије за испитивање удеса, официра за безбједност летења и чланове техничког састава.
- d. Прва помоћ и спасавање: Ради исправног начина пружања прве помоћи, припремити одговарајућу инструкцију која ће се примјењивати код реаговања. Инструкција ће садржавати сљедеће принципе:

(1) Екипа за прву помоћ:

- (a) Држати спремним за реаговање амбулантно возило, љекара и медицинске техничаре,
- (b) Дефинисати начин реаговања поменуте екипе за прву помоћ,
- (c) Прецизирати која средства ће медицинска екипа са собом носити (укључујући карту),
- (d) Дефинисати дужности за екипу прве помоћи.

Прилог Д

(2) Екипа за спасавање:

- (a) Одредити персонал за ову екипу и држати га спремним за реаговање,
- (b) Прецизирати која средства ће екипа за спасавање са собом носити (укључујући карту),
- (c) Одредити ко ће командовати екипом,
- (d) Дефинисати дужности за екипу за спасавање.

(3) Екипа за гашење пожара:

- (a) Одредити персонал за ову екипу и држати га спремним за реаговање,
- (b) Одредити састав екипе, возило, средства (укључујући карту),
- (c) Одредити ко ће командовати екипом,
- (d) Дефинисати дужности за екипу за гашење пожара,
- (e) Одредити начин покретања ове екипе.

(4) Екипа за обезбјеђење:

- (a) Одабрати персонал за ову екипу и држати га спремним за реаговање,
- (b) Одредити средства и опрему,
- (c) Одредити ко ће командовати екипом,
- (d) Дефинисати дужности екипе,
- (e) Начин покретања.

(5) Све друге радње и поступке који ће помоћи да се адекватно реагује када дође до удеса или озбиљне незгоде.

ИЗВЈЕШТАЈ О ВАЗДУХОПЛОВНИМ УДЕСИМА КАТЕГОРИЈА Ц и Д

1. Датум, мјесто и вријеме удеса.
2. Тип ваздухоплова, серијски број (спојити и форме које се односе на лет).
3. Степен оштећења.
4. Јединица којој припада ваздухоплов.
5. Чин пилота, Име и Презиме, јединица.
6. Степен повреда.
7. Имена и презимена осталих чланова посаде и путника, или припадност јединици или другој организацији, здравствено стање, ако нема, само написати „нема“.
8. Наређење за задатак.
9. Удес за вријеме лета ваздухоплова или ван летења ваздухоплова.
10. Повреде прописа и недисциплина.
11. Образложење како је дошло до удеса, анализа и главни узроци удеса.
12. Ако има неких контраиндикација навести број извјештаја, датум и коме је исти послат.
13. У постотцима изразити узроке удеса.
14. План лета из у; или локално.
15. Метео ситуација у вријеме удеса.
16. Лет ваздухоплова (визуелно или инструментално).
17. Материјална штета на војној имовини или имовини трећих лица и у којој вриједности.
18. Приједлози.

ПОТПИС

Чин,

Име и Презиме

Прилог Ф

ИЗВЈЕШТАЈ О ЗДРАВСТВЕНОМ СТАЊУ ПЕРСОНАЛА КОЈИ ЈЕ ПРЕТРПИО УДЕС			
ОПШТЕ ОДРЕДБЕ			
1. Име и Презиме:	2. Индекс:	3. Чин	4. Занимање:
5. Дужност у тренутку удеса:			
6. Стварно ФМ:	7. Година рођења:	8. Датум и вријеме удеса:	
9. Мјесто удеса:			
10. Тип ваздухоплова и серијски број:			
11. Јединица код које је на коришћењу ваздухоплов:			
ЗДРАВСТВЕНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ			
1. Повреде: Не ☐ Лаке ☐ Пов.не изаз.инвалид. ☐ Тешке тјел.повр. ☐ Смртне ☐ Нестао ☐			
2. Задњи датум прегледа:		3. Упутница за болницу: Да ☐ Не ☐	
4. Датум и вријеме смрти:		5. Да ли је урађена аутопсија: Да ☐ Не ☐	
6. Узрок повређивања/рањавања и смрти:			
7. Која метода је коришћена за распознавање тијела:			
ФИЗИОЛОГИЈА			
1. Тип задатка:		2. Фаза лета:	
3. Притисак у тренутку удеса:			
4. Притисак на земљи: Измјерен ☐ Није измјерен ☐			
5. Оксиген није коришћен прије лета: Да ☐ Не ☐			
6. Подешеност регулатора кисеоника:			
7. Задња контрола регулатора кисеоника:		8. Тип регулатора:	
9. Притисак кисеоника у тренутку удеса:		10. Притисак кисеоника на полијетању:	
11. Задњи датум контроле система кисика:		12. Тип маске:	
13. Спавао/ла: Добро ☐ Лоше ☐			
14. Задњи налази крви: (ЦО, ЦО ₂ , шећер, масноћа и др.)			
ПСИХОЛОШКИ ФАКТОРИ			
Обиљежити могуће и видљиве психолошке факторе који су утицали на удес:			
Старост ☐ Алкохол ☐ Недисциплина ☐ Страх ☐ Повученост ☐			
Превелико самопоуздање ☐ Паника ☐			
Умор ☐ (Г) Сила ☐ Тровање ☐ Болест ☐ Глад ☐ Слабљење морала ☐			
Губљење свијести ☐			
Вертиго ☐ Емоције ☐ Чудни ставови ☐ Одсутност ☐			
Друго			
ЛОКАЛНИ ФАКТОРИ			
Промјене притиска ваздуха ☐ Хладноћа ☐ Врућина ☐ Свјетлост ☐ Бука ☐			
Дим ☐ Друго ☐			
ОБУКА КОЈУ ЈЕ ЗАВРШИО ПЕРСОНАЛ КОЈИ ЈЕ ПРЕДМЕТ УДЕСА			
1. Обука на столици за избацивање из ваздухоплова :			
2. Обука за спашавање (Вода, шума и др.):			
3. Скакање из падобрана:			
4. Психолошка обука: Датум : Мјесто :			
5. Задња контрола у соби под притиском: Датум Мјесто :			
6. Друга завршена обука:			

Прилог Ф

ОПРЕМА ЗА ЗАШТИТУ И СПАШАВАЊЕ
(Кацига, маска, рукавице, чизме, одговарајући комбинезон, чамац, катапулт, да ли су коришћени или не):
СКАКАЊЕ СА ПАДОБРАНОМ
1. Извршено катапултирање ☐ Падобран се отворио ☐ Слијетање на копно: ☐ Равничарско подр. ☐ Брдовито подручје ☐ Присуство леда ☐ Покривено снијегом ☐ Шумско подручје ☐ Слијетање на воду: Мирна вода ☐ Мирна дубока ☐ Друго
СПАШАВАЊЕ
1. Радње предузете ради спашавања:
2. Јединица која је извршила спашавање Удаљеност до мјеста удеса
3. Да ли је упућен позив за помоћ током катапултирања Да ☐ Не ☐
4. Вријеме потребно за спашавање
5. Начин добијања информације о катапултирању или начин проналаска мјеста гдје је исто извршено:
6. Начин спашавања: Хеликоптером ☐ Превозним средством на води ☐ м/в на копно ☐ Друго
НАЛАЗ ЛЈЕКАРА И ПРИЈЕДЛОЗИ
Мишљење о узроцима рањавања и смрти, улога опреме приликом рањавања, одјећа, рентгенски налази и лабораторијски налази са приједлозима, биће написани у овом дијелу.
Јединица : Датум извјештаја:
Доктор члан тима: Име и Презиме чин
Потпис

Na osnovu člana 61. stav 1. i člana 16. Zakona o upravi ("Službeni glasnik BiH", broj 32/02), članova 13. st. 1 t. e) i n), 13. stav 2., člana 15. stav (1) tačka a) Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 88/05), člana 4. i člana 12. Zakona o zrakoplovstvu Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 2/04, Pravila letenja Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, avgust 2010., članova 333. do 339. Pravila službe u OS BiH i tačke 349. do 377. Pravila zrakoplovno tehničke službe u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama BiH, ministar odbrane BiH donosi

UPUTSTVO ZA ISPITIVANJE UDESA I VANREDNIH DOGAĐAJA ZRAKOPLOVA OS BiH

POGLAVLJE I. OSNOVNE ODREDBE

Član 1.

(Sadržaj Uputstva)

Ovim uputstvom se definiše ispitivanje udesa i vanrednih događaja vojnih zrakoplova OS BiH koji su se dogodili na teritoriji Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: BiH) i van BiH, izrada plana reagiranja ukoliko dođe do udesa zrakoplova ili vanredne situacije, način, organizacija i postupci oko ispitivanja udesa zrakoplova ili vanredne situacije, način izvještavanja tokom i nakon istraživanja, ispitivanje civilno-vojnih udesa ili vanredne situacije, učešće ovlaštenog predstavnika OS BiH u istraživanju udesa zrakoplova ili vanrednih situacija, koje sprovodi nadležni civilni ili vojni organ strane države ili civilni organ u BiH, druge postupke i procedure tokom i nakon ispitivanja koje će dati odgovor zašto je došlo do udesa ili vanredne situacije i kako slične ili iste udesa/vanredne situacije u budućnosti spriječiti, te način informiranja javnosti o toku istraživanja udesa zrakoplova i vanrednih situacija.

Član 2.

(Primjenjivost)

Uputstvo ima za cilj da precizira mjesto, ulogu, dužnosti i odgovornosti MO BiH, komandi i jedinica OS BiH, te personala na svim nivoima koji na bilo koji način učestvuju u organizaciji, izvodenju i osiguranju letenja i drugim aktivnostima u vezi sa letenjem, a koje mogu imati vezu sa nastankom udesa zrakoplova i vanrednih događaja.

Član 3.

(Definicije termina)

- (1) **Zrakoplovno sredstvo (u daljnjem tekstu: zrakoplov).** Svaka naprava (sredstvo) sa posadom koja leti ili se održava u atmosferi usljed reakcije zraka, osim reakcije zraka u odnosu na zemlju. U ovom uputstvu termin avion će se koristiti za fiksna krila sa svojom opremom, termin helikopter će se odnositi na sredstvo rotirajućih krila, dok će termin zrakoplov biti generalan termin na let, bilo sredstva fiksnih ili rotirajućih krila.
- (2) **Civilni zrakoplov.** Bilo koji zrakoplov koji nije državni zrakoplov.
- (3) **Državni zrakoplov.** Zrakoplov koji se koristi za potrebe državnih organa (izuzimajući komercijalnu upotrebu).
- (4) **Vojni zrakoplov.** Zrakoplov koji je upisan u Registar vojnih zrakoplova.
- (5) **Letenje zrakoplova.** Aktivnost od momenta pokretanja motora zrakoplova, uključujući GPU (Ground Power Unit - vanjski izvor napajanja) pa do završetka zadatka, odnosno do zaustavljanja rada motora.
- (6) **Država registra.** Država u čiji registar je zrakoplov upisan.
- (7) **Država događaja.** Država na čijoj se teritoriji dogodio udes ili vanredni događaj.

- (8) **Država operatora.** Država u kojoj je lociran glavni ured operatora ili ako ured ne postoji, stalno mjesto prebivališta operatora.
- (9) **Država proizvodnje.** Država koja ima zakonske ovlasti nad organizacijom odgovornom za završno sklapanje zrakoplova.
- (10) **Kritična situacija.** Događaj koji nije udes, a vezan je za operacije zrakoplova/letenje zrakoplova, koji utiče ili je mogao uticati na sigurnost zrakoplovnih operacija (leta).
- (11) **Vanredni događaj.** Kritična situacija koja uključuje okolnosti koje ukazuju da se udes skoro dogodio.
- (12) **Udes zrakoplova.** Događaj povezan sa operacijama zrakoplova (korištenjem zrakoplova sa ili bez putnika) i koji se desio od momenta ukrcajanja putnika/tereta u zrakoplov, sa namjerom transporta do momenta iskrcavanja istih, i u kojem je učestvovao jedan ili više zrakoplova i koji je rezultirao bilo kojom od sljedećih posljedica:
 - a) smrtnim posljedicama ili težim ranjavanjem lica unutar ili van zrakoplova, direktnog kontakta sa dijelom zrakoplova, ili usljed direktne izloženosti izduvnom mlazu mlaznog motora, izuzev kada su smrt ili teška tjelesna povreda posljedica prirodnih uzroka, samopovrjeđivanja ili su ih prouzrokovala druga lica ili kad je nastupila smrt ili teška tjelesna povreda slijepih putnika koji su se skrivali izvan dijelova koji su na raspolaganju putnicima u posadi;
 - b) oštećenje zrakoplova, otkaz njegove strukture koji negativno djeluje na jačinu strukture ili karakteristike leta zrakoplova ili zahtijeva veću opravku ili zamjenu oštećene komponente, izuzev otkaza ili oštećenja motora (kada je oštećenje ograničeno na motor, kapotaže ili agregate) ili oštećenja elisa, krajeva krila, antena, guma, kočnica, oplata, malih udubljenja ili proboja u oplati zrakoplova;
 - c) Zrakoplov je nestao ili potpuno nepristupačan (nije mu moguće prići).
- (13) **Uzroci** su radnje, propusti-greške, događaji ili okolnosti ili kombinacije istih, koji su doveli do udesa ili vanrednog događaja.
- (14) **Smrtne povrede.** Bilo koja povreda nanesena licu u udesu koja je rezultirala smrću.
- (15) **Teška tjelesna povreda:** povreda takva da je doveden u opasnost život povrijeđenog, ili trajno i u znatnoj mjeri oslabljen važan dio njegovog tijela ili organ, ili je prouzrokovana trajna nesposobnost za rad povrijeđenog i teško narušavanje njegovog zdravlja ili trajna iznakaženost (prelom ili komplikacija, povreda koja ostavlja trajne posljedice na osobi, kao i u slučajevima povrjeđivanja kod kojih je povrijeđeni pripadnik zadržan na liječenju u zdravstvenoj ustanovi).
- (16) **Predsjednik komisije za ispitivanje udesa.** Lice ovlašteno, na osnovu svojih kvalifikacija, sa odgovornošću za organizaciju, vođenje i kontrolu istrage udesa ili vanrednog događaja.
- (17) **Istraga** je procedura vođena u cilju sprječavanja udesa ili vanrednih događaja, koja uključuje sakupljanje i analizu činjenica, izvlačenje zaključaka, uključujući utvrđivanje uzroka udesa i, kada je moguće, objavljivanje preporuka u cilju sprječavanja udesa ili vanrednih događaja.
- (18) **Rekonstrukcija događaja**
 - a) Provodi se radi provjeravanja izvedenih dokaza ili utvrđivanja činjenica koje su od značaja za razjašnjenje stvari.
 - b) Organ koji vodi postupak može odrediti rekonstrukciju događaja, koja se vrši tako što se ponavljaju radnje ili situacije u uvjetima pod kojima se prema izvedenim

dokazima događaj desio. Ako su u iskazima pojedinih svjedoka ili osoba, uključenih u udes, radnje ili situacije različito prikazane, rekonstrukcija događaja će se, po pravilu, posebno izvršiti sa svakim od njih.

- c) Rekonstrukcija se ne smije vršiti na način kojim se vrijeđa javni red i moral ili se dovodi u opasnost život ili zdravlje ljudi.
 - d) Prilikom rekonstrukcije mogu se, po potrebi, ponovno izvesti pojedini dokazi.
- (19) **Potrebni ljudski resursi/Potrebno vrijeme.** Odnosi se na potrebno ljudstvo i vrijeme za izvršavanje održavanja, popravke, skidanja oštećenih dijelova sa zrakoplova, zamjene istih i za ponovno dovođenje zrakoplova u ispravno stanje.
- (20) **Ukupna vrijednost oštećenja.** Vrijednost u koju su uračunati potrebni ljudski resursi i vrijeme za ponovno dovođenje u ispravno stanje određenog/nih sistema zrakoplova, vrijednost ugrađenog dijela/dijelova i ostalih pratećih troškova.
- (21) **Sigurnosne preporuke.** Prijedlog komisije za istraživanje udesa i vanrednih događaja države koja vodi istragu, bazirano na podacima proizašlim kroz istragu, a sa namjerom sprječavanja udesa ili vanrednih događaja.
- (22) **Vojni letači.** Profesionalna vojna lica i lica rezervnog sastava dok su na službi, koji su raspoređeni na dužnostima u Ministarstvu odbrane BiH, u Oružanim snagama BiH ili u drugom organu državne uprave, državnoj agenciji, drugom pravnom licu, vojnodiplomatskim predstavništvima, u vojnim i mirovnim misijama, i drugim misijama koje imaju diplomatski i vojnodiplomatski karakter, koji imaju jedno od letačkih zvanja propisanih Pravilnikom o vojnim letačima i letačkoj službi u MO BiH i OS BiH.
- (23) **Uređaj za snimanje podataka** je bilo koja vrsta uređaja za snimanje podataka ugrađena na zrakoplovu, u svrhu upotpunjenja istrage udesa ili vanrednog događaja.
- (24) **Određivanje vještačenja.** Vještačenje se određuje kada za utvrđivanje ili ocjenu neke važne činjenice treba pribaviti nalaz i mišljenje osoba koje raspolažu potrebnim stručnim znanjem.
- (25) **Dužnosti vještaka kojeg je odredio tužitelj, odnosno sud.** Osoba koju tužitelj, odnosno sud, odredi za vještaka, dužna je tužitelju, odnosno sudu, dostaviti svoj izvještaj, u skladu sa nalogima tužilaštva, odnosno suda, a naročito izvještaj koji sadrži sljedeće: dokaze koje je pregledao, obavljene testove, nalaz i mišljenje do kojeg je došao i sve druge relevantne podatke koje vještak smatra potrebnim za pravednu i objektivnu analizu. Vještak će detaljno obrazložiti kako je došao do određenog mišljenja.
- (26) **Vještačenje tjelesnih povreda.** Vještačenje tjelesnih povreda vrši se, po pravilu, pregledom povrijeđenog, a ako to nije moguće ili nije potrebno - na osnovu medicinske dokumentacije ili drugih podataka u spisima. Pošto tačno opiše povrede, vještak daje mišljenje, naročito o vrsti i težini svake pojedine povrede i njihovom ukupnom djelovanju, s obzirom na njihovu prirodu ili posebne okolnosti slučaja kakvo djelovanje te povrede obično proizvode, a kakvo su u konkretnom slučaju proizvele i čime su povrede nanesene i na koji način.
- (27) **Vojno lice,** u smislu ovog zakona, je profesionalno vojno lice i lice u rezervnom sastavu, dok je na službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, u skladu sa Zakonom o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine.

POGLAVLJE II. KLASIFIKACIJA UDESA ZRAKOPLOVA, STEPENA OŠTEĆENJA ZRAKOPLOVA, KRITIČNIH SITUACIJA I VANREDNIH DOGAĐAJA, STEPENA POVREDA I PRINCIPI VREDNOVANJA OŠTEĆENJA

Član 4.

(Kategorije udesa zrakoplova)

- (1) **A Kategorija udesa.** Udes rezultiran smrtnim posljedicama (gubitak života) ili oštećenje zrakoplova, kategorizirano kao oštećenje prve kategorije.
- (2) **B Kategorija udesa.** Teške tjelesne povrede osoblja i/ili oštećenje zrakoplova, kategorizirano kao oštećenje druge kategorije.
- (3) **C Kategorija udesa.** Povrede bez izazivanja invaliditeta i/ili oštećenje zrakoplova, kategorizirano kao oštećenje treće kategorije.
- (4) **D Kategorija udesa.** Udesi koji su rezultat unutrašnjeg/vanjskog oštećenja stranim tijelom (Foreign Object Damage-FOD) u motoru/motorima ili zbog drugih razloga, čije se oštećenje na dan udesa procjenjuje 5% i više od stvarne vrijednosti zrakoplova na dan udesa i/ili oštećenje zrakoplova kategorizirano kao oštećenje četvrte kategorije.

Oštećenja se odnose na motor i motorski sklop. Međutim, oštećenje na poklopcima motora ne ulazi u ovu kategoriju. Ako su dijelovi motora na drugim sistemima i dijelovima zrakoplova izazvali udes onda se to oštećenje vrednuje u skladu sa jednom od gore navedenih kategorija.

Član 5.

(Stepen oštećenja zrakoplova)

- (1) **Prva kategorija.** Potpuno oštećenje zrakoplova čije dovođenje u ispravno stanje/popravka nije ekonomski isplativo i na dan udesa oštećenje zrakoplova se procjenjuje 75% i više od njegove stvarne vrijednosti na dan oštećenja.
- (2) **Druga kategorija.** Oštećenje zrakoplova procijenjeno na dan udesa između 20%-74% od njegove stvarne tržišne vrijednosti na dan udesa.
- (3) **Treća kategorija.** Oštećenje zrakoplova procijenjeno na dan udesa između 5%-19% od njegove stvarne tržišne vrijednosti na dan udesa.
- (4) **Četvrta kategorija.** Oštećenja zrakoplova procijenjena na dan udesa su do 4% od njegove stvarne tržišne vrijednosti na dan udesa.

Član 6.

Oštećenje stranim tijelom (Foreign Object Damage - FOD)

Oštećenja nastala usljed unutrašnjeg ili vanjskog FOD. Ako je oštećenje jednog ili više motora zrakoplova 5% i više u odnosu na procijenjenu vrijednost na dan oštećenja, onda se vrijednost dodaje na D kategoriju udesa, a ako je šteta manja od 5% u odnosu na procijenjenu vrijednost motora na dan oštećenja, onda se kvalificira kao vanredni događaj. Procjenu vrše nadležni organi prvog i drugog nivoa zrakoplovno-tehničkog održavanja, u saradnji sa organima finansijske službe.

Član 7.

(Stepen tjelesnih povreda)

- (1) **Smrtne i teške tjelesne povrede.** Povrede koje su definirane krivičnim zakonima i drugim propisima u BiH koje reguliraju ovu oblast.
- (2) **Povrede koje ne izazivaju invaliditet.** Povrede koje zahtijevaju duži oporavak-terapiju ili mirovanje, u skladu sa propisima iz oblasti zdravstvene zaštite i osiguranja u BiH.
- (3) **Lakše povrede.** Iziskuju određenu ljekarsku negu ali ne dovode do prekida radne sposobnosti, u skladu sa propisima iz oblasti zdravstvene zaštite i osiguranja u BiH.

Klasifikaciju povreda vrše ljekari/ljekari vještaci, ocjenjujući pritom veličinu povrede, lokalizaciju, oštećenost funkcija organa i

cjelokupnog organizma, koje su zadobili članovi posade i ostala lica.

Pod ostalim licima, osim posade, treba podrazumijevati putnike koji se prevoze zrakoplovima, tehničko osoblje koje radi na zrakoplovima, kao i sva vojna i civilna lica na zemlji čija je smrt ili povreda nastupila kao posljedica vršenja letačke službe.

Član 8.

(Principi vrednovanja oštećenja)

- (1) Vjerovatna vrijednost oštećenja kod udesa A, B, C i D kategorije će se vršiti od sektora održavanja, u skladu sa stepenom iskorištenosti sredstva i preostalog vremenskog perioda za korištenje sredstva koje je potrebno zamijeniti-dovesti u ispravno stanje. U ukupnu vrijednost oštećenja, mora biti uračunata i šteta koja je nastala na drugim objektima pored oštećenja na zrakoplovu. Kada nastupe povrede na tijelu osoblja prilikom udesa, vrijednost terapije-oporavka osoba od udesa se ne računa u ukupnu cijenu/vrijednost štete.
- (2) Tokom popravke zrakoplova, radni sati alata i mašina za realizaciju ispitivanja, pripreme za popravku i pronalaženje kvarova, ne dodaju se u ukupnu vrijednost štete. Na osnovu navedenog, ukupnu vrijednost štete čine:
 - a) Ako je moguće izvršiti popravku sredstva, računa se ukupna vrijednost zamjene sredstva i vrijednost popravke.
 - b) Količina radnih sati tehničkog osoblja da se oštećeni dio popravi, također se uzima u ukupnu vrijednost štete, gdje je, također, uključena cijena rada/po satu tehničkog osoblja za skidanje ispravnih dijelova kako bi se došlo do pokvarenog dijela.
 - c) Ukoliko je oštećen sistem oružja ili ako nije moguće popraviti određene materijale, uzima se njegova fer vrijednost na dan procjene.
- (3) Prilikom računanja vrijednosti popravke i zamjene oštećenih dijelova, računa se naknada radne snage/sat kao vrijednost planirana da tehničko osoblje izvrši dovođenje određenog sistema u ispravno stanje. Mjesečna vrijednost se računa na temelju pet (5) radnih dana sedmično, po osam (8) radnih sati.
- (4) Ako po završenom dovođenju određenog sredstva/sistema u ispravno stanje dođe do razlike u vrijednosti u odnosu na ranije planiranu vrijednost, osoblje održavanja će sa stvarnom vrijednošću, ukoliko nije zaključen predmet, o udesu upoznati komisiju; ako je komisija završila svoj rad i poslala predmet OK OS BiH, sa istom informacijom će biti poznato i Vijeće OK OS BiH za udes i sigurnost letenja u zraku i na zemlji. Ukoliko razlika između planirane i stvarno utvrđene vrijednosti mijenja kategoriju udesa, treba pogledati detaljnije objašnjenje u članu 5. ovog uputstva.

Član 9.

(Opće odredbe o kritičnim situacijama i vanrednim događajima)

Kritična situacija kao vanredni događaj koji nije udes, a vezan je za operacije zrakoplova, koji utiče ili je mogao uticati na sigurnost zrakoplovnih operacija i iz ugla sigurnosti letenja, mora biti predmet opširnog analiziranja i izvještavanja. Svaka situacija mora da se ispita i teoretski razjasni, utvrde uzroci i odgovornost, te preduzmu preventivne mjere. Ukoliko je otkaz ili nedostatak na materijalu uzrok kritične situacije, zrakoplovno-tehničke službe će registrirati taj događaj. Isti je postupak ako je posrijedi bilo koji drugi uzrok iz nadležnosti drugih službi, s tim, što će odgovarajuća služba razmatrati nastalu situaciju. U nastalim kritičnim situacijama, treba analizirati, preduzimati mjere, davati prijedloge, pohvale i zaštitne mjere. Kritične situacije u letačkoj obuci obavezno se analiziraju i dostavljaju pretpostavljenoj komandi kako bi se i druge jedinice upoznale sa naučenim

lekcijama i mogle preduzeti radnje i mjere da ovakvi događaji ne budu povod za neki novi udes. Ovo uputstvo kvalificira kritične situacije.

- (1) Kritičnu situaciju na zemlji mogu izazvati posade, a mogu nastati i učešćem drugih faktora i obuhvataju:
 - a) zaokretanje zrakoplova na zemlji,
 - b) prekinuto polijetanje,
 - c) izlijetanja van PSS ili staza za taksiranje bez posljedica,
 - d) izbjegavanje sudara na manevarskim površinama (vozila, objekti, zrakoplovi),
 - e) nepoznavanje ili nepridržavanje instrukcije za kretanje po manevarskim površinama,
 - f) davanje posadi netačnih ili neprovjerenih meteoroloških podataka za let, alternativne aerodrome ili aerodrome slijetanja,
 - g) svako zahtijevanje od posade da izvrši zadatak, ako posada sumnja u mogućnost sigurnog izvršenja leta i
 - h) druge aktivnosti čiji rezultat je kritična situacija po definiciji.
- (2) Kritične situacije u zraku u kojima učestvuje posada:
 - a) međusobno približavanje zrakoplova na udaljenost ispod propisane, razdvajanje u datim uvjetima,
 - b) neplaniran ulazak u zonu složenih meteoroloških uvjeta (slaba vidljivost, turbulencija, zaledivanje, kiša),
 - c) svako slijetanje ispod granice meteo-minimuma (za posadu, zrakoplov, aerodrom),
 - d) nenamjerni prekid rada motora,
 - e) presijecanje ili nepridržavanje instrukcije za korištenje aerodroma ili uputa za poligon, uputstava ili organa za rukovođenje letenjem ili organa za vođenje zrakoplova,
 - f) prolazak zrakoplova kroz zabranjenu zonu u vrijeme zabrane,
 - g) svako samovoljno mijenjanje zadataka za let,
 - h) nenamjerno prekoračenje brzine i preopterećenja koja su za zrakoplov propisana,
 - i) svako polijetanje sa količinom goriva ispod propisanoga minimuma za dotični zrakoplov kojim se ne osigurava izvršenje planiranog zadatka,
 - j) svaki let bez kompletne i ispravne letačke opreme posade ili putnika
 - k) i druge radnje čiji rezultat je kritična situacija po definiciji.
- (3) Kritične situacije koje su se desile učešćem drugih faktora:
 - a) nepravilan rad motora,
 - b) udar ptice (ako je nastalo oštećenje može se razmatrati kao udes),
 - c) doživljaj iluzija u određenim uvjetima letenja,
 - d) iznenadno otvaranje vrata kabine u svim fazama leta,
 - e) promjena maršrute, zadatka za let u odnosu na planirano,
 - f) otkaz pozicionih svjetala noću pri letu u grupi,
 - g) neplanirani prelazak sa vizuelnog na instrumentalno letenje,
 - h) iznenadni otkaz navigacionih instrumenata na zrakoplovu,
 - i) otkaze pojedinih uređaja ili dijelova opreme bez posljedica po ostale sklopove i uređaje zrakoplova,
 - j) štete na zrakoplovima, zrakoplovno-tehničkim i tehničkim materijalnim sredstvima i naoružanju do 5% od stvarne tržišne vrijednosti zrakoplova na dan udesa ili novčanog iznosa koju propiše MO BiH
 - k) i drugi faktori čiji je rezultat kritična situacija po definiciji.

Član 10.

(Primjeri vanrednih događaja)

Bliski susreti u zraku koji zahtijevaju manevriranje kako bi se izbjegao sudar ili nesigurna situacija ili kada bi postupak izbjegavanja bio prikladan.

- (1) Neuspjelo uzlijetanje na zatvorenoj ili zauzetoj pisti, ili uzlijetanje s takve piste s vrlo malom udaljenošću od prepreke(a),
- (2) Slijetanje ili pokušaj slijetanja na zatvorenu ili zauzetu pistu,
- (3) Nemogućnost postizanja predviđenih performansi tokom uzlijetanja ili početnog penjanja,
- (4) Svi požari i dim u putničkom dijelu ili teretnom dijelu, ili požari na motoru, čak iako su takvi požari ugašeni sredstvima za gašenje,
- (5) Svi događaji kod kojih je letačko osoblje moralo koristiti kisik za slučaj nužde,
- (6) Zakazivanje zrakoplovne strukture ili raskidanje motora koje nije klasificirano kao udes,
- (7) Višestruki kvarovi u radu jednog ili više zrakoplovnih sistema koji ozbiljno utiču na rad zrakoplova,
- (8) Svi slučajevi onesposobljenosti letačkog osoblja tokom leta,
- (9) Svako stanje goriva koje bi zahtijevalo proglašenje vanrednog stanja od strane pilota,
- (10) Vanredni događaji prilikom uzlijetanja ili slijetanja, kao što su slijetanje prije slijetne staze, slijetanje sa zaustavljanjem izvan piste, kod uzlijetanja – duže zatrčavanje od uobičajenog, ili izlijetanje sa strane izvan granica piste,
- (11) Zakazivanje sistema, vremenske nepogode, upravljanje zrakoplovom izvan odobrenih aerodinamičkih limita ili druge pojave koje su mogle uzrokovati poteškoće u upravljanju zrakoplovom,
- (12) Zakazivanje više od jednog sistema u složenom zrakoplovnom sistemu koji je obavezan za održavanje leta i navigaciju.

POGLAVLJE III. FAKTORI (UZROCI) JAVLJANJA UDESA I KRITIČNIH SITUACIJA ZRAKOPLOVA OS BiH I ODGOVORNOSTI

Pri svakom zrakoplovnom udesu postoji nekoliko, manje ili više, uzajamno povezanih uzroka, koji različito utiču na nastajanje udesa. Uzrok koji je presudan ili najvažniji za nastajanje posljedica udesa definiramo kao osnovni, dok su ostali sporedni uzroci i isti mogu da budu:

Član 11.

(Ljudski faktor)

Udes uslijed ljudskog faktora nastaje zbog:

- (1) Slabog planiranja, organizacije, rukovođenja i metodike provođenja letačke obuke, a naročito zbog:
 - a) slabe metodike (postupnosti) u obuci,
 - b) pogrešnog planiranja ili organiziranja letenja,
 - c) pogrešne ocjene o osposobljenosti posada,
 - d) zadatka koji nije u skladu sa osposobljenošću posade, meteo-situacijom, mogućnostima zrakoplova, letjelišta, poligona i zemaljskih sredstava za osiguranje letenja, kao ni sa pravilima, propisima, uputstvima i naređenjima koja reguliraju letenje u OS BiH, i
 - e) propusta u praćenju i nedovoljnog uvida u psihosomatsko stanje letača.
- (2) Greške posade zrakoplova, a naročito zbog:
 - a) greške u eksploataciji motora, opreme i naoružanja zrakoplova,
 - b) greške u upravljanju zrakoplovom,
 - c) greške u vođenju zrakoplova,
 - d) pogrešne odluke posade i nepotpune obučenosti za izvršenje zadataka,

- e) emocionalnih faktora - koji smanjuju ili potpuno odstranjuju pažnju posade,
- f) nediscipline u letenju, i
- g) umanjenih psihofizičkih sposobnosti posade.
- (3) Grešaka u izvršnom rukovođenju letenjem, greške u kontroli letenja i vođenju zrakoplova i komandovanju zrakoplovima, a naročito zbog:
 - a) pogrešnog komandovanja sa zemlje ili iz zraka u toku izvršenja zadatka od strane rukovodioca letenja, odnosno pripadnika zrakoplovne jedinice (vođe grupe),
 - b) pogrešnog davanja podataka organa za vođenje i navođenje u toku praćenja leta i vođenja zrakoplova,
 - c) pogrešnih postupaka ili propusta organa jedinica aerodromske kontrole letenja (u daljnjem tekstu: AKL) u kontroli letenja i vođenju zrakoplova, i
 - d) nepotpunih i neadekvatnih instrukcija i uputstava koja reguliraju letenje u zoni aerodroma, području prilazne i oblasne kontrole letenja, na poligonima i dejstvu u zraku i iz zraka.
- (4) Grešaka ljudstva koje vrši opsluživanje letenja, a naročito zbog:
 - a) propusta i nedostataka u radu ljudstva zrakoplovno-tehničke službe u zrakoplovnim jedinicama na održavanju u I i II stepenu,
 - b) propusta i nedostataka u radu ljudstva u I, II i III stepenu na održavanju, organizacija na izradi, opravci, transportu, pripremi i opsluživanju zrakoplova za letenje, i
- (5) Grešaka ljudstva koje vrši osiguranje letenja, a naročito:
 - a) osiguranje ispravnosti manevarskih površina aerodroma,
 - b) navigacijsko osiguranje,
 - c) osiguranje poligona i rejonu za skakanje padobranom i izbacivanje tereta,
 - d) meteorološko osiguranje,
 - e) ornitološko osiguranje,
 - f) protivpožarno osiguranje,
 - g) zrakoplovno-tehničko osiguranje, i
 - h) službu traganja i spašavanja, kao i usljed nepotpunih ili neadekvatnih instrukcija koje reguliraju osiguranje letenja.

Član 12.

(Udesi uslijed otkaza zrakoplovno-tehničkih materijalnih sredstava)

Udesi uslijed otkaza zrakoplovno-tehničkih materijalnih sredstava nastaju, naročito zbog:

- (1) Dotrajalosti i zamora materijala, ukoliko isti nije mogao biti otkriven u propisanim pregledima,
- (2) Konstruktivnih nedostataka materijala ili tehnoloških grešaka u izradi serijskog dijela,
- (3) Propusta u održavanju, opsluživanju i korištenju, i
- (4) Nepravilne eksploatacije.

Član 13.

(Udesi uslijed neprijateljske djelatnosti)

Udesi uslijed neprijateljske djelatnosti nastaju naročito zbog:

- (1) Dejstva neprijatelja iz zraka i sa zemlje u okviru borbenih dejstava, i
- (2) Diverzije, sabotaze i bjekstva.

Član 14.

(Udes uslijed ostalih uzroka)

Udes za koji se nije mogao, sa dovoljno vjerovatnoće, utvrditi nijedan od gore navedenih uzroka. Ovdje se svrstavaju udesi nastali zbog:

- (1) Uudara munje i elementarnih nepogoda koje se objektivno nisu mogle predvidjeti,
- (2) Sudara sa pticama i drugim letećim tijelima ili dijelovima ubojnih sredstava iznad sigurnosne visine pri dejstvu na poligonu.

Član 15.

(Udes koji nije nastao u letu ili se ne veže za let)

Udesi koji su nastali izvan letenja, a naročito:

- (1) Udesi koji se javе kada se zrakoplov nalazi na nekoj od faza održavanja, otklanjanju kvara/kvarova, teglenja zrakoplova na letnim površinama ili u hangaru,
- (2) Udesi kada zrakoplov nije u stanju kretanja, a dođe do oštećenja usljed oluje, poplave, lavina, zemljotresa, požara i zarobljavanja zrakoplova od neprijatelja,
- (3) Udesi koji se javе tokom održavanja, popravke, zamjene nekog dijela, a da nije došlo do pokretanja motora.

Član 16.

("Nestao" zrakoplov)

Kao "nestao", u smislu odredbi ovog uputstva, smatra se onaj zrakoplov sa kojim je izgubljen svaki vid kontakta i koji u vremenu najdužeg mogućeg trajanja leta, računajući od posljednjeg polijetanja, nije stigao na cilj, a ne zna se da li je doživio udes. Postupak traganja za nestalim zrakoplovom regulira SOP o reguliranju službe traganja i spašavanja za potrebe br ZS i PZO.

Član 17.

(Događaji koji se ne smatraju udesom zrakoplova)

Kao zrakoplovni udes neće se smatrati:

- (1) Slijetanje iz predostrožnosti bez posljedica po zrakoplov, posadu, druga lica ili značajna materijalna sredstva - imovinu na zemlji,
- (2) Odbacivanje dijelova zrakoplova (predviđenih za odbacivanje van poligona, namjerno ili nenamjerno), a pri tome nema posljedica po materijalna dobra, ljudske živote na zemlji i zrakoplovu,
- (3) Upad stranih tijela u motor pri voženju ili u letu, ako nisu posljedica greške posade zbog nepridržavanja propisanih postupaka,
- (4) Oštećenja zrakoplova u letu nastala zbog dotrajalosti opreme i uređaja, pod uvjetom da nisu nastupile posljedice po posadu i putnike, i
- (5) Oštećenja zrakoplova koja se mogu otkloniti u zrakoplovno-tehničkoj radionici, bez zamjene vitalnih dijelova zrakoplova i motora.

Ministar odbrane BiH svojom odlukom može pojedine zrakoplovne udesе, zbog male imovinske štete, objektivnih okolnosti, dotrajalosti materijala, svrstati u vanredne događaje ili udesе kategorije C i D.

Član 18.

(Odgovornost kod javljanja kritičnih situacija, vanrednih događaja ili udesa)

Kada se za određeni letački zadatak pokrenu motori zrakoplova pa sve do zaustavljanja motora ili do momenta zaustavljanja rotora helikoptera ili elise klipnih aviona, odgovornost nad zrakoplovom je regulirana Pravilom letenja u OS BiH i Pravilnikom o vojnim letaćima u MO BiH i OS BiH. U odnosu na uzrok javljanja kritične situacije ili udesa zrakoplova i na rezultat istrage, odgovornost za udes može snositi posada ili drugo osoblje. Kada se realiziraju letovi bespilotnih letjelica, ukoliko se upotreba i upravljanje bespilotnom letjelicom odvija od strane studenta pod nadzorom instruktora za bespilotne letjelice, a instruktor u to vrijeme nema potreban hardver da bi reagirao, onda se odgovornost utvrđuje studentu za upravljanje bespilotnim letjelicama.

POGLAVLJE IV. VIJEĆE OK OS BiH ZA UDESE, KOMISIJE ZA ISPITIVANJE UDESA I VANREDNIH DOGAĐAJA ZRAKOPLOVA, TE NADLEŽNOSTI DRUGIH KOMANDI, JEDINICA I PVL

- (1) Da bi se u zrakoplovnim jedinicama OS BiH pratilo da li se izvršavanje zadataka letenja, sigurnost na zemlji i u zraku, snadbijevanje i održavanje i drugo, realiziraju u skladu sa zakonima, važećim pravilnicima, programima obuke i drugim narednjima, imenuju se vijeća,
- (2) Vijeća iz stava (1) ovog člana čine sastavni dio komisija za utvrđivanje stepena odgovornosti vojne organizacije za nastanak v/d, u smislu čl. 333. do 339. Pravila službe OS BiH,
- (3) U sastav vijeća se određuju ovlaštena službena lica vojne policije radi operativne i kriminalističke obrade lica za koja postoje osnovi sumnje da su na službi i u vezi sa službom počinila krivično djelo, u smislu čl. 31. Zakona o službi u OS BiH.

Član 19.

(Vijeće OK OS BiH za udesе, vanredne događaje, sigurnost letenja)

- (1) Vijeće OK OS BiH za udesе, vanredne događaje, sigurnost letenja i sigurnost na zemlji se imenuje od komandanta OK OS BiH, vodeći računa o adekvatnoj stručnosti, strukturi činova, nacionalnoj strukturi i potrebi da Vijeće radi nezavisno i nepristrasno.
- (2) Vijeće može pozvati specijaliste iz različitih područja koji nemaju pravo glasa za ishod rješavanja zadatka koji je dodijeljen Vijeću.

Član 20.

(Dužnosti Vijeća OK OS BiH za udesе, sigurnost letenja i sigurnosti na zemlji)

- (1) Izvještava komandanta OK OS BiH ili lica koje ga mijenja o prvim informacijama i razvoju situacije o udesu, vanrednom događaju, kada do istih dođe.
- (2) Proučava omot predmeta o udesu koji je poslat od komisije za osnovno ispitivanje udesa i, ukoliko je kategorija udesa A i B, priprema zajednički izvještaj sa prijedlogom mjera i šalje na odobrenje komandantu OK OS BiH ili licu koje ga mijenja.
- (3) Radi na publiciranju informacija o udesima i vanrednim događajima, te razvija mjere predostrožnosti da se udesi ili kritične situacije ne bi ponovile.
- (4) Sačinjava i objavljuje polugodišnje i godišnje izvještaje, te, na početku svake godine, iz ugla sigurnosti letenja, komandantu OK OS BiH predlaže jedinicu-organizacijsku cjelinu ili pojedince koji bi se trebali pohvaliti.
- (5) Sačinjava prijedloge za izmjenu Programa sigurnosti letenja i Uputstva za ispitivanje udesa i vanrednih događaja zrakoplova OS BiH, u skladu sa potrebnim promjenama zbog bilo kojeg faktora.
- (6) Uz dostavljanje izvještaja prema komandantu OK OS BiH odnosno načelniku Zajedničkog štaba OS BiH ostvaruje koordinacijsku saradnju sa drugim zemljama po pitanjima sigurnosti letenja i smanjenju rizika udesa i kritičnih situacija ukoliko se planiraju zajedničke operacije zrakoplova iz jedinica OS BiH u toj zemlji ili u zračnom prostoru te zemlje, ili ako će zrakoplovi dvije ili više zemalja u trećoj zemlji 8 (osam) dana i više izvršavati zračne operacije.
- (7) Razmjenjuje već poznate informacije o uzrocima i sprječavanju udesa i kritičnih situacija i razvija zajedničke sigurnosne procedure za zrakoplove OS BiH sa predstavnicima zemalja, kada zrakoplovi OS BiH učestvuju u savezničkim/zajedničkim ili drugim područjima operacija.

- (8) Za potrebe realizacije naučenih lekcija treba pokrenuti proceduru deklasifikacije dijela ili cjelokupnog završnog izvještaja o udesu/vanrednom događaju zrakoplova OS BiH, te razmjeni poruka o sigurnosti letenja.

Član 21.

(Prethodno ispitivanje)

Komandant letачke jedinice, čim sazna za udes/vanredni događaj/kritičnu situaciju, vrši prethodno ispitivanje, koje podrazumijeva prikupljanje osnovnih podataka u cilju određivanja kategorije događaja u smislu člana 4. ovog uputstva i izvještava komandanta br ZS i PZO.

Član 22.

(Sastav komisije br ZS i PZO za osnovno ispitivanje udesa i vanrednih događaja)

Komisija se imenuje posebno za istraživanje svakog udesa i svakog vanrednog događaja, a broj članova i sastav komisije zavise od težine, vrste i obima udesa ili vanrednog događaja zrakoplova. Komisiju imenuje komandant br ZS i PZO, na prijedlog Komande brigade ZS i PZO, dok je predsjednik komisije, od članova komisije, najstariji po činu.

- (2) Komisiju za osnovno ispitivanje udesa i vanrednih događaja br ZS i PZO, načelno, sačinjavaju sljedeći članovi:
- 1) Predsjednik (najstariji po činu od članova)
 - b) Član: Oficir za sigurnost letenja
 - c) Član: Predstavnik I stepena održavanja/Predstavnik II stepena održavanja
 - d) Instruktor za standardizaciju rangiranih članova posade/Pilot
 - e) Probni pilot na zrakoplovu koji je predmet ispitivanja
 - f) Letač tehničar (na predmetnom tipu dovoljan broj letača tehničara ili tehničkih inspektora koji su završili kurs održavanja)
 - g) Ljekar (zrakoplovni ljekar)
 - h) Drugi specijalisti u odnosu na vrstu udesa
 - (2) Kod izbora osoblja, u sastav komisija treba birati osoblje koje je završilo kurs oficira sigurnosti letenja i ispitivanje zrakoplovnih udesa.
 - (3) Predložena lista je načelna i komandant br ZS i PZO može da na listu uvrsti i lice čije formacijsko mjesto nije navedeno u prijedlogu iz stava 1. ovog člana.
 - (4) Predsjednik komisije odgovoran je za organizaciju i sprovođenje istraživanja udesa i vanrednih događaja zrakoplova i nadzor nad njima.
 - (5) U odabiru članova, radi objektivnosti cijelog slučaja, treba izbjegavati uvrštavanje članova komisije iz jedinice u kojoj se desio udes/vanredan događaj.

Član 23.

(Sastav komisije OK OS BiH za dopunsko ispitivanje udesa)

- (1) Udesi kod kojih nije poznat uzrok ili se procjenjuju da su sumnjivi, bit će istraživani od komisije za dopunsko ispitivanje udesa i vanrednih događaja, imenovane narednjem komandanta OK OS BiH, da bi se što stručnije proučili bitni uzroci i okolnosti udesa i preduzele šire i značajnije mjere za sprječavanje istih u budućnosti.
- (2) Komisija za dopunsko ispitivanje, koju upućuje OK OS BiH, može nezavisno od rada komisije za osnovno ispitivanje udesa početi sa radom ili poslije prijema komisijskog izvještaja o osnovnom ispitivanju udesa započeti svoj rad.
- (3) Dopunsko ispitivanje udesa, nakon završetka rada komisije za osnovno ispitivanje br ZS i PZO, mogu da naredi načelnik ZŠ OS BiH, komandant OK OS BiH ili lice po ovlaštenju navedenih titulara. Također, ukoliko ocijeni potrebnim, načelnik ZŠ OS BiH će u ovu komisiju odrediti

jedno ili više lica iz Oružanih snaga BiH koji će imati pravo glasa prilikom odlučivanja o udesu i vanrednom događaju. U posebnim situacijama, angažiranje lica iz ZŠ OS BiH za rad u komisiji za dopunsko ispitivanje se može realizirati i po zahtjevu komandanta OK OS BiH. Imenovanje ovakve komisije može narediti načelnik ZŠ OS BiH ili komandant OK OS BiH, ili odobriti komandant OK OS BiH na prijedlog br ZS i PZO. Komisija se formira vodeći računa o adekvatnoj stručnosti, strukturi činova, nacionalnoj strukturi i potrebi da komisija radi nezavisno i nepristrasno.

- (4) U slučaju zahtjeva/potrebe za učešćem u radu komisije osoblja van MO i OS BiH, te predstavnika stranih zemalja, potrebno je prethodno odobrenje ministra odbrane BiH.
- (5) Komanda br ZS i PZO dužna je da osigura liste lica potencijalnih članova komisije za osnovno ispitivanje udesa/vanrednog događaja.

Član 24.

(Dužnosti komisije OK OS BiH za dopunsko ispitivanje udesa)

- (1) Dodatno ispituje udes kod kojih nije poznat uzrok ili su sumnjive činjenice.
- (2) Proučava izvještaj i sve prateće dokumente koje je sačinila komisija za osnovno ispitivanje udesa i vanrednog događaja br ZS i PZO.
- (3) U slučaju potrebe, koristi se uslugama br ZS i PZO i dobija željene informacije od pripadnika iste.
- (4) Po okončanju istrage, sačinjava izvještaj Komandi OK OS BiH, nezavisno od izvještaja drugih komisija.
- (5) Izvještaj iz tačke 4. sačiniti po sljedećim tačkama:
 - a) Predmet
 - b) Istraživanje
 - c) Ocjena
 - d) Zaključak
 - e) Prijedlozi

Član 25.

(Rad organa komisije za dopunsko ispitivanje udesa kada se angažiraju stručnjaci odgovarajućeg nivoa ZTOd ili naučne institucije)

- (1) Dopunsko ispitivanje udesa može se vršiti za udes nastale zbog kvara materijala i one koji su prouzrokovani neposrednim održavanjem ili upotrebom u letu. Tehnički propisi zabranjuju rasklapanje pojedinih agregata, jer za takve radove u jedinicama nema mogućnosti. Na osnovu isprobavanja zrakoplovnog materijala, proizvođači su dužni da raspolažu stručnim analizama i garantnim normama za pojedine kvarove, na osnovu kojih su izdata uputstva za održavanje i korištenje zrakoplovnog materijala. Svi ovi razlozi zahtijevaju da se naknadnom ispitivanju podvrgnu uzroci materijala, dijelovi opreme, cijeli agregati ili zrakoplov koji je pretrpio udes.
- (2) Kada se na licu mjesta ne utvrdi uzrok koji je nastao kao posljedica otkaza materijala, jedinica predaje zrakoplovno tehničkom organu dijelove ili sklopove, odnosno zmaj aviona ili motora na kome je nastao kvar.
- (3) Primljeni materijal, nadležni zrakoplovno-tehnički organi odmah, a najkasnije u roku od 3 dana, upućuju na dopunsko ispitivanje nadležnom subjektu odgovarajućeg nivoa zrakoplovno-tehničkog održavanja. Na dopunsko ispitivanje zrakoplovni materijal se upućuje brzo vozom, kamionom, poštom ili avionom (helikopterom), o čemu odlučuje nadležni organ, vodeći računa o roku upućivanja. Po prijemu materijala, nadležni subjekat odgovarajućeg nivoa zrakoplovno-tehničkog održavanja pristupa ispitivanju i u roku od 10 dana dostavlja izvještaj, odnosno svoj zaključak o uzroku otkaza zrakoplovnog materijala, dajući mjere koje treba preduzeti.

- (4) Organi koji mogu da vrše ovu vrstu ispitivanja su:
- a) nadležni subjekat odgovarajućeg nivoa zrakoplovno-tehničkog održavanja i naučne ustanove (zavodi i preduzeća za izradu i opravku zrakoplova, motora, naoružanja i opreme, tehnološke laboratorije, ustanove pri visokim školama, institutima, akademijama nauka itd.),
 - b) radionice, laboratorije u sastavu br ZS i PZO, i
 - c) zrakoplovne jedinice za provjeru izvjesnih elemenata u letu (potrošnje goriva, tehnike izvođenja pojedinih elemenata leta, itd.).

Član 26.

(Dužnosti Komande br ZS i PZO)

- (1) Organizira, priprema i koordinira osnovno ispitivanje udesa iz svoje nadležnosti, radi čega upućuje svoje stručne organe na mjesto udesa i koordinira druge potrebne radnje u vezi sa ispitivanjem udesa.
- (2) Pruža stručnu i drugu pomoć komisiji oko realizacije osnovnog ispitivanja udesa.
- (3) Osigurava transport komisije za osnovno i dopunsko ispitivanje udesa OK OS BiH vojnim zrakoplovom i, ako je potrebno, tužioca, predstavnika BHDCA i drugih pripadnika policijskih agencija u BiH, koji mogu biti uključeni u istragu, na mjesto udesa što je prije moguće, koordinirajući aktivnost transporta.
- (4) Za potrebe ispitivanja udesa koordinira sve aktivnosti, sredstva i kapacitete u jedinicama br ZS i PZO koji se koriste za detaljne istrage koje će uticati na krajnji rezultat udesa u zemlji, te, ukoliko se predstavnik brigade imenuje kao predstavnik OS BiH za učešće u drugoj zemlji gdje je zrakoplov OS BiH učestvovao u udesu, vrši koordinaciju sa istim.
- (5) U koordinaciji sa komisijom za osnovno ispitivanje udesa uspostavlja i održava kontakt sa drugom vojnom jedinicom ili drugim pravnim licem ili sa stranim zemljama dok traje ispitivanje udesa, po odobrenju MO BiH.
- (6) Kada postoje osnovi sumnje da je počinjeno krivično djelo određeno krivičnim zakonima u BiH, a naročito kada je u udesu nastupila smrt posade ili drugih lica, došlo do težih povreda koje su opasne po život ili veće materijalne štete, autoritet koji određuje komisiju za osnovno ispitivanje udesa, hitno, u saradnji sa ovlaštenim službenim licima vojne policije OS BiH, obavještava Tužilaštvo BiH i postupa po nalogima i naredbama Tužilaštva odnosno nadležnog suda.

Član 27.

(Oficir za sigurnost letenja)

Oficiri za sigurnost letenja su postavljeni u Komandi i jedinicama br ZS i PZO. Ako u letačkim jedinicama, četa/bataljon, nije postavljen oficir za sigurnost letenja, jednom pilotu iz te jedinice, pored svoje dužnosti, dodijeliti dužnost oficira za sigurnost letenja.

- (1) Dužnosti oficira za sigurnost letenja na nivou br ZS i PZO:
 - a) Stalni je član komisije za ispitivanje udesa;
 - b) Priprema izvještaje o udesu ili vanrednom događaju i, u skladu sa Uputstvom, iste šalje OK OS BiH;
 - c) Početni izvještaj o udesu ili vanrednom događaju (Prilog-B) treba poslati u roku od 8 (osam) sati. Ako ima određenih promjena u odnosu na početni izvještaj, pretpostavljenoj komandi slati dopunske izvještaje (Prilog-C).
 - d) Koordinira aktivnosti tokom istraga, vodi i čuva omot predmeta, vodi statističke analize.
 - e) Vrší obradu zrakoplovnog udesa, organizira rad na obradi predmeta o udesu, daje prijedlog za odluku

komandanta br. ZS i PZO i stara se o njenoj realizaciji, vodi cjelokupnu dokumentaciju, evidenciju i statistiku o udesima.

- f) Oficir za sigurnost letenja u br ZS i PZO sarađuje sa organima br ZS i PZO koji su odgovorni za razmatranje propusta zbog kojih se udes dogodio i koji mogu da pruže pomoć u ispitivanju i sprječavanju udesa.
- g) Oficiri za sigurnost letenja potčinjenih jedinica pomažu u radu oficiru za sigurnost letenja br ZS i PZO.

Član 28.

(BLP br ZS i PZO)

- (1) Komisijama za ispitivanje udesa osigurava potrebno tehničko osoblje radi tehničkog ispitivanja udesa.
- (2) Vrší detaljno ispitivanje dijelova, materijala/sklopova po nalogu komisija za ispitivanje udesa.
- (3) Vrší tehničku podršku i koordinaciju radi detaljnije istrage i utvrđivanja uzroka udesa, koristeći kapacitete u i van OS BiH, u zemlji i inozemstvu, u različitim laboratorijama, putem lanca komandovanja.

Član 29.

(Zrakoplovna jedinica OS BiH koja je teritorijalno najbliža zoni gdje je došlo do udesa)

- (1) Komisiji za osnovno ispitivanje udesa osigurava potrebne informacije, dokumente, obrasce, ljudstvo i druga potrebna sredstva.
- (2) Tokom ispitivanja udesa zrakoplovna jedinica je odgovorna da osigura transportna sredstva, mjesta za odmor, zdravstvene usluge, i druge sadržaje za potrebe komisije.
- (3) Izvršava i druge zadatke određene ovim uputstvom.

Član 30.

(Komanda jedinice OS BiH u čijoj blizini je došlo do udesa)

Komanda vojne jedinice u čijoj je blizini došlo do zrakoplovnog udesa dužna je da zrakoplovnim komandama na licu mjesta pomogne u zbrinjavanju povrijeđenih i poginulih, kao i pomoć u osiguranju mjesta udesa. Ako u blizini nema vojne jedinice, za pomoć se treba obratiti organima vlasti i unutrašnjih poslova, do dolaska pripadnika vojne policije koji će se uključiti u osiguravanje mjesta udesa.

Član 31.

(Dužnosti Komisije za osnovno ispitivanje udesa ili vanrednih događaja br ZS i PZO)

- (1) Ostvaruje slobodan pristup mjestu udesa ili vanrednog događaja u zrakoplovu, njegovim dijelovima ili olupini.
- (2) Ostvaruje saradnju sa drugim jedinicama i odsjecima tokom svog rada.
- (3) Primjenjuje Uputstvo za ispitivanje udesa i vanrednih događaja zrakoplova OS BiH i, po potrebi, predlaže izmjene istog.
- (4) Vrší ispitivanje zrakoplovnih udesa u br ZS i PZO kroz sakupljanje svih informacija i dokaza, kontrolirano uklanjanje ostatke ili dijelove zrakoplova, ispravno i bez pristrasnosti obavlja potrebna ispitivanja i analize.
- (5) Neposredno ima pristup i koristi sadržaj uređaja za snimanje leta zrakoplova, kao i sadržinu drugih snimljenih materijala.
- (6) Obavlja neposredan uvid u rezultate svih vještačenja i izvještaja sa uviđaja.
- (7) Uzima izjave od očevidaca udesa ili vanrednog događaja. Od lica koja nisu pripadnici OS BiH izjave uzima uz saglasnost i prisustvo istražnih organa.
- (8) Slobodno pristupa relevantnim dokumentima i informacijama kojima raspolažu vlasnik zrakoplova, korisnik zrakoplova, proizvođač, organizacije koje su

- učestvovala u održavanju zrakoplova, jedinice i komande OS BiH koje su imale uticaj na letačke operacije zrakoplova.
- (9) Ukoliko ranije imenovani a tokom pisanja izvještaja, zbog određenog razloga, odsutni član Komisije želi izraziti svoj stav, to može učiniti samo pismenim izvještajem.
 - (10) Kada dođe do udesa, radi potrebno ispitivanje i izvještaj o udesu priprema i dostavlja naznačenim komandama, u skladu sa prilogom A ovog uputstva.
 - (11) Ako nakon početka ispitivanja udesa postoji ukazana potreba za angažiranjem tehničkih inspektora ili drugog tehničkog osoblja, predsjednik komisije će tražiti od komandanata j-ca br ZS i PZO da hitno dodijele navedeno osoblje komisiji.
 - (12) Kada se vrši prevoz komisije u obzir se uzimaju ispravni tipovi zrakoplova koji su na stanju u br ZS i PZO.
 - (13) U zavisnosti od samog udesa, komisija može, radi ispitivanja, zahtijevati angažman i drugih potrebnih resursa OS BiH ili civilnih institucija.
 - (14) Ukoliko je moguće, do kraja istrage, zrakoplov-predmet istrage bi trebao ostati na mjestu udesa, a ako nije moguće, onda isti transportirati u zrakoplovnu jedinicu i čuvati na odgovarajućem mjestu.

Član 32.

(Mješovita civilno-vojna komisija)

- (1) Ako su u udesu ili vanrednom događaju učestvovali civilni i domaći ili strani vojni zrakoplov, udes ili vanredni događaj istražuje mješovita civilno-vojna komisija. Polovinu članova u mješovitu civilno-vojnu komisiju imenuje ministar nadležnog Ministarstva saobraćaja i komunikacija BiH, odnosno BHDCA, a drugu polovinu članova imenuje ministar odbrane BiH. Mješovitoj civilno-vojnoj komisiji predsjedava predsjednik koga sporazumno imenuju oba ministra.
- (2) Kada dođe do udesa vojnog zrakoplova NATO zemlje u zračnom prostoru BiH, slijede se principi iz STANAG 3531 ed.7 (2007) – Safety Investigation and Reporting of Accidents-Incidents Involving Military Aircraft, Missiles and-or UAVs, a ispitivanje i istraga odvija se u skladu sa sporazumom između BiH i zemlje koja je umiješana u udes.
- (3) Kada dođe do udesa ili vanrednog događaja civilnih zrakoplova zemalja članica NATO-a sa civilnim ili vojnim zrakoplovima zemlje koja nije član NATO-a, u zračnom prostoru BiH ili van istog, istrage će se vršiti u skladu sa postojećim sporazumom između zemalja i poštujući ICAO/JAR regulative.
- (4) Zemlja događaja je odgovorna za istragu udesa/vanrednog događaja zrakoplova i/ili raketa koji se jave u toj zemlji ili na njoj teritoriji, uključujući teritorijalne vode ili na njenim brodovima. Kada zemlja korisnik ne može izvršiti istragu ili se odluči da neće vršiti istragu, odgovornost treba dodijeliti zemlji događaja. S obzirom da BiH nije član NATO-a, po ovom stavu, u slučaju ovakvog udesa, odluku će donijeti MO BiH i BHDCA. Ukoliko se donese odluka da se nadležnost istrage preda zemlji korisnika preko najbližeg predstavnika zemlje/zemalja korisnika (vojnog atašea, vojne baze, itd.) isti će biti upoznati. Obavještenje o udesu treba realizirati u skladu sa lokalnim procedurama nadležne BHDCA koje su nabrojane u STANAG 3101. Izvještaj zemlji korisnika treba sadržavati imena (ako su poznata) i lokaciju personala, te stepen povreda. Zemlja korisnika treba biti pozvana da pošalje grupu za istragu koja će biti nukleus mješovite civilno-vojne komisije za ispitivanje udesa.
- (5) Komisija u koordinaciji i dogovoru sa Direkcijom za civilno zrakoplovstvo BiH istražuje udes i vanredni događaj, u kojima su na teritoriji strane države učestvovali vojni zrakoplovi OS BiH, a strana država nije sprovedla istraživanje

- ili je Bosni i Hercegovini prenijela istraživanje, kao i istraživanje udesa u saradnji sa BHDCA, u kojima su učestvovali zrakoplovi OS BiH, a teritorija na kojoj se dogodio udes ili vanredni događaj ne pripada nijednoj državi. Tehničku podršku komisiji pruža OK OS BiH, a ukoliko ne mogu zadovoljiti potrebe ili prevazilazi nadležnosti OK OS BiH, ista će putem lanca komandovanja zahtijevati pomoć.
- (6) Na mjestu udesa ili vanrednog događaja, mješovita civilno-vojna komisija za istraživanje udesa mora sarađivati sa ostalim organima, posebno sa tužilaštvima, službom traženja i spašavanja, policijom, uredom patologa, medicinskim osobljem, aerodromskim vlastima, vatrogasnom službom i ostalim vojnim i civilnim organizacijama.
 - (7) U cilju stvaranja adekvatnih uvjeta i postizanju dobre saradnje sa ostalim državnim organima, Ministarstvo odbrane BiH je obavezno da stvori neophodne uvjete za rad predsjednika i članova komisije za istraživanje udesa ili vanrednog događaja.

Član 33.

(Učešće ovlaštenih predstavnika organa stranih država u radu mješovite civilno vojne komisije i njihova prava)

- (1) Ako je strani zrakoplov učestvovao u udesu ili vanrednom događaju na teritoriji BiH, sa vojnim zrakoplovom, Sektor za politiku i planove MO BiH će u saradnji sa BHDCA pozvati nadležni organ države gdje je zrakoplov registriran, države korisnika i drugo svo potrebno osoblje u skladu sa Pravilnikom BHDCA o istraživanju zrakoplovnih udesa i vanrednih događaja ("Službeni glasnik BiH", broj 44/04), da bi odredili svog ovlaštenoga predstavnika i savjetnike radi učestvovanja u istraživanju koje provodi mješovita civilno vojna komisija.
- (2) Ako ni nadležni organ države registracije zrakoplova, ni nadležni organ države korisnika zrakoplova ne imenuju ovlaštene predstavnike, Sektor za politiku i planove MO BiH će preko nadležne službe BHDCA pozvati korisnika zrakoplova da odredi ovlaštenoga predstavnika da učestvuje u istraživanju.
- (3) Prava ovlaštenih predstavnika, kao i stručnjaka koje su imenovala države čiji su građani izgubili život ili su povrijeđeni tokom udesa, definirani su u Pravilniku BHDCA o istraživanju zrakoplovnih udesa i vanrednih događaja ("Službeni glasnik BiH", broj 44/04).

Član 34.

(Učešće predstavnika MO i OS BiH u ispitivanju udesa na teritoriji strane države)

- (1) Ako je došlo do udesa ili vanrednog događaja zrakoplova OS BiH na teritoriji strane države, u ispitivanju udesa ili vanrednog događaja mogu da učestvuju predstavnici MO i OS BiH.
- (2) Kad primi obavještenje o udesu ili vanrednom događaju i na poziv organa strane države direktno ili putem BHDCA ili drugog organa državne uprave da se na teritoriji strane države desio udes ili kritična situacija zrakoplova OS BiH, Sektor za politiku i planove MO BiH preko BHDCA stupa u kontakt i obavještava nadležni organ strane države koji istražuje udes ili vanredni događaj o tome da li će Bosna i Hercegovina imenovati ovlaštenoga predstavnika i, ako ga imenuje, dostavlja njegovo ime i prezime, imena njegovih savjetnika i očekivani datum njihovog dolaska. Predstavnik MO i OS BiH imenuje ministar odbrane BiH, na prijedlog načelnika Zajedničkog štaba OS BiH.

Član 35.

(Odlučivanje komisije)

Komisije odluke donose na sjednici, većinom glasova svih članova komisije. Ako komisija ima paran broj članova, odluka komisije je donesena ako i za nju glasa najmanje polovina članova komisije, pod uvjetom da je za odluku glasao predsjednik komisije.

Član 36.

(Davanje informacija)

Posredstvom BHDCA, MO BiH je dužno da, na zahtjev predsjednika komisije, nadležnom organu države koji istražuje udes ili vanredni događaj zrakoplova, na njegov zahtjev, dostavi sve relevantne informacije kojima raspolaže, a koje su vezane za istraživanje udesa ili vanrednih događaja.

Kada su Oružane snage BiH/MO BiH korisnici zrakoplova, a zrakoplov upisan u registar vojnih zrakoplova BiH, MO BiH je dužno preko BHDCA da, na zahtjev predsjednika komisije ili glavnog istražitelja, dostavi nadležnom organu države koji istražuje udes ili vanredni događaj sve relevantne informacije koje se odnose na organizacije čije su aktivnosti imale ili su mogle da imaju uticaj na operacije zrakoplova.

POGLAVLJE V. OBAVJEŠTAVANJE O UDESU I VANREDNOM DOGAĐAJU ZRAKOPLOVA I RAZMJENA SIGURNOSNIH INFORMACIJA

Član 37.

(Izvjешtavanje komandi i jedinica OS BiH o udesu ili vanrednom događaju zrakoplova)

- (1) Izvjешtavanje o vanrednom događaju vrši se lancem komandovanja, u skladu sa propisima koji uređuju ovu oblast.
- (2) Početno obavještenje o udesu ili vanrednom događaju se vrši kroz najbližu jedinicu vojne (civilne) kontrole letenja i/ili Spasilačko koordinacijski centar BiH (RCC BiH) i/ili odmah - direktno kroz lanac komandovanja u OS BiH. Također, obavještanje može biti od lica koje je saznalo za udes i obavijestilo najbližu organizacijsku jedinicu ministarstva unutrašnjih poslova/Centra javne sigurnosti ili vojnog lica.

Ako raspolažu informacijom da je došlo do udesa zrakoplova OS BiH, organizacijske jedinice OS BiH dužne su odmah obavijestiti komandu br ZS i PZO i OK OS BiH.

Član 38.

(Obavještanje nadležnih organa stranih država o udesu ili vanrednom događaju zrakoplova, kao i prijem istih od drugih država)

Sektor za politiku i planove MO BiH će, u saradnji sa BHDCA kao ovlaštenim predstavnikom države u kojoj se desio udes zrakoplova ili vanredni događaj, sa minimalnim zakašnjenjem, sa najbržim i odgovarajućim sredstvima veze izvršiti obavještanje države registra zrakoplova, države operatora, države dizajna, države proizvođača i međunarodnoj organizaciji za civilno zrakoplovstvo, ukoliko je maksimalna težina predmetnog zrakoplova koji je pretrpio udes iznad 2250 kg. Isto tijelo je obavezno izvršiti prijem obavještenja drugih država, u skladu sa propisanim Pravilnikom o istraživanju zrakoplovnih udesa i vanrednih događaja ("Službeni glasnik BiH", broj 44/04).

Član 39.

(Podaci o opasnim materijama u zrakoplovu)

- (1) Ako je zrakoplov nosio municiju, bombe, eksploziv, hemijske, radiološke i specijalne materije, voda posade i ostali članovi koji nisu zadobili teže tjelesne povrede dužni su da preduzmu mjere za izvlačenje posade i putnika iz opasne zone eksplozije, odnosno kontaminacije, i da upozore sva lica koja pokušaju da uđu u opasnu zonu do preduzimanja mjera od komandi i jedinica.

- (2) Ako su OS BiH korisnik zrakoplova koji je na teritoriji druge strane države učestvovao u udesu ili vanrednom događaju, MO BiH preko BHDCA, u najkraćem roku, dostavlja državi na čijoj se teritoriji dogodio udes podatke o opasnim materijama koje su se nalazile u zrakoplovu koji je učestvovao u udesu.

POGLAVLJE VI. PLAN REAGIRANJA U SLUČAJU UDESA

Član 40.

(Plan u slučaju udesa)

Svaka letaćka jedinica ranga skvadrona/bataljona/samostalne čete dužna je pripremiti plan reagiranja u cilju adekvatnog i efikasnog reagiranja u slučaju udesa/vanrednih događaja. (Prilog - D). Načela planiranja su:

- (1) **Sistem uzbunjivanja u slučaju udesa zrakoplova:** Za dobar plan reagiranja postojanje sistema uzbunjivanja je od suštinske važnosti.
- (2) **Prva pomoć i aktivnosti spašavanja:** Da bi se aktivnosti spašavanja i pružanja prve pomoći realizirale efikasno i efektivno, moraju se uzeti u obzir sljedeći principi:
 - a) Radnje i postupci posade/osoblja na mjestu udesa/vanrednog događaja.
 - b) Radnje i postupci ostalog osoblja (putnika) koje se nađe na licu mjesta udesa.
 - c) Radnje i postupci aerodromske kontrole letenja OS BiH.
 - d) Radnje i postupci sanitetskih organa i ekipa prve pomoći.
 - e) Ekipa za spašavanje: Osoblje, sredstva i oprema spremni za reagiranje.
 - f) Ekipa za gašenje požara: Osoblje, vozilo, oprema i sredstva spremni za reagiranje.
 - g) Ekipa za osiguranje: Ekipa koja osigurava mjesto udesa sa osobljem, opremom i sredstvima, samo osobama ovlaštenim za sprovođenje istrage omogućava ulaz i izlaz sa mjesta udesa.
 - h) Ekipa za izvlačenje: Ekipu sa osobljem, sredstvima i opremom za izvlačenje zrakoplova koji je pretrpio udes držati spremnom za reagiranje.
 - i) Karte zone gdje se desio udes: Podijeliti zonu letjelišta ili zone gdje se često izvršavaju operacije u kvadratu na karti razmjera 1:25 000, sa odlaznim kursovima do navedenih zona. Navedene kvadrate označiti tako što će svaki kvadrat imati horizontalnu brojevanu i vertikalnu slovnu oznaku.
 - j) Radnje koje se preduzimaju po prijemu vijesti o udesu: Po dobijanju vijesti o udesu zrakoplova iz bilo kojeg izvora:
 - 1) Uraditi poseban plan o načinu reagiranja i djelovanju ekipa prve pomoći, spašavanja, gašenja požara i osiguranja mjesta udesa.
 - 2) Utvrditi gdje će se sakupiti komisija za ispitivanje udesa i način njenog transporta.

Plan će izraditi potčinjene jedinice br ZS i PZO, a isti će objediniti i odobriti Komanda brigade ZS i PZO. Plan reagiranja nakon izrade br ZS i PZO će dostaviti pretpostavljenoj komandi na znanje.

Član 41.

(Obaveze jedinice OS BiH koja je najbliža mjestu udesa zrakoplova)

- (1) Spašavanje, prva pomoć, medicinska njega, sigurnost i pomoć u svim drugim neophodnim segmentima.
- (2) Ukoliko se u blizini nalazi druga vojna jedinica ili organizacija, koristiti se spasilackim i drugim sredstvima navedenih jedinica, kako bi se efikasnije pružila podrška

unesrećenom zrakoplovu odnosno osoblju iz istog, te najbržim putem vršiti transport povrijeđenih do medicinskih institucija.

- (3) Usmjeriti drugu jedinicu, civilnu policiju, vatrogasce, organizaciju i timove oko spasilačkih preduzetih mjera.
- (4) Vijest o udesu najbržim načinom dostaviti pretpostavljenoj komandi.
- (5) Sprovoditi i preduzimati sve mjere sigurnosti oko mjesta udesa.
- (6) Obavijestiti pretpostavljene o broju ranjenih i poginulih.
- (7) Ukoliko je prilikom udesa, osim štete na zrakoplovu OS BiH, došlo do štete na sredstvima, imovini drugih lica, obavijestiti policiju i u što kraćem roku dostaviti izvještaj pretpostavljenoj komandi.
- (8) Kada se dobije vijest o udesu zrakoplova, ako je potrebno, osim resursa OS BiH, za aktivnosti potrage traganja i spašavanja uključiti civilne spasilačke timove.
- (9) Po dolasku neke od ranije spomenutih komisija na mjesto udesa, istima pružiti svaku potrebnu pomoć, pomoć u rješavanju njihovih zahtjeva, u skladu sa svojim mogućnostima.
- (10) Preduzeti druge mjere određene propisima koji reguliraju materiju vanrednog događaja.

POGLAVLJE VII. IZVJEŠTAVANJE

Član 42.

(Slanje izvještaja o vanrednom događaju u OS BiH)

U skladu sa propisima koji uređuju materiju vanrednog događaja, svaka vojna jedinica ili PVL će, odmah, po saznanju, najbržim sredstvom veze, izvijestiti pretpostavljenu komandu o vanrednom događaju – udesu zrakoplova OS BiH, a jedinica će, najkasnije, u vremenu od 2 sata, kroz pismeni izvještaj o vanrednom događaju u OS BiH, dostaviti činjenice koje budu dostupne.

Član 43.

(Slanje početnog izvještaja o udesu/vanrednom događaju)

- (1) Zrakoplovna jedinica OS BiH po okončanju prethodnog ispitivanja iz člana 21. dostavlja početni izvještaj, načelno, u roku od 8 sati, shodno Prilogu-B ovog uputstva putem lanca komandovanja.
- (2) Dopunjeni početni izvještaj o udesu/vanrednom događaju: Ako je prilikom slanja početnog izvještaja jedna od informacija izostavljena ili na istu odgovor nije bio dostupan prilikom slanja početnog izvještaja, ili ukoliko je potrebno izmijeniti neku od poslatih informacija, dopunjene podatke u odnosu na početni izvještaj dostaviti najbržim sredstvom veze u formi dopunjenog početnog izvještaja pretpostavljenim komandama kojima je poslat i početni izvještaj o udesu/vanrednom događaju.

Član 44.

(Završni izvještaj o istraživanju udesa ili vanrednog događaja zrakoplova)

Komisija za ispitivanje udesa je dužna od početka svog rada, najkasnije u narednih 60 dana, završiti izvještaj o udesu. Ako završni izvještaj ne može da bude publiciran do isteka 60 dana, na zahtjev predsjednika komisije, uz adekvatno obrazloženje, komandant OK OS BiH ili načelnik ZŠ OS BiH mogu odobriti probijanje roka od 60 dana za ispitivanje udesa do 12 mjeseci od dana udesa ili vanrednog događaja, uz obavezno upoznavanje ZŠ OS BiH i MO BiH.

POGLAVLJE VIII. SREDSTVA I OPREMA KOMISIJA ZA ISPITIVANJE UDESA

Član 45.

(Potrebna oprema i sredstva za rad komisija za ispitivanje udesa)

Zrakoplovni udesi se često javljaju u lošim meteorološkim uvjetima, i nepristupačnim terenima. U cilju pravovremene i efikasne reakcije i olakšavanja rada komisiji za ispitivanje udesa, potrebno je odrediti sredstva i opremu koju će koristiti komisije tokom ispitivanja udesa zrakoplova. Kada dođe do zrakoplovnog udesa, predsjednik komisije za osnovno ispitivanje udesa proširuje listu, u odnosu na mjesto udesa, udaljenost, meteorološke uvjete, specifičnosti udesa i drugih potreba koje su date ispod:

- (1) Odgovarajući zrakoplov u uvjetima kada to situacija zahtijeva.
- (2) Potreba za motornim vozilima
 - a) Teretno vozilo sa vučom 4x4 (po zahtjevu), potreban broj vozila
 - b) Terensko vozilo (po zahtjevu), potreban broj vozila
- (3) Sredstva veze
 - a) Mobilni telefonski aparat, 2 kom.
 - b) Radio uređaj VHF/UHF (ručni), 5 kom.
 - 1) Registrator za udes
 - (a) Regulative koje uređuju letenje i zrakoplovno-tehničku službu u OS BiH
 - (b) Plan u slučaju udesa
 - (c) Upute o izradi dokumenata tokom istrage i obrasci
 - (d) Način izvještavanja o udesu ili vanrednom događaju (forme izvještaja)
 - 2) Pravilnici i uputstva
 - (a) Uputstvo za ispitivanje udesa ili vanrednih događaja zrakoplova OS BiH
 - (b) Sva druga potrebna uputstva i pravilnici
 - 3) Uput za tip helikoptera i knjižice osnovnog održavanja
 - 4) Drugi potrebni dokumenti
 - 5) Potrebne karte
 - c) Elektronička oprema
 - 1) Agregat za napajanje strujom
 - 2) Kabl napojni 220 V različitih dužina 200 m, 150 m, 50 m
 - 3) Reflektori sa kablom za napajanje dužine 200 m, 150 m, 50 m
 - 4) Laptop
 - 5) Prenosni radio uređaj za mogućnost komunikacije na duge udaljenosti (ostvarivanje veze sa komandom jedinice ili OC)
 - 6) GPS, 1 kom.
 - 7) Digitalni foto aparat sa potrebnim USB kablom
 - 8) Digitalna kamera sa potrebnim USB kablom
 - 9) Diktafon
 - 10) Mikrofon i slušalice
 - 11) Digitron
 - d) Oprema za ispitivanje
 - 1) Identifikacijski papiri/oznake članova komisije (poželjno osiguravanje crvenih fluorescentnih prsluka za članove komisije)
 - 2) Karton za obilježavanje
 - 3) Karton za obilježavanje sa brojevima
 - 4) Kancelarijski pribor, masne bojice, permanentni markeri
 - 5) Karte većih razmjera koje uključuju mjesto udesa
 - 6) Busola
 - 7) Povećalo-Lupa
 - 8) Ogledalo
 - 9) Linijar metalni

- 10) Magnet sa podesivom ručkom
- 11) Čelični metar
- 12) Pištaljka
- 13) Ručna baterija, odgovarajućeg kvaliteta, u dovoljnom broju
- 14) Rukavice, odgovarajućeg kvaliteta, u dovoljnom broju
- 15) PVC boce, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzoraka)
- 16) Uređaj za mjerenje uglova i za mjerenje nagiba
- 17) Crijevo, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzoraka)
- 18) Brizgalica, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzoraka)
- 19) Torba, različitih veličina, u dovoljnoj količini (za uzimanje uzorka)
- 20) Samoljepljive etikete, različitih veličina, u dovoljnoj količini
- 21) Konopac debeli i tanki, dovoljne dužine
- 22) Štap za označavanje 35 cm, u dovoljnom broju
- 23) Trake za označavanje, dovoljne dužine
- 24) Sredstva za prvu pomoć (za osoblje koje radi istragu)
- 25) Sredstva za čišćenje ruku i tijela (za osoblje koje radi istragu)
- 26) Šarafciger ravni i krstasti
- 27) Klješta
- 28) Klješta sječice
- 29) Dvogled
- 30) Ključ podesivi 200 mm drop forged
- 31) Plastične kesice i plastične folije
- 32) Ljepljiva traka
- 33) Alkotestovi
- 34) Šator za boravak komisije za osnovno/dopunsko ispitivanje na terenu
- e) Poželjna sredstva u slučaju potrebe
 - 1) Oprema za preživljavanje, u skladu sa zadatkom i uvjetima, u dovoljnom broju
 - 2) Odjeća u skladu sa godišnjim dobima, u dovoljnoj količini (kačket, kapa, jakne, i dr.)
 - 3) Pitka voda, maketa zrakoplova koji je pretrpio udes
 - 4) GPS, 1 kom.
 - 5) Traka papirna, maske za lice
 - 6) Kabanice, odgovarajućeg kvaliteta, u dovoljnoj količini
 - 7) Gumene čizme, odgovarajućeg kvaliteta, u dovoljnoj količini
 - 8) Dovoljna količina goriva, za agregat, te suhu hranu za komisiju na terenu
 - 9) Druga posebna potrebna oprema za komisiju

Oprema za ispitivanje udesa će se nalaziti na čuvanju i održavanju u letaćkim jedinicama br ZS i PZO. Kada dođe do udesa, po zahtjevu predsjednika komisije, komandanti letaćkih jedinica su dužni odmah ustupiti navedena sredstva na upotrebu komisiji.

POGLAVLJE IX. ISPITIVANJE UDESA ZRAKOPLOVA, UZIMANJE INFORMACIJA OD OSOBLJA I OČEVIDACA

Član 46.

(Zrakoplovna znanja i iskustvo)

Za zadatke ispitivanja udesa ili vanrednih događaja treba određivati osobe koje imaju zrakoplovna znanja i iskustva. Da bi se postigao ovaj cilj, članove komisije za ispitivanje i oficire za sigurnost letenja, bez prijke potrebe, ne treba mijenjati. Na ovaj

način će ekipe koje se, u skladu sa znanjem i iskustvom, angažirati na ispitivanju udesa ispunjavati željene standarde.

Član 47.

(Cilj istraživanja komisija za ispitivanje udesa i vanrednih događaja)

- (1) Komisije su dužne da svaki udes ili vanredni događaj potpuno istraže i analiziraju, radi utvrđivanja činjenica i okolnosti pod kojima je došlo do udesa ili vanrednog događaja, a sa ciljem preduzimanja mjera kojima se sprječavaju novi udesi ili vanredni događaji. Istraživanje i analiza uzroka udesa ili vanrednog događaja nema za cilj utvrđivanje krivične, prestupne, prekršajne, disciplinske, građanskopravne ili neke druge pravne odgovornosti za udes ili vanredni događaj.
- (2) Komisija koja vrši ispitivanje udesa ili oficir za sigurnost letenja, uvijek će kod sebe imati dostupne sljedeće:
 - a) Publicirane pravilnike i druge dokumente koji se odnose na ispitivanje zrakoplovnih udesa.
 - b) Vladati svim koracima i obavezama koje treba preduzeti tokom istrage i što je moguće prije stići na mjesto udesa.
 - c) Poznavati način ispravnoga popunjavanja izvještaja vezanih za udes ili vanredni događaj.
 - d) Biti upoznat sa ciljem ispitivanja, svojoj ulozi u sačinjavanju izvještaja.
 - e) Ne smije biti ni pod kakvim uticajem.
 - f) Tokom ispitivanja udesa, na licu mjesta udesa, vrednovati samo nađeno činjenično stanje i stanje koje se zatekne u tehničkoj dokumentaciji na dan udesa, i nikada se ne rukovoditi uzrocima ranijeg udesa i, u tom cilju, ne pasti u zamku prikupljanja dokaza u odnosu na raniji sličan udes.
 - g) Kada se utvrde uzroci udesa, u izvještaju napisati prijedlog mjera kako bi se ovakvi udesi spriječili u budućnosti. Detaljno definirati koja komanda će izvršiti implementaciju predloženih mjera.

Član 48.

(Samostalnost i nezavisnost komisije)

Komisije moraju biti samostalne u radu i nezavisno funkcionirati, bez obzira čiji interesi mogu biti suprotni zadacima i ovlaštenjima komisije. Niko ne smije da ograničava sadržaj i obim istraživanja, da utiče na sadržaj ili obim početnog ili završnog izvještaja o istraživanju udesa ili vanrednog događaja zrakoplova ili na sadržinu i obim sigurnosnih preporuka komisije.

Član 49.

(Organizacija i preliminarna istraga)

- (1) Organizacija i preliminarno ispitivanje se smatra prvom fazom ispitivanja. Tokom ove faze, predsjednik komisije okuplja komisiju i održava sastanak prije odlaska na mjesto udesa. Sastanak treba da rezultira stanjem da je svaki član upoznat sa područjem ispitivanja za što je on/ona odgovorna, saopćeni početni zadaci koji moraju biti izvršeni, i na koje podatke članovi komisije posebno moraju obratiti pažnju da bi izvještaj o udesu bio potpun. Također, komisija mora biti upoznata šta je jedinica kojoj pripada sredstvo ili druga jedinica OS BiH preduzela po pitanju udesa. Po dolasku na mjesto udesa stvara se "mentalna slika" fizičkog stanja, kao početni korak u njihovim individualnim zadacima. Međutim, pažnja mora biti usmjerena osiguravanju mjesto, što uključuje markere da se ne prilazi mjestu udesa.
- (2) Ako komisija nije stigla na mjesto udesa za vrijeme dnevne vidljivosti, preliminarno ispitivanje će biti odgođeno do ujutro, kada isto treba otpočeti.

Član 50.

(Principi ispitivanja udesa ili vanrednog događaja zrakoplova)

- (1) Na osnovu obavještenja o udesu ili vanrednom događaju Komanda brigade ZS i PZO je nadležna za organizaciju osnovnog ispitivanja istrage o udesima kategorija A, B, C i D ili vanrednim događajima i o tome obavještava OK OS BiH, dok će OK OS BiH izvijestiti ZŠ OS BiH, a ZŠ OS BiH MO BiH.
- (2) Kada dobije informaciju o udesu odnosno o učešću zrakoplova ili članova posade svoje jedinice u udesu, komandant letачke jedinice iz čijeg sastava je zrakoplov imao udes/vanredni događaj izdaje zadatak oficiru za sigurnost letenja, da odmah krene sa prikupljanjem/izuzimanjem svih informacija o predmetnom letu udesa ili vanrednom događaju, od podataka iz AMB (Air Mission Brief- posadnog brifinga za misiju), preko IATF (Individual Aircrew Training Folder - lični letачki dosje obuke) svakog letачa i IFRF (Individual Flight Record File - Personalni dosje letачa), osnovne knjižice zrakoplova, uzoraka goriva, ulja i drugih potrebnih podataka do dolaska komisije za osnovno ispitivanje udesa. Prilikom ovog postupka, treba se pridržavati Zakona o zaštiti ličnih podataka.
- (3) Ispitivanje iz stava 1. ovog člana vršit će sa osobljem iz komande brigade i letачkih jedinica, shodno ovom uputstvu.
- (4) U posebnim uvjetima kada postoji potreba da se formira komisija OK OS BiH za dopunsko ispitivanje udesa ili vanrednog događaja, istu treba formirati naredjenjem komandanta OK OS BiH.
- (5) Komisija za osnovno ispitivanje udesa br ZS i PZO će, kada se formira komisija za dopunsko ispitivanje udesa OK OS BiH, istoj osigurati podršku, sve informacije i izvještaje.
- (6) Ukoliko je u zrakoplovnom udesu ili vanrednom događaju učestvovalo više zrakoplova, za svaki zrakoplov treba pripremiti poseban omot predmeta, ali dio "Zaključak i odluke" će biti jedna cjelina i posebno će se objaviti.
- (7) Ako je nakon udesa jasno poznat razlog istog i, čak, ako je to sigurno, mora se provesti ispitivanje na licu mjesta udesa, jer će se na taj način doći do informacija koje nisu bile utvrđene od posade zrakoplova. Te informacije poslužiti će da se takvi mogući udesi ili kritične situacije spriječe u budućnosti.
- (8) Predsjednici komisija i članovi komisija mogu predlagati mjere koje će biti sastavni dio zaključka i odluke zbog čega je došlo do udesa i oni mogu glasati kada za to dođe vrijeme. Pravo glasa nemaju specijalisti, tehnički inspektori i drugo osoblje koji nisu članovi komisije, a koje je komisija koristila tokom ispitivanja.
- (9) Komisija za osnovno ispitivanje priprema omot predmeta udesa za kategorije A, B, C i D i isti dostavlja Komandi br ZS i PZO, a br ZS i PZO za udes kategorija A i B sačinjava sveobuhvatni izvještaj sa prijedlogom mjera u pet primjeraka: jedan primjerak za OK OS BiH, jedan primjerak za ZŠ OS BiH, dva primjerka za MO BiH (jedan primjerak MO BiH dostavlja nadležnom tužilaštvu po zahtjevu) i jedan primjerak za arhivu. Predsjednici komisija za ispitivanje udesa su odgovorni za rad komisije od njenog imenovanja do okončanja ispitivanja.
- (10) Ukoliko dođe do udesa zrakoplova iz sastava br ZS i PZO sa civilnim zrakoplovima iz registra zrakoplova u BiH ili sa zrakoplovima koji lete iznad teritorije BiH, primjenjivat će se odredbe člana 108. Zakona o zrakoplovstvu BiH.
- (11) U toku vršenja uviđaja ispitivanja udesa (pored dogovora), članovi komisije i istražni organi dužni su da se uzajamno pomažu.
- (12) Materijal sa mjesta udesa može da se ukloni tek kada to odobri komisija za osnovno ispitivanje udesa, osim kada je

zbog sigurnosti letenja drugih zrakoplova potrebno uklanjanje sa PSS ili drugih objekata.

- (13) Stručnu ekipu, alat i vozila za evakuaciju povrijeđenih i poginulih, kao i oštećenog zrakoplovnog materijala, daje, načelno, zrakoplovna jedinica iz koje je zrakoplov a u pojedinim slučajevima (ako se udes dogodio na drugom aerodromu ili njegovoj blizini), na traženje predsjednika komisije, stručnu ekipu i sredstva daje zrakoplovna jedinica najbliža mjestu udesa. Cjelokupnom procedurom izvlačenja oštećenog zrakoplova rukovodi br ZS i PZO.

Član 51.

(Ispitivanje udesa u ratnim uvjetima)

- (1) Udesi nastali na neprijateljskoj teritoriji u toku dejstva neprijateljske vatre, zbog prinudnih slijetanja ili zbog drugih uzroka, ne ispituju se, ali se registrišu i evidentiraju.
- (2) Za udes koji se dogode na neprijateljskoj teritoriji sačinjava se opći izvještaj i dostavlja br ZS i PZO. Izvještaj sastavlja oficir za sigurnost letenja, na osnovu izjava očevidaca (posade koje su učestvovala u izvršenju borbenog zadatka), a potpisuje ga komandant predmetne jedinice.

Član 52.

(Osiguravanje mjesta udesa ili vanrednog događaja zrakoplova)

- (1) Ako je došlo do udesa vojnog zrakoplova u urbanim područjima, nadležne policijske uprave/stanice će, u skladu sa svojim ovlaštenjima, vršiti osiguravanje mjesta udesa i preduzeti sve mjere koje su potrebne za očuvanje tragova udesa ili vanrednog događaja, dok vojna policija, čim primi vijest da je došlo do udesa ili vanrednog događaja, ima obavezu da uputi svoj tim i sa pripadnicima nadležne policijske stanice/uprave nastavi vršiti preduzimanje svih mjera potrebnih za očuvanje tragova udesa ili vanrednog događaja zrakoplova. Te mjere uključuju fotografiranje ili na drugi način bilježenje svih dokaza koji bi mogli biti uklonjeni, izbrisani, izgubljeni ili uništeni, te nadzor nad zrakoplovom i njegovim ostacima kako bi se spriječilo daljnje oštećivanje, pristup neovlašćenih osoba, krađa ili daljnje pogoršavanje stanja.
- (2) Zrakoplov se ne smije ukloniti prije nego što se osigura očuvanje tragova i dobije saglasnost nadležnog tužioca u slučaju postojanja opravdane sumnje o postojanju krivičnog djela, odnosno komisije za ispitivanje udesa, shodno naredbi ovlaštene i nadležne osobe iz pravosudne institucije.
- (3) Zrakoplov se smije pomaknuti samo ako je to potrebno zbog izvlačenja osoba i stvari iz njega, da bi se spriječilo uništenje zrakoplova požarom ili na drugi način, ili da bi se uklonila opasnost, odnosno smetnja za odvijanje zračnog i ostalog saobraćaja.
- (4) Ako država registracije, država operatora, država u kojoj je zrakoplov projektiran ili država proizvodnje zrakoplova zatraži da zrakoplov, sve što se nalazi u zrakoplovu i drugi dokazi ostanu netaknuti do njihovog pregleda od ovlaštenog predstavnika te države, nastojat će se udovoljiti tom zahtjevu u mjeri u kojoj je to moguće, a da se ne naruši provođenje istrage ili nepotrebno odugovlačenje u vraćanju zrakoplova u upotrebu.
- (5) Jedinica iz koje je zrakoplov, obavezna je nakon završenog istraživanja preduzeti sve mjere za uklanjanje oštećenog ili uništenog zrakoplova.

Član 53.

(Rad komisije)

- (1) Rad komisije za osnovno ispitivanje udesa ili vanrednih događaja:
 - a) Postupa shodno naredbi dežurnog tužioca Tužilaštva BiH,
 - b) vrši opći uviđaj na mjestu udesa,

- c) vrši detaljni pregled zrakoplova ili njegovih ostataka,
 - d) fotografira i izrađuje skice mjesta udesa,
 - e) sasluša učesnike i saučesnike u udesu i uzima izjave od očevidaca i ljudstva koje je održavalo, opsluživalo i osiguravalo zrakoplov i letenje,
 - f) prikuplja i proučava podatke o posadi,
 - g) prikuplja i proučava podatke o letačkom materijalu,
 - h) proučava zadatak za let,
 - i) proučava planiranje, organiziranje i pripremu leta,
 - j) proučava kontrolu letenja i vođenje zrakoplova i komandovanje zrakoplovima pri dejstvima iz zraka,
 - k) proučava meteorološke uvjete i meteorološko osiguranje letenja,
 - l) proučava ostala osiguravanja letenja, posebno uticaj na smanjenje posljedica udesa,
 - m) rekonstruira let shematski i tekstem,
 - n) utvrđuje materijalnu štetu nanесenu vojnoj imovini (na zrakoplovnom materijalu, ličnoj opremi letača, inženjersko - građevinskim instalacijama itd.) i imovini pravnih i privatnih lica,
 - o) analizira sve podatke i okolnosti i donosi zaključak o uzrocima i odgovornostima za udes i predlaže mjere koje treba preduzeti za daljnje sprječavanje udesa i
 - p) formira izvještaj o ispitivanju udesa.
- (2) Priprema, izlazak na mjesto udesa i prethodne radnje
- a) Komisija, po saznanju, odmah provjerava da li je došlo do udesa na minsko sumnjivoj površini i nakon toga izlazi na mjesto udesa kako bi se iskoristili postojeći tragovi i dokazi i onemogućilo njihovo brisanje od učesnika ili drugih lica. Prema raspoloživim podacima upoznaje se sa mjestom udesa, organizacijom prevoza komisije na mjesto udesa, s obzirom na udaljenost, stanje komunikacija i raspoloživa sredstva; osiguranje potrebnog ljudstva, alata i vozila za evakuaciju; preuzimanje sredstava za ispitivanje udesa ili vanrednog događaja zrakoplova, shodno članu 45. Prevozna sredstva za potrebe komisije, načelno, daje br ZS i PZO, a u nemogućnosti osiguranja sredstava, ista daje pretpostavljena komanda. To pitanje regulira autoritet koji organizira ispitivanje udesa, uz pomoć k-danta koji je imenovao komisiju. U skladu sa Pravilnikom o upotrebi vojnih zrakoplova OS BiH i aktima koji reguliraju ovu problematiku, komisija može da koristi helikopter za prevoženje.
 - b) Ako na mjestu udesa radi ekipa za uklanjanje ubojnih sredstava, hemijskih i radioloških materija, komisija za osnovno ispitivanje udesa može da počne sa radom čim prethodna ekipa završi svoj dio posla. Predsjednik komisije je obavezan da se konsultira sa stručnim organima o opasnosti od eventualno preostalih sredstava i da postupi prema njihovim preporukama.
 - c) Po dolasku na mjesto udesa, komisija provjerava da li su preduzete mjere, odnosno preduzima mjere za pravilno izvršenje prethodnih radnji kao što su:
 - 1) pružanje pomoći povrijeđenima i evakuacija do sanitetskih ustanova (ukoliko to nije učinjeno). Ako je u pitanju udes sa smrtnim posljedicama članova posade, putnika i drugih lica, zrakoplovni ljekar, član komisije, postupa prema odredbama ovog uputstva,
 - 2) osiguranje zrakoplova od požara i daljnjih oštećenja,
 - 3) sprječavanje da radoznala lica prilaze, diraju ili pomjeraju ostatke zrakoplova i time uklanjaju tragove udesa, izuzev ako je to neophodno zbog sklanjanja povrijeđenih i poginulih i
 - 4) postavljanje straže i zabrana pristupa ili fotografiranja svim licima, izuzev onima koji rade na ispitivanju udesa i evakuaciji.
- (3) Uviđaj na mjestu udesa
- Odmah poslije prethodnih radnji iz člana 53. stav 2. komisija pristupa općem uviđaju na mjestu udesa, koji treba da omogući rekonstrukciju događaja prije udesa i da objasni kako je zrakoplov dospio u stanje i položaj u kome ga je komisija našla. Rad komisije zavisiće od vrste udesa, stanja posade i zrakoplova. Pri izvršenju općeg uviđaja, treba imati u vidu:
- a) putanju i nagib zrakoplova prije udesa: da se prouče na zemlji, stajnom trapu i krajevima krila (nosećeg rotora), što omogućava da se odredi pravac, ugao uzdužnog i poprečnog nagiba zrakoplova neposredno prije udara u zemlju. Poznavajući pravac nailaska zrakoplova, komisija će zaključiti u kom pravcu treba tražiti odbačene ili ranije otpale dijelove i gdje su se približno nalazili očevidci udesa.
 - b) stanje zrakoplova prije udara u zemlju: da u izvjesnim slučajevima, kao, naprimjer, pri lomu dijelova zrakoplova, požaru i eksploziji u zraku, pojedini dijelovi zrakoplova mogu da budu razbacani na velikoj površini, raspadanje zrakoplova u zraku može da bude uzrokovano preopterećenjem preko dozvoljenih granica, praćeno pucanjem kao pri eksploziji i pojavom vatre, kao pri požaru. U tom slučaju će dijelovi zrakoplova biti razbacani više u jednom pravcu, i to duž putanje zrakoplova, a vatra će se pojaviti kasnije, tek poslije loma.
 - c) ugao pada: da li je udes nastao u strmom poniranju ili obrušavanju, ako je zrakoplov duboko zariven u relativno maloj rupi. U tom slučaju, samo pojedini manji dijelovi bit će razbacani naokolo usljed eksplozije, dok je sve ostalo potpuno deformirano i djelimično izgorjelo u rupi koja je stvorena prilikom udara.
 - d) način udara: da u udesima koji su nastali pri suviše niskom vadenju iz poniranja i obrušavanja, mjesto prvog udara pokazuje odskok, a uz put su rasuti ostali dijelovi, već prema redu otpadanja i svojoj inerciji.
 - e) stranu rotacije: da će u kovitu postojati razlike između načina udara i stepena oštećenja između lijevog i desnog krila (vanjsko krilo bit će manje oštećeno), pravac u kome su odletjeli pojedini dijelovi, a često i repne površine, pokazivat će smjer okretanja u kovitu, dijelovi zrakoplova će biti grupirani na srazmjerno maloj površini.
 - f) liniju tragova: da će pri brišućem letu pojedini dijelovi i tragovi udesa biti duž jedne uske i dugačke linije. Obično su vidni i tragovi elise (rotora), čiji razmak pokazuje odnos između broja obrtaja i brzine leta.
 - g) izdržljivost konstrukcije pri udaru: da bi se preduzela razna konstruktivna poboljšanja zrakoplova, potrebno je da se prema tragovima udesa ustanovi da li je požar prethodio udaru ili je nastao tek poslije udara o zemlju. U ovom drugom slučaju, trava koja gori, lišće ili grančice, ostavljaju čađavi otisak na dijelu koji gori, a metalni dijelovi koji se poslije udara dodirnu ostat će svijetli na mjestu dodira. U slučaju udesa - oštećenja zrakoplova, pažljivo izvršen opći uviđaj dat će nam korisne podatke, naprimjer: o mjestu i načinu pristajanja, postojanju traverze u pristajanju, jačini i načinu upotrebe kočnica, dužini trčanja poslije pristajanja, klizavosti staze itd.

Pri uviđaju i rekonstrukciji događaja na mjestu udesa, komisija, kao stručni organ, treba da ispolji inicijativu u cilju što potpunije obrade uzroka udesa.

Član 54.

(Saradnja sa ostalim državnim i agencijama drugih država)

- (1) Komisija za ispitivanje udesa može zatražiti pomoć od drugih agencija i država u smislu vještačenja uređaja, objekata i opreme za:
 - a) tehničku istragu olupine i opreme zrakoplova i drugih predmeta bitnih za istragu,
 - b) procjenu informacija iz uređaja za snimanje leta, i
 - c) kompjutersku pohranu i procjenu podataka o udesu.
- (2) Na mjestu udesa komisija saraduje prvenstveno sa sudskim organima, službom traganja i spašavanja, policijom, uredom patologa, medicinskim osobljem, vatrogasnom službom i drugim civilnim i vojnim organizacijama.
- (3) U udesima sa smrtnim posljedicama i pojedinim slučajevima kada je za ispitivanje udesa potrebna stručna pomoć, ili kada je udes nastupio na materijalu koji je pod garancijom proizvođača, autoritet koji organizira osnovno ispitivanje udesa dužan je da, preko više komande, odnosno MO BiH, pozove predstavnika proizvođača. Pretpostavljena komanda dužna je da odmah odgovori da li će i kada predstavnik proizvođača ili stručna pomoć biti upućena.
- (4) Komisija za osnovno ispitivanje udesa je obavezna da do najavljenog dolaska predstavnika proizvođača sačuva netaknute sve tragove udesa. Stručnjaci mogu da uđu u sastav komisije ili da je pomažu svojim savjetima i mišljenjima. U oba slučaja, stručnjaci podnose autoritetu, koji ih je uputio, detaljan izvještaj na osnovu nalaza na licu mjesta ili na osnovu naknadnog ispitivanja donijetog materijala.
- (5) Za materijal pod garancijom, predstavnik proizvođača koji garantira za materijal, kao član komisije obrazovane u jedinici, potpisuje tehnički nalaz poslije kvara, kako je to regulirano zrakoplovno - tehničkim uputstvom.

Član 55.

(Uređaji za snimanje parametara leta zrakoplova)

Komisija je dužna da preduzme sve potrebne mjere kako bi u najkraćem roku bili očitani uređaji za snimanje parametara leta zrakoplova koji je predmet udesa ili vanrednog događaja. Ako u BiH ne postoji odgovarajuća oprema za očitavanje uređaja za snimanje leta zrakoplova, komisija će očitavanje uređaja za snimanje parametara leta obaviti na opremi koju joj strana država stavi na raspolaganje, uzimajući pri tome u obzir sposobnost opreme za očitavanje, vrijeme potrebno za očitavanje i mjesto gdje se oprema za očitavanje nalazi.

Ako je vojni zrakoplov OS BiH učestvovao u udesu ili vanrednom događaju na teritoriji strane države, kada sleti na teritoriju BiH, nadležnom organu strane države koji sprovodi istraživanje dostavljaju se, na njegov zahtjev, podaci o parametrima leta zrakoplova ili, ako je potrebno, uređaji za snimanje leta zrakoplova.

Član 56.

(Odnos sa istražnim organima)

Komisija je dužna da postupa po nalogima istražnih organa i da im pruži svu potrebnu stručnu i tehničku pomoć i da im, na njihov zahtjev, dostavi završni izvještaj o istraživanju udesa ili vanrednog događaja, te, po saznanju ili sumnji da je do udesa došlo usljed protivpravne radnje, da odmah obavijesti nadležne istražne organe.

Član 57.

(Uzimanje izjava od osoba uključenih u udes i očevidaca)

Da bi komisija za osnovno ispitivanje udesa razjasnila uzroke i posljedice udesa, dužna je da prikupi pismene izjave od:

- (1) Preživjelih članova posade - u svim udesima,
- (2) Tehničkog osoblja koje je pripremalo i koje je odgovorno za pripremu zrakoplovnog materijala - u svim udesima,
- (3) Vođe grupe - ako je let vršen u grupi,
- (4) PVL koji je izdao zadatak za izvršenje leta, vršio pripremu posade, organizirao i rukovodio letenjem,
- (5) Očevidaca udesa ili vanrednog događaja,
- (6) Organa za osiguranje letenja - po potrebi,
- (7) Ljekara jedinice - o zdravstvenom stanju posade tog dana,
- (8) Ostalih svjedoka - koji svojim izjavama mogu da doprinesu rasvjetljavanju uzroka udesa,
- (9) Izjave očevidaca često su vrlo značajne, naročito u slučajevima udesa - smrti posade i udesa koji je nastao usljed nediscipline u letenju. Lica koja će biti saslušana i od kojih će se uzeti izjave određuje komisija za osnovno ispitivanje udesa. Prilikom saslušanja i uzimanja izjava očevidaca - svjedoka, treba nastojati da se očevidac ili svjedok ne udalji od stvarnih činjenica,
- (10) Na početku saslušanja treba ustanoviti: kakav odnos prema udesu ima lice koje se saslušava, njegov stepen poznavanja zrakoplovstva, dužnost i vrsta rada, mjesto gdje se očevidac (posmatrač) nalazio u vrijeme udesa i položaj tog mjesta u odnosu na putanju zrakoplova ili mjesto udesa. Kada je mjesto udesa van aerodroma, zrakoplovno znanje očevidaca je obično malo. Preporučljivo je da svjedoci prikažu položaj i pokrete zrakoplova pomoću makete zrakoplova, a putanja zrakoplova u nekim slučajevima po sekciji ili skici. Većina očevidaca bit će u stanju da nas obavijesti o:
 - a) vremenu kada se udes dogodio,
 - b) vremenskim prilikama u rejonu mjesta udesa neposredno prije udesa,
 - c) pojavi dima, plamena, radu motora po zvuku, eksploziji, odvajanju pojedinih dijelova, načinu kako je došlo do sudara zrakoplova, iskakanju posade, niskom letenju, kako su izgledali pojedini manevri zrakoplova itd.,
 - d) saslušanja - uzimanje pojedinih izjava, vrše se uvijek pojedinačno, bez prisustva drugih očevidaca ili učesnika u udesu. Saslušanja - izjave se formiraju odmah i daju saslušanim na potpis,
 - e) djeca neće biti pošteđena od davanja izjava ukoliko su bili očevici.

Član 58.

(Principi za uzimanje izjava)

Prilikom uzimanja izjava od članova komisije ili oficira za sigurnost letenja, očevidaca, pridržavati se sljedećih principa:

- (1) Ne uzima se izjava pod zakletvom. Na postavljana pitanja očevidac odgovara-pojašnjava šta je zapazio/la tokom udesa i date informacije se objedinjuju u izvještaj i potpisuju,
- (2) Prije pristupanja uzimanju izjave očevicima se mora objasniti način uzimanja izjave kako je definirano u narednim tačkama i ohrabriti da govore istinu,
- (3) Istaci da je cilj uzimanja izjave utvrđivanje stvarnog uzroka udesa i preduzimanje preventivnih mjera kako bi se spriječilo ponavljanje ove vrste udesa,
- (4) Izjava se ne uzima da bi se neko kaznio ili teretio finansijski za izmirivanje štete,
- (5) Moguće je korištenje diktafona (bez skrivenog snimanja i uz dobijanje saglasnosti od očevica),
- (6) Tokom ispitivanja očevice ne usmjeravati.

Član 59.

(Informacije koje treba da budu sadržane u izjavama očevidaca)

- (1) Ime i prezime očevica, čin, jedinica ili adresa i dužnost.
- (2) Mjesto na kom se očevidac nalazio/la u vrijeme udesa, tačno vrijeme, ugao posmatranja, položaj zrakoplova uočen od

očevica (horizontalni let, desni zaokret, lijevi zaokret, nos prema dolje bez zaokreta, nos prema dolje uz zaokret, nos prema gore), da li je pored stradalog zrakoplova u zraku bilo drugih zrakoplova, ako je bilo, precizirati broj i blizinu između njih, zrakoplov je letio ispod oblaka, izašao iz oblaka, iz oblaka je izašao jedan zrakoplov i kasnije se pojavio drugi, i sl., da li je bilo dima koji je izlazio iz zrakoplova i ako jeste koje je boje i u kojem dijelu zrakoplova, ukoliko se radi o avionu da li je bilo izvučen stajni trap ili ne, položaj zakrilaca, da li se čuo rad motora, zvuk koji je proizvodio zrakoplov, te način udara i stanje.

- (3) Sve druge informacije koje su bitne za udes ili vanredni događaj su opažene od očevica, uključujući kako je udes nastao iz ugla očevica.
- (4) Za dokazivanje uzroka udesa sva druga pitanja.
- (5) Na kraju izjave mora stajati potpis davaoca izjave i datum.
- (6) U tekstu koji slijedi date su generalne smjernice o pitanjima koja treba postavljati posadi, kao i o potrebnom sadržaju informacija koje treba da sadrži izjava:
 - a) U izjavi treba da stoji ime i prezime, čin osobe od koje se uzima izjava, dužnost, pripadnost jedinici.
 - b) Serijski broj zrakoplova, zadatak, brifing, kontrola formi zrakoplova, prepoletni pregled zrakoplova, startiranje motora, rulanje, kontrole prije polijetanja, stanje zrakoplova, vrijednosti instrumenata tokom provjere motora prije polijetanja, odvajanje od zemlje, penjanje, kontrola instrumenata, frazeologija između učesnika zračnog prostora i AKL, predznaci kvara i manifestacija zrakoplova kad je kvar nastao, po utvrđivanju kvara vrijednosti instrumenata, postupak posade, donošenje odluke o slijetanju na što je prije moguće na najbliži pogodan teren ili slijetanje iz autorotacije/prinudno slijetanje.
 - c) Snižavanje; kontakt sa AKL, frazeologija, javljanje kontrolnih tačaka, putanja snižavanja, utvrđene vrijednosti instrumenata, komunikacija u zračnom prostoru koju je zrakoplov čuo, odobrenja od AKL, upozorenja AKL, postupci posade, vrijednosti instrumenata, meteorološke karte i analiziranje meteo situacije, stanje na ruti, kontrola goriva, vrijednosti instrumenata.
 - d) Slijetanje; Pripreme za slijetanje, komunikacija sa AKL, izlazak u pravac piste, brzina prilazanja, upozorenja od AKL, rulanje na pisti, tragovi kočenja, faktor ili faktori koji su uticali na javljanje udesa, postupci posade prilikom napuštanja zrakoplova, vrijeme dolaska ekipa za spašavanje, gašenje požara i njihov učinak.
 - e) Uzimajući u obzir gore navedene postupke, dobit ćemo željene informacije. U odnosu na zadatak koji je posada izvršavala, da bi se dobila potpuna slika šta se desilo, članovi komisije će, shodno karakteristikama udesa, postavljati sva željena pitanja tokom istrage. Izjave očevica date drugim ovlaštenim osobama na mjestu udesa koji nisu članovi komisije za ispitivanje udesa neće se uzimati u obzir prilikom odlučivanja o udesu. Na kraju izjave staviti datum uzimanja izjave i potpis osobe koja je dala izjavu.

Član 60.

(Zaštita podataka)

- (1) Identitet ili adresa osobe koja je, u skladu s odredbama ovoga uputstva, podnijela izvještaj o događaju koji ugrožava sigurnost ili osobe na koju se izvještaj odnosi ili dala izjavu kao očevidac, ne smije se otkrivati osim u slučaju ako se to zahtijeva zakonom za potrebe sudskog postupka.

- (2) Ne dovodeći u pitanje primjenu kaznenog zakonodavstva, protiv osoba koje prijave događaj koji ugrožava sigurnost neće se pokrenuti postupak ako se radi o nehотиčnom ili nenamjernom kršenju zakona za koje se saznalo isključivo putem obaveznog izvještavanja o događajima koji ugrožavaju sigurnost, osim u slučajevima krajnje nepažnje.

Član 61.

(Fotografiranje na mjestu udesa)

Fotografski snimci na mjestu udesa uzimaju se prema zahtjevu i uputstvu predsjednika komisije. Oni treba da dokumentiraju najvažnije okolnosti udesa i nastala oštećenja. Načelno se snimaju:

- (1) mjesto udesa sa četiri strane, od kojih je jedna iz pravca prvog dodira zrakoplova sa zemljom,
- (2) glavni dijelovi zrakoplova kao: motor, elisa, rotor, stajni trap, repne i noseće površine (ako su dijelovi odvojeni usljed udara),
- (3) tijela poginulih na mjestu udesa i dijelovi tijela ako su razbacani,
- (4) položaj ručica i komandi u kabini,
- (5) položaj izvršnih mehanizama komandi leta, mehanizacije krila - rotora i stajnog trapa, elise uvodnika, izduvnog mlaznika motora i mehanizma ili uređaja koji na zrakoplovu ima važnu ulogu,
- (6) izgled objekata kojima je nanijeta veća imovinska šteta (po potrebi) i
- (7) detalje dijela koji je otkazao ili se slomio i prouzrokovao udes ili koji je pretrpio neočekivana oštećenja u samom udesu.

Sve fotografije moraju na poledini imati legendu sa naznačenim ev. brojem zrakoplova, rednim brojem snimka i detaljnim obavještenjem onog što je bitno na snimku. Legenda se ovjerava, a fotografije međusobno spajaju. Uz fotografije se dostavlja ovjereni izvještaj u koji se unosi broj fotografija, vrijeme i uvjeti snimanja.

Član 62.

(Pregled zrakoplova poslije udesa)

Detaljan pregled zrakoplova ili njegovih ostataka na mjestu udesa treba da pruži sve podatke o oštećenju, bilo da su oni uzrok ili posljedica udesa. Načelno, tok pregleda je sljedeći:

- (1) pristupa se pregledu prostora za posadu i utvrđuje se kakvo je momentalno stanje - pokazivanje svih motornih instrumenata ako je ispitivanje uslijedilo brzo poslije udesa, i zapisuje se tačno vrijeme pregleda. Bilježe se nađene ekstremne vrijednosti (maksimalne i minimalne) na instrumentima koji te vrijednosti mogu da pokazuju (maksimalne i minimalne temperature, pritisci, ubrzanje itd.),
 - a) vrši se pregled položaja svih komandi i prekidača i pojedini ključni položaji se tačno opisuju. Po potrebi, uzimaju se dijagrami korekcije rada instrumenata u prostoru za posadu (kompas, brzinomjer, visinomjer i dr.),
 - b) utvrđuje se ispravnost svih natpisa i uputstava u prostoru za posadu ili putnike, a kasnije i svana na zrakoplovu. Pregleda se čistoća i provjerava da u prostoru za posadu i putnike nema stranih predmeta,
 - c) u vezi sa provjerom maksimalne težine (mase) i centraže, popisuje se svi dopunski vanjski i unutrašnji tereti, a naročito precizno treba utvrditi njihov položaj,
 - d) pregled zrakoplova vrši se od nosa prema repu, i to svih neispravnosti, bez obzira da li se one mogu ili ne mogu smatrati uzrocima udesa. Tom prilikom treba konstatirati postojeće količine goriva, ulja, hidraulja, tečnosti za hlađenje, medicinskog kiseonika,

komprimiranog zraka i dr. i uzeti uzorke za analizu. Ispitati da li ima mehaničkih nečistoća u ovim tečnostima, kao i stanje svih filtera. Zabilježiti sva mjesta na kojima curi tečnost. Ustanoviti da li ima razjedinjenih ili zaglavljenih komandi i tačna mjesta tih neispravnosti. Prema tragu, izmjeriti iskorištene hodove amortizera i pritiske u gumama,

- (2) analizom tačno utvrditi koji su lomovi dijelova ili kvarovi agregata i uređaja uzroci, a koji posljedica udesa. Polomljeni dijelovi, agregati ili uređaji na kojima je došlo do kvarova, a koji su uzroci udesa, treba da budu na mjestu udesa skicirani i fotografirani u krupnom planu, jer kasnije pri transportu može da se poremeti njihov položaj i da oteža ili onemogućiti utvrđivanje uzroka. U neposrednoj okolini potražiti sve dijelove koji su otpali sa sklopova ili uređaja koji su uzroci udesa i ucrtati ih u skicu mjesta udesa,
- (3) ako je konstrukcija zrakoplova u stanju ruševine, prije ispitivanja dijelova treba nacrtati skicu mjesta udesa.

Pri skiciranju mjesta udesa ne pomjerati niti jedan dio konstrukcije zrakoplova prije nego što se svi razbacani dijelovi obilježe brojevima. Na skici obavezno prikazati površine na kojima se nalaze tragovi curenja (prolijevanja) tečnosti sa oznakom vrste tečnosti (npr. GM-1) i površine na kojima su vidni tragovi gorenja na zemlji. Ispisivanje arapskih cifara od jedan pa na dalje vršiti prema liniji leta, tako da se kasnije može reproducirati ne samo rastojanje dijelova već i njihov ugaoni položaj. Tek kada se završi skiciranje, komisija može da podiže pojedine dijelove, da izdvaja uzročne lomove od lomova koji su nastali kao posljedica udesa, da pregleda materijal, vrste opterećenja na osnovu prelomljenih mjesta i drugo.

Ukoliko se vrši naknadno ispitivanje u institutima, zavodima ili laboratorijama, treba pokupiti sve ostatke zrakoplova i pažljivo upakirati da ne bi došlo do naknadnih oštećenja, a naročito onih dijelova za koje se pretpostavlja da su uzročnici udesa i da se njihovim pregledom može doći do uzroka. Dijelove zrakoplovnog materijala koji su uzročnici udesa čuvati do konačnog rješenja o udesu.

Član 63.

(Tehnički nalaz poslije udesa)

Tehnički nalaz poslije udesa namijenjen je za potpunije tehničko sagledavanje i analizu svakog udesa i isti se popunjava:

- (1) u četiri primjerka kada je komisija za osnovno ispitivanje udesa tačno ustanovila uzrok udesa, i to: prvi primjerak se prilaže uz izvještaj o udesu, drugi se prilaže uz izvještaj o udesu koji se upućuje u br ZS i PZO/pretpostavljenim komandama, treći se stavlja u djelovodnik kvarova jedinice, a četvrti organu za ZTSI,
- (2) u pet, odnosno šest primjeraka, kada komisija predlaže da se zmaj, odnosno motor ili cijeli zrakoplov uputi na opravku. Pri tome se sa prva četiri primjerka postupa na isti način kao u prethodnom sastavu, dok se peti primjerak dostavlja sa zmajem, a šesti sa motorom,
- (3) u sedam primjeraka kada komisija za osnovno ispitivanje udesa predlaže da se zrakoplov rashoduje. U tom slučaju se sa prva tri primjerka postupa kao u trećem stavu ove tačke, dok se četvrti i peti primjerak upućuje organu za ZTSI, dok se šesti i sedmi primjerak dostavljaju zrakoplovnoj jedinici sa materijalom i
- (4) za jedan primjerak više od broja primjeraka datih u naprijed navedenim slučajevima kada je udes prouzrokovan kvarom materijala koji je pod garancijom, a proizvođač se nije odazvao pozivu jedinice da uputi svog predstavnika, odnosno u dva primjerka više ukoliko je proizvođač uputio svog predstavnika. Od viška primjeraka, jedan se dostavlja proizvođaču, odnosno zrakoplovno-tehničkoj kontroli koja

garantira za materijal, dok drugi primjerak zadržava predstavnik proizvođača za sebe.

Pri popunjavanju tehničkog nalaza poslije udesa, treba se strogo pridržavati Pravila zrakoplovno-tehničke službe (PZtSI).

Član 64.

(Proučavanje podataka o zrakoplovu)

Proučavanje podataka o zrakoplovu pruža komisiji opći uvid u stanje zrakoplova. Organ ZTSI odmah poslije udesa uzima i čuva svu dokumentaciju zrakoplova, motora, opreme i naoružanja i stavlja je na raspolaganje komisiji za osnovno ispitivanje udesa. Komisija treba da prouči sva pravila i uputstva koja reguliraju korištenje tog tipa zrakoplova, kao i sva postojeća pravila koja su u neposrednoj vezi sa okolnostima i uzrocima udesa. Poslije toga treba ispitati:

- (1) datum vršenja, izvršioca i kontrolu izvršenja svih propisanih pregleda, radova, promjena, remonta, opravki, revizija, kao i svih ostalih radova propisanih tehničkim naređenjima. Utvrditi da li su vršeni radovi, postupci ili modifikacije koje nisu odobrila nadležna lica, odnosno koji nisu propisani za taj tip zrakoplova i sve ostalo propisano PZTSI (Pravilo zrakoplovno-tehničke službe),
- (2) stanje resursa, produžavanje ili prekoračenje resursa, koliko, po čijem odobrenju ili naređenju i nadležnosti tih lica,
- (3) da li je izvršena zamjena dijelova, agregata, uređaja ili sklopova sa dijelovima i ostalim iz iste, slične ili druge vrste ili tipa, kao i da li je ta zamjena bila odobrena, kontrolirana i moguća,
- (4) korištenje propisanoga potrošnog i pogonskog materijala (ispravnost goriva, raznih ulja, masti, medicinskog kiseonika i dr.), kao i određene količine i punjenja (količina goriva, raznih ulja, tečnosti za hlađenje, pritisak medicinskog kiseonika, komprimiranog zraka i sl.),
- (5) datum provjere rada instrumenata (kompas, brzinomjer, visinomjer i dr.) i ispravnost dijagrama popravki, njihovih grešaka, kao potpunost ostalih propisanih dijagrama, uputstava i natpisa na zrakoplovu ili u njemu,
- (6) potpunost, urednost i ažurnost u vođenju dokumentacije o kontroli materijala od organa zrakoplovno-tehničke službe, i
- (7) ispravnosti postupaka i radnji prema općim pravilima i uputstvima zrakoplovno-tehničke službe (pravilnost izvršenja raskonverzacije, propisan rad motora na malom režimu novog motora ili motora sa revizije, upotreba kiseoničkog uređaja, uređaja protiv zaleđivanja i sl.).

Član 65.

(Vraćanje dokumentacije ZTSI)

- (1) Pošto oformi izvještaj, komisija za osnovno ispitivanje udesa vraća dokumentaciju organu za ZTSI koji je odgovoran za njenu kompletnost i čuvanje do konačnog rješenja predmeta o udesu sa težim posljedicama, odnosno udesu za koji nije utvrđen i materijalno dokazan uzrok ili odgovornost, pa se zaključak komisije za osnovno ispitivanje zasniva na pretpostavkama.
- (2) Ukoliko zbog prikupljanja dopunskih podataka predmet ne može da se riješi u roku, a pojedina dokumenta su potrebna radi upućivanja materijala na opravku ili daljnje korištenje zrakoplova, odgovorni za ZTSI osigurat će fotokopiju cijele dokumentacije, pojedinih dijelova dokumentacije ili samo pojedinih stranica, već prema potrebama.
- (3) Komisija za osnovno ispitivanje ima za cilj da tačno utvrdi da li je u pripremi leta izvršeno potpuno opremanje letakoga materijala za predviđene ili stvarne uvjete leta pod kojim se udes dogodio.
- (4) Ako je pregledom materijala i dokumentacije ustanovljena njihova kompletnost prilikom udesa, treba provjeriti stanje povremenih radova, pravovremenost obaveznih pregleda,

pripreme za zimsku eksploataciju, sve ranije opravke, kao i opravke neposredno prije posljednjeg letačkog dana, odnosno posljednjeg leta. Posebno provjeriti kvalitet radova i pregleda na zrakoplovnom materijalu, specijalno za posljednje zadatke i posljednji let. Naročitu pažnju posvetiti radu i dokumentiranju kontrolnih organa, odnosno rukovodioca zrakoplovno-tehničke službe. Ukoliko jedan od uzroka udesa leži u kvaru ili otkazu materijala koji se pojavljivao ranije na tom zrakoplovu ili tipu zrakoplova, ustanoviti tačno kako je otklonjen kvar ili otkaz.

- (5) Ustanoviti u kojem obimu je posada prije izvršenja zadatka pregledala zrakoplov. Na eventualne primjedbe posade, ispitati kakav je kvalitet izvršenih radova radi otklanjanja neispravnosti.

Član 66.

(Prikupljanje i proučavanje podataka o posadi)

Prikupljanje i proučavanje podataka o posadi treba jasno da osvijetli osposobljenost i pripremljenost posade za zadatak koji je vršila, njenu odgovornost za udes, držanje za vrijeme udesa, kao i mjere koje treba preduzeti u konkretnom slučaju. U tom smislu, treba proučiti:

- (1) broj sati i letova (nalet posade) ukupno i u posljednjem mjesecu na tom i na svim ostalim tipovima zrakoplova pri vizuelnom i instrumentalnom letenju, stepen osposobljenosti i stanje trenaže na dotičnome tipu zrakoplova uopće u vršenju sličnih zadataka, teoretsku stručnu spremu, poznavanje uputa za korištenje zrakoplova, instrukcije za sigurnost letenja i korištenje aerodroma, kada je izvršena provjera posade i po kojim elementima,
- (2) letačku ocjenu posade, disciplinu u izvršenju letačkih zadataka, da li je posada imala u blizini mjesta udesa ili na maršruti rodbinu ili poznanike,
- (3) ocjenu psihofizičkog stanja posade (medicinsko-psihološki podaci o razvoju i psihofizičkom stanju posade u toku letačke službe neposredno pred let koji se završio udesom),
- (4) raniji udesi posade (kratak opis okolnosti i uzroka tih udesa, držanje posade u njima), i
- (5) ostale okolnosti koje su mogle da utiču na posadu (zamor - odmor u posljednja 24 h, porodične brige, neprilike u službi itd.). Komisija uzima podatke o posadi iz letačkih knjižica, ocjena, zdravstvene knjižice, kartona evidencije zdravlja letača i saslušavanjem - izjavama svjedoka, u prvom redu komandanta skvadrona i prijatelja dotičnog pilota.

Član 67.

(Proučavanje pripreme leta)

- (1) Proučavanje pripreme posade za let treba povezati sa proučavanjem stepena njene osposobljenosti i zadatka koji je izdat. Ako su udesi uzrokovani slabom pripremom kategoriziraju se kao greške u rukovođenju, treba razmotriti stručnu osposobljenost PVL koji je vršio pripremu za let u smislu pravilnosti, potpunosti i metodičnosti.
- (2) Važno je ustanoviti da li je prilikom pripreme provjereno da li posada poznaje ona pitanja u kojima je ranije bila nesigurna i da li su, u kojem obimu i na kakav način, prorađeni oni elementi zadataka koji su za letače novi. Podatke o pripremi posade daje preživjela posada, PVL koje je vršilo pripremu, i uvidom u knjigu pripreme i analize leta i radnu bilježnicu pilota.

Član 68.

(Proučavanje zadataka za let)

Proučavanjem zadataka za let komisija utvrđuje:

- (1) da li je zadatak izdat saglasno odredbama pravila letenja, programu letačke obuke (PLO) i metodskom uputstvu za provođenje obuke,

- (2) da li je zadatak bio u skladu sa letačkim mogućnostima i drugim karakteristikama zrakoplova, meteorološkim uvjetima, zemaljskim sredstvima za osiguranje letenja i drugim uvjetima koji utiču na sigurno izvršenje zadatka,
- (3) da li je stepen dotadašnje osposobljenosti letača davao garanciju za uspješno izvršenje zadatka, i
- (4) da li stepen trenaže posade garantira sigurnost izvršenja zadatka.

Podatke o zadatku daje preživjela posada i PVL koje neposredno izdaje zadatak posadi.

Član 69.

(Proučavanje planiranja i organiziranja letenja)

Komisija u svim slučajevima provjerava radnje i postupke vezane za planiranje i organiziranje letenja:

- (1) da li su pravilno procijenjeni uvjeti i elementi potrebni za donošenje odluke o letenju, propisani pravilom letenja i drugim propisima,
- (2) da li su pravilno provedene sve radnje i postupci za koordinaciju u procesu planiranja,
- (3) da li su pravilno provedene sve djelatnosti, postupci i mjere za organiziranje letenja u br. ZS i PZO i AKL propisane pravilom letenja i drugim propisima.

U proučavanju, komisija koristi propisana dokumenta i uputstva koja reguliraju letačku obuku, rad ZTSI i organa AKL. Proučava stvarno stanje planiranja i organiziranja letenja i njegov uticaj na nastajanje udesa ili eventualno povećanje posljedica. Ako se uvidom na licu mjesta ili saslušanjem svjedoka ustanove nedostaci u vezi sa navedenim pitanjima, dužnost je komisije da prikupi sve potrebne podatke, da ih prouči, ocijeni i obrazloži u kojoj su mjeri uticali na udes.

Član 70.

(Proučavanje kontrole letenja i vođenja zrakoplova, osiguranje letenja i komandovanje zrakoplovima pri dejstvima iz zraka)

Ako postoji vjerovatnoća da je udes nastao zbog propusta u kontroli letenja i vođenju zrakoplova ili zbog propusta u osiguranju letenja, komisija proučava:

- (1) da li je instrukcijom za korištenje aerodroma/letjelišta pravilno i cjelishodno propisano uređenje i korištenje manevarskih površina aerodroma i zračnog prostora zone aerodroma/letjelišta,
- (2) da li su uputstvima za rad organa i rad zrakoplovne jedinice pravilno i cjelishodno propisani postupci ekipa za osiguranje letenja i da li je pravilno postavljena organizacija službe traganja i spašavanja u zoni AKL,
- (3) da li su za letenje osigurane sve potrebne ekipe i sredstva za kontrolu letenja i vođenja zrakoplova iz br ZS i PZO i AKL,
- (4) da li je sprovedena prethodna i izvršna priprema tih ekipa u odnosu na zadatke letenja i let u kome se dogodio udes,
- (5) da li su organi ekipa za kontrolu letenja i vođenja zrakoplova pravilno vršili svoje dužnosti i postupali u skladu sa okolnostima u kojima se dogodio udes i poslije udesa,
- (6) da li su ekipe za osiguranje letenja pravilno vršile svoje dužnosti, da li su sredstva ekipa i međusobna veza pravilno funkcionirali i da li su ekipe blagovremeno izašle na mjesto udesa i doprinijele smanjenju posljedica udesa,
- (7) da li su pravilno izvršena sva ostala osiguranja letenja, ispravnost manevarskih površina i obilježavanja opasnih mjesta, osiguranje i uređenje poligona, ornitološko osiguranje i ostala,
- (8) da li su zemaljska radio-navigacijska sredstva (ZRNS) pravilno funkcionirala i da li je propisno vršeno bilježenje radio i telefonskog saobraćaja,
- (9) da li su za komandovanje zrakoplovima pri dejstvima iz zraka određeni propisani organi za navođenje, odnosno

- osposobljenje vođe grupe i odgovarajuća sredstva za praćenje i navođenje zrakoplova,
- (10) da li su organi za navođenje pravilno pratili i davali posadama pravilne podatke i komandovali dejstvima, odnosno manevrima zrakoplova - grupa, uključujući vatrena dejstva po objektima,
- (11) da li je osiguranje zadatka i obuke u skladu sa instrukcijom za sigurnost letenja u br ZS i PZO,
- (12) komisija prikuplja podatke proučavanjem instrukcija uputstava i drugih propisa koji reguliraju kontrolu letenja, vođenje zrakoplova i osiguranje letenja na aerodromu (zoni AKL-Aerodromska kontrola letenja), preslušavanjem magnetofonskih zapisa i saslušanjem ili izuzimanjem izjava od organa i sastava ekipa. Važno je ustanoviti i da li su nakon udesa preduzete sve mjere da se posljedice udesa smanje, počev od aktiviranja službe traganja i spašavanja pa do izlaska ekipa na mjesto udesa i njihovih postupaka.

Član 71.

(Proučavanje meteoroloških uvjeta i meteorološkog osiguranja)

Ako postoji vjerovatnoća da je udes nastao usljed nepovoljnih meteoroloških uvjeta, komisija je dužna da ispita;

- (1) da li je vršeno prethodno ili dopunsko izviđanje vremena iz zraka i da li je bilo pravilno i stručno i koliko je izviđanje vremena uticalo na nastajanje udesa,
- (2) kakve su bile stvarne vremenske prilike na maršruti i u rejonu udesa za vrijeme leta,
- (3) da li je meteorološka služba dala tačnu prognozu vremena,
- (4) da li je aerodromska meteorološka služba blagovremeno obavijestila AKL i letачke jedinice o iznenadnom pogoršanju vremena,
- (5) da li su komande zrakoplovnih jedinica i AKL pravilno koristile podatke meteorološke službe, upoznavale posadu i preduzimale izmjene zadataka,
- (6) da li je posada koristila meteorološke podatke u pripremi i tokom leta, i
- (7) da li su letачi bili dovoljno osposobljeni za izvršenje zadataka pod stvarnim meteorološkim uvjetima.

Podatke o predviđenim i stvarnim meteorološkim uvjetima komisija uzima iz dokumentacije AKL i meteoroloških stanica, iz saslušanja posada koje su u vrijeme udesa letjele u tom rejonu, kao i iz izjava drugih svjedoka.

Član 72.

(Proučavanje podataka o radu sredstava za vezu)

Proučavanje podataka o funkcioniranju radio veze, o pravilnosti korištenja i funkcioniranja radio-navigacijskih sredstava, treba da pokaže ispravnost funkcioniranja tih sredstava, pravilnost njihovog korištenja i uticaj uočene ispravnosti ili neispravnosti na okolnosti i uzroke udesa.

Ove podatke komisija uzima iz dnevnika rada pojedinih sredstava, iz saslušanja lica koja tim sredstvima rukuju, iz saslušanja posade i drugih lica koja su bila na prijemu na istom talasu ili kanalu.

Član 73.

(Rekonstrukcija leta)

Potpunom rekonstrukcijom i proučavanjem leta od izdavanja zadatka, pripreme posade i materijala, organizacije i rukovođenja letenjem, pa do samog udesa, komisija će jasno ustanoviti kojim pravcem treba da usmjeri ispitivanje. Analizom svih činilaca i eliminiranjem faktora koji nisu uticali i stepenovanjem faktora koji su uticali na nastajanje udesa, komisija ocjenjuje koji su neposredni, a koji posredni uzroci udesa i na njih usmjerava težište rada. Zatim utvrđuje lica koja su odgovorna za udes i određuje stepen odgovornosti pojedinaca. Komisija je dužna da izvještaj o udesu detaljno i savjesno obradi, obuhvatajući sve postupke

ispitivanja, pri čemu će voditi računa da ga ne pretrpa podacima koji ne doprinose objašnjenju udesa.

Član 74.

(Utvrdjivanje materijalne štete)

Utvrdjivanje materijalne štete, prouzrokovane udesom, fizičkim i pravnim licima, vojnoj imovini, vrši se u duhu Pravilnika o postupku za naknadu materijalne štete vojnih osoba na službi u MO i OS BiH; Standardnih operativnih procedura za primjenu pravilnika o postupku za naknadu materijalne štete vojnih osoba na službi u MO i OS BiH.

Član 75.

(Rad na sjednicama)

Nakon završetka istraživanja na mjestu udesa ili vanrednog događaja, komisija nastavlja rad na sjednicama. Sjednicama rukovodi predsjednik komisije ili drugi član komisije koga on ovlasti.

Član 76.

(Izvještaj komisije za osnovno ispitivanje udesa)

Podaci, iskustvo i zaključci do kojih dođe komisija tokom ispitivanja treba da se obrazloženo i dokumentirano iznesu u izvještaju da bi postali punopravna zakonska osnova, kako za donošenje rješenja po konkretnom udesu, tako i za preduzimanje potrebnih mjera za sprječavanje sličnih udesa ubuduće.

Izvještaj komisije za osnovno ispitivanje udesa služi:

- (1) da se jasno sagledaju uzroci i odgovornosti za udes i kao osnov za preduzimanje preventivnih mjera u borbi protiv udesa,
- (2) da se pokrene postupak o rashodovanju, odnosno opravci zrakoplova ili druge vojne imovine,
- (3) da se donese rješenje o naknadi imovinske štete koja je zbog udesa pričinjena državi, pravnim i fizičkim licima,
- (4) kao dokument za donošenje rješenja za isplatu odštetnih zahtjeva i svih vrsta osiguranja zbog povreda i smrti lica prouzrokovanih udesom,
- (5) za izricanje disciplinskih i stručnih mjera za odgovorne i propuste otkrivene tokom ispitivanja i kao dokazni materijal za krivični postupak,
- (6) kao materijal za studije konstrukcijskih i tehnoloških izmjena i poboljšanja na zmaju, motoru i cjelokupnoj opremi zrakoplova,
- (7) kao materijal za studiju i propisivanje izmjena i dopuna u izdatim narednjima i uputstvima za upotrebu i održavanje zrakoplova i način izvođenja obuke na njima, kao i rada svih službi vezanih za pripremu i osiguranje letenja, i
- (8) za psihološko - medicinsku studiju udesa.

Da bi izvještaj komisije odgovorio svojoj namjeni, mora da bude tačan, potpun i dokumentiran. U njemu moraju da budu detaljno navedeni uzroci udesa i sve okolnosti pod kojima je do udesa došlo, zatim kakve je posljedice udes imao po život i zdravlje ljudstva i šta je sve od materijala i druge imovine uništeno. Odgovorna lica (krivce) treba detaljno saslušati o svim okolnostima u vezi sa utvrđenim greškama koje su učinili da bi se mogla donijeti odluka o njihovoj disciplinskoj, krivičnoj ili stručnoj, odnosno imovinskoj-pravnoj (materijalnoj) odgovornosti.

Za odgovornu osobu koja izriče mjeru i preduzima ostale preventivne mjere nije dovoljno da komisija poznaje činjenično stanje, već da svi nalazi i prijedlozi komisije budu dokumentirani dokaznim materijalom koji se priključuje komisijskom izvještaju.

Član 77.

(Izdvajanje mišljenja)

Član komisije koji se ne složi sa ostalim članovima komisije u pogledu sadržine zaključaka o udesu ili nekog drugog dijela završnog izvještaja, ima pravo na izdvojeno mišljenje i isto mora obrazložiti u pisanoj formi, obrazlažući sve činjenice i razloge

zbog kojih se piše izdvojeno mišljenje, što predstavlja sastavni dio izvještaja.

Član 78.

(Komentar ovlaštenih predstavnika organa stranih država)

Ukoliko su u radu komisije učešće uzeli predstavnici nadležnih stranih država, MO BiH će preko BHDCA nadležnim organima njihovih država proslijediti kopiju nacrt završnog izvještaja. Komentari koji budu dostavljeni komisiji nakon isteka vremena 60 dana od dana pripreme završnog izvještaja, smatrat će se kao nepravovremeni i neće biti uzeti u razmatranje i komisija će publicirati izvještaj. Ukoliko bude pravovremenih komentara, komisija je dužna da iste detaljno analizira i one sa kojima se slaže treba uključiti u prilogu završnog izvještaja.

Član 79.

(Komentari komisije MO BiH i OS BiH)

Ako je predstavnik MO BiH ili OS BiH bio uključen u istraživanje udesa ili vanrednog događaja zrakoplova OS BiH i kada BHDCA odnosno MO BiH primi nacrt završnog izvještaja o istraživanju udesa koji je izradio nadležni organ strane države koji sprovodi istraživanje, BHDCA, u saradnji sa MO BiH, imenovat će komisiju. U ovom slučaju, MO BiH može od OS BiH tražiti da oformi komisiju sa liste kandidata za ispitivanje udesa ili vanrednih događaja zrakoplova.

Komisija ima rok 60 dana od dana kad je BiH primila nacrt završnog izvještaja da dostavi komentare na nacrt završnog izvještaja organu države koji sprovodi istraživanje.

Komisija ne može objaviti bilo koji dio završnog izvještaja, niti dozvoliti pristup bilo kojem dijelu nacrt završnog izvještaja ili drugom dokumentu, bez saglasnosti nadležnog organa države koji vrši istraživanje, izuzev ako su nacrt izvještaja ili dokument već objavljeni.

Član 80.

(Sigurnosne preporuke)

Tokom istraživanja udesa ili vanrednog događaja, ukoliko postoji potreba, komisija je dužna da nadležnim organima, uključujući i organe stranih država, uputi sigurnosne preporuke koje sadrže mjere koje treba preduzeti kako bi se povećala sigurnost zrakoplovstva. Mora se uzeti u obzir da li sigurnosna preporuka treba propisati određeno rješenje za problem ili preporuka treba biti dovoljno elastična da dozvoli primaocu širinu u načinu primjene, kako cilj preporuke može biti postignut.

Sigurnosna preporuka treba identificirati kakva mjera se zahtijeva, ali osobama za implementaciju treba ostaviti znatan raspon da odrede kako će problem biti riješen.

Komisija/vijeće OK OS BiH za udese i sigurnost letenja, i na zemlji će, ukoliko bude potrebe za davanjem sigurnosnih preporuka, iste slati putem lanca komandovanja MO BiH, koje će proslijediti BHDCA, a BHDCA nadležnoj službi strane države.

POGLAVLJE X. PRIPREMANJE IZVJEŠTAJA O UDESIMA I PRINCIPI DOSTAVLJANJA

Član 81.

(Izvještaji o udesu ili vanrednom događaju zrakoplova OS BiH i stepen tajnosti)

- (1) Izvještaji o udesima A i B kategorije: Ako je rezultat istrage udesa ovih kategorija komisija će koristiti formu iz priloga-A sa dodacima.
- (2) Izvještaji o udesima C i D kategorije: Ako je rezultat istrage udesa ovih kategorija oficir za sigurnost letenja će pripremiti izvještaje u skladu sa formom iz priloga-E.
- (3) Svi izvještaji o ispitivanju udesa zrakoplova moraju biti klasificirani kao povjerljivi izvještaji. Tajno klasificirati izvještaje koji obrađuju uzroke i posljedice udesa koji se moraju držati u tajnosti, a to su: eksploatacija novog i

važnog ratnog materijala, poboljšanja – ispitivanja ratnog materijala i patenti i pronalasci u vezi sa zrakoplovom.

Obavještenja, publikacije i izvodi iz izvještaja moraju da se klasificiraju istim stepenom tajnosti kao i izvještaj o ispitivanju udesa.

Član 82.

(Popunjavanje izvještaja o udesima kategorija A i B i njegova distribucija)

- (1) Izvještaj o udesu popunjava komisija za ispitivanje udesa kako je propisano ovim uputstvom, u skladu sa formom izvještaja u slučaju udesa zrakoplova iz priloga-A ovog uputstva.
- (2) Ukoliko dođe do udesa u kojem su uključena dva i više zrakoplova, u izvještaju treba razmatrati posebno svaki zrakoplov, dok će zaključak i prijedlog mjera-odluka biti jedinstven dio.
- (3) Komisija za ispitivanje udesa je dužna od početka svog rada, najkasnije u narednih 60 dana, završiti izvještaj o udesu. Na zahtjev predsjednika komisije, uz adekvatno obrazloženje, komandant OK OS BiH ili načelnik ZŠ OS BiH može odobriti probijanje roka od 60 dana za ispitivanje udesa.
- (4) Za popunjavanje izvještaja o udesu je odgovoran predsjednik komisije za ispitivanje udesa. Kod glasanja o udesu niko od članova ne može ostati suzdržan. Članovi komisije koji nisu učestvovali u izradi izvještaja moraju pismeno obrazložiti svoje odsustvo. Članovi komisije koji su učestvovali u glasanju, ukoliko se ne slažu sa nekim segmentima, mogu pismeno obrazložiti svoj stav što se prilaže uz izvještaj.
- (5) Komanda br ZS i PZO, komandanti letaćkih jedinica i jedinice za održavanje zrakoplova OS BiH, nastoje utvrditi da li ima lica koja žele dati svoju viziju udesa ili vanrednog događaja od pilotskog, tehničkog i osoblja koje pruža podršku letenju. Ukoliko ima, isti moraju biti dostavljeni k-dantima jedinica u pismenoj formi, nakon čega k-dant jedinice piše mišljenje o navedenim prigovorima, i navedeni prigovori, zajedno sa mišljenjem k-danta, dostavljaju se komisiji za ispitivanje udesa. Mišljenje komandanta jedinice uraditi po sljedećim tačkama:
 - a) Mišljenje u odnosu na prigovor/zapažanje pilota ili tehničkog ili zemaljskog osoblja svoje jedinice.
 - b) Ukoliko komandant nije učestvovao u utvrđivanju uzroka udesa, rezultatima istrage i donošenju odluke, piše svoj stav.
 - c) Predlaže mjere i preporuke za sprječavanje sličnih udesa u jedinicama ili na drugim nivoima.
 - d) Detaljno opisuje druge potrebne dijelove koji se odnose na udes.
- (6) Komisija priprema stav u odnosu na zadnji izvještaj, gdje vrednuje prigovore/zapažanja pripadnika komande i jedinica br ZS i PZO, poredi ih sa izvještajem komisije, nakon čega piše svoj stav koji priprema u 2 primjerka, od čega 1 primjerak šalje u Komandu br ZS i PZO i jedan primjerak ostaje u arhivi komisije.
- (7) Materijal koji se odnosi na udes, pripremljen u skladu sa navedenim procedurama, kada bude zaprimljen u Komandi br ZS i PZO, bit će pregledan, i nakon utvrđivanja da u istom nema grešaka, na kraju istrage će se poslati vijeću OK OS BiH za udese, vanredne događaje i sigurnost letenja. Ukoliko vijeće OK OS BiH utvrdi nepravilnosti u izvještaju, isti vraća Komandi br ZS i PZO, a Komanda br ZS i PZO je zadužena da izvrši traženu izmjenu ili da pošalje objašnjenje za određene tačke ili neke dijelove detaljnije objasni ili da prije slanja vijeću OK OS BiH traži pojašnjenja iz svojih potčinjenih jedinica.

Na navedeni način, vijeće OK OS BiH će od Komande br ZS i PZO dobiti 2 (dva) primjerka izvještaja i izvršiti će uvid, sagledati činjenično stanje i prijedlog mjera, te na osnovu toga sačiniti zajednički završni izvještaj.

Član 83.

(Pripremanje završnog izvještaja)

- (1) Kada komisija na nivou br ZS i PZO pripremi omot predmeta o udesu ili vanrednom događaju, isti će klasificirati "POVJERLJIVO" i isti nasloviti na ruke, tj. na ime osobe kojoj se izvještaj upućuje. Vijeće OK OS BiH za udese i sigurnost letenja i sigurnosti na zemlji će zaprimljeni omot predmeta analizirati i pripremiti zajednički završni izvještaj koji će sadržavati sljedeće tačke:
 - a) Predmet
 - b) Događaj
 - c) Ispitivanje/Istraga
 - d) Rezultati istrage i odluka i
 - e) Preporuke i prijedlozi
- (2) Vijeće OK OS BiH za udese/vanredne događaje iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji priprema i potpisuje zajednički izvještaj i isti šalje na odobrenje komandantu OK OS BiH.
- (3) Rezultati istrage i odluka o udesu u izvještaju odobrenom od komandanta OK OS BiH postaje zvaničan stav o uzrocima udesa.
- (4) Odobreni izvještaj od komandanta OK OS BiH se šalje preko Uprave za operacije i obuku ZŠ OS BiH na odobrenje načelniku ZŠ OS BiH, nakon čijeg odobravanja se šalje u MO BiH i povratno objavljuje zrakoplovnim jedinicama u sastavu br ZS i PZO, putem lanca komandovanja.

Član 84.

(Popunjavanje izvještaja o udesima kategorija C i D i njihova distribucija)

- (1) Za udese iz kategorija C i D izvijestavanje se vrši u skladu sa izvještajem iz Priloga-E ovog uputstva i isti se popunjava od oficira za sigurnost letenja jedinice, uz nadzor oficira za sigurnost letenja Komande br ZS i PZO.
- (2) Ako je prisutno ranjavanje ili povrede osoblja, u omot predmeta se prilaže zdravstveni izvještaj. Komanda brigade ZS i PZO može angažirati komisiju ili jednog člana komisije za ispitivanje udesa, koji će sa oficirima za sigurnost letenja izvršiti popunjavanje izvještaja o udesu.
- (3) U ovom slučaju, komisija/član za ispitivanje ili oficir za sigurnost letenja u roku od 10 (deset) dana je dužna završiti istragu/i sačiniti izvještaj u 4 primjerka komisiji Komande br ZS i PZO za ispitivanje udesa kategorija C i D. Komisija za ispitivanje br ZS i PZO analizira izvještaj i sa mišljenjem komandanta šalje izvještaj u 2 primjerka ka OK OS BiH.

Član 85.

(Naknadno dobijanje informacija koje se odnose na udes)

U slučaju dobijanja značajnih informacija koje se odnose na udes nakon finaliziranja zajedničkog završnog izvještaja, ove informacije se dostavljaju komandama kako je definirano ovim uputstvom, u istoj količini koliko je ranije poslato. Ako ove informacije utiču na promjenu kategorije udesa, postupak je sljedeći:

- (1) Ako je došlo do povećanja vremena potrebnog za terapiju-oporavak ili ako je došlo do povećanja stvarne vrijednosti udesa, na osnovu čega će doći do promjene kategorije udesa:

U ovakvim situacijama, do potpisivanja zajedničkog završnog izvještaja, vijeće za udese iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji OK OS BiH će uraditi potrebne korekcije. Nakon potpisivanja zajedničkog izvještaja od komandanta OK OS BiH ponovnu korekciju nije moguće uraditi, ali ukoliko dođe do

promjene podataka isti će se koristiti samo za ažuriranje statističkih podataka.

- (2) Ako je došlo do smanjenja stvarne vrijednosti udesa, na osnovu čega dolazi do smanjenja kategorije udesa:

U ovakvim situacijama, do potpisivanja zajedničkog izvještaja, vijeće za udese iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji OK OS BiH će uraditi potrebne korekcije. Nakon potpisivanja zajedničkog završnog izvještaja od komandanta OK OS BiH ponovnu korekciju nije moguće uraditi, ali ukoliko dođe do promjene podataka isti će se koristiti samo za ažuriranje statističkih podataka.

Član 86.

(Ovjeravanje i čuvanje završnog izvještaja)

Završni izvještaj potpisuju predsjednik komisije i ostali članovi komisije, a predsjednik komisije svojim parafom ovjerava svaku stranicu završnog izvještaja. Potpisani završni izvještaj, s priložima završnog izvještaja, ovjerava pečatom komisije ili, ako isti nije izrađen, pečatom komande koja je imenovala komisiju. Original završnog izvještaja komisije, pod stepenom tajnosti "povjerljivo", s priložima, trajno se dostavlja i čuva u Zajedničkom štabu/Ministarstvu odbrane BiH.

POGLAVLJE XI. SADRŽAJ OMOTA PREDMETA KOJI SE ODNOSI NA UDES ILI VANREDNI DOGAĐAJ I NAČIN POPUNJAVANJA

Član 87.

(Sadržaj omota predmeta za udese kategorija A i B)

- (1) Izvještaj o udesu zrakoplova (Prilog-A),
- (2) Izvještaj o zdravstvenom stanju osoba koje su bile uključene u udes (Prilog-F),
- (3) Tehnički izvještaj (nalaz poslije udesa) o zrakoplovu koji je predmet udesa (Prilog C),
- (4) Knjižica osnovnog održavanja zrakoplova na dan udesa (Forme 2408-12 i 2408-13-1/3),
- (5) Meteorološki izvještaj,
- (6) Izvještaj o oštećenju nepokretne imovine civilnih osoba,
- (7) Izvještaj o generalnom stanju zrakoplova,
- (8) Izvještaj sa svakog mjesta gdje je vršeno tehničko ispitivanje zrakoplova,
- (9) Naredenje k-danta j-ce za izvršavanje posebnog zadatka i AMB (Air Mission Briefing) ili odobreni plan letenja k-danta jedinice (mission schedule) za školsko letenje i formular brifinga sa listom brifing oficira za školsko letenje, te ICAO plan kada se zadaci izvršavaju van zona dodijeljenih za obuku i sva druga naređenja za predmetni let,
- (10) Potpisane izjave posade i drugih učesnika udesa,
- (11) Potpisane izjave očevidaca,
- (12) Potpisane izjave osoba koje su bile uključene u realizaciju zadatka, a koje je komisija smatrala potrebnim da budu uzete,
- (13) Primjerak prigovora na rezultate i odluku o udesu,
- (14) Originalni obrasci za proračunavanje težine i balansa zrakoplova,
- (15) Skica mjesta udesa,
- (16) Fotografije zrakoplova koji je predmet udesa sa četiri strane (prednja, zadnja, bočne strane). U zavisnosti od udesa, može biti više fotografija. Potrebno je osigurati sredstva za osvjjetljenje mjesta udesa kako bi se izvršilo adekvatno slikanje instrumenata ili drugih dijelova zrakoplova,
- (17) Tehnička uputstva koja nisu poštovana,
- (18) Analiza rada AKL i magnetofonske trake sa AKL,
- (19) Sve druge informacije koje se odnose na udes.

Član 88.

(Sadržaj omota predmeta za udese kategorija C i D)

- (1) Izvještaj o udesima kategorija C i D se ne priprema u skladu sa izvještajem o udesu zrakoplova iz Priloga-A. Izvještaj o

- udesima kategorija C i D se popunjava od oficira za sigurnost letenja Komande brigade ZS i PZO, uz asistenciju oficira za sigurnost letenja jedinice, po obrascu iz Priloga-E.
- (2) Izvještaj o zdravstvenom stanju, ukoliko je došlo do ranjavanja i povreda posade i drugih putnika zrakoplova, u skladu sa formom iz Priloga-F.
- (3) Ukoliko je određena komisija ili angažiran jedan član komisije, tehnički izvještaj treba pripremiti u kratkom obliku. Primjer: u izvještaju koji utvrđuje vrijednost tehničkog oštećenja istaći šta je urađeno ili šta treba uraditi da bi sredstvo bilo popravljeno, koji dijelovi su zamijenjeni ili ih treba zamijeniti i jedan akt koji predstavlja ukupnu vrijednost oštećenja.

POGLAVLJE XII. AKTIVNOSTI KOJE JE POTREBNO PREDUZETI NAKON ISPITIVANJA UDESA

Član 89.

(Čuvanje mjesta udesa)

U odnosu na mjesto udesa zrakoplova i lokaciju stradalog zrakoplova nakon ispitivanja udesa, vojna policija, u saradnji sa civilnom policijom ili, ako se naredi, komandantom najbliže vojne jedinice OS BiH, dužni su i odgovorni preduzeti sljedeće radnje:

- (1) Dovoljnim brojem personala vršiti osiguranje mjesta udesa i stradalog zrakoplova, uz pridržavanje sljedećih postupaka:
- a) Pristup udesa dozvoliti samo ovlaštenom osoblju.
- b) Jedinica za osiguranje se pridržava naređenja lica koje je određeno kao nosilac aktivnosti za izvlačenje olupine zrakoplova koji je pretrpio udes.
- c) Uprava za finansije i budžet ZŠ OS BiH će osigurati dopune za mobilni telefon vođe osiguranja, ukoliko nije moguće na drugi način ostvarivati komunikaciju sa osiguranjem mjesta udesa.
- d) Uprava za finansije i budžet ZŠ OS BiH će osigurati sredstva za plaćanje troškova noćenja kod fizičkih lica, ukoliko je došlo do udesa na nepristupačnom području koje je u neposrednoj blizini kuće fizičkog lica.

Član 90.

(Izvlačenje olupine zrakoplova)

- (1) Aktivnost izvlačenja olupine zrakoplova sa mjesta udesa može nastupiti kada komisija završi ispitivanje udesa i kada ostvari koordinaciju sa vijećem OK OS BiH za udese i sigurnost letenja na zemlji i u zraku. Za izvlačenje zrakoplova odgovorna je jedinica u kojoj je zrakoplov bio na korištenju, u saradnji sa Komandom brigade ZS i PZO.
- (2) Naređenje za daljnje čuvanje olupine na mjestu udesa radi dodatne istrage je u nadležnosti komande kojoj je potčinjena komisija za ispitivanje udesa ili komandanta OK OS BiH. U ovom slučaju, nastavlja se čuvanje olupine zrakoplova kako je precizirano ovim uputstvom.
- (3) Ako je zbog karakteristika terena gdje je došlo do udesa potrebno odmah izvršiti izvlačenje olupine zrakoplova, oficir za sigurnost letenja, kao član komisije za ispitivanje udesa, izvršit će adekvatno fotografiranje mjesta udesa i nastojati identificirati sve potrebne podatke bitne za istragu. U ovom slučaju, izvlačenje zrakoplova je u nadležnosti jedinice OS BiH koja je najbliža mjestu gdje je došlo do udesa. Prilikom realizacije operacije izvlačenja zrakoplova, koja ima hitni karakter, br ZS i PZO će pružiti punu podršku nadležnoj jedinici OS BiH.

Član 91.

(Ostavljanje olupine zrakoplova na mjestu udesa)

- (1) Stradali zrakoplov, nakon završenih aktivnosti ispitivanja, transportirati u jedinicu za održavanje, što je prije moguće.
- (2) Ako nije ekonomski isplativ odlupiti olupine zrakoplova koji je bio predmet udesa, treba postupiti na sljedeći način:

- a) Ako se donese odluka za ostavljanje olupine zrakoplova na mjestu udesa, o istoj sačiniti zabilješku, u kojoj treba jasno istaći razloge ostavljanja olupine na mjestu udesa.
- b) Na karti napraviti skicu i obilježiti mjesto gdje se olupina ostavlja. Članovi komisije trebaju izvršiti slikanje olupine i mjesta na kom ista ostaje i to priložiti uz izvještaj.
- c) Po donesenoj odluci da se olupina ostavi na mjestu udesa i uz korištenje kapaciteta na licu mjesta, uz prethodno skidanje isplativih vitalnih sklopova i dijelova, pod nadzorom oficira za sigurnost letenja izvršiti ukopavanje ili paljenje olupine, a predsjednik komisije može donijeti odluku da se olupina ostavi na licu mjesta udesa.
- (3) Pored slikanja sa zemlje, osigurati slikanje olupine koja se ostavlja na terenu iz zraka, i to treba obilježiti na karti.
- (4) Ako je udes rezultat gubljenja orijentacije, u tom slučaju čekati rezultate traganja i spašavanja i, ako je pored svih pokušaja bilo nemoguće pronaći ostatke zrakoplova, predsjednik komisije će o istome sačiniti izvještaj.
- (5) Ukoliko je došlo do udesa na vodenoj površini i ako je potonula olupina zrakoplova koji je pretrpio udes, br ZS i PZO ili OK OS BiH će, putem organa dežurne službe/lanca komandovanja, hitno izvršiti OCK2IOBH/pretpostavljene komande, kako bi se putem Ministarstva sigurnosti BiH hitno uputio zahtjev prema entitetskim upravama za civilnu zaštitu radi akcija spašavanja i izvlačenja olupine zrakoplova od specijaliziranih službi za spašavanje unesrećenih na vodi.

Član 92.

(Odgovornost za udes ili vanredni događaj zrakoplova)

- (1) Uzročnik odgovara za udes ili vanredni događaj zrakoplova krivično, disciplinski, materijalno i moralno.
- (2) Krivična odgovornost uzročnika utvrđuje se u skladu sa odredbama zakona o krivičnom postupku u BiH.
- (3) Materijalna odgovornost uzročnika utvrđuje se u skladu sa odredbama Pravilnika o postupku za naknadu materijalne štete vojnih lica u MO i OS BiH ("Službeni glasnik BiH", broj 69/12).
- (4) Komandant jedinice, na prijedlog vijeća za udese –vanredne događaje sa nivoa jedinice, donosi odluku za upućivanje članova posade na vijeće OK OS BiH za udese iz sigurnosti letenja i sigurnosti na zemlji. Komandanti jedinica su odgovorni za prorađivanje izvještaja o udesu u svojoj jedinici i za obnavljanje znanja i naučenih lekcija iz udesa i vanrednih događaja, kako bi se spriječilo ponovno javljanje sličnih udesa, shodno naređenju komandanta br ZS i PZO.

Član 93.

(Isključivanje podataka)

Isključivanje podataka uključuje sve komunikacije između lica koja su uključena u operacije zrakoplova, medicinske ili lične informacije koje se odnose na lica koja su pretrpjela udes, a koje su uzete od komisije, kao i registratore govora u pilotskoj kabini i snimke i transkripte iz njih, zapise i snimke koji se odnose na kontrolu letenja, mišljenja koja su dio analize, uključujući informacije o parametrima leta zrakoplova – mogu da se koriste samo u svrhe ispitivanja ili za potrebe postupka koji se vodi pred pravosudnim organima.

Član 94.

(Ponovno pokretanje istraživanja)

Ako se nakon istrage udesa ili vanrednog događaja dođe do novih i bitnih činjenica i dokaza, ministar odbrane ili načelnik Zajedničkog štaba može narediti da se udes ponovno istraži. Ako

je komisiji istraživanje udesa povjerila strana država, za ponovno istraživanje potrebna je i saglasnost nadležnog organa te države.

Član 95.

(Materijalna odgovornost)

- (1) Pripadnik Oružanih snaga dužan je nadoknaditi štetu koju u vezi s vršenjem službe učini Bosni i Hercegovini, namjerno ili iz krajnje nepažnje.
- (2) Obaveza lica iz stava (1) ovog člana i odgovornost Bosne i Hercegovine za štete koju pripadnici Oružanih snaga u vezi s vršenjem službe pričinu trećim licima utvrđuje se prema općim propisima o naknadi štete i odredbama člana 8. Zakona o upravi ("Službeni glasnik BiH", br. 32/02).

Član 96.

(Saradnja sa medijima)

Distribucija informacija tokom istrage na terenu, posebno na mjestu udesa, bit će ograničena na faktičko stanje i bit će urađena shodno Uputstvu za provođenje aktivnosti odnosa s javnošću u Ministarstvu odbrane i OS BiH.

Sve informacije koje se tiču udesa ili vanrednog događaja, dostupne bilo kojoj osobi ili organizaciji koji participiraju u istrazi, moraju se prosljediti predsjedniku komisije ili komisiji za ispitivanje, kroz odgovarajuće kanale, prije nego što budu dostupne bilo kojem licu van istrage.

Sva lica koja su po bilo kom osnovu vezana za udes, a članovi komisije posebno, ne smiju da daju nikakve podatke, zaključke i izjave o udesu, osim kada su to obavezni po službenoj dužnosti, u okviru svoje nadležnosti. Za davanje podataka i obavještenja o udesu sredstvima javnog informiranja nadležno je Ministarstvo odbrane BiH/ lice/a kojemu ministar odbrane izda odobrenje za obraćanje javnosti po predmetnoj problematici.

Informacije koje se tiču udesa ili vanrednog događaja ne mogu biti distribuirane medijima ili bilo kojoj osobi, prije početnog objavljivanja, od lica kojemu ministar odbrane izda odobrenje za obraćanje javnosti/BDHCA.

Član 97.

(Slučajevi, odnosno postupci koji čekaju pravosnažno rješenje)

"Svi slučajevi, odnosno postupci koji do dana stupanja na snagu ovog propisa nisu pravosnažno okončani, završit će se po odredbama propisa koji je bio na snazi u vrijeme nastanka događaja".

POGLAVLJE XIII. PRELAZNE I ZAVRŠNE ODREDBE

Član 98.

(Prestanak važenja entitetskih uputstava za sprječavanje i ispitivanje zrakoplovnih udesa)

Danom stupanja na snagu ovog uputstva prestaje da važi Uputstvo za sprječavanje i ispitivanje vazduhoplovnih udesa, int. br.: 117-121 od 19.08.1987. godine (bivše JNA) i Uputstvo za sprječavanje i ispitivanje zrakoplovnih udesa, broj: 27-14-11-02-2-42-8/06 od 04.08.2006. godine (bivše Komande zračnih snaga Vojske F BiH).

Član 99.

(Stupanje na snagu Uputstva)

Ovo Uputstvo stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u "Službenom glasniku BiH".

Broj 06-02-3-37-44/18
08. oktobra 2018. godine
Sarajevo

Ministrica
Marina Pendeš, s. r.

Prilog A

IZVJEŠTAJ O UDESU ZRAKOPLOVA							
OPĆE ODREDBE							
1.Mjesto udesa		2.Datum udesa:		Vrijeme udesa:			
3.Kategorija udesa: Udes za vrijeme leta zrakoplova ☐ Udes nije nastao tokom letenja ☐							
4.Reg.broj zrakoplova:		5.Tip zrakoplova:		6.Jedinica koja koristi zrakoplov:			
7.Plan leta iz u				Lokalno ☐ VFR ☐ IFR ☐			
8.Vrsta letenja u kojem je došlo do udesa: Školsko ☐ Posebni zadatak ☐ Drugo ☐							
9.Zadnje mjesto polijetanja:		10.Ostanak u zraku		11. Zadatak:			
12.Visina leta u trenutku udesa ft		13. Visina mjesta udesa ft					
14. Požar: Ne ☐ U letu ☐ Pri udaru ☐ 15. Eksplozija: Ne ☐ U letu ☐ Na zemlji ☐							
16. Visina aerodroma/mjesta gdje je došlo do udesa ft, Dužina pisteft, Pređena udaljenost na pisti ft, Pravac piste, Vrsta piste: Asfalt ☐ Beton ☐ Drugo ☐							
Stanje na pisti: Suho ☐ Mokro ☐ Snijeg ☐ Led ☐ Drugo ☐ Stanje sredstava za prilaz na aerodromu, osvjjetljenje, barijere, kuke i drugo:							
17.Nepoštivanje Pravila letenja i drugih regulativa i naređenja o letenju: Ima ☐ Nema ☐							
18.Faza leta u kojoj je došlo do udesa: (Polijetanje, penjanje, u letu, u prilazu, na slijetanju i sl.):							
19.Stanje na mjestu udesa: (npr.Točkovi za slijetanje uvučeni ili izvučeni, sudar u zraku, požar u zraku ili eksplozija, kratak prilaz, strm prilaz i dr.).							
20. Meteo situacija na mjestu udesa, te u zoni mjesta udesa:							
Donja baza	Vidljivost	Vjetar	Temperatura	Tačka rose	Pritisak	Drugo	
PODACI O ČLANOVIMA POSADE ZRAKOPLOVA KOJI JE PREDMET UDESA							
1.Ime i Prezime		2.Čin		3. Index		4.Nacionalnost	
						5.Datum rođenja	
						6. Rod	
7.Jedinica:		8.Jedinica u kojoj izvršava letačke aktivnosti:					
9. FM:		10. Letačko zvanje		11.Kategorija SBO:			
12. IFR certifikat:		13. Datum refrišmenta:		14.Dužnost u zrakoplovu:			
15. Stanje obučenosti pilota:		Ukupan broj sati naleta:		Broj sati instrumentalnog letenja:			
Ukupno sati u oblaku:				Ukupan broj sati na tipu:			
Ukupan broj sati na tipu u zadnjih mjesec dana:				Letenje u zadnja 24 sata:			
Ukupan broj sati na tipu u zadnja 3 mjeseca:							
Datum i trajanje zadnjeg leta na tipu koji je predmet udesa:							
16.Osoblje koje je pretrpjelo efekte udesa u zrakoplovu i van zrakoplova :							
Dužnost	Ime i Prezime	Čin	Zanimanje	Jedinica	Zdravstveno stanje	Korišten padobran?	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	Da Ne	

Prilog A

UZROCI (FAKTORI) UDESA				
PILOTSKI FAKTOR				
a. Faktor rasuđivanja	%	b. Tehnika upravljanja zrakoplovom	%	
c. Faktor nepažnje	%	d. Faktor nediscipline	%	
e. Faktor neznanja	%	f. Zdravstveni faktor	%	
OTKAZ ZRAKOPLOVNIH MATERIJALA				
a. Tehnički faktor	%	b. Faktor održavanja	%	
ADMINISTRATIVNI FAKTOR				
a.	b. Administrativna nedisciplina			
NEPRIJATELJSKA DJELATNOST/DJELATNOST NEKOALICIJSKIH SNAGA				
a. Dejstva neprijatelja iz zraka i sa zemlje u okviru borbenih dejstava %.... b. Diverzije i sabotaze %.....				
OSTALI UZROCI				
OŠTEĆENJE ZRAKOPLOVA				
1. Kategorija	2. Kategorija	3. Kategorija	4. Kategorija	5. Popravljivo
6. Ne može se popraviti 7. Olupina zrakoplova izvučena 8. Olupina zrakoplova ostavljena na mjestu udesa 9. Oštećenje lične imovine: Ima Nema				
OBRAZLOŽENJE UDESA, ANALIZA I REZULTATI				
10. Ako je potrebno dodati stranicu (na svakoj dodatoj stranici potrebno je naglasiti da je stranica dodana i da se na svakoj stranici nalazi potpis)				
PRIJEDLOZI				
Dato je pravo prigovora na izvještaj o udesu Nije bilo prigovora				
Koja komisija je vršila ispitivanje udesa :			Datum:	
Komisija za ispitivanje i sigurnost letenja:				
Član	Član	Član	Član	Član
(predsjednik)	(AVUM/AVIM)	(Pilot standard./pilot)	(Doktor)	(pilot)
Član	Član	Član	Član	Član
(probni pilot)	(TI/tehn. za konstrukciju)	(TI/tehn. za rotor)	(TI za motor)	(TI za hidro sis.)
Član	Član			
(TI za elektro opremu i instrumente)		(TI za radio-navig. oprema)		

POČETNI IZVJEŠTAJ O UDESU

1. Datum, mjesto i vrijeme udesa.
2. Tip zrakoplova, serijski broj, j-ca korisnik - mjesto baziranja zrakoplova.
3. Čin pilota, Ime i Prezime, jedinica, da li je korišten padobran i zdravstveno stanje.
4. Ako je pilot pripadnik neke druge jedinice, precizirati jedinicu i mjesto baziranja (ako nije za ovu tačku napisati da piloti „nisu“ iz sastava drugih jedinica).
5. Imena i prezimena ostalih članova posade i putnika, ili pripadnost jedinici ili drugoj organizaciji, zdravstveno stanje, korištenje padobrana.
6. Kratko obrazloženje kako je došlo do udesa, navodeći broj poginulih, teže i lakše povrijeđenih članova posade, putnika i ostalih lica.
7. Procjena glavnih uzroka udesa/Vjerovatan uzrok udesa.
8. Da li je prema raspoloživim podacima došlo do nepoštivanja Pravila letenja, regulativa i drugih naređenja koja se odnose na letenje.
9. Plan leta iz u; ili lokalno.
10. Letački zadatak.
11. Meteo situacija u vrijeme udesa.
12. Step en oštećenja.
13. Sigurnosne preporuke, ako je potrebno.

Prilog C

Dan	Mjesto	Jedinica	Broj djelovodnika udesa				
Udesa			Jedinica				
KLASIFIKACIJA UDESA		Tip A ☐ B ☐ C ☐	b.Stepen ošteć.zrakopl. I kat. ☐ II kat. ☐				
III kat. ☐ IV kat. ☐							
TEHNIČKI NALAZ POSLIJE UDESA							
OPĆI PODACI							
NAIMENOVANJE		ZMAJ	PRVI	DRUGI	TREĆI	ČETVRTI	
			MOTOR				
Tip							
Broj							
Iznos izvršenih O.O.							
Ostatak sati dd roka rada							
Vrsta udesa							
Sat	Min.	Sat	Min.	Gorivo	Mazivo	Vrsta	
Polijetanje		Udesa		U litrima prije polijetanja		Goriva	Maziva
Stanje ispravnosti zrakoplova prije polijetanja							
STANJE NAĐENO NA MJESTU UDESA							
Položaj ručica, prekidača, slavine, stajnog trapa, potkrilaca, zračnih kočnica, koraka elise i trimera, pokazuje mjerila u pilotskom prostoru, nađena količina goriva, maziva, hladiva i hidro ulja, kao i stanje njihovih prečistača i vjerovatnost nađenog stanja.							

Prilog C

OPIS I POSTOCI OŠTEĆENJA ZMAJA, MOTORA, ZRAKOPLOVNE OPREME I NAORUŽANJA				
PODACI O SKLOPU KOJI SE SMATRA UZROČNIKOM KVARA				
Naziv sklopa				
Tip		Garantni rok		
Model		Propisani rok rada		
Broj dijela		Dan	Reklamiranja	
Proizvođač				
Jemac		Broj		
PODACI O DIJELU KOJI JE U KVARU				
Naziv	Broj	Vrsta kvara		Uzrok kvara
PREDZNACI I OPIS KVARA				

Prilog C

KOMISIJSKI ZAKLJUČAK
OKOLNOSTI POD KOJIMA JE DOŠLO DO UDESA
OSNOVNI, NEPOSREDNI I POSREDNI UZROCI UDESA
ODGOVORNI SA KRATKIM OBRAZLOŽENJEM NJIHOVE ODGOVORNOSTI
IZNOS ŠTETE
PRIJEDLOG MJERA KOJE TREBA PREDUZETI
ISPLATIVOST OPRAVKE ILI PRIJEDLOG O RASHODU NA LICU MJESTA

Prilog C

PRILOZI			Potpis članova komisije
Dan		Žig jedinice koja je komisiju odredila	(M.P.)
ODLUKA I PRIJEDLOG MJERA PRVOSTEPENOG TEHNIČKOG RUKOVODIOCA			
Dan	Žig	Čin	Potpis
ZAKLJUČAK DRUGOSTEPENOG TEHNIČKOG RUKOVODIOCA			
Dan	Žig	Čin	Potpis

PLAN U SLUČAJU ZRAKOPLOVNOG UDESA

1. CILJ

2. SVRHA

3. ODGOVORNOST:

Planom reagiranja u slučaju zrakoplovnog udesa propisuju se *procedure i akcije* koje ljudstvo treba ranije da uvježbava i da preduzme u slučaju udesa ili ozbiljne nezgode, način obavješćavanja/uzbunjivanja, faze reakcije na znak uzbune, komandovanje fazama, te definiranje ovlaštenja, nadležnosti i područja odgovornosti svih sudionika prilikom sprovođenja Plana.

4. PRINCIPI

Dijelovi Plana u slučaju udesa su sljedeći:

- a. Lista personala koji će se angažirati,
- b. Potrebni materijali, sredstva i oprema za komisiju za ispitivanje udesa i oficira za sigurnost letenja,
- c. Sistem uzbunjivanja kada dođe do zrakoplovnog udesa:
 - (1) Postojeći telefonski/žični sistem veza,
 - (2) Ukoliko se ne može osigurati poseban telefonski sistem, koristiti postojeći žični sistem veza, radi čega treba pripremiti:
 - (a) Listu komandi sa brojevima telefona koje treba obavijestiti da je došlo do zrakoplovnog udesa,
 - (b) Navedenu listu dostaviti svim potrebnim komandama,
 - (c) Osobe koje će izvještavati o udesu moraju biti upoznate i imati informacije o udesu,
 - (d) Na navedenu listu obavezno uključiti članove komisije za ispitivanje udesa, oficira za sigurnost letenja i članove tehničkog sastava.
- d. Prva pomoć i spašavanje: Radi ispravnoga načina pružanja prve pomoći pripremiti odgovarajuću instrukciju koja će se primjenjivati kod reagiranja. Instrukcija će sadržavati sljedeće principe:
 - (1) **Ekipa za prvu pomoć:**
 - (a) Držati spremnim za reagiranje ambulantno vozilo, ljekara i medicinske tehničare,
 - (b) Definirati način reagiranja pomenute ekipe za prvu pomoć,
 - (c) Precizirati koja sredstva će medicinska ekipa sa sobom nositi (uključujući kartu),
 - (d) Definirati dužnosti za ekipu prve pomoći.

Prilog D

(2) Ekipa za spašavanje:

- (a) Odrediti personal za ovu ekipu i držati ga spremnim za reagiranje,
- (b) Precizirati koja sredstva će ekipa za spašavanje sa sobom nositi (uključujući kartu),
- (c) Odrediti ko će komandovati ekipom,
- (d) Definirati dužnosti za ekipu za spašavanje.

(3) Ekipa za gašenje požara:

- (a) Odrediti personal za ovu ekipu i držati ga spremnim za reagiranje,
- (b) Odrediti sastav ekipe, vozilo, sredstva (uključujući kartu),
- (c) Odrediti ko će komandovati ekipom,
- (d) Definirati dužnosti za ekipu za gašenje požara,
- (e) Odrediti način pokretanja ove ekipe.

(4) Ekipa za osiguranje:

- (a) Odabrati personal za ovu ekipu i držati ga spremnim za reagiranje,
- (b) Odrediti sredstva i opremu,
- (c) Odrediti ko će komandovati ekipom,
- (d) Definirati dužnosti ekipe,
- (e) Način pokretanja.

(5) Sve druge radnje i postupke koji će pomoći da se adekvatno reagira kada dođe do udesa ili ozbiljne nezgode.

Prilog E

IZVJEŠTAJ O ZRAKOPLOVNIM UDESIMA KATEGORIJA C i D

1. Datum, mjesto i vrijeme udesa.
2. Tip zrakoplova, serijski broj (spojiti i forme koje se odnose na let).
3. Step en oštećenja.
4. Jedinica kojoj pripada zrakoplov.
5. Čin pilota, Ime i Prezime, jedinica.
6. Step en povreda.
7. Imena i prezimena ostalih članova posade i putnika, ili pripadnost jedinici ili drugoj organizaciji, zdravstveno stanje, ako nema, samo napisati „nema“.
8. Naređenje za zadatak.
9. Udes za vrijeme leta zrakoplova ili van letenja zrakoplova.
10. Povrede propisa i nedisciplina.
11. Obrazloženje kako je došlo do udesa, analiza i glavni uzroci udesa.
12. Ako ima nekih kontraindikacija navesti broj izvještaja, datum i kome je isti poslat.
13. U postotcima izraziti uzroke udesa.
14. Plan leta iz u; ili lokalno.
15. Meteo situacija u vrijeme udesa.
16. Let zrakoplova (vizuelno ili instrumentalno).
17. Materijalna šteta na vojnoj imovini ili imovini trećih lica i u kojoj vrijednosti.
18. Prijedlozi.

POTPIS

Čin, Ime i Prezime

IZVJEŠTAJ O ZDRAVSTVENOM STANJU PERSONALA KOJI JE PRETRPIO UDES			
OPĆE ODREDBE			
1. Ime i Prezime:	2. Index.	3. Čin	4. Zanimanje:
5. Dužnost u trenutku udesa:			
6. Stvarno FM:	7. Godina rođenja:	8. Datum i vrijeme udesa:	
9. Mjesto udesa:			
10. Tip zrakoplova i serijski broj:		11. Jedinica kod koje je na korištenju zrakoplov:	
ZDRAVSTVENE INFORMACIJE			
1. Povrede: Ne ☐ Lahke ☐ Pov.ne izaz.invalid ☐ Teške tjel.pov ☐ Smrtne ☐ Nestad ☐			
2. Zadnji datum pregleda:		3. Uputnica za bolnicu: Da ☐ Ne ☐	
4. Datum i vrijeme smrti:		5. Da li je urađena autopsija: Da ☐ Ne ☐	
6. Uzrok povrjeđivanja/ranjavanja i smrti:			
7. Koja metoda je korištena za raspoznavanje tijela:			
FIZIOLOGIJA			
1. Tip zadatka:		2. Faza leta:	
3. Pritisak u trenutku udesa:		4. Pritisak na zemlji: Izmjeren ☐ Nije izmjeren ☐	
5. Oksigen nije korišten prije leta: Da ☐ Ne ☐		6. Podešenost regulatora oksigena:	
7. Zadnja kontrola regulatora oksigena:		8. Tip regulatora:	
9. Pritisak oksigena u trenutku udesa:		10. Pritisak oksigena na polijetanju:	
11. Zadnji datum kontrole sistema kisika:		12. Tip maske:	
13. Spavao/la: Dobro ☐ Loše ☐			
14. Zadnji nalazi krvi: (CO, CO2, šećer, masnoća i dr.)			
PSIHOLOŠKI FAKTORI			
Obilježiti moguće i vidljive psihološke faktore koji su uticali na udes:			
Starost ☐ Alkohol ☐ Nedisciplina ☐ Strah ☐ Povučenost ☐ Preveliko samopouzdanje ☐ Panika ☐			
Umor ☐ (G) Sila ☐ Trovanje ☐ Bolest ☐ Glad ☐ Slabljenje morala ☐			
Gubljenje svijesti ☐			
Vertigo ☐ Emocije ☐ Čudni stavovi ☐ Odsutnost ☐ Drugo			
LOKALNI FAKTORI			
Promjene pritiska zraka ☐ Hladnoća ☐ Vrućina ☐ Svjetlost ☐ Buka ☐ Dim ☐			
Drugo ☐			
OBUKA KOJU JE ZAVRŠIO PERSONAL KOJI JE PREDMET UDESA			
1. Obuka na stolici za izbacivanje iz zrakoplova :			
2. Obuka za spašavanje (Voda, Šuma i dr.):			
3. Skakanje iz padobrana:			
4. Fiziološka obuka: Datum : Mjesto :			
5. Zadnja kontrola u sobi pod pritiskom: Datum Mjesto :			
6. Druga završena obuka:			

Prilog F

OPREMA ZA ZAŠTITU I SPAŠAVANJE
(Kaciga, maska, rukavice, čizme, odgovarajući kombinezon, čamac, katapult, da li su korišteni ili ne):
SKAKANJE SA PADOBRANOM
1. Izvršeno katapultiranje ☐ Padobran se otvorio ☐ Slijetanje na kopno: Ravničarsko podr. ☐ Brdovito područje ☐ Prisustvo leda ☐ Pokriveno snijegom ☐ Šumsko područje ☐ Slijetanje na vodu: Mirna voda ☐ Mirna duboka ☐ Drugo ☐
SPAŠAVANJE
1. Radnje preduzete radi spašavanja:
2. Jedinica koja je izvršila spašavanje Udaljenost do mjesta udesa
3. Da li je upućen poziv za pomoć tokom katapultiranja Da ☐ Ne ☐ 4. Vrijeme potrebno za spašavanje
5. Način dobijanja informacije o katapultiranju ili način pronalaska mjesta gdje je isto izvršeno:
6. Način spašavanja: Helikopterom ☐ Prevoznim sredstvom na vodi ☐ m/v na kopnu ☐ Drugo
NALAZ LJEKARA I PRIJEDLOZI
Mišljenje o uzrocima ranjavanja i smrti, uloga opreme prilikom ranjavanja, odjeća, rentgenski nalazi i laboratorijski nalazi sa prijedlozima, bit će napisani u ovom dijelu.
Jedinica : Datum izvještaja:
Doktor član tima: Ime i Prezime čin
Potpis

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

1059

Temeljem članka 61. stavak 2. Zakona o upravi ("Službeni glasnik BiH", broj 32/02, 102/09 i 72/17) i članka 28. stavak 2. Zakona o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10, 40/12 i 93/17), a po prethodno pribavljenom mišljenju Agencije za državnu službu Bosne i Hercegovine (broj 03-34-2-550-10/18 od 17.10.2018. godine), ministar vanjskih poslova Bosne i Hercegovine donosi

RJEŠENJE

O IMENOVANJU RUKOVODEĆEG DRŽAVNOG SLUŽBENIKA - POMOĆNIK MINISTRA U SEKTORU ZA BILATERALNE ODNOS U MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

1. AHMET HALILOVIĆ, imenuje se za rukovodećeg državnog službenika - pomoćnik ministra u Sektoru za bilateralne odnose u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, počev od 19.10.2018. godine.
2. Imenovanom rukovodećem državnim službeniku iz točke 1. ovog rješenja pripada plaća iz B6 platnog razreda, kao i druga prava i obaveze sukladno važećim propisima.
3. Priziv na ovo rješenje ne odgađa njegovo izvršenje.
4. Ovo rješenje stupa na snagu danom donošenja i objavljuje se u "Službenom glasniku BiH".

Broj 09/1-21-34-2-33640-1/18

19. listopada 2018. godine

Sarajevo

Ministar

Igor Crnadak, v. r.

На основу члана 61. став 2. Закона о управи ("Службени гласник БиХ", број 32/02, 102/09 и 72/17) и члана 28. став 2. Закона о државној служби у институцијама Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10, 40/12 и 93/17), а по претходно прибављеном мишљењу Агенције за државну службу Босне и Херцеговине (број 03-34-2-550-10/18 од 17.10.2018. године), министар иностраних послова Босне и Херцеговине, доноси

РЈЕШЕЊЕ

O IMENOVANJU RUKOVODEĆEG DRŽAVNOG SLUŽBENIKA - POMOĆNIK MINISTRA U SEKTORU ZA BILATERALNE ODNOS U MINISTARSTVU INOSTRANIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

1. АХМЕТ ХАЛИЛОВИЋ, именује се за руководиоца државног службеника - помоћник министра у Сектору за билатералне односе у Министарству иностраних послова Босне и Херцеговине, почев од 19.10.2018. године.
2. Именованом руководиоцем државном службенику из тачке 1. овог рјешења припада плата из Б6 платног разреда, као и друга права и обавезе у складу с важећим прописима.
3. Жалба на ово рјешење не одгађа његово извршење.
4. Ово рјешење ступа на снагу даном доношења и објављује се у "Службеном гласнику БиХ".

Број 09/1-21-34-2-33640-1/18

19. октобра 2018. године

Сарајево

Министар

Игор Црнадак, с. р.

На основу члана 61. став 2. Закона о управи ("Службени гласник БиХ", број 32/02, 102/09 и 72/17) и члана 28. став 2. Закона о државној служби у институцијама Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 19/02, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04, 37/04, 48/05, 2/06, 32/07, 43/09, 8/10, 40/12 и 93/17), а по претходно прибављеном мишljenju Агенције за државну службу Босне и Херцеговине (број 03-34-2-550-10/18 од 17.10.2018. године), министар ванjsких послова Босне и Херцеговине доноси

RJEŠENJE

O IMENOVANJU RUKOVODEĆEG DRŽAVNOG SLUŽBENIKA - POMOĆNIK MINISTRA U SEKTORU ZA BILATERALNE ODNOS U MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

1. AHMET HALILOVIĆ, imenuje se za rukovodećeg državnog službenika - pomoćnik ministra u Sektoru za bilateralne odnose u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine, počev od 19.10.2018. godine.
2. Imenovanom rukovodećem državnim službeniku iz tačke 1. ovog rješenja pripada plaća iz B6 platnog razreda, kao i druga prava i obaveze u skladu s važećim propisima.
3. Žalba na ovo rješenje ne odgađa njegovo izvršenje.
4. Ovo rješenje stupa na snagu danom donošenja i objavljuje se u "Službenom glasniku BiH".

Broj 09/1-21-34-2-33640-1/18

19. oktobra 2018. godine

Sarajevo

Ministar

Igor Crnadak, s. r.

KONKURENCIJSKO VIJEĆE BOSNE I HERCEGOVINE

1060

На temelju članka 25. stavak (1) točka e) i članka 42. stavak (2), u vezi sa člankom 14. Zakona o konkurenciji ("Službeni glasnik BiH", br. 48/05, 76/07 i 80/09), rješavajući po Prijavi koncentracije gospodarskog subjekta "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina, zaprimljenoj dana 9.5.2018. godine, pod brojem: UP-03-26-1-011-1/18, Konkurencijsko vijeće Bosne i Hercegovine, na 37. (tridesetsedmoj) sjednici održanoj dana 18.9.2018. godine, donijelo je

ZAKLJUČAK

- 1) Odbacuje se Prijava koncentracije gospodarskog subjekta "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina, radi nepostojanja obveze prijave koncentracije u smislu članka 14. stavak (1) Zakona o konkurenciji.
- 2) Ovaj Zaključak bit će objavljen u "Službenom glasniku BiH", službenim glasilima entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

Образложење

Konkurencijsko vijeće Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Konkurencijsko vijeće) je dana 9.5.2018. godine, pod brojem: UP-03-26-1-011-1/18 zaprimilo Prijavu koncentracije (u daljem tekstu: Prijava) gospodarskog subjekta "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina, ujedno i podnositelja Prijave (u daljem tekstu: "SPORT VISION" Bijeljina ili podnositelj Prijave) i gospodarskih subjekata: "BENEFIT" d.o.o. Sarajevo, ul. Muhameda Kantardžića br. 3, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina (u daljem tekstu: "BENEFIT" Sarajevo), "BRAVERA" d.o.o. Bijelo Polje, Resnik bb, 84000 Bijelo Polje, Crna Gora (u daljem tekstu: "BRAVERA" Bijelo Polje), "SPORT

VISION" d.o.o. Podgorica, Bulevar Džordža Vašingtona ulaz 108, stan 55, 80000 Podgorica, Crna Gora (u daljem tekstu: "SPORT VISION" Podgorica ili ciljno društvo), "SPORT VISION" d.o.o. e.l. Skoplje, ul. Ljubljanska br. 4, sprat 2, lokal 218, TC Siti Mol, Karpoš, 1000 Skoplje, Republika Makedonija (u daljem tekstu: "SPORT VISION" Skoplje) i "IN SPORT" sh.p.k. Tirana, Njesia baskiacke nr. 2 rruga Murat Toptani, Qendra e biznesit Eurocol, NR. Pasurie 1/169-N22, kati 7, 1001-1054 Tirana, Republika Albanija (u daljem tekstu: "IN SPORT" Tirana).

Prijava se odnosi na stjecanje kontrole gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina nad gospodarskim subjektom "SPORT VISION" Podgorica, a sukladno članku 12. stavak (1), točka (b) Zakona o konkurenciji (u daljem tekstu: Zakon). Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina kontrolu stječe kupovinom 60% vlasničkog udjela gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Podgorica, dok će ostali dio zadržati postojeći vlasnici, fizičke osobe Vladimir Veličković i Petar Veličković, sa po 20% vlasničkog udjela.

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Podgorica je ciljno društvo koje je nastalo postupkom izdvajanja od gospodarskog subjekta "BRAVERA" Bijelo Polje, koji je na isto prenio cjelokupno poslovanje svojih maloprodajnih objekata sportskom opremom.

Pored navedenih sudionika u koncentraciji, podnositelj Prijave kao sudionike u koncentraciji još navodi gospodarske subjekte "BENEFIT" Sarajevo, "SPORT VISION" Skoplje i "IN SPORT" Tirana. Međutim, Konkurencijsko vijeće je utvrdilo da navedeni gospodarski subjekti nisu izravni sudionici u koncentraciji nego su povezana društva gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina.

Uvidom u svu dostavljenu dokumentaciju, utvrđeno je da je Prijava podnesena u propisanom roku, u skladu sa člankom 16. stavak (1) Zakona, ali da nije potpuna i kompletna u smislu članka 30. stavak (1) Zakona i članaka 9-12. Odluke o načinu podnošenja prijave i kriterijima za ocjenu koncentracija gospodarskih subjekta ("Službeni glasnik BiH", broj 34/10), te je Konkurencijsko vijeće sukladno članku 31. Zakona, aktom broj: UP-03-26-1-011-2/18 od 17.5.2018. godine i aktom broj: UP-03-26-1-011-5/18 od 2.7.2018. godine zatražilo dopunu iste.

Podnositelj Prijave je podnescima broj: UP-03-26-1-011-4(1)/18 od 11.6.2018. godine i broj: UP-03-26-1-011-6/18 od 13.07.2018. godine dopunio Prijavu traženom dokumentacijom.

Podnositelj Prijave je, u smislu članka 30. stavak (2) Zakona, naveo da je zahtjev za ocjenu predmetne koncentracije podnio ovlaštenim tijelima Crne Gore, Republike Makedonije i Republike Albanije.

Podnositelj Prijave je tijekom postupka, podneskom broj: UP-03-26-1-011-6/18 od 13.7.2018. godine kojim je dopunio Prijavu, dostavio i Rješenje Agencije za zaštitu konkurencije Crne Gore broj: 02-UP-23/7-18 od 11.6.2018. godine, kojim je odobrena predmetna koncentracija. Pored toga istim podneskom dostavljene su odluke Komisije za zaštitu konkurencije Republike Makedonije broj: 08-44 od 4.7.2018. godine i Komisije za konkurenciju Republike Albanije broj: 529 od 25.6.2018. godine, koje nisu prevedene na neki od službenih jezika Bosne i Hercegovine, ali za koje Podnositelj prijave navodi da predstavljaju odobrenje za predmetnu koncentraciju.

Nakon analize dokumentacije koju je dostavio podnositelj Prijave, Konkurencijsko vijeće je dana 5.9.2018. godine pod brojem UP-03-26-1-011-7/18, izdalo Potvrdu o prijemu kompletne i uredne prijave, u smislu članka 30. stavak (3) Zakona.

1. Sudionici koncentracije

Sudionici koncentracije su gospodarski subjekti: "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina, "BRAVERA" d.o.o. Bijelo Polje,

Resnik bb, 84000 Bijelo Polje, Crna Gora i "SPORT VISION" d.o.o. Podgorica, Bulevar Džordža Vašingtona ulaz 108, stan 55, 80000 Podgorica, Crna Gora.

1.1. "SPORT VISION" Bijeljina (podnositelj Prijave)

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina, punim nazivom Društvo sa ograničenom odgovornošću za unutrašnju i spoljnu trgovinu i usluge "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, ima sjedište na adresi Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina.

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina, prema aktualnom izvodu iz sudskog registra Okružnog gospodarskog suda Bijeljina broj: 059-0-RegZ-18-000 859 od 23.4.2018. godine, upisan je pod matičnim brojem: 59-01-0118-14 (1-5576) i JIB-om: 4401843920003, sa pretežitom registriranom djelatnošću trgovine na veliko odjećom i obucom.

Vlasnik gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina je fizička osoba Dragan Stanjilović, (...) **¹, sa 100,0% vlasničkog udjela.

1.1.1. Povezana društva gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina u Bosni i Hercegovini

Povezano društvo gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina u Bosni i Hercegovini u kojem ima 10,0% ili više udjela u temeljnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa je gospodarski subjekt "BENEFIT" Sarajevo.

1.1.1.1. "BENEFIT" Sarajevo

Gospodarski subjekt "BENEFIT" Sarajevo, punim nazivom "BENEFIT" Društvo sa ograničenom odgovornošću za unutrašnju i vanjsku trgovinu i usluge, Sarajevo, ima sjedište na adresi ul. Muhameda Kantardžića br. 3, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Gospodarski subjekt "BENEFIT" Sarajevo, prema aktualnom izvodu iz sudskog registra Općinskog suda u Sarajevu od 22.03.2018. godine, upisan je pod matičnim brojem: 65-01-0299-15 (stari broj 1-23941) i JIB-om: 4200969260003, sa pretežitom registriranom djelatnošću trgovine na malo sportskom opremom u specijalizovanim prodavnicama.

U gospodarskom subjektu "BENEFIT" Sarajevo vlasničke udjele imaju fizičke osobe Dragan Stanjilović, (...) **, sa 80% vlasničkog udjela i Bandić Asmir, (...) **, sa 20% vlasničkog udjela.

1.1.2. Povezana društva gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina izvan Bosne i Hercegovine

Povezana društva gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina izvan Bosne i Hercegovini u kojem ima 10,0% ili više udjela u temeljnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa su gospodarski subjekti "SPORT VISION" Skoplje i "IN SPORT" Tirana.

1.1.2.1. "SPORT VISION" Skoplje

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Skoplje, punim nazivom Društvo za trgovinu i usluge SPORT VISION DOOEL Skoplje, ima sjedište na adresi ul. Ljubljanska br. 4, sprat 2, lokal 218, TC Siti Mol, Karpoš, 1000 Skoplje, Republika Makedonija.

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Skoplje, prema izvodu Centralnog registra Republike Makedonije-Trgovinskom registru i registru drugih pravnih osoba broj: 0805-50/150120180023782 od 20.4.2018. godine upisan je pod matičnim brojem (JMBS): 6796001 i JIB-om: 4080012529960, sa pretežitom registriranom djelatnošću trgovine na malo obucom i predmetima od kože u specijaliziranim prodavnicama.

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Skoplje je u 100% vlasništvu gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina.

¹ podatci predstavljaju poslovnu tajnu u smislu članka 38. Zakona o konkurenciji

1.1.2.2. "IN SPORT" Tirana

Gospodarski subjekt "IN SPORT" Tirana, punim nazivom "IN SPORT" sh.p.k. Tirana, ima sjedište na adresi Njesia baskiake nr. 2 rruga Murat Toptani, Qendra e biznesit Eurocol, NR. Pasurie 1/169-N22, kati 7, 1001-1054 Tirana, Republika Albanija.

Gospodarski subjekt "IN SPORT" Tirana, prema izvodu iz Trgovačkog registra sa historijskim podacima za "društvo sa ograničenom odgovornošću" od 26.04.2018. godine upisan je pod jedinstvenim identifikacionim brojem: L12218013F, sa pretežitom registriranom djelatnošću uvoza, izvoza i trgovine na veliko i malo i roba i industrijskih predmeta.

U gospodarskom subjektu "IN SPORT" Tirana vlasničke udjele imaju gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina sa 60% vlasničkog udjela i fizička osoba Edmond Gjyli sa 40% vlasničkog udjela.

1.2. "BRAVERA" Bijelo Polje

Gospodarski subjekt "BRAVERA" Bijelo Polje, punim nazivom Društvo sa ograničenom odgovornošću "BRAVERA" Bijelo Polje, ima sjedište na adresi Resnik bb, 84000 Bijelo Polje, Crna Gora.

Gospodarski subjekt "BRAVERA" Bijelo Polje, prema izvodu iz Centralnog registra gospodarskih subjekata Poreske uprave Crne Gore od 24.4.2018. godine, upisan je pod registarskim brojem: 5-0063963/13 i PIB-om: 02076721, sa pretežitom registriranom djelatnošću trgovine na malo obućom i predmetima od kože u specijaliziranim prodavnicama.

U gospodarskom subjektu "BRAVERA" Bijelo Polje vlasničke udjele imaju fizičke osobe Petar Veličković (..)** i Vladimir Veličković (..)**, sa po 50% vlasničkog udjela.

Gospodarski subjekt "BRAVERA" Bijelo Polje na teritoriji Bosne i Hercegovine nema povezanih društava u kojim ima 10,0% ili više udjela u temeljnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa, dok na teritoriji Crne Gore ima povezano društvo "SPORT VISION" Podgorica.

1.3. "SPORT VISION" Podgorica (ciljno društvo)

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Podgorica, punim nazivom Društvo sa ograničenom odgovornošću "SPORT VISION" Podgorica, ima sjedište na adresi Bulevar Džordža Vašingtona ulaz 108, stan 55, 80000 Podgorica, Crna Gora.

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Podgorica, prema izvodu iz Centralnog registra gospodarskih subjekata Poreske uprave Crne Gore od 24.4.2018. godine, upisan je pod registarskim brojem: 5-0832330/001 i PIB-om: 03187608, sa pretežitom registriranom djelatnošću trgovine na malo obućom i predmetima od kože u specijaliziranim prodavnicama.

U gospodarskom subjektu "SPORT VISION" Podgorica, vlasničke udjele imaju fizičke osobe Petar Veličković (..)** i Vladimir Veličković (..)**, sa po 50% vlasničkog udjela.

Gospodarski subjekt "SPORT VISION" Podgorica na teritoriji Bosne i Hercegovine i izvan nje, nema povezanih društava u kojim ima 10,0% ili više udjela u temeljnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa.

2. Pravni okvir ocjene koncentracije

Konkurencijsko vijeće je u provedbi postupka ocjene dopuštenosti predmetne koncentracije primijenilo odredbe Zakona, Odluke o načinu podnošenja prijave i kriterijima za ocjenu koncentracija gospodarskih subjekata i Odluke o utvrđivanju mjerodavnog tržišta ("Službeni glasnik BiH", br. 18/06 i 34/10).

3. Pravni temelj i oblik koncentracije

Pravni temelj koncentracije je Memorandum o razumjevanju zaključen dana 7.9.2017. godine između gospodarskih subjekata "SPORT VISION" Bijeljina i "BRAVERA" Bijelo Polje, te

Ugovor o kupovini udjela gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Podgorica zaključen dana 24.4.2018. godine između fizičkih osoba Vladimira Veličkovića i Petra Veličkovića sa jedne strane i gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina sa druge strane.

Predmetna transakcija je obavljena na način da su prvo Memorandumom o razumjevanju potpisnici izrazili namjeru da uspostave partnerstvo u cilju zajedničkog organiziranja i funkcioniranja poslovanja maloprodaje sportske opreme u Crnoj Gori, na način da gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina kupi 60% vlasničkog udjela u gospodarskom subjektu "BRAVERA" Bijelo Polje, dok će postojeći vlasnici fizičke osobe Vladimir Veličković i Petar Veličković zadržati po 20% vlasničkog udjela.

S obzirom da je poslovanje gospodarskog subjekta "BRAVERA" Bijelo Polje bazirano na nekim djelatnostima za koje gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina nije zainteresiran za nastavak rada (prodaja modne obuće i odjeće), potpisnici memoranduma su donijeli zajedničku odluku kojom će se iz gospodarskog subjekta "BRAVERA" Bijelo Polje pravnom radnjom izdvajanja utemeljiti novi gospodarski subjekt "SPORT VISION" Podgorica.

Nakon utemeljenja gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Podgorica potpisnici memoranduma su zaključili da su stečeni svi uvjeti koji zadovoljavaju sve strane, pa su dana 24.4.2018. godine zaključili Ugovor o kupovini udjela gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Podgorica, kojim gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina kupuje 60% vlasničkog udjela gospodarskog subjekta "SPORT VISION" Podgorica, a postojeći vlasnici fizičke osobe Vladimir Veličković i Petar Veličković zadržavaju po 20% vlasničkog udjela.

Pravni oblik koncentracije je stjecanje kontrole jednog gospodarskog subjekta nad drugim gospodarskim subjektom kupovinom većine udjela temeljnog kapitala, u smislu članka 12. stavak (1) točka b) Zakona.

4. Mjerodavno tržište koncentracije

Mjerodavno tržište koncentracije, u smislu članka 3. Zakona, te čl. 4. i 5. Odluke o utvrđivanju mjerodavnog tržišta, čini tržište određenih proizvoda/usluga koje su predmet obavljanja djelatnosti na određenom zemljopisnom tržištu.

Prema odredbi članka 4. Odluke o utvrđivanju mjerodavnog tržišta, mjerodavno tržište u proizvodnom smislu obuhvaća sve proizvode i/ili usluge koje potrošači i/ili korisnici smatraju međusobno zamjenjivim, pod prihvatljivim uvjetima, imajući u vidu naročito njihove bitne z značajke, kvalitetu, uobičajenu namjenu, način uporabe, uvjete prodaje i cijene.

Nadalje, prema članku 5. Odluke o utvrđivanju mjerodavnog tržišta, mjerodavno tržište u zemljopisnom smislu obuhvaća cjelokupnu ili dio teritorije Bosne i Hercegovine na kojoj gospodarski subjekt djeluje u prodaji i/ili kupovini mjerodavnog proizvoda pod jednakim ili dovoljno ujednačenim uvjetima i koji to tržište bitno razlikuju od uvjeta tržišne konkurencije na susjednim zemljopisnim tržištima.

Imajući u vidu djelatnosti kojima se bave sudionici u koncentraciji, a posebno Ciljno društvo, kao i navode podnositelja Prijave o tome šta smatra za mjerodavno tržište proizvoda, Konkurencijsko vijeće je za mjerodavno tržište proizvoda utvrdilo tržište maloprodaje odjećom, obućom i sportskom opremom.

Predmetna koncentracija se prevashodno dešava na teritoriji Crne Gore, s tim da jedan od sudionika koncentracije, gospodarski subjekt "SPORT VISION" Bijeljina zajedno sa svojim povezanim gospodarskim subjektom "BENEFIT" Sarajevo, obavlja djelatnost na tržištu maloprodaje odjećom, obućom i sportskom opremom u Bosni i Hercegovini, pa je shodno tome Konkurencijsko vijeće

kao mjerodavno zemljopisno tržište odredilo teritoriju Bosne i Hercegovine.

Sukladno navedenom, mjerodavno tržište predmetne koncentracije je tržište maloprodaje odjećom, obućom i sportskom opremom u Bosni i Hercegovini.

5. Obveza prijave koncentracije

Obveza prijave koncentracije, u smislu odredbe članka 14. stavak (1) Zakona, nastaje kada sudionici koncentracije prodajom roba i/ili usluga na svjetskom tržištu ostvare prihod u iznosu od 100 milijuna KM po završnom računu u godini koja je prethodila koncentraciji, i kada ukupni godišnji prihodi svakog od najmanje dva gospodarska subjekta sudionika koncentracije ostvareni prodajom roba i /ili usluga na tržištu Bosne i Hercegovine iznose najmanje 8 milijuna KM po završnom računu u godini koja je prethodila koncentraciji, ili ako je njihov zajednički udjel na mjerodavnom tržištu veći od 40,0%.

Ukupan godišnji prihod sudionika koncentracije predstavlja prihod (poslovni, finansijski, vanredni i ostali) bez poreza na dodanu vrijednost i drugih poreza koji se izravno odnose na porez i rabat, iskazan posebno za svakog sudionika koncentracije na svjetskoj razini i na tržištu Bosne i Hercegovine, u smislu članka 9. točka h) Odluke o načinu podnošenja prijave i kriterijima za ocjenu koncentracija gospodarskih subjekata.

Ukupan godišnji prihod sudionika koncentracije (i povezanih društava) izražen u konvertibilnim markama, ostvaren u 2017. godini prikazan je u sljedećoj Tablici:

Tablica

Priv. subjekt	SPORT VISION BiH	BENEFIT Sarajevo	IN SPORT Tirana	SPORT VISION Skoplje	BRAVERA Bijelo Polje	SPORT VISION Podgorica
BiH	(...)**	(...)**	(...)**	(...)**	(...)**	(...)**
Svijet	(...)**	(...)**	(...)**	(...)**	(...)**	(...)**

Izvor: podaci iz Prijave

Prema podacima iz Tablice koncentracija ne ispunjava uvjet da ukupni godišnji prihod svakog od najmanje dva sudionika u koncentraciji, ostvaren na tržištu Bosne i Hercegovine u godini koja je prethodila koncentraciji, iznosi najmanje 8 milijuna KM, s obzirom da gospodarski subjekti "BRAVERA" Bijelo Polje i "SPORT VISION" Podgorica ne ostvaruju prihode na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Pored uvjeta vezanog za ukupan prihod sudionika u koncentraciji ostvarenog u godini koja je prethodila koncentraciji, sudionici u koncentraciji nisu ispunili ni uvjet da je njihov zajednički udjel na mjerodavnom tržištu veći od 40,0%, s obzirom da se predmetna koncentracija dešava na teritoriji Crne Gore i da gospodarski subjekti "BRAVERA" Bijelo Polje i "SPORT VISION" Podgorica nemaju tržišnog udjela na teritoriji Bosne i Hercegovine, te stoga Konkurencijsko vijeće nije ni analiziralo mjerodavno tržište u Bosni i Hercegovini.

Na temelju navedenog, utvrđeno je da podnositelj Prijave nije bio obavezan podnijeti prijavu koncentracije u smislu članka 14. Zakona, te je odlučeno kao u izreci.

6. Administrativna pristojba

Podnositelj Prijave na ovaj Zaključak, sukladno članku 2. Tarifni broj 108, točka c) Odluke o visini administrativnih pristojbi u vezi sa procesnim radnjama pred Konkurencijskim vijećem ("Službeni glasnik BiH", br. 30/06 i 18/11) dužan je platiti administrativnu pristojbu u ukupnom iznosu od 1.000,00 KM u korist Proračuna institucija Bosne i Hercegovine.

7. Pouka o pravnom lijeku

Protiv ovog Zaključka nije dozvoljena žalba.

Nezadovoljna strana može pokrenuti upravni spor pred Sudom Bosne i Hercegovine u roku od 30 dana od dana prijama, odnosno objave ovoga Zaključka.

Broj UP-03-26-1-011-9/18
18. rujna 2018. godine
Sarajevo

Predsjednica
Adisa Begić, v. r.

Na osnovu člana 25. stav (1) tачка е) и члана 42. став (2), у вези са чланом 14. Закона о конкуренцији ("Службени гласник БиХ", бр. 48/05, 76/07 и 80/09), рјешавајући по Пријави концентрације привредног субјекта "SPORT VISION" д.о.о. Бијељина, Пантелинска 79а - РС Робот, 76300 Бијељина, Босна и Херцеговина, запримљеној дана 09.05.2018. године, под бројем: УП-03-26-1-011-1/18, Конкуренијски савјет Босне и Херцеговине, на 37. (тридесетседмој) сједници одржаној дана 18.09.2018. године, донио је

ЗАКЉУЧАК

- Одбацује се Пријава концентрације привредног субјекта "SPORT VISION" д.о.о. Бијељина, Пантелинска 79а - ПЦ Робот, 76300 Бијељина, Босна и Херцеговина, ради непостојања обавезе пријаве концентрације у смислу члана 14. став (1) Закона о конкуренцији.
- Овај Закључак биће објављен у "Службеном гласнику БиХ", службеним гласилима ентитета и Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.

Образложење

Конкуренијски савјет Босне и Херцеговине (у даљем тексту: Конкуренијски савјет) је дана 09.05.2018. године, под бројем: УП-03-26-1-011-1/18 запримио Пријаву концентрације (у даљем тексту: Пријава) привредног субјекта "SPORT VISION" д.о.о. Бијељина, Пантелинска 79а - РС Робот, 76300 Бијељина, Босна и Херцеговина, уједно и подносица Пријаве (у даљем тексту: "SPORT VISION" Бијељина или подносилац Пријаве) и привредних субјеката: "БЕНЕФИТ" д.о.о. Сарајево, ул. Мухамеда Кантарџића бр. 3, 71000 Сарајево, Босна и Херцеговина (у даљем тексту: "БЕНЕФИТ" Сарајево), "БРАВЕРА" д.о.о. Бијело Поље, Ресник бб, 84000 Бијело Поље, Црна Гора (у даљем тексту: "БРАВЕРА" Бијело Поље), "SPORT VISION" д.о.о. Подгорица, Булевар Џорџа Вашингтона улаз 108, стан 55, 80000 Подгорица, Црна Гора (у даљем тексту: "SPORT VISION" Подгорица или циљно друштво), "SPORT VISION" д.о.о. е.л. Скопље, ул. Љубљанска бр. 4, спрат 2, локал 218, ТЦ Сити Мол, Карпош, 1000 Скопље, Република Македонија (у даљем тексту: "SPORT VISION" Скопље) и "IN SPORT" sh.p.k. Tirana, Njesia baskiake nr. 2 rruga Murat Toptani, Qendra e biznesit Eurocol, NR. Pasurie 1/169-N22, kati 7, 1001-1054 Тирана, Република Албанија (у даљем тексту: "ИН СПОРТ" Тирана).

Пријава се односи на стицање контроле привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина над привредним субјектом "SPORT VISION" Подгорица, а у складу са чланом 12. став (1), тачка (б) Закона о конкуренцији (у даљем тексту: Закон). Привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина контролу стиче куповином 60% власничког удјела привредног субјекта "SPORT VISION" Подгорица, док ће остали дио задржати постојећи власници, физичка лица Владимир Величковић и Петар Величковић, са по 20% власничког удјела.

Привредни субјект "SPORT VISION" Подгорица је циљно друштво које је настало поступком издвајања од привредног субјекта "БРАВЕРА" Бијело Поље, који је на исто

пренио цјелокупно пословање својих малопродајних објеката спортском опремом.

Поред наведених учесника у концентрацији, подносилац Пријаве као учеснике у концентрацији још наводи привредне субјекте "БЕНЕФИТ" Сарајево, "SPORT VISION" Скопље и "ИН СПОРТ" Тирана. Међутим, Конкурентски савјет је утврдио да наведени привредни субјекти нису директни учесници у концентрацији него су повезана друштва привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина.

Увидом у сву достављену документацију, утврђено је да је Пријава поднесена у прописаном року, у складу са чланом 16. став (1) Закона, али да није потпуна и комплетна у смислу члана 30. став (1) Закона и чланова 9-12. Одлуке о начину подношења пријаве и критеријима за оцјену концентрација привредних субјекта ("Службени гласник БиХ", број 34/10), те је Конкурентски савјет у складу са чланом 31. Закона, актом број: УП-03-26-1-011-2/18 од 17.05.2018. године и актом број: УП-03-26-1-011-5/18 од 02.07.2018. године затражио допуно исте.

Подносилац Пријаве је поднесцима број: УП-03-26-1-011-4(1)/18 од 11.06.2018. године и број: УП-03-26-1-011-6/18 од 13.07.2018. године допунио Пријаву траженом документацијом.

Подносилац Пријаве је, у смислу члана 30. став (2) Закона, навео да је захтјев за оцјену предметне концентрације поднио овлашћеним тијелима Црне Горе, Републике Македоније и Републике Албаније.

Подносилац Пријаве је у току поступка, поднеском број: УП-03-26-1-011-6/18 од 13.07.2018. године којим је допунио Пријаву, доставио и Рјешење Агенције за заштиту конкуренције Црне Горе број: 02-УПИ-23/7-18 од 11.06.2018. године, којим је одобрена предметна концентрација. Поред тога истим поднеском достављене су одлуке Комисије за заштиту конкуренције Републике Македоније број: 08-44 од 04.07.2018. године и Комисије за конкуренцију Републике Албаније број: 529 од 25.06.2018. године, које нису преведене на неки од службених језика Босне и Херцеговине, али за које Подносилац пријаве наводи да представљају одобрење за предметну концентрацију.

Након анализе документације коју је доставио подносилац Пријаве, Конкурентски савјет је дана 05.09.2018. године под бројем УП-03-26-1-011-7/18, издао Потврду о пријему комплетне и уредне пријаве, у смислу члана 30. став (3) Закона.

1. Учесници концентрације

Учесници концентрације су привредни субјекти: "SPORT VISION" д.о.о. Бијељина, Пантелинска 79а - РС Робот, 76300 Бијељина, Босна и Херцеговина, "БРАВЕРА" д.о.о. Бијело Поље, Ресник 66, 84000 Бијело Поље, Црна Гора и "SPORT VISION" д.о.о. Подгорица, Булевар Џорџа Вашингтона улаз 108, стан 55, 80000 Подгорица, Црна Гора.

1.1. "SPORT VISION" Бијељина (подносилац Пријаве)

Привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина, пуним називом Друштво са ограниченом одговорношћу за унутрашњу и спољну трговину и услуге "SPORT VISION" д.о.о. Бијељина, има сједиште на адреси Пантелинска 79а - РС Робот, 76300 Бијељина, Босна и Херцеговина.

Привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина, према актуелном изводу из судског регистра Округног привредног суда Бијељина број: 059-0-Per3-18-000 859 од 23.04.2018. године, уписан је под матичним бројем: 59-01-0118-14 (1-5576) и ЈИБ-ом: 4401843920003, са претежном регистрованом дјелатности трговине на велико одјећом и обућом.

Власник привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина је физичко лице Драган Станојловић, (..)**¹, са 100,0% власничког удјела.

1.1.1 Повезана друштва привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина у Босни и Херцеговини

Повезано друштво привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина у Босни и Херцеговини у којем има 10,0% или више удјела у основном капиталу или 10,0% или више права гласа је привредни субјект "БЕНЕФИТ" Сарајево.

1.1.1.1. "БЕНЕФИТ" Сарајево

Привредни субјект "БЕНЕФИТ" Сарајево, пуним називом "БЕНЕФИТ" Друштво са ограниченом одговорношћу за унутрашњу и вањску трговину и услуге, Сарајево, има сједиште на адреси ул. Мухамеда Кантарџића бр. 3, 71000 Сарајево, Босна и Херцеговина.

Привредни субјект "БЕНЕФИТ" Сарајево, према актуелном изводу из судског регистра Општинског суда у Сарајевоу од 22.03.2018. године, уписан је под матичним бројем: 65-01-0299-15 (стари број 1-23941) и ЈИБ-ом: 4200969260003, са претежном регистрованом дјелатности трговине на мало спортском опремом у специјализованим продавницама.

У привредном субјекту "БЕНЕФИТ" Сарајево власничке удјеле имају физичка лица Драган Станојловић, (..)**¹, са 80% власничког удјела и Бандић Асмир, (..)**¹, са 20% власничког удјела.

1.1.2. Повезана друштва привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина изван Босне и Херцеговине

Повезана друштва привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина изван Босне и Херцеговине у којем има 10,0% или више удјела у основном капиталу или 10,0% или више права гласа су привредни субјекти "SPORT VISION" Скопље и "ИН СПОРТ" Тирана.

1.1.2.1. "СПОРТ ВИСИОН" Скопље

Привредни субјект "SPORT VISION" Скопље, пуним називом Друштво за трговину и услуге SPORT VISION ДООЕЛ Скопље, има сједиште на адреси ул. Љубљанска бр. 4, спрат 2, локал 218, ТЦ Сити Мол, Карпош, 1000 Скопље, Република Македонија.

Привредни субјект "SPORT VISION" Скопље, према изводу Централног регистра Републике Македоније-Трговинском регистру и регистру других правних лица број: 0805-50/150120180023782 од 20.04.2018. године уписан је под матичним бројем (ЈМБС): 6796001 и ЈИБ-ом: 4080012529960, са претежном регистрованом дјелатношћу трговине на мало обућом и предметима од коже у специјализованим продавницама.

Привредни субјект "SPORT VISION" Скопље је у 100% власништву привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина.

1.1.2.2. "ИН СПОРТ" Тирана

Привредни субјект "ИН СПОРТ" Тирана, пуним називом "ИН СПОРТ" sh.p.k. Тирана, има сједиште на адреси Njesia baskiake nr. 2 rruga Murat Toptani, Qendra e biznesit Eurocol, NR. Pasurie 1/169-N22, kati 7, 1001-1054 Тирана, Република Албанија.

Привредни субјект "ИН СПОРТ" Тирана, према изводу из Трговачког регистра са историјским подацима за "друштво са ограниченом одговорношћу" од 26.04.2018. године уписан је под јединственим идентификационим бројем: Л12218013Ф,

¹ подаци представљају пословну тајну у смислу члана 38. Закона о конкуренцији

са претежном регистрованом дјелатности увоза, извоза и трговине на велико и мало и роба и индустријских предмета.

У привредном субјекту "ИН СПОРТ" Тирана власничке удјеле имају привредни субјект "СПОРТ ВИСИОН" Бијељина са 60% власничког удјела и физичко лице Едмунд Гјули са 40% власничког удјела.

1.2. "БРАВЕРА" Бијело Поље

Привредни субјект "БРАВЕРА" Бијело Поље, пуним називом Друштво са ограниченом одговорношћу "БРАВЕРА" Бијело Поље, има сједиште на адреси Ресник бб, 84000 Бијело Поље, Црна Гора.

Привредни субјект "БРАВЕРА" Бијело Поље, према изводу из Централног регистра привредних субјеката Пореске управе Црне Горе од 24.04.2018. године, уписан је под регистарским бројем: 5-0063963/13 и ПИБ-ом: 02076721, са претежном регистрованом дјелатности трговине на мало обућом и предметима од коже у специјализованим продавницама.

У привредном субјекту "БРАВЕРА" Бијело Поље власничке удјеле имају физичка лица Петар Величковић, (..)** и Владимир Величковић, (..)**, са по 50% власничког удјела.

Привредни субјект "БРАВЕРА" Бијело Поље на територији Босне и Херцеговине нема повезаних друштава у којим има 10,0% или више удјела у основном капиталу или 10,0% или више права гласа, док на територији Црне Горе има повезано друштво "SPORT VISION" Подгорица.

1.3. "SPORT VISION" Подгорица (циљно друштво)

Привредни субјект "SPORT VISION" Подгорица, пуним називом Друштво са ограниченом одговорношћу "SPORT VISION" Подгорица, има сједиште на адреси Булевар Џорџа Вашингтона улаз 108, стан 55, 80000 Подгорица, Црна Гора.

Привредни субјект "SPORT VISION" Подгорица, према изводу из Централног регистра привредних субјеката Пореске управе Црне Горе од 24.04.2018. године, уписан је под регистарским бројем: 5-0832330/001 и ПИБ-ом: 03187608, са претежном регистрованом дјелатности трговине на мало обућом и предметима од коже у специјализованим продавницама.

У привредном субјекту "SPORT VISION" Подгорица, власничке удјеле имају физичка лица Петар Величковић, (..)** и Владимир Величковић, (..)**, са по 50% власничког удјела.

Привредни субјект "SPORT VISION" Подгорица на територији Босне и Херцеговине и изван ње, нема повезаних друштава у којим има 10,0% или више удјела у основном капиталу или 10,0% или више права гласа.

2. Правни оквир оцјене концентрације

Конкуренијски савјет је у провођењу поступка оцјене допуштености предметне концентрације примијенио одредбе Закона, Одлуке о начину подношења пријаве и критеријима за оцјену концентрација привредних субјекта и Одлуке о утврђивању релевантног тржишта ("Службени гласник БиХ", бр. 18/06 и 34/10).

3. Правни основ и облик концентрације

Правни основ концентрације је Меморандум о разумијевању закључен дана 07.09.2017. године између привредних субјеката "SPORT VISION" Бијељина и "БРАВЕРА" Бијело Поље, те Уговор о куповини удјела привредног субјекта "SPORT VISION" Подгорица закључен дана 24.04.2018. године између физичких лица Владимира Величковића и Петра Величковића са једне стране и привредног субјекта "SPORT VISION" Бијељина са друге стране.

Предметна трансакција је обављена на начин да су прво Меморандумом о разумијевању потписници изразили наміјеру да успоставе партнерство у циљу заједничког организовања и функционисања пословања малопродаје спортске опреме у Црној Гори, на начин да привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина купи 60% власничког удјела у привредном субјекту "БРАВЕРА" Бијело Поље, док ће постојећи власници физичка лица Владимир Величковић и Петар Величковић задржати по 20% власничког удјела.

С обзиром да је пословање привредног субјекта "БРАВЕРА" Бијело Поље базирано на неким дјелатностима за које привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина није заинтересован за наставак рада (продаја модне обуће и одјеће), потписници меморандума су донијели заједничку одлуку којом ће се из привредног субјекта "БРАВЕРА" Бијело Поље правном радњом издвајања основати нови привредни субјект "SPORT VISION" Подгорица.

Након оснивања привредног субјекта "SPORT VISION" Подгорица, потписници меморандума су закључили да су стечени сви услови који задовољавају све стране, па су дана 24.04.2018. године закључили Уговор о куповини удјела привредног субјекта "SPORT VISION" Подгорица, којим привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина купује 60% власничког удјела привредног субјекта "SPORT VISION" Подгорица, а постојећи власници физичка лица Владимир Величковић и Петар Величковић задржавају по 20% власничког удјела.

Правни облик концентрације је стицање контроле једног привредног субјекта над другим привредним субјектом куповином већине удјела основног капитала, у смислу члана 12. став (1) тачка б) Закона.

4. Релевантно тржиште концентрације

Релевантно тржиште концентрације, у смислу члана 3. Закона, те чл. 4. и 5. Одлуке о утврђивању релевантног тржишта, чини тржиште одређених производа/услуга које су предмет обављања дјелатности на одређеном географском тржишту.

Према одредби члана 4. Одлуке о утврђивању релевантног тржишта, релевантно тржиште у производном смислу обухваћа све производе и/или услуге које потрошачи и/или корисници сматрају међусобно замјењивим, под прихватљивим условима, имајући у виду нарочито њихове битне карактеристике, квалитет, уобичајену намјену, начин употребе, услове продаје и цијене.

Надаље, према члану 5. Одлуке о утврђивању релевантног тржишта, релевантно тржиште у географском смислу обухваћа цјелокупну или дио територије Босне и Херцеговине на којој привредни субјект дјелује у продаји и/или куповини релевантног производа под једнаким или довољно уједначеним условима и који то тржиште битно разликују од услова тржишне конкуренције на сусједним географским тржиштима.

Имајући у виду дјелатности којима се баве учесници у концентрацији, а посебно Циљно друштво, као и наводе подносиоца Пријаве о томе шта сматра за релевантно тржиште производа, Конкуренијски савјет је за релевантно тржиште производа утврдио тржиште малопродаје одјећом, обућом и спортском опремом.

Предметна концентрација се превасходно дешава на територији Црне Горе, с тим да један од учесника концентрације, привредни субјект "SPORT VISION" Бијељина заједно са својим повезаним привредним субјектом "БЕНЕФИТ" Сарајево, обавља дјелатност на тржишту малопродаје одјећом, обућом и спортском опремом у Босни и Херцеговини, па је сходно томе Конкуренијски савјет као

релевантно географско тржиште одредио територију Босне и Херцеговине.

У складу са наведеним, релевантно тржиште предметне концентрације је тржиште малопродаје одјећом, обућом и спортском опремом у Босни и Херцеговини.

5. Обавеза пријаве концентрације

Обавеза пријаве концентрације, у смислу одредбе члана 14. став (1) Закона, настаје када учесници концентрације продајом роба и/или услуга на свјетском тржишту остваре приход у износу од 100 милиона КМ по завршном рачуну у години која је претходила концентрацији, и када укупни годишњи приходи сваког од најмање два привредна субјекта учесника концентрације остварени продајом роба и/или услуга на тржишту Босне и Херцеговине износе најмање 8 милиона КМ по завршном рачуну у години која је претходила концентрацији, или ако је њихов заједнички удио на релевантном тржишту већи од 40,0%.

Укупан годишњи приход учесника концентрације представља приход (пословни, финансијски, ванредни и остали) без пореза на додану вриједност и других пореза који се директно односе на порез и рабат, исказан посебно за сваког учесника концентрације на свјетском нивоу и на тржишту Босне и Херцеговине, у смислу члана 9. тачка х) Одлуке о начину подношења пријаве и критеријима за оцјену концентрација привредних субјеката.

Укупан годишњи приход учесника концентрације (и повезаних друштава) изражен у конвертибилним маркама, остварен у 2017. години приказан је у следећој Табели:

Табела

Прив. субјект	SPORT VISION Бијелјина	БЕНЕФИТ Сарајево	ИН СПОРТ Тирана	SPORT VISION Скопље	БРАВЕРА Бијело Поље	SPORT VISION Подгорица
БиХ	(..)**	(..)**	(..)**	(..)**	(..)**	(..)**
Свијет	(..)**	(..)**	(..)**	(..)**	(..)**	(..)**

Извор: подаци из Пријаве

Према подацима из Табеле концентрација не испуњава услов да укупни годишњи приход сваког од најмање два учесника у концентрацији, остварен на тржишту Босне и Херцеговине у години која је претходила концентрацији, износи најмање 8 милиона КМ, с обзиром да привредни субјекти "БРАВЕРА" Бијело Поље и "SPORT VISION" Подгорица не остварују приходе на територији Босне и Херцеговине.

Поред услова везаног за укупан приход учесника у концентрацији оствареног у години која је претходила концентрацији, учесници у концентрацији нису испунили ни услов да је њихов заједнички удио на релевантном тржишту већи од 40,0%, с обзиром да се предметна концентрација дешава на територији Црне Горе и да привредни субјекти "БРАВЕРА" Бијело Поље и "SPORT VISION" Подгорица немају тржишног удијела на територији Босне и Херцеговине, те стога Конкурентски савјет није ни анализирао релевантно тржиште у Босни и Херцеговини.

На основу наведеног, утврђено је да подносилац Пријаве није био обавезан поднијети пријаву концентрације у смислу члана 14. Закона, те је одлучено као у диспозитиву.

6. Административна такса

Подносилац Пријаве на овај Закључак, у складу са чланом 2. Тарифни број 108. тачка ц) Одлуке о висини административних такси у вези са процесним радњама пред Конкурентским савјетом ("Службени гласник БиХ", бр. 30/06 и 18/11) дужан је платити административну таксу у укупном износу од 1.000,00 КМ у корист Буџета институција Босне и Херцеговине.

7. Поука о правном лијеку

Против овог Закључка није дозвољена жалба.

Незадовољна страна може покренути управни спор пред Судом Босне и Херцеговине у року од 30 дана од дана пријема, односно објаве овога Закључка.

Број УП-03-26-1-011-9/18

18. септембра 2018. године
Сарајево

Предсједница
Адиса Бегич, с. р.

На основу члана 25. став (1) тачка е) и члана 42. став (2), у вези са чланом 14. Закона о конкуренцији ("Службени гласник БиХ", бр. 48/05, 76/07 и 80/09), рјешавајући по Пријави концентрације привредног субјекта "SPORT VISION" д.о.о. Бијелјина, Пантелинска 79а - PC Robot, 76300 Бијелјина, Босна и Херцеговина, запријеној дана 09.05.2018. године, под бројем: УП-03-26-1-011-1/18, Конкурентско вјеће Босне и Херцеговине, на 37. (трдесетседмој) сједници одржаној дана 18.09.2018. године, донијело је

ЗАКЉУЧАК

- 1) Одбацује се Пријава концентрације привредног субјекта "SPORT VISION" д.о.о. Бијелјина, Пантелинска 79а - PC Robot, 76300 Бијелјина, Босна и Херцеговина, ради непостојања обавезе пријаве концентрације у смислу члана 14. став (1) Закона о конкуренцији.
- 2) Овај Закључак бит ће објављен у "Службеном гласнику БиХ", службеним гласилима ентитета и Брчко дистрикта Босне и Херцеговине.

Образложење

Конкурентско вјеће Босне и Херцеговине (у даљем тексту: Конкурентско вјеће) је дана 09.05.2018. године, под бројем: УП-03-26-1-011-1/18 запријило Пријаву концентрације (у даљем тексту: Пријава) привредног субјекта "SPORT VISION" д.о.о. Бијелјина, Пантелинска 79а - PC Robot, 76300 Бијелјина, Босна и Херцеговина, уједно и подносица Пријаве (у даљем тексту: "SPORT VISION" Бијелјина или подносилац Пријаве) и привредних субјеката: "BENEFIT" д.о.о. Сарајево, ул. Muhameda Kantardžića бр. 3, 71000 Сарајево, Босна и Херцеговина (у даљем тексту: "BENEFIT" Сарајево), "BRAVERA" д.о.о. Бијело Поље, Resnik bb, 84000 Бијело Поље, Crna Gora (у даљем тексту: "BRAVERA" Бијело Поље), "SPORT VISION" д.о.о. Podgorica, Bulevar Džordža Vašingtona ulaz 108, stan 55, 80000 Podgorica, Crna Gora (у даљем тексту: "SPORT VISION" Podgorica или циљно друштво), "SPORT VISION" д.о.о. е.л. Скопље, ул. Ljubljanska бр. 4, sprat 2, lokal 218, TC Siti Mol, Karposh, 1000 Скопље, Република Македонија (у даљем тексту: "SPORT VISION" Скопље) и "IN SPORT" sh.p.k. Tirana, Njesia baskiake nr. 2 rruga Murat Toptani, Qendra e biznesit Eurocol, NR. Pasurie 1/169-N22, kati 7, 1001-1054 Tirana, Republika Albanija (у даљем тексту: "IN SPORT" Tirana).

Пријава се односи на стичање контроле привредног субјекта "SPORT VISION" Бијелјина над привредним субјектом "SPORT VISION" Podgorica, а у складу са чланом 12. став (1), тачка (b) Закона о конкуренцији (у даљем тексту: Закон). Привредни субјект "SPORT VISION" Бијелјина контролу стиће куповином 60% власничког удјела привредног субјекта "SPORT VISION" Podgorica, док ће остали дио задржати постојећи власници, физичка лица Владимир Величковић и Петар Величковић, са по 20% власничког удјела.

Привредни субјект "SPORT VISION" Podgorica је циљно друштво које је настало поступком издвајања од привредног субјекта "BRAVERA" Бијело Поље, који је на исто пренио cjelokupno poslovanje svojih maloprodajnih objekata sportskom опремом.

Pored navedenih učesnika u koncentraciji, podnosilac Prijave kao učesnike u koncentraciji još navodi privredne subjekte "BENEFIT" Sarajevo, "SPORT VISION" Skoplje i "IN SPORT" Tirana. Međutim, Konkurencijsko vijeće je utvrdilo da navedeni privredni subjekti nisu direktni učesnici u koncentraciji nego su povezana društva privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina.

Uvidom u svu dostavljenu dokumentaciju, utvrđeno je da je Prijava podnesena u propisanom roku, u skladu sa članom 16. stav (1) Zakona, ali da nije potpuna i kompletna u smislu člana 30. stav (1) Zakona i članova 9.-12. Odluke o načinu podnošenja prijave i kriterijima za ocjenu koncentracija privrednih subjekata ("Službeni glasnik BiH", broj 34/10), te je Konkurencijsko vijeće u skladu sa članom 31. Zakona, aktom broj: UP-03-26-1-011-2/18 od 17.05.2018. godine i aktom broj: UP-03-26-1-011-5/18 od 02.07.2018. godine zatražilo dopunu iste.

Podnosilac Prijave je podnescima broj: UP-03-26-1-011-4(1)/18 od 11.06.2018. godine i broj: UP-03-26-1-011-6/18 od 13.07.2018. godine dopunio Prijavu traženom dokumentacijom.

Podnosilac Prijave je, u smislu člana 30. stav (2) Zakona, naveo da je zahtjev za ocjenu predmetne koncentracije podnio ovlaštenim tijelima Crne Gore, Republike Makedonije i Republike Albanije.

Podnosilac Prijave je u toku postupka, podneskom broj: UP-03-26-1-011-6/18 od 13.07.2018. godine kojim je dopunio Prijavu, dostavio i Rješenje Agencije za zaštitu konkurencije Crne Gore broj: 02-UP-23/7-18 od 11.06.2018. godine, kojim je odobrena predmetna koncentracija. Pored toga istim podneskom dostavljene su odluke Komisije za zaštitu konkurencije Republike Makedonije broj: 08-44 od 04.07.2018. godine i Komisije za konkurenciju Republike Albanije broj: 529 od 25.06.2018. godine, koje nisu prevedene na neki od službenih jezika Bosne i Hercegovine, ali za koje Podnosilac prijave navodi da predstavljaju odobrenje za predmetnu koncentraciju.

Nakon analize dokumentacije koju je dostavio podnosilac Prijave, Konkurencijsko vijeće je dana 05.09.2018. godine pod brojem UP-03-26-1-011-7/18, izdalo Potvrdu o prijemu kompletne i uredne prijave, u smislu člana 30. stav (3) Zakona.

1. Učesnici koncentracije

Učesnici koncentracije su privredni subjekti: "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina, "BRAVERA" d.o.o. Bijelo Polje, Resnik bb, 84000 Bijelo Polje, Crna Gora i "SPORT VISION" d.o.o. Podgorica, Bulevar Džordža Vašingtona ulaz 108, stan 55, 80000 Podgorica, Crna Gora.

1.1. "SPORT VISION" Bijeljina (podnosilac Prijave)

Privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina, punim nazivom Društvo sa ograničenom odgovornošću za unutrašnju i spoljnu trgovinu i usluge "SPORT VISION" d.o.o. Bijeljina, ima sjedište na adresi Pantelinska 79a - PC Robot, 76300 Bijeljina, Bosna i Hercegovina.

Privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina, prema aktuelnom izvodu iz sudskog registra Okružnog privrednog suda Bijeljina broj: 059-0-RegZ-18-000 859 od 23.04.2018. godine, upisan je pod matičnim brojem: 59-01-0118-14 (1-5576) i JIB-om: 4401843920003, sa pretežnom registrovanom djelatnosti trgovine na veliko odjećom i obucom.

Vlasnik privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina je fizičko lice Dragan Stanojlović, (..)**¹, sa 100,0% vlasničkog udjela.

1.1.1. Povezana društva privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina u Bosni i Hercegovini

Povezano društvo privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina u Bosni i Hercegovini u kojem ima 10,0% ili više udjela u osnovnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa je privredni subjekt "BENEFIT" Sarajevo.

1.1.1.1. "BENEFIT" Sarajevo

Privredni subjekt "BENEFIT" Sarajevo, punim nazivom "BENEFIT" Društvo sa ograničenom odgovornošću za unutrašnju i vanjsku trgovinu i usluge, Sarajevo, ima sjedište na adresi ul. Muhameda Kantardžića br. 3, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina.

Privredni subjekt "BENEFIT" Sarajevo, prema aktuelnom izvodu iz sudskog registra Općinskog suda u Sarajevu od 22.03.2018. godine, upisan je pod matičnim brojem: 65-01-0299-15 (stari broj 1-23941) i JIB-om: 4200969260003, sa pretežnom registrovanom djelatnosti trgovine na malo sportskom opremom u specijalizovanim prodavnicama.

U privrednom subjektu "BENEFIT" Sarajevo vlasničke udjele imaju fizička lica Dragan Stanojlović, (..)**¹, sa 80% vlasničkog udjela i Bandić Asmir, (..)**¹, sa 20% vlasničkog udjela.

1.1.2. Povezana društva privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina izvan Bosne i Hercegovine

Povezana društva privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina izvan Bosne i Hercegovini u kojem ima 10,0% ili više udjela u osnovnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa su privredni subjekti "SPORT VISION" Skoplje i "IN SPORT" Tirana.

1.1.2.1. "SPORT VISION" Skoplje

Privredni subjekt "SPORT VISION" Skoplje, punim nazivom Društvo za trgovinu i usluge SPORT VISION DOOEL Skoplje, ima sjedište na adresi ul. Ljubljanska br. 4, sprat 2, lokal 218, TC Siti Mol, Karpoš, 1000 Skoplje, Republika Makedonija.

Privredni subjekt "SPORT VISION" Skoplje, prema izvodu Centralnog registra Republike Makedonije-Trgovinskom registru i registru drugih pravnih lica broj: 0805-50/150120180023782 od 20.04.2018. godine upisan je pod matičnim brojem (JMBS): 6796001 i JIB-om: 4080012529960, sa pretežnom registrovanom djelatnosti trgovine na malo obucom i predmetima od kože u specijalizovanim prodavnicama.

Privredni subjekt "SPORT VISION" Skoplje je u 100% vlasništvu privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina.

1.1.2.2. "IN SPORT" Tirana

Privredni subjekt "IN SPORT" Tirana, punim nazivom "IN SPORT" sh.p.k. Tirana, ima sjedište na adresi Njesia baskiake nr. 2 rruga Murat Toptani, Qendra e biznesit Eurocol, NR. Pasurie 1/169-N22, kati 7, 1001-1054 Tirana, Republika Albanija.

Privredni subjekt "IN SPORT" Tirana, prema izvodu iz Trgovačkog registra sa historijskim podacima za "društvo sa ograničenom odgovornošću" od 26.04.2018. godine upisan je pod jedinstvenim identifikacionim brojem: L12218013F, sa pretežnom registrovanom djelatnosti uvoza, izvoza i trgovine na veliko i malo i roba i industrijskih predmeta.

U privrednom subjektu "IN SPORT" Tirana vlasničke udjele imaju privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina sa 60% vlasničkog udjela i fizičko lice Edmond Gjyli sa 40% vlasničkog udjela.

1.2 "BRAVERA" Bijelo Polje

Privredni subjekt "BRAVERA" Bijelo Polje, punim nazivom Društvo sa ograničenom odgovornošću "BRAVERA" Bijelo Polje, ima sjedište na adresi Resnik bb, 84000 Bijelo Polje, Crna Gora.

¹ podaci predstavljaju poslovnu tajnu u smislu člana 38. Zakona o konkurenciji

Privredni subjekt "BRAVERA" Bijelo Polje, prema izvodu iz Centralnog registra privrednih subjekata Poreske uprave Crne Gore od 24.04.2018. godine, upisan je pod registarskim brojem: 5-0063963/13 i PIB-om: 02076721, sa pretežnom registrovanom djelatnosti trgovine na malo obućom i predmetima od kože u specijalizovanim prodavnicama.

U privrednom subjektu "BRAVERA" Bijelo Polje vlasničke udjele imaju fizička lica Petar Veličković, (...) i Vladimir Veličković, (...) sa po 50% vlasničkog udjela.

Privredni subjekt "BRAVERA" Bijelo Polje na teritoriji Bosne i Hercegovine nema povezanih društava u kojim ima 10,0% ili više udjela u osnovnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa, dok na teritoriji Crne Gore ima povezano društvo "SPORT VISION" Podgorica.

1.3. "SPORT VISION" Podgorica (ciljno društvo)

Privredni subjekt "SPORT VISION" Podgorica, punim nazivom Društvo sa ograničenom odgovornošću "SPORT VISION" Podgorica, ima sjedište na adresi Bulevar Džordža Vašingtona ulaz 108, stan 55, 80000 Podgorica, Crna Gora.

Privredni subjekt "SPORT VISION" Podgorica, prema izvodu iz Centralnog registra privrednih subjekata Poreske uprave Crne Gore od 24.04.2018. godine, upisan je pod registarskim brojem: 5-0832330/001 i PIB-om: 03187608, sa pretežnom registrovanom djelatnosti trgovine na malo obućom i predmetima od kože u specijalizovanim prodavnicama.

U privrednom subjektu "SPORT VISION" Podgorica, vlasničke udjele imaju fizička lica Petar Veličković, (...) i Vladimir Veličković, (...) sa po 50% vlasničkog udjela.

Privredni subjekt "SPORT VISION" Podgorica na teritoriji Bosne i Hercegovine i izvan nje, nema povezanih društava u kojim ima 10,0% ili više udjela u osnovnom kapitalu ili 10,0% ili više prava glasa.

2. Pravni okvir ocjene koncentracije

Konkurencijsko vijeće je u provođenju postupka ocjene dopuštenosti predmetne koncentracije primijenilo odredbe Zakona, Odluke o načinu podnošenja prijave i kriterijima za ocjenu koncentracija privrednih subjekata i Odluke o utvrđivanju relevantnog tržišta ("Službeni glasnik BiH", br. 18/06 i 34/10).

3. Pravni osnov i oblik koncentracije

Pravni osnov koncentracije je Memorandum o razumijevanju zaključen dana 07.09.2017. godine između privrednih subjekata "SPORT VISION" Bijeljina i "BRAVERA" Bijelo Polje, te Ugovor o kupovini udjela privrednog subjekta "SPORT VISION" Podgorica zaključen dana 24.04.2018. godine između fizičkih lica Vladimira Veličkovića i Petra Veličkovića sa jedne strane i privrednog subjekta "SPORT VISION" Bijeljina sa druge strane.

Predmetna transakcija je obavljena na način da su prvo Memorandumom o razumijevanju potpisnici izrazili namjeru da uspostave partnerstvo u cilju zajedničkog organizovanja i funkcionisanja poslovanja maloprodaje sportske opreme u Crnoj Gori, na način da privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina kupi 60% vlasničkog udjela u privrednom subjektu "BRAVERA" Bijelo Polje, dok će postojeći vlasnici fizička lica Vladimir Veličković i Petar Veličković zadržati po 20% vlasničkog udjela.

S obzirom da je poslovanje privrednog subjekta "BRAVERA" Bijelo Polje bazirano na nekim djelatnostima za koje privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina nije zainteresovan za nastavak rada (prodaja modne obuće i odjeće), potpisnici memoranduma su donijeli zajedničku odluku kojom će se iz privrednog subjekta "BRAVERA" Bijelo Polje pravnom radnjom izdvajanja osnovati novi privredni subjekt "SPORT VISION" Podgorica.

Nakon osnivanja privrednog subjekta "SPORT VISION" Podgorica potpisnici memoranduma su zaključili da su stečeni svi uslovi koji zadovoljavaju sve strane, pa su dana 24.04.2018. godine zaključili Ugovor o kupovini udjela privrednog subjekta "SPORT VISION" Podgorica, kojim privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina kupuje 60% vlasničkog udjela privrednog subjekta "SPORT VISION" Podgorica, a postojeći vlasnici fizička lica Vladimir Veličković i Petar Veličković zadržavaju po 20% vlasničkog udjela.

Pravni oblik koncentracije je sticanje kontrole jednog privrednog subjekta nad drugim privrednim subjektom kupovinom većine udjela osnovnog kapitala, u smislu člana 12. stav (1) tačka b) Zakona.

4. Relevantno tržište koncentracije

Relevantno tržište koncentracije, u smislu člana 3. Zakona, te čl. 4. i 5. Odluke o utvrđivanju relevantnog tržišta, čini tržište određenih proizvoda/usluga koje su predmet obavljanja djelatnosti na određenom geografskom tržištu.

Prema odredbi člana 4. Odluke o utvrđivanju relevantnog tržišta, relevantno tržište u proizvodnom smislu obuhvaća sve proizvode i/ili usluge koje potrošači i/ili korisnici smatraju međusobno zamjenjivim, pod prihvatljivim uslovima, imajući u vidu naročito njihove bitne karakteristike, kvalitet, uobičajenu namjenu, način upotrebe, uslove prodaje i cijene.

Nadalje, prema članu 5. Odluke o utvrđivanju relevantnog tržišta, relevantno tržište u geografskom smislu obuhvaća cjelokupnu ili dio teritorije Bosne i Hercegovine na kojoj privredni subjekt djeluje u prodaji i/ili kupovini relevantnog proizvoda pod jednakim ili dovoljno ujednačenim uslovima i koji to tržište bitno razlikuju od uslova tržišne konkurencije na susjednim geografskim tržištima.

Imajući u vidu djelatnosti kojima se bave učesnici u koncentraciji, a posebno Ciljno društvo, kao i navode podnosioca Prijave o tome šta smatra za relevantno tržište proizvoda, Konkurencijsko vijeće je za relevantno tržište proizvoda utvrdilo tržište maloprodaje odjećom, obućom i sportskom opremom.

Predmetna koncentracija se prevashodno dešava na teritoriji Crne Gore, s tim da jedan od učesnika koncentracije, privredni subjekt "SPORT VISION" Bijeljina zajedno sa svojim povezanim privrednim subjektom "BENEFIT" Sarajevo, obavlja djelatnost na tržištu maloprodaje odjećom, obućom i sportskom opremom u Bosni i Hercegovini, pa je shodno tome Konkurencijsko vijeće kao relevantno geografsko tržište odredilo teritoriju Bosne i Hercegovine.

U skladu sa navedenim, relevantno tržište predmetne koncentracije je tržište maloprodaje odjećom, obućom i sportskom opremom u Bosni i Hercegovini.

5. Obaveza prijave koncentracije

Obaveza prijave koncentracije, u smislu odredbe člana 14. stav (1) Zakona, nastaje kada učesnici koncentracije prodajom roba i/ili usluga na svjetskom tržištu ostvare prihod u iznosu od 100 miliona KM po završnom računu u godini koja je prethodila koncentraciji, i kada ukupni godišnji prihodi svakog od najmanje dva privredna subjekta učesnika koncentracije ostvareni prodajom roba i/ili usluga na tržištu Bosne i Hercegovine iznose najmanje 8 miliona KM po završnom računu u godini koja je prethodila koncentraciji, ili ako je njihov zajednički udio na relevantnom tržištu veći od 40,0%.

Ukupan godišnji prihod učesnika koncentracije predstavlja prihod (poslovni, finansijski, vanredni i ostali) bez poreza na dodatnu vrijednost i drugih poreza koji se direktno odnose na porez i rabat, iskazan posebno za svakog učesnika koncentracije na svjetskom nivou i na tržištu Bosne i Hercegovine, u smislu člana 9. tačka h) Odluke o načinu podnošenja prijave i kriterijima za ocjenu koncentracija privrednih subjekata.

Ukupan godišnji prihod učesnika koncentracije (i povezanih društava) izražen u konvertibilnim markama, ostvaren u 2017. godini prikazan je u sljedećoj Tabeli:

Tabela

Priv. subjekt	SPORT VISION Bijeljina	BENEFIT Sarajevo	IN SPORT Tirana	SPORT VISION Skopje	BRAVERA Bijelo Polje	SPORT VISION Podgorica
BiH	(.)**	(.)**	(.)**	(.)**	(.)**	(.)**
Svijet	(.)**	(.)**	(.)**	(.)**	(.)**	(.)**

Izvor: podaci iz Prijave

Prema podacima iz Tabele koncentracija ne ispunjava uslov da ukupni godišnji prihod svakog od najmanje dva učesnika u koncentraciji, ostvaren na tržištu Bosne i Hercegovine u godini koja je predhodila koncentraciji, iznosi najmanje 8 miliona KM, s obzirom da privredni subjekti "BRAVERA" Bijelo Polje i "SPORT VISION" Podgorica ne ostvaruju prihode na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Pored uslova vezanog za ukupan prihod učesnika u koncentraciji ostarenog u godini koja je predhodila koncentraciji, učesnici u koncentraciji nisu ispunili ni uslov da je njihov zajednički udio na relevantnom tržištu veći od 40,0%, s obzirom da se predmetna koncentracija dešava na teritoriji Crne Gore i da privredni subjekti "BRAVERA" Bijelo Polje i "SPORT VISION" Podgorica nemaju tržišnog udijela na teritoriji Bosne i Hercegovine, te stoga Konkurencijsko vijeće nije ni analiziralo relevantno tržište u Bosni i Hercegovini.

Na osnovu navedenog, utvrđeno je da podnosilac Prijave nije bio obavezan podnijeti prijavu koncentracije u smislu člana 14. Zakona, te je odlučeno kao u dispozitivu.

6. Administrativna taksa

Podnosilac Prijave na ovaj Zaključak, u skladu sa članom 2. Tarifni broj 108. tačka c) Odluke o visini administrativnih taksi u vezi sa procesnim radnjama pred Konkurencijskim vijećem ("Službeni glasnik BiH", br. 30/06 i 18/11) dužan je platiti administrativnu taksu u ukupnom iznosu od 1.000,00 KM u korist Budžeta institucija Bosne i Hercegovine.

7. Pouka o pravnom lijeku

Protiv ovog Zaključka nije dozvoljena žalba.

Nezadovoljna strana može pokrenuti upravni spor pred Sudom Bosne i Hercegovine u roku od 30 dana od dana prijema, odnosno objave ovoga Zaključka.

Broj UP-03-26-1-011-9/18

18. septembra 2018. godine

Sarajevo

Predsjednica

Adisa Begić, s. r.

AGENCIJA ZA PREDŠKOLSKO, OSNOVNO I SREDNJE OBRAZOVANJE BOSNE I HERCEGOVINE

1061

Na temelju članka 8. i članka 10. Zakona o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje ("Službeni glasnik BiH", broj 88/07) na prijedlog ravnateljice Agencije, Odbor Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje na 31. sjednici, održanoj 24.9.2018. godine, donosi

ODLUKU

O ODOBRAVANJU ZAJEDNIČKE JEZGRE CJELOVITIH RAZVOJNIH PROGRAMA ZA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DEFINIRANE NA ISHODIMA UČENJA

Članak 1.

(Predmet Odluke)

Odobrava se Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirana na

ishodima učenja (u daljnjem tekstu: ZJCRP za predškolski odgoj i obrazovanje), koja je sastavni dio ove Odluke.

Članak 2.

(Sadržaj i primjena Odluke)

ZJCRP za predškolski odgoj i obrazovanje sadrži definirane ishode učenja za predškolski odgoj i obrazovanje i primjenjivat će se u predškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini.

Članak 3.

(Preporuka obrazovnim vlastima)

Daje se preporuka nadležnim obrazovnim vlastima za usklađivanje primjene odobrene ZJCRP-a za predškolski odgoj i obrazovanje s cjelovitim razvojnim programima za predškolski odgoj i obrazovanje te omogućavanje primjene ZJCRP-a za predškolski odgoj i obrazovanje u predškolskim ustanovama na području iz svoje nadležnosti.

Članak 4.

(Stupanje na snagu)

Ova Odluka stupa na snagu sljedećeg dana od dana objave u "Službenom glasniku BiH".

Broj 01-33-1-812/18

3. listopada 2018. godine

Mostar

Predsjedateljica

Svetlana Dačević, v. r.

ZAJEDNIČKA JEZGRA CJELOVITIH RAZVOJNIH PROGRAMA ZA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DEFINIRANA NA ISHODIMA UČENJA

Mostar, 2018.

Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirana na ishodima učenja

Voditeljica projekta:

dr. sc. Marija Naletilić

Konzultanti:

dr. sc. Tamara Pribišeš Beleslin

dr. sc. Jasmina Bećirović-Karabegović

Projektni tim:

Maja Stojkić, direktorica Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Marija Naletilić, voditeljica projekta, šefica Odjeljenja za Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa

Žaneta Džumhur, šefica Odjeljenja za standarde i ocjenjivanje u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju

Hašima Ćurak, stručna savjetnica za predškolski odgoj i obrazovanje

Danica Vasilj, stručni savjetnik za razrednu nastavu

Radna skupina:

dr. sc. Marija Naletilić, Danica Vasilj, Hašima Ćurak, Žaneta Džumhur, Marina Zeleničić, Jadranka Bošnjak, Ramiz Nurkić, Dženana Spahić, Alisa Trtak, Dževida Šakrak, mr. sc. Tajma Guzin, Haris Omanović, Matilda Barać, mr. sc. Ivica Augustinović, Milan Ljubojević, mr. sc. Naira Jusufović, mr. sc. Emina Hadžić, Irena Vidović, Edina Karić, Minela Jušić, mr. sc. Abida Kapetanović i Doris Naletilić.

Prevod sa engleskog jezika:

Oxford prevodi - agencija za prevodenje

Oxford Translations

Projekt poduprla organizacija *Save the Children* za sjeverozapadni Balkan

Napomena

Izrazi napisani samo u jednome gramatičkom rodu odnose se podjednako na ženski i muški rod.

UVOD

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO) izradila je *Zajedničku jezgru cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirane na ishodima učenja* prema već utvrđenoj metodologiji razvoja zajedničke jezgre, odnosno definirane su oblasti koje se sastoje od komponenti, za svaku su komponentu definirani ishodi učenja¹, a za svaki ishod učenja pokazatelji, uvažavajući pritom specifičnosti toga područja. Pokazatelji su definirani sukladno razvojnom uzrastu djece na kraju ranoga predškolskog odgoja i obrazovanja (na kraju treće godine) i na kraju predškolskoga odgoja i obrazovanja. U razdoblju od svibnja do rujna 2018. realiziran je proces izradbe *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje*, a u rujnu 2018. godine završeni su okrugli stolovi na kojima su odgojitelji, koji su izravno uključeni u odgojno-obrazovni proces, imali uvid u taj dokument i priliku komentirati ga, nakon čega je urađena njegova revizija te je potom uslijedila izradba njegove konačne verzije.

Polazište pri izradbi *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirane na ishodima učenja* jest *Identifikacija ključnih kompetencija i životnih vještina u BiH (2011.)* te rezultati analize važećih razvojnih programa u BiH, Crnoj Gori, Srbiji i Republici Hrvatskoj. U obzir su uzeta i iskustva iz zemalja Europske unije i svijeta, kao što su Francuska, Slovačka, Švedska, Finska, Portugal, Irska, Češka, Mađarska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Novi Zeland, Australija i Japan, kao i program Head Start u Sjedinjenim Američkim Državama.

Tijekom definiranja *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirane na ishodima* sudjelovali su predstavnici pedagoških zavoda, Zavoda za školstvo Mostar, odgojitelji te stručni savjetnici Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.

Pri definiranju mjerljivih, konkretnih i jasnih ishoda učenja i pokazatelja² radna je skupina koristila aktivne glagole u prezentu na temelju revidirane Bloomove taksonomije kojima se izražavaju znanje, vještine i stavovi, odnosno kompetencije. Pored zahtjeva za razvoj kognitivnog područja postoje i zahtjevi u tablicama koji su bili nužni kako bi se implementirali u cjelovitim razvojnim programima, a koji se odnose na afektivno područje i na iniciranje razvoja vještina i poticanje emocija u predškolskom odgoju i obrazovanju.

Temelj učenja iz područja predškolskoga odgoja i obrazovanja jest humanističko-razvojna orijentacija, holistički pristup i integrirano planiranje.

Humanističko-razvojna orijentacija temeljena je na ideji humanizma prema kojoj se oblikuje pozitivna slika o djetetu kao vrijednosti samoj po sebi i prihvaća se u potpunosti. Rast i razvoj shvaća se kao kontinuirani i dinamički proces unutar kojeg se odvijaju kvalitativne i kvantitativne promjene te se naročito ističe važnost integriranja svih područja dječjeg razvoja s ciljem cjelovita razvoja.

Holistički pristup dječjem razvoju očituje se u shvaćanju da je dijete nedjeljivo biološko, psihičko i socijalno biće, te su ciljevi, ishodi učenja i aktivnosti usmjerene tako da djeluju ravnomjerno i usklađeno na cjelokupan dječji razvoj. Dijete shvaća svijet cjelovito, ne dijeli pojave na društvene i prirodne. Naglasak je na

prirodnome stjecanju znanja i učenju u kojem se sadržaji i postupci nadograđuju, sustavno isprepliću i prožimaju u jednu logičku i smislenu cjelinu te se kao takvi lakše usvajaju i povezuju.

Integrirano planiranje omogućava povezanost dječjih iskustava i doprinosi boljem razumijevanju onoga što se uči, i to na način da djeca povezuju i kombiniraju različita iskustva (iz obitelji, vrtića, okoline, kulture iz koje dijete dolazi) i upoznaju objektivnu stvarnost iz različitih područja (prirode, društva, govora, umjetnosti i sl.). Povezanost se očituje i kroz omogućavanje djeci da se razvijaju i uče kroz različite načine izražavanja: razgovor, slikanje, pokrete, glazbu, građenje. Dakle, integrirano planiranje (cjelovito, povezano) temelji se na ideji ujedinjavanja različitih sadržaja o jednoj temi, ideji ili konceptu, sagledavanja sadržaja stvarnosti iz različitih područja (prirodnih i društvenih pojava, govora i komunikacije, razvoja matematičkih koncepata, umjetnosti, rješavanje problema) i preko njih djelovanje na sva područja razvoja djeteta (tjelesni i zdravstveni, socijalni, emocionalni, kognitivni razvoj te razvoj komunikacijskih sposobnosti, stvaralačkog i kreativnog izražavanja).

Jedan od važnih pokazatelja kvalitetnoga integriranog planiranja jest uvažavanje velikog broja različitih interesa, sposobnosti, stilova učenja, potreba i osobnosti svakoga djeteta u skupini. Različite strategije individualiziranoga pristupa omogućavaju odgojitelju promišljen odabir i prilagodbu ciljeva, ishoda i aktivnosti što će, uz primjerenu potporu ("skelu"), rezultirati kvalitetnom odgojno-obrazovnom praksom. Poznavanje dječjih razvojnih karakteristika i kontinuirano opserviranje i praćenje toga razvoja osnovne su postavke odgojitelju za kreiranje odgojno-obrazovne prakse koja će biti poticajna za svako dijete. U stimulativnome okruženju dijete najpotpunije zadovoljava potrebe, interese i razvija svoje potencijale. Takvo okruženje omogućava djeci prelasku na "potencijalne razine", na stvaranje vlastitoga znanja na temelju iskustva "iz prve ruke".

Odgojitelj je autonomni kreator kurikula, za razliku od prijašnjega realizatora programa. Kreira ga uvažavajući karakteristike svoje odgojne skupine kako bi na najbolji način odgovarao potrebama te djece, a istodobno je i reflektivni praktičar što osmišljava razvojno primjerenu praksu koja osigurava dostizanje dobnih i individualnih potencijala svakoga djeteta.

Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirana na ishodima učenja potiče i razvija ključne kompetencije koje se prožimaju kroz definirane ishode učenja i pripadajuće pokazatelje, a to su:

- temelj za razvoj rane pismenosti (*jezično-komunikacijska kompetencija na materinskome jeziku*)
- primjena matematičkoga mišljenja u rješavanju problema, dijete se potiče na postavljanje pitanja, istraživanje, otkrivanje i zaključivanje o zakonitostima u svijetu prirode (*matematička pismenost i kompetencija u znanosti i tehnologiji*)
- mogućnost upoznavanja djeteta s informacijsko-komunikacijskom tehnologijom i njezinom uporabom u različitim aktivnostima (*informatička pismenost - informacijska, medijska, tehnološka*)
- sposobnost djeteta za osvježivanje procesa vlastitoga učenja te uključivanje djeteta u planiranje i organiziranje toga procesa, stvaranje vlastite strategije učenja (*učiti kako se uči*)
- osjećaj djeteta za odgovorno ponašanje, pozitivan i tolerantan odnos prema drugima, međuljudsku i međukulturnu suradnju, uzajamno pomaganje i prihvaćanje različitosti, samopoštovanje i poštovanje drugih te osposobljavanje za učinkovito sudjelovanje u

¹ Vidjeti u prilogu 1. Oblasti, komponente i ishodi učenja i prilog 1.1 Shema oblasti i komponente.

² Brojevi definiranih ishoda u ovome dokumentu prate pokazatelje pod istim brojem, ali za različit uzrast.

- razvoju demokratskih odnosa u vrtiću i zajednici (*socijalna i građanska kompetencija*)
- stvaralaštvo, inovativnost i spremnost djeteta na preuzimanje rizika, samoinicijiranje i samoorganiziranje vlastitih aktivnosti te planiranje i vođenje vlastitih aktivnosti i projekata (*samoinicijativa i poduzetnička kompetencija*)
 - poticanje stvaralačkoga izražavanja ideja, iskustava i emocija u različitim umjetničkim područjima (*kulturna svijest i kulturno izražavanje*)
 - razvijanje vlastite kreativnosti i sposobnosti izražavanja, potpora radoznalosti i želji za novim znanjima (*kreativno-produktivna kompetencija*)
 - prihvatanje i promicanje zdravih stilova ponašanja, adekvatnih prehrambenih navika i tjelesnih aktivnosti koje omogućavaju kvalitetan i zdrav život (tjelesno-zdravstvena kompetencija).¹

Cilj učenja *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirane na ishodima učenja* jest za svako dijete osigurati i stvoriti uvjete dobrobiti koja se očituje kroz:

- osobnu, emocionalnu, socijalnu i obrazovnu dobrobit za svako dijete u BiH
- društvenu dobrobit kojom se osnažuje zajednica za stvaranje boljih uvjeta za odgoj i obrazovanje djece
- sustavno-institucionalnu potporu kao temelj osiguravanja dobrobiti za svako dijete uključeno u institucionalni odgoj i obrazovanje.

ZAJEDNIČKA JEZGRA CJELOVITIH RAZVOJNIH PROGRAMA ZA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DEFINIRANA NA ISHODIMA UČENJA

Oblast:	1. ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Komponenta:	1. Razvoj motorike i osjetila
Ishodi učenja:	
1. istražuje osjetilima predmete i materijale te iskustvena saznanja primjenjuje u misaonim procesima i aktivnostima	
2. koristi se prirodnim oblicima kretanja za razvoj funkcionalnih i motoričkih sposobnosti i vještina (puzanje, hodanje, trčanje, penjanje, skakanje, dizanje, nošenje, bacanje i hvatanje)	
3. kombinira i koordinira psihomotoričke radnje i aktivnosti za postizanje, razvijanje te usavršavanje složenijih vrsta kretanja i djelovanja	
4. pokazuje grafomotoričku sposobnost.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a pokazuje reakciju na različite okuse (slatko, kiselo) i mirise (neugodan miris)	1. a prepoznaje i imenuje različite okuse i mirise
1.b razlikuje predmete i materijale dodirima prema teksturi	1. b prepoznaje i imenuje različite predmete i materijale dodirima/svim čulima
1. c razlikuje predmete prema veličini i osnovnoj boji	1. c povezuje dijelove i cjelinu (na predmetima, slikama, modelima)
1. d prepoznaje zvukove u neposrednome okruženju	1. d navodi nekoliko detalja nakon promatranja slike (4-5)
	1. e uočava pogreške u slici
	1. f razlikuje i imenuje zvukove

2.a primjenjuje osnovne oblike prirodnoga kretanja (nestabilno trči, skakuće na obje noge, preskače prepreke do 5 cm, hoda na prstima i na peti naprijed, baca predmete u određenom pravcu, vozi tricikl)	2.a primjenjuje zrele oblike prirodnih kretanja i uspješno koordinira sve dijelove tijela (npr. trči stabilno i mijenja pravac trčanja, preskače vijaču, stoji na prstima, hvata loptu objema rukama i pogađa loptom cilj, skače s visine od 20 cm, vozi bicikl)
2.b pokazuje ravnotežu u mjestu i u pokretu (kratko stoji na jednoj nozi, hoda po crti, hoda po niskoj klupi, ljulja se, klacka i sl.)	2.b održava ravnotežu na mjestu i u pokretu (stoji i skakuće na jednoj nozi, hoda po crti i užetu, hoda po klupi raznih visina i širina)
2.c izvodi igre koje sadrže osnovne načine igre s loptom (nošenje, kotrljanje, bacanje, dodavanje i hvatanje balona i lopti različitih veličina)	2.c izvodi razne komplekse gimnastičkih vježbi (s i bez rekvizita)
	2.d primjenjuje naučene načine kretanja u novim, nepoznatim i problemskim situacijama te u prevladavanju i izbjegavanju prepreka
3.a pridržava se osnovnih pravila u igri uz poticaj i potporu	3.a primjenjuje samostalno pravila igre pri sudjelovanju u zajedničkim aktivnostima
3.b oponaša jednostavnije motoričke pokrete	3.b ponavlja pokret sastavljen od nekoliko motoričkih vježbi
3.c pokreće tijelo uz ritam glazbe	3.c osmišljava pokrete uz glazbu
3.d koristi se raznim predmetima i materijalima kako bi prikladno razvio finu motoriku (npr. neprecizno reže škarama i neprecizno boji, samostalno se služi žlicom za jelo...)	3.d primjenjuje i kombinira naučene načine kretanja u novim, nepoznatim problemskim situacijama (poligon)
	3.e koristi se raznim predmetima i materijalima kako bi prikladno razvio finu motoriku (npr. ravno reže škarama, precizno boji, otvara i zatvara čep boce, uspješno se služi priborom za jelo, samostalno se oblači i vezuje vezice...)
4.a koristi se sitnim predmetima na razne načine (umeće ih, niže, premješta i slično)	4.a usmjerava pokrete ruke voljno i svjesno u različitim smjerovima (pokreti su precizniji, točni, usmjereni, brži)
4.b iskazuje zainteresiranost za olovku	4.b pokazuje kontrolu nad pritiskom olovke na papir
4.c ostavlja svjesno tragove olovke na različitim površinama u različitim situacijama, igri, spontanosti i vođenoj aktivnosti	4.c crta sitnije detalje i elemente na crtežu
4.d crta ljudsku figuru koja dobiva svoj oblik	4.d pokazuje orijentaciju na površini za crtanje različitih veličina
4.e koristi se škarama	4.e boji veće i manje površine
	4.f crta ljudsku figuru s detaljima
	4.g pravilno drži škare i isijeca složenije oblike i figure.

Oblast:	1. ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Komponenta:	2. Zaštita i sigurnost
Ishodi učenja:	
1. štiti sebe i druge od ozljeđivanja u konkretnim situacijama	
2. izražava sposobnost samoprocjene u odnosu na drugu osobu, objekt ili događaj.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a štiti sebe svjesno i zna svoj prostor	1.a poštuje osobni prostor drugog djeteta u igri i tjelesnom vježbanju
	1.b prepoznaje urgentnu situaciju i traži pomoć
	1.c prepoznaje štetne stvari, aktivnosti i situacije opasne po zdravlje i život
2.a prepoznaje opasne predmete u neposrednome okruženju (štednjak, vrata, radijator, stuba...)	2.a objašnjava što je sigurno ponašanje u kući, vrtiću, prometu...
	2.b objašnjava i povezuje opasne predmete i stvari (nož, škare, slomljeno staklo, oružje, upaljač, kemikalije i sl.), opasne situacije (požar, poplava, trovanje i sl.) i opasne aktivnosti (igranje sa strujom, pretrčavanje ceste i sl.)
	2.c objašnjava i u igrama primjenjuje ponašanje u opasnim situacijama (potres, poplava, požar...).

¹ Vidjeti u prilogu 2. Ključne kompetencije – prožimajuće teme za predškolski odgoj i obrazovanje.

Oblast:	1. ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Komponenta:	3. Zdrav način života
Ishodi učenja: 1. inicira i sudjeluje u aktivnostima koje su važne za unaprjeđenje vlastitoga zdravlja i blagostanja 2. primjenjuje osnovna načela osobne higijene i higijene prostora 3. pridržava se načela pravilne i redovite prehrane.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a prepoznaje i imenuje izvor zadovoljstva, emocija, boli i nelagode 1.b pokazuje svijest o prostoru i orijentira se, kreće se sigurno 1.c pokazuje zanimanje za provođenje vremena na otvorenom prostoru	1.a prepoznaje da je tjelesni pokret i odmor koristan za osobno zdravlje i primjenjuje ga svakodnevno 1.b koristi se složenijim obrascima senzomotričkih vještina i pokreta (kompleksnije tjelesne aktivnosti uz ples, dramu, pokret, rekvizite i sl.) 1.c prepoznaje pravilno držanje tijela uz podsjećanje odraslog 1.d sudjeluje i organizira igre i aktivnosti na otvorenom prostoru 1.e objašnjava utjecaj vremenskih prilika i drugih čimbenika na zdravlje
2.a koristi se općim i praktičnim postupcima koji osiguravaju dobro zdravlje (npr. služi se toaletom, pere ruke, pere zube, oblači se...) uz pomoć i potporu 2.b koristi se općim i praktičnim postupcima koji osiguravaju čistoću (npr. vraća igračke na mjesto nakon igre) uz pomoć i potporu	2.a koristi se samostalno općim i praktičnim postupcima koji osiguravaju dobro zdravlje (npr. služi se toaletom, pere ruke, pere zube, oblači se...) uz pomoć i potporu 2.b koristi se samostalno općim i praktičnim postupcima koji osiguravaju čistoću (npr. vraća igračke na mjesto nakon igre)
3.a imenuje nekoliko vrsta zdrave hrane	3.a razlikuje zdravu od nezdrave prehrane i objašnjava njezin utjecaj na zdravlje 3.b pokazuje zanimanje za zdravu prehranu.

Oblast:	2. DJETETOVA LIČNOST I INTERAKCIJA
Komponenta:	1. Odnos prema sebi
Ishodi učenja: 1. postaje svjesno sebe i svoga identiteta kroz vlastite sposobnosti, karakteristike, osobine i mogućnosti 2. gradi realnu i pozitivnu sliku o sebi, pokazuje samosvijest, samopouzdanje, samopoštovanje, odgovornost i povjerenje u vlastite snage i sposobnosti 3. posjeduje razinu emocionalne svijesti i sigurnosti koja odgovara uzrastu i dobnom sazrijevanju i izražava ih u svim stupnjevima razvoja 4. izražava misli i djeluje na način da može utjecati na svoj položaj u okružju.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a stvara vlastiti identitet u svakodnevnim aktivnostima (odživa se na svoje ime i poznaje imena drugih u skupini, imenuje dijelove tijela, koliko ima godina) 1.b razvija rodni identitet (imenuje sebe kao dječaka/djevojčicu, preferira druženje s djecom) 1.c prepoznaje svoj lik u zrcalu 1.d kaže za sebe "ja"	1.a istražuje vidove identiteta kroz igranje uloga 1.b imenuje osnovne dijelove tijela i njihove funkcije u organizmu 1.c prepoznaje svoje osobine (sličnosti i razlike u odnosu na članove obitelji, prijatelje i vršnjake u skupini)
2.a pokazuje inicijativu i samostalnost pri obavljanju rutinskih (jednostavnih) aktivnosti. 2.b eksperimentira pred zrcalom s pokretima 2.c prihvaća kraće rastanke bez burnog reagiranja 2.d prepoznaje i pokazuje uspjeh i neuspjeh (postignuća)	2.a traži i prihvaća nove izazove, otkriva nove stvari, proširuje svoje područje zanimanja s energijom i koncentracijom 2.b postaje svjesno vlastitih postupaka i prihvaća odgovornost uz poticaj i potporu
3.a izražava više emocija kroz radnje, riječi i izraze lica 3.b koristi se frazama učtivosti (molim, hvala, ispričavam se) 3.cd prihvaća igru JA-TI 3.d pokazuje empatiju za vršnjake (kada vršnjak plače, prilazi mu i mazi ga) 3.e neverbalno i pokretima iskazuje emocije	3.a prepoznaje i izražava svoje osjećaje na socijalno prihvatljiv način, izražava ih verbalno i neverbalno 3.b otvoreno izražava svoje osjećaje u odnosima s drugima, suosjeća i izražava brigu za druge, tješi drugo dijete kad je tužno 3.c imenuje emocije i emotivna stanja djece i odraslih, uključujući i životinje na

	služi 3.d opisuje što ga čini sretnim, tužnim, uplašenim i sl. 3.e prepoznaje emociju na temelju boje i tona glasa i gesta 3.f nakon gledanja predstave, filma ili čitanja priče može govoriti o osjećanjima junaka
4.a iskazuje djeci i odraslima svoja zanimanja i uključuje ih u svoje aktivnosti 4.b pokazuje povremeno potrebu da bude u blizini odrasloga i ostvari dodir, a zatim se udalji i bavi se aktivnošću 4.c shvaća i imitira tuđe ponašanje 4.d razvija unutarnju kontrolu osjećaja i ponašanja usvajanjem određenih normi (ne, ne smijem, hoću) kada želi dodirnuti zabranjeni predmet 4.e igra se s drugom djecom	4.a izražava jasno svoje želje i potrebe 4.b uvažava i dijeli svoj doprinos i individualna dostignuća s drugima 4.c uspostavlja kontrolu emocija (sposobnost shvaćanja, samoregulacije i upravljanja svojim emocijama poštujući osjećaje i potrebe drugih) 4.d postaje svjesno posljedica vlastitoga ponašanja u odnosu na druge osobe i živa bića (biljke i životinje) 4.e pravi izbor, preuzima rizike, upravlja promjenama i nosi se s neočekivanim situacijama i frustracijama u igri i aktivnostima uz poticaj i potporu.

Oblast:	2. DJETETOVA LIČNOST I INTERAKCIJA
Komponenta:	2. Odnos prema drugima i međudnosi
Ishodi učenja: 1. uspostavlja, razvija i održava interakcije s drugom djecom i odraslima 2. pokazuje kooperativnost i zajedničko djelovanje kroz različite aktivnosti i kritički se odnosi spram mišljenja i stavova preuzetih od drugih 3. djeluje sukladno demokratskim načelima suradujući i odlučujući te uvažavajući i prihvaćajući različitosti 4. djeluje sukladno društvenim, kulturnim i obiteljskim vrijednostima razvijajući osjećaj pripadnosti zajednici.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a uspostavlja suradnju s vršnjacima imitiranjem u manipulativnim i motoričkim igrama 1.b slijedi jednostavne upute odgojitelja (npr. pruža predmet na zahtjev) 1.c pokazuje zanimanje za drugu djecu	1.a uključuje se samostalno u svakodnevne zajedničke aktivnosti u vrtiću i drugim okruženjima 1.b inicira i održava odnos i komunikaciju s djecom i odraslima 1.c izražava pozitivne odnose s odraslima pokazujući autonomiju i nezavisnost 1.d pokazuje poštovanje i proslavlja trud i dostignuća drugih 1.e reagira na ideje i sugestije drugih
2.a uključuje se u zajedničku igru uz poticaj odgojitelja 2.b sudjeluje u spontanom i vođenim aktivnostima manje skupine (pjeva, plješće) 2.c inicira zajedničku aktivnost s odraslom osobom	2.a prepoznaje kako je svaki pojedinac dio skupine te kako svi članovi imaju određena prava i obveze 2.b pokazuje pripadnost skupini i rado se uključuje u aktivnosti 2.c uspostavlja logičku povezanost između ponašanja i posljedice 2.d pokazuje predvidljivost i dosljednost u ponašanju prema drugima i u odgovoru na reakcije drugih
3.a primjećuje i pozitivno reagira na sličnosti i razlike među ljudima 3.b uključuje se u igru s jednostavnim pravilima s mladom i starijom djecom 3.c pokazuje spremnost u mijenjanju uloga u igri koja je povezana s razlikama u spolu (razna zanimanja, igre obitelji i kućnih poslova i sl.)	3.a sudjeluje u donošenju odluka i prepoznaje važnost zajednički dogovorenih pravila ponašanja i rada u skupini 3.b pokazuje sposobnost da slijedi upute i preuzima odgovornost u timu 3.c pokazuje toleranciju i uvažava različitosti (dobne, spolne razlike, djeca s posebnim potrebama, djeca različita nacionalnog podrijetla i sl.)
4.a čeka dosljedno na svoj red uz pomoć samo jednog podsjećanja 4.b tretira odrasloga kao vršnjaka i od njega traži pomoć i informaciju 4.c dijeli nagradu prema vlastitome interesu (sebi će uzeti veći dio) 4.d imenuje članove obitelji	4.a poštuje autoritet odraslih i pravila skupine, ali i brani vlastita mišljenja, ideje i ličnost 4.b pronalazi rješenja u konfliktu 4.c prepoznaje nepravdu i počinje se kritički odnositi prema pravednom i nepravednom ponašanju 4.d opisuje običaje u svojoj obitelji i uspoređuje ih s običajima drugih obitelji 4.e prepoznaje uloge i odgovornosti članova obitelji.

Oblast:	2. DJETETOVA LIČNOST I INTERAKCIJA
Komponenta:	3. Odnos prema prirodi
Ishodi učenja:	
1. prepoznaje važnost prirode i uvažava prirodu kao prostor za život, razvoj, igru i učenje	
2. pokazuje poštovanje i divljenje prema životu i svemu živom	
3. postaje društveno odgovorno i djeluje sukladno načelima rješavanja problema u životnoj sredini (održivi razvoj).	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a pokazuje zainteresiranost prema svijetu oko sebe i prema novim iskustvima 1.b eksperimentira s predmetima, otkriva njihova svojstva i dovodi ih u međudodnos 1.c postavlja pitanja: "Zašto?", "Što je ovo", "Tko?" 1.d boravi u otvorenom prostoru bez obzira na vremenske uvjete 1.e prepoznaje prema zvuku pojave u prirodi (kiša, grmljavina, oglašavanje životinja)	1.a izražava poštovanje prema prirodi, drugim ljudima i samome sebi 1.b istražuje, zaključuje, predviđa i pretpostavlja o uzajamnoj povezanosti zemlje, ljudi, biljaka i životinja 1.c istražuje živu i neživu prirodu, promatra, primjećuje i reagira na promjene u otvorenom prostoru u različitim vremenskim prilikama 1.d razlikuje i opisuje prirodne pojave i procese (kruženje vode, životni ciklusi, godišnja doba, svojstva tvari i vode, zvuka, zraka, svjetlosti, magnetizma i sl.) 1.e prepoznaje onečišćivače u životnome okruženju
2.a doživljava prirodu i razgovara o svojim saznanjima (vremenski uvjeti, godišnja doba i sl.) 2.b počinje prepoznati uzročno-posljedične veze u prirodi 2.c odnosi se brižno prema biljkama i životinjama - imitativne igre	2.a sudjeluje aktivno u ekološkim akcijama (čišćenje sobe, uređivanje dvorišta, skupljanje staroga papira i sl.) 2.b razlikuje živo od neživoga u neposrednoj okolini 2.c prepoznaje mjesta u životnome okruženju u kojima se odlaže otpad 2.d prepoznaje prihvatljiva ponašanja za zaštitu neposrednoga okoliša 2.e objašnjava osnovna dječja prava i odgovornosti u svome okruženju
3.a baca otpatke u za to predviđena mjesta 3.b odlaže igračke i osobne stvari u za to predviđena mjesta	3.a prepoznaje i pridržava se osnovnih postupaka razvrstavanja otpada i reciklaže 3.b prepoznaje prirodne resurse u neposrednome okruženju 3.c povezuje odgovorno ponašanje prema okolišu sa svakodnevnim aktivnostima u smislu zaštite životnoga okoliša (štednja vode, energije, pravilno odlaganje otpada i sl.) 3.d dovodi u vezu utjecaj čovjekovoga djelovanja na životnu sredinu te živih bića i nežive prirode.

Oblast:	3. GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Komponenta:	1. Razvoj govora i uporaba jezika
Ishodi učenja:	
1. koristi intuitivni, unutarnji i neverbalni govor primjeren uzrastu i dobno me sazrijevanju	
2. primjenjuje glasovne strukture jezika i intuitivno uočava strukturu riječi i rečenica sukladno književnoj jezičnoj normi i upotrebljava ih u usmenome govoru	
3. sastavlja smislene rečenice i iskaze primjenjujući ih u kontekstu prenošenja značenja, ideja i razmišljanja	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)

1.a prepoznaje raspoloženja, stanja ili aktivnosti drugih ljudi (tužno, sretno) na temelju neverbalnih znakova i neverbalno odgovara (mimikom ili gestama) 1.b primjenjuje neverbalnu komunikaciju s ciljem zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba u kontekstu	1.a izražava se govorom i glasovnim vrijednostima kao što su visina, tempo i boja glasa kako bi jasno izrazilo osjećaje, misli i ideje 1.b pokazuje jasno neverbalno svoju potrebu
2.a sluša i reagira na zvuk i obrasce u govoru 2.b diskriminira glasove u govoru 2.c izgovara pravilno sve vokale i većinu suglasnika 2.d koristi se učestalim imenicama, glagolima i pridjevima 2.e koristi se zamjenicama i množinom	2.a artikulira glasove i pravilno, jasno i razumljivo izgovara svaki glas u riječi i rečenici samostalno 2.b uočava glasove u riječi i glasovnu strukturu 2.c koristi se gramatičkim pravilima za množinu, rod, broj i glagolsko vrijeme

3.a primjenjuje više jednostavnih fraza i rečenica do tri riječi	3.a koristi se intuitivno gramatički pravilnim govorom 3.b koristi se složenijim rečenicama koje mogu biti povezane s prijašnjim iskustvima ili iskustvima drugih 3.c primjenjuje intonaciju i ritmičnost u komunikaciji 3.d koristi se osnovnim riječima, rečenicama i frazama na stranom jeziku u kontekstu 3.e prepoznaje neke od stranih jezika na temelju sluha.
--	---

Oblast:	3. GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Komponenta:	2. Usmeno izražavanje i slušanje
Ishodi učenja:	
1. pokazuje govorna i jezična iskustva te bogati rječnik i rečenicu u različitim aktivnostima	
2. istražuje govor i jezik i pokazuje inicijativu u usmenome izražavanju	
3. pokazuje sposobnost slušanja u skupini vršnjaka i odraslih u različitim situacijama.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a koristi se govorom u kontekstu oblikujući jednostavne rečenice 1.b koristi se govorom kako bi izrazio svoja stanja, potrebe i emocije u kontekstu 1.c povezuje riječi s određenim predmetima 1.d opisuje svoja iskustva	1.a koristi se govorom za izražavanje i objašnjavanje svojih misli, ideja i događaja (pričanje o pojavama i događajima, opisivanje predmeta, životinja i ljudi) 1.b prenosi i konstruira poruke ciljano i sa samopouzdanjem 1.c koristi se govorom da bi izrazio osjećaje, misli, želje, iskustva, ideje, potrebe, kako bi riješilo sukobe i gradilo pozitivne odnose s drugima 1.d kazuje svojim riječima događaje logičkim slijedom 1.e opisuje svoja maštanja, izmišlja priču
2.a postavlja pitanja odraslima o nepoznatim predmetima i ljudima ("Što je to?", "Tko je to?") 2.b odgovara na pitanja jednostavnim rečenicama 2.c ponavlja kratke verbalne poruke kada ih čuje	2.a postavlja pitanja u kontekstu (čemu služe stvari, o uzrocima neke pojave, sličnostima i razlikama među predmetima, razlozima ponašanja drugih i sl.) 2.b odgovara na pitanja dužim rečenicama 2.c sudjeluje aktivno u govornim igrama (fonološkim: igre glasovima i fonemima; leksičkim: igre riječima, izrazima; sintaktičkim: igre rečenicama; pokretnim govornim igrama) 2.d izmišlja nove riječi, kratke priče, stihove 2.e razumije šalu, zagonetku i besmisleni tekst
3.a izražava reakcije o određenim događajima 3.b razumije i prati naloge odraslih	3.a sudjeluje u skupnim raspravama o različitim temama s vršnjacima i odraslima u malim i većim skupinama i u paru 3.b prati i nastavlja razgovor uz uvažavanje sugovornika.

Oblast:	3. GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Komponenta:	3. Komunikacija i rana pismenost
Ishodi učenja:	
1. analizira književne tekstove kroz komunikaciju s drugima	
2. pokazuje kako funkcioniraju sustavi komunikacijskih simbola i upotrebljava ih	
3. izražava se grafičkim simbolima u svakodnevnim aktivnostima.	
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a pokazuje interes i sluša jednostavne priče, pjesme, basne i odgovara na jednostavna pitanja 1.b imenuje likove u književnim tekstovima 1.c govori ili pjeva priče, brojalice, rime, pjesmice u kojima se dijelovi teksta ponavljaju ili koje izmisli 1.d izražava pokretom jednostavne rime	1.a prati, sluša i razumije tiskane, vizualne i multimedijalne tekstove i reagira odgovarajućom gestom, postupkom, komentarom ili pitanjem 1.b uočava najvidljivije osobine glavnih likova i svojim riječima kazuje kraći sadržaj priče sa stajališta lika 1.c pamti i prepričava kraće književne

	tekstove, informativne tekstove, filmove i predstave poštujući redoslijed i logiku zbivanja (prema jednoj ili nizu slika, prema sjećanju) 1.d sastavlja jednostavniju priču 1.e razlikuje književne vrste (priča, bajka, basna, pjesma) 1.f kazuje svojim riječima emotivni doživljaj o književnom tekstu 1.g iskazuje radost i uživanje u književnim tvorevinama 1.h započinje ritam i melodiju u recitiranju pjesme
2.a koristi igru i "čita" slikovnice, knjige i ostale tiskane materijale upoznaujući ulogu simbola i pisanoga jezika	2.a koristi se simbolima u igri kako bi predstavilo nešto i izrazilo značenje (priču priču prema nizu slika) 2.b koristi se simbolima u komunikaciji (riječi, slike, zvukovi, pokret) kako bi izrazilo svoje ideje i misli
3.a koristi se slikom i drugim vizualnim pomagalicama kao sredstvom komunikacije uz pomoć i potporu.	3.a koristi se slikom i drugim vizualnim pomagalicama kao sredstvom komunikacije 3.b koristi se igrom i eksperimentira sa slovima smještajući ih na svoje radove.

Oblast:	4. SVIJET OKO NAS
Komponenta:	1. Istraživanje svijeta
Ishodi učenja:	1. koristi se osjetilima za promatranje i istraživanje fenomena i procesa u prirodi 2. dovodi u vezu sebe, ljude, biljke, životinje, predmete i pojave u prirodnom okruženju s ciljem razumijevanja svijeta u kojem živi 3. koristi se informacijama iz različitih izvora o živoj i neživoj prirodi 4. stječe kompetencije za učenje i rad.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)
1.a promatra, manipulira, eksperimentira uobičajenim predmetima u okruženju 1.b pokazuje zanimanje za očigledne prirodne pojave (pitanjima, pokazivanjem, preko predmeta, u igri i drugim aktivnostima)	1.a propituje i eksperimentira kako bi usustavilo i opisivalo pojave u prirodnom okruženju 1.b pokazuje zainteresiranost za raznovrsnost prirodnih pojava i procesa oko sebe
2.a primjećuje pojave na sebi, drugim živim bićima i neposrednom okruženju 2.b opisuje svojim riječima pojave u prirodi i dovodi ih u vezu sa sobom, drugim živim bićima i očiglednim pojavama	2.a pokazuje zanimanje za istraživanje u svome okruženju 2.b opisuje sličnosti i razlike između prirodnih pojava (živa i neživa priroda) 2.c dovodi u vezu različite pojave u prirodnom okruženju i njihov utjecaj na ljude, biljke, životinje i okolinu te donosi zaključke 2.d objašnjava svojstva i povezanost fenomena u živoj i neživoj prirodi 2.e koristi se orijentirima u vremenu i prostoru, određuje mjesto i vrijeme događaja u odnosu na neki drugi događaj, izdvaja događaja koji slijede na temelju prethodnih događaja (npr. razvoj događaja)
3.a postavlja pitanja kako i zašto o živoj i neživoj prirodi	3.a prepoznaje potrebu za informacijom pitanjima: što, gdje, komu, kada i sl. o živoj i neživoj prirodi 3.b koristi se izvorima (usmene, pisane, vizualne, dijagramske i sl.) i razvrstava informacije prema bitnosti i upotrebljivosti 3.c izgrađuje osnovne kompetencije informatičke pismenosti.
4.a pokazuje radoznalost, otvorenost i spontano zanimanje za stjecanje novoga znanja 4.b povezuje učenje u vrtiću s iskustvom iz kuće i drugih okruženja 4.c pokazuje zanimanje za sudjelovanje u radnim aktivnostima odgojne skupine	4.a pokazuje radoznalost, otvorenost i zanimanje za stjecanje novoga znanja s utvrđenim ciljem učenja 4.b pokazuje ustrajnost u aktivnostima i zadacima odgojne skupine i u drugim okruženjima, uključujući i teže, preko izgrađenih radnih navika 4.c procjenjuje vlastitu uspješnost i pokazuje zadovoljstvo postignutim rezultatima 4.d primjenjuje stečeno znanje u igri i aktivnostima u vrtiću i izvan vrtića 4.e pokazuje vještine spontanog i

	vođenog učenja preko individualnih i skupnih, spontanih i vođenih aktivnosti 4.f primjenjuje stilove, modele i strategije naučene u vođenim aktivnostima u svakodnevnome životu.
--	---

Oblast:	4. SVIJET OKO NAS
Komponenta:	2. Rješavanje problema, kritičko i kreativno mišljenje
Ishodi učenja:	1. osmišljava, ispituje i primjenjuje nove ideje i teorije na temelju prethodnih iskustava i kritičkoga odnosa prema njima 2. prepoznaje uzročno-posljedične veze i odnose 3. primjenjuje strategije djelovanja i razmišljanja uključujući se u različite životne situacije i situacije rješavanja problema.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)
1.a iskazuje zanimanje za nove igračke, materijale i predmete u bliskom okruženju 1.b pamti vremenski bliske događaje iz neposrednoga okruženja	1.a isprobava i istražuje poznate i nepoznate igračke, materijale i predmete 1.b poigrava se svojim idejama i idejama drugih (djece i odraslih) kombinirajući ih u svome izražavanju 1.c iskazuje znatiželju i zanimanje za istraživanje novina u okruženju 1.d predstavlja svoja otkrića, ideje, misli i znanja uporabom kreativnih i ekspresivnih medija 1.e pronalazi neuobičajene odgovore ili rješenja za poznate i manje poznate situacije, fenomene, ponašanja i sl. 1.f pokazuje osnovna saznanja o prirodnom, društvenom, tjelesnom, duhovnom i umjetničkom svijetu
2.a prepoznaje posljedicu svoga djelovanja ili djelovanja drugih u najjednostavnijim situacijama (npr. skrivanje predmeta)	2.a pokazuje razumijevanje za veze i odnose između ljudi i između predmeta 2.b prepoznaje uzrok i posljedicu koristeći se predmetima 2.c prepoznaje uzrok i posljedicu eksperimentirajući, preko pokušaja i pogriješaka 2.d prepoznaje uzrok i posljedicu preko sustavnih iskustava, generalizacijama i predviđanjem (npr. danas može padati kiša jer je nebo zacrnilo) 2.e istražuje funkcionalnost stvari, ideja, misli i shvaća odnose i međusobne utjecaje
3.a koristi se dostupnim sredstvima i igračkama u rješavanju praktičnih problema 3.b dovodi predmete u međusobni odnos i djeluje jednim predmetom na drugi 3.c rješava jednostavne problemske situacije uporabom strategija na neverbalnom planu (npr. svakoj lutki daje po jedan tanjurić)	3.a pokazuje sposobnost rješavanja problema birajući strategiju na intuitivnoj razini (npr. promatranje, pogađanje, metode pokušaja i pogriješaka, analiza, usporedba, traženje obrazaca, klasifikacija, planiranje, objašnjavanje, rasprava s drugima, slušanje i traženje informacija) 3.b pokazuje sposobnost rješavanja problema osobne i socijalne prirode samostalno ili uz pomoć i potporu 3.c izgrađuje vještine prihvatanja rizika i postupaka koji trenutačno ne dovode do rješenja (npr. učenje iz pogriješke, nošenje s neizvjesnostima, predlaganje alternativa i sl. 3.d primjenjuje maštu i kombinacije u rješavanju problema 3.e predstavlja i rješava poznatu problemsku situaciju matematičkim modelima.

Oblast:	4. SVIJET OKO NAS
Komponenta:	3. Rana matematička pismenost
Ishodi učenja:	1. istražuje matematičke strukture i koristi se modelima kako bi utvrdio njihove odnose 2. stječe primjenjive matematičke predodžbe i koncepte, upotrebljava ih ciljano izražavajući se matematičkim jezikom i simbolima u različitim situacijama i aktivnostima.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)
kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)	

treće godine)	obrazovanja (5/6 godina)
1.a prepoznaje do tri svojstva objekata i pojava 1.b raspoređuje neverbalno, razvrstava i reda objekte prema zadanom kriteriju 1.c prepoznaje uočljiva mjerljiva svojstva poznatih objekata	1.a razvrstava, kategorizira, reda i uspoređuje skupove i događaje, kao i atribut predmeta i materijala u svome društvenom i prirodnom svijetu 1.b opisuje promjene prema određenome svojstvu 1.c raspoređuje i razvrstava predmete prema svojstvu, pravilu ili kriteriju 1.d identificira povezanost među predmetima, oblicima, slikama i predodžbama prema različitim svojstvima 1.e prepoznaje i uspoređuje mjerljiva svojstva objekata i pojava (npr. debelotanko, blizu-daleko, manje-više i sl.)
2.a predstavlja neverbalno jednostavan matematički problem - igračkom, pokretom, crtežom	2.a koristi se matematičkim znanjima kako bi objasnilo svijet oko sebe 2.b koristi se jezikom za opisivanje svojstava predmeta i pojava (npr. količina, prebrojivost, mjerljivost) i za objašnjavanje matematičke predodžbe (npr. obrazac, niz, ponavljanje, simetrija, promjenljivost i slično) 2.c koristi se riječima: možda, sigurno, nikako, moguće, ako-onda, vjerojatno, točno-netočno u igri, svakodnevnim i vođenim aktivnostima 2.d predstavlja ideju uobičajenu matematičkim jezikom modelom, slikom, grafički, pokretom, verbalno 2.e koristi se obrascima kako bi predviđalo uočljive ishode, rezultate, događaje.

Oblast:	4. SVIJET OKO NAS
Komponenta:	4. Znanost i tehnika
Ishodi učenja:	1. promatra pojave u prirodnome, materijalnome, društvenome svijetu i u svijetu tehnike te uz iskustvena saznanja utvrđuje zakonitosti i veze 2. pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz tehnologije u svakodnevnome životu, igri, učenju, radu i za predstavljanje ideja 3. pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz znanosti.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a promatra prirodne pojave 1.b povezuje događaje na temelju iskustva u svakodnevnome životu i aktivnostima s prirodnim pojavama	1.a pokazuje saznanja iz tehničkih, prirodnih i društvenih znanosti na elementarnoj razini 1.b identificira i razlikuje svojstva prirodnoga, materijalnoga, društvenoga i svijeta tehnike 1.c pokazuje saznanja i identificira uočljive i neke manje uočljive osobine živih bića, predmeta, pojava i fenomena koje promatra 1.d razlikuje prirodne pojave, fenomene, veze i zakonitosti od onih koji su stvoreni zahvaljujući razvoju tehnike, znanosti i tehnologije
3.a koristi se jednostavnim i poznatim tehničkim uređajima 3.b koristi konstruktivne igre	2.a koristi se različitim igračkama, sredstvima, materijalima i pomagalicama za učenje i radne aktivnosti 2.b koristi se materijalima, alatima i tehnikom koja je potrebna za oblikovanje, sklapanje i konstruiranje 2.c uočava povezanost i doprinos ljudskoga rada i utjecaj tehnologije na rad i život ljudi, razvoj znanosti i društva 2.d koristi se tehnologijom kao sredstvom za kreiranje, crtanje, modeliranje, uređivanje i izražavanje
	3.a ispituje i stvara svoje teorije o tome kako funkcioniraju pojave, fenomeni, predmeti 3.b postavlja pitanja o svojstvima, uzrocima i posljedicama pojava, događaja i fenomena 3.c izgrađuje umne mape koristeći vizualne oblike

	3.d koristi se jednostavnijim simbolima (univerzalnim i vlastitim) kako bi predstavilo pojavu, odnos, stanje, fenomen, osobinu, emociju i slično.
--	---

Oblast:	5. UMJETNOST I KULTURA
Komponenta:	1. Stvaralaštvo i kreativnost
Ishodi učenja:	1. prepoznaje osnovna izražajna sredstva u vlastitom i tuđem stvaralaštvu te umjetničkim djelima 2. istražuje i izražava se na različite načine kroz umjetnost, medije i tehnike 3. stvara kreacije, preslaguje te predlaže idejna rješenja i inovacije kroz različite načine izražavanja.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a izražava zanimanje za igru, ritam, glazbu, pokret, glumu, modeliranje i ples 1.b prepoznaje dinamiku kao stimulans za kretanje, usklađuje pokret s glazbom (pljeskanje, njihanje, okretanje i sl.) 1.c razlikuje osnovne boje i likovna sredstva 1.d crta i slika prema intenzivnom osjetilnom, pokretnom i osjećajnom doživljaju 1.e odabire lutke za igru s dramskim elementima	1.a prepoznaje i imenuje osnovna izražajna sredstva u likovnom, glazbenom, dramskom, književnom i drugom stvaralaštvu (crta-crtanje, boja-slikanje, ploha- modeliranje, ton, ritam, dinamika-pjevanje, slušanje, sviranje, pokret, mimika, pantomima, govor, gestikulacija- ples i dramatizacija i sl.) 1.b sudjeluje u glazbenim igrama, igrama s pokretom, igrama uloga i dramskim igrama 1.c razlikuje osnovne pojmove iz likovne umjetnosti (crtež, slika, skulptura), glazbene umjetnosti (instrument, orkestar), vizualne umjetnosti (film, predstava, redatelj, glumac)
2.a pjeva spontano, sluša i ritmički izražava jednostavne dječje i narodne pjesmice i brojalice 2.b pokazuje zanimanje za izražavanje crtom, bojom i materijalom za oblikovanje 2.c koristi se elementima dramatizacije u igri: imitira govor, pokret, mimiku, radnju i sl.	2.a sudjeluje i uživa u različitim stvaralačkim aktivnostima (likovnim, glazbenim, dramskim, govornim te plesnim aktivnostima) 2.b primjenjuje znanja o osnovnim izražajnim sredstvima u vlastitome stvaralačkom izražavanju 2.c koristi se umjetničkim jezikom (crtanje, slikanje, oblikovanje, drama, ples, pokret, glazba i pričanje priča) za izražavanje misli, osjećaja i ideja 2.d inicira različite načine stvaralačkoga izražavanja 2.e izražava svoje i tuđe osjećaje, osobine i stanja na sebi svojstven način različitim umjetničkim sredstvima uključujući emocije, interakciju, pokret, simbole, ideje 2.f istražuje i uspoređuje karakteristike stvaralačkih kreacija (npr. dva oblika na istoj slici, dvije kompozicije, lutku i glumca, crtež i fotografiju, ples i glazbu)
3.a ponavlja istu aktivnost u različitim situacijama 3.b istražuje prirodne, vještačke i umjetničke materijale, sredstva, predmete i igračke i upotrebljava ih na različite načine i za različite namjene 3.c osmišljava ritmičko-melodijske primjere 3.d osmišljava pokrete, redoslijed pokreta i položaj tijela 3.e stvara zamišljenu situaciju za dramsku igru	3.a izražava znatiželju i pokazuje zanimanje za nove ideje, stvari, riječi 3.b eksperimentira s načinima izražavanja ideja i značenja uz pomoć različitih sredstava i medija 3.c koristi se maštom u umjetnosti i dizajnu, glazbi, plesu, govoru, pokretu, igrama 3.d kombinira različite materijale i tehnike u vlastitome kreativnom izražavanju 3.e osmišljava i kreira uloge, scenarij i ideje

Oblast:	5. UMJETNOST I KULTURA
Komponenta:	2. Društvena uloga umjetnosti i kulture
Ishodi učenja:	1. sudjeluje u društvenim i kulturno-umjetničkim aktivnostima i svečanostima 2. procjenjuje umjetničke i kulturne pojave i događanja 3. utvrđuje važnost i ulogu kulturno-povijesnoga naslijeđa u oblikovanju vlastitoga identiteta.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)

1.a pokazuje zanimanje za sudjelovanje u kulturno- umjetničkim aktivnostima 1.b pridružuje se kulturno-umjetničkim aktivnostima i svečanostima	1.a angažira se i sudjeluje i društvenim i kulturno-umjetničkim aktivnostima i svečanostima u neposrednom okruženju 1.b surađuje, djeluje i preuzima svoj dio odgovornosti u zajedničkim akcijama (priprema svečanosti i kulturno-umjetničkih aktivnosti i sl.) 1.c prepoznaje doprinos koji daje u zajedničkim projektima (svečanostima, revijama, gostovanjima i sl.)
2. NP	2. a opisuje emocije koje u njemu izazivaju umjetnička djela i kulturne pojave i događanja 2.b interpretira na različite načine svoj doživljaj umjetničkoga djela i kulturne pojave i događaja
3. pokazuje zanimanje za narodne priče i bajke.	3.a prepoznaje najvažnije primjere kulturno-povijesnoga naslijeđa u neposrednom okruženju 3.b priča svojim riječima o primjerima kulturne baštine BiH te prepoznaje važnost njezina očuvanja 3.c priča svojim riječima o drugim kulturama i tradicijama.

Oblast:	5. UMJETNOST I KULTURA
Komponenta:	3. Estetske vrijednosti i znanja o umjetnosti
Ishodi učenja:	1. prepoznaje važnost estetskih vrijednosti u svakodnevnom životu 2. istražuje umjetnička djela i različite vrste umjetnosti s ciljem stjecanja znanja iz opće kulture.
Pokazatelji, sukladno uzrastu djece, za:	
kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a iskazuje zadovoljstvo onim što mu se sviđa u neposrednom okruženju	1.a uočava lijepo u okruženju, prirodi, umjetničkim i tehničkim proizvodima, uporabnim predmetima, svakodnevnim događajima 1.b oblikuje estetski doživljaj i estetski ukus kroz književnost, poeziju, kiparstvo, slikarstvo, arhitekturu, ples i glazbu, pjevanje, dramsku i filmsku umjetnost
2. NP	2.a prepoznaje vrste umjetnosti i umjetnička djela s kojima je u doticaju 2.b posjeduje osnovna znanja o dječjem kazalištu 2.c pokazuje zanimanje za nove izazove i otkrića.

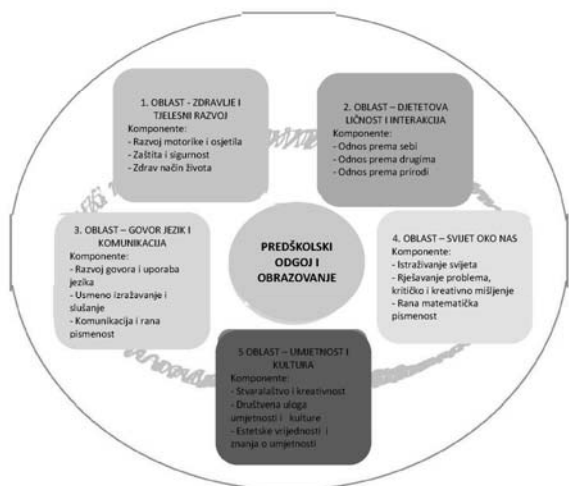
Oblasti, komponente i ishodi učenja za predškolski odgoj i obrazovanje

ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Ishodi učenja za komponente:
razvoj motorike i osjetila
1. istražuje osjetilima predmete i materijale te iskustvena saznanja primjenjuje u misaonim procesima i aktivnostima 2. koristi se prirodnim oblicima kretanja za razvoj funkcionalnih i motoričkih sposobnosti i vještina (puzanje, hodaње, trčanje, penjanje, skakanje, dizanje, nošenje, bacanje i hvatanje) 3. kombinira i koordinira psihomotoričke radnje i aktivnosti za postizanje, razvijanje te usavršavanje složenijih vrsta kretanja i djelovanja 4. pokazuje grafomotoričku sposobnost
zaštita i sigurnost
1. štiti sebe i druge od ozljeđivanja u konkretnim situacijama 2. izražava sposobnost samoprocjene u odnosu na drugu osobu, objekt ili događaj
zdrav način života
1. inicira i sudjeluje u aktivnostima koje su važne za unaprjeđenje vlastitoga zdravlja i blagostanja 2. primjenjuje osnovna načela osobne higijene i higijene prostora 3. pridržava se načela pravilne i redovite prehrane.
DJETE TOVA LIČNOST I INTERAKCIJA
Ishodi učenja za komponente:
odnos prema sebi
1. postaje svjesno sebe i svoga identiteta kroz vlastite sposobnosti, karakteristike, osobine i mogućnosti 2. gradi realnu i pozitivnu sliku o sebi, pokazuje samosvijest, samopouzdanje,

samopoštovanje, odgovornost i povjerenje u vlastite snage i sposobnosti
3. posjeduje razinu emocionalne svijesti i sigurnosti koja odgovara uzrastu i dobnom sazrijevanju i izražava ih u svim stupnjevima razvoja 4. izražava misli i djeluje na način da može utjecati na svoj položaj u okruženju.
odnos prema drugima i međuodnosi
1. uspostavlja, razvija i održava interakcije s drugom djecom i odraslima 2. pokazuje kooperativnost i zajedničko djelovanje kroz različite aktivnosti i kritički se odnosi spram mišljenja i stavova preuzetih od drugih 3. djeluje sukladno demokratskim načelima surađujući i odlučujući te uvažavajući i prihvaćajući različitosti 4. djeluje sukladno društvenim, kulturnim i obiteljskim vrijednostima razvijajući osjećaj pripadnosti zajednici.
odnos prema prirodi
1. prepoznaje važnost prirode i uvažava prirodu kao prostor za život, razvoj, igru i učenje 2. pokazuje poštovanje i divljenje prema životu i svemu živom 3. postaje socijalno odgovorno i djeluje sukladno načelima rješavanja problema u životnoj sredini (održivi razvoj).
GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Ishodi učenja za komponente:
razvoj govora i uporaba jezika
1. koristi intuitivni, unutarnji i neverbalni govor primjeren uzrastu i dobnome sazrijevanju 2. primjenjuje glasovne strukture jezika i intuitivno uočava strukturu riječi i rečenica sukladno književnojezičnoj normi i upotrebljava ih u usmenome govoru 3. sastavlja smislene rečenice i iskaze primjenjujući ih u kontekstu prenošenja značenja, ideja i razmišljanja.
usmeno izražavanje i slušanje
1. pokazuje govorna i jezična iskustva te bogati rječnik i rečenicu u različitim aktivnostima 2. istražuje govor i jezik te pokazuje inicijativu u usmenome izražavanju 3. pokazuje sposobnost slušanja u skupini vršnjaka i odraslih u različitim situacijama
komunikacija i rana pismenost
1. analizira književne tekstove kroz komunikaciju s drugima 2. pokazuje kako funkcioniraju sustavi komunikacijskih simbola i upotrebljava ih 3. izražava se grafičkim simbolima u svakodnevnim aktivnostima.
SVIJET OKO NAS
Ishodi učenja za komponente:
istraživanje svijeta
1. koristi se osjetilima za promatranje i istraživanje fenomena i procesa u prirodi 2. dovodi u vezu sebe, ljude, biljke, životinje, predmete i pojave u prirodnom okruženju s ciljem razumijevanja svijeta u kojem živi 3. koristi se informacijama iz različitih izvora o živoj i neživoj prirodi 4. stječe kompetencije za učenje i rad
rješavanje problema, kritičko i kreativno mišljenje
1. osmišljava, ispituje i primjenjuje nove ideje i teorije na temelju prethodnih iskustava i kritičkoga odnosa prema njima 2. prepoznaje uzročno-posljedične veze i odnose 3. primjenjuje strategije djelovanja i razmišljanja uključujući se u različite životne situacije i situacije rješavanja problema
rana matematička pismenost
1. istražuje matematičke strukture i koristi se modelima kako bi utvrdio njihove odnose 2. stječe primjenjive matematičke predodžbe i koncepte, upotrebljava ih ciljano izražavajući se matematičkim jezikom i simbolima u različitim situacijama i aktivnostima
znanost i tehnika
1. promatra pojave u prirodnome, materijalnome, društvenome svijetu i u svijetu tehnike te uz iskustvena saznanja utvrđuje zakonitosti i veze 2. pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz tehnologije u svakodnevnome životu, igri, učenju, radu i za predstavljanje ideja 3. pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz znanosti.
UMJETNOST I KULTURA
Ishodi učenja za komponente:
stvaralaštvo i kreativnost
1. prepoznaje osnovna izražajna sredstva u vlastitom i tuđem stvaralaštvu te umjetničkim djelima 2. istražuje i izražava se na različite načine kroz umjetnost, medije i tehnike 3. stvara kreacije, preslaguje te predlaže idejna rješenja i inovacije kroz različite načine izražavanja
društvena uloga umjetnosti i kulture
1. sudjeluje u društvenim i kulturno-umjetničkim aktivnostima i svečanostima 2. procjenjuje umjetničke i kulturne pojave i događanja

3. utvrđuje važnost i ulogu kulturno-povijesnoga naslijeđa u oblikovanju vlastitoga identiteta
<i>estetske vrijednosti i znanja o umjetnosti</i>
1. prepoznaje važnost estetskih vrijednosti u svakodnevnom životu
2. istražuje umjetnička djela i različite vrste umjetnosti s ciljem stjecanja znanja iz opće kulture.

Oblasti i komponente za predškolski odgoj i obrazovanje

KLJUČNE KOMPETENCIJE - PROŽIMAJUĆE TEME ZA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Ključna kompetencija	Prožimajući pokazatelji
jezično-komunikacijska kompetencija na materinskome jeziku	- čita, razumije i analizira književne i informativne tekstove - piše razne vrste tekstova za različitu namjenu i publiku - pripovijeda i sluša radi prijenosa i razumijevanja informacija s uvažavanjem učinkovito u različitim situacijama i u različite svrhe u konstruktivnom i kritičkom dijalogu - piše složene tekstove - kritički ocjenjuje različite oblike komunikacije - izražava pozitivne stavove i pokazuje vještine za učinkovitu međukulturalnu komunikaciju
a) matematička pismenost	- služi se matematičkim oblicima mišljenja (logičko i prostorno razmišljanje) i prikazivanja (formula, model, konstrukcija, grafikon/dijagram) koji imaju univerzalnu primjenu kod objašnjavanja i opisivanja stvarnosti - poznaje matematičke pojmove i koncepte uključujući najvažnije geometrijske i algebarske teoreme - poštuje istinitost kao temelj matematičkoga razmišljanja
b) kompetencija u znanosti i tehnologiji	- razumije i primjenjuje (dekodira, tumači i razlikuje) razne vrste prikazivanja matematičkih elemenata, fenomena i situacija; odabire i zamjenjuje načine prikazivanja ako je i kada je to potrebno - upotrebljava znanja i metodologije kako bi se objasnila priroda; kompetentno primjenjuje znanje o tehnologijama kako bi se promijenilo prirodno okruženje u skladu s ljudskim potrebama - razumije odnose između tehnologije i drugih područja: uloga tehnologije u znanstvenome napretku (npr. u medicini), u društvenim odnosima (vrijednosti, moralna pitanja), u kulturi (npr. multimedija) ili u okruženju (onečišćenje, održivi razvoj) - pokazuje spremnost za stjecanje znanja iz prirodnih znanosti i zanima se za znanost te znanstvenu i tehnološku karijeru
informatička pismenost (informatička,)	- kritički se koristi informacijsko-komunikacijskim tehnologijama za dobivanje, vrjednovanje i pohranjivanje informacija, za produkciju,

medijska, tehnološka)	predstavljanje i razmjenu informacija te pri sudjelovanju u virtualnim društvenim mrežama - razlikuje realni i virtualni svijet - upotrebljava tehnologije radi razvoja kreativnosti, inovativnosti i uključivanja u društvo; služi se tehnologijama za potporu kritičkoga načina razmišljanja - poštuje privatnost pri uporabi društvenih mreža, poštuje etička načela, prepoznaje pouzdanost i valjanost prikupljenih informacija, služi se mrežama za širenje obzora
učiti kako se uč	- razvija suodgovornost za vlastito učenje, samoprocjenu i definiranje vlastitih ciljeva učenja: - razvija svijest o vlastitim mogućnostima, jakim i slabim stranama, stilovima učenja, inteligenciji, kao i o sposobnosti identificiranja osobnih potreba radi primjene vlastitih strategija i procedura u procesu učenja - razvija sposobnost popravljivanja, poboljšavanja (samoregulacije): - unaprijed planira, izvršava, kontrolira, radi korekcije različitih oblika komunikativnih aktivnosti (recepcije, interakcije, produkcije, medijacije) - upotrebljava različite metode i strategije učenja: - poznaje i svjesno upotrebljava različite strategije učenja - stječe sposobnost otkrivanja najuspješnijega i najbržega načina učenja, odabire različite mogućnosti i primjenjuje najbolje u praksi - razvija kritički stav o tome što učenik u školi uči i o vlastitom procesu učenja - organizira vlastito učenje, razvija upornost - razvija samomotivaciju, samopouzdanje te potrebu za kontinuiranim učenjem
socijalna i građanska kompetencija	- prepoznaje vlastite emocije, zanima se za druge kulture i poštuje ih - razumije vlastiti nacionalni identitet i sebe kao pripadnika određene zajednice i u interakciji je s kulturnim identitetom Europe i ostatka svijeta - posjeduje svijest o europskom i svjetskom kulturnom naslijeđstvu i o kulturnoj i jezičnoj raznolikosti svijeta - poznaje jezične i kulturne posebnosti društva i zajednica u kojima se govori određeni strani jezik - razvija svjesnost i razumijevanje sociokulturnih i međukulturnih pravila i normi uporabe stranoga jezika; razvija odgovarajuće komunikacijske strategije za interpretaciju i uporabu poruka u skladu sa sociokulturnim i međukulturnim pravilima i normama (sociolingvistička kompetencija): - uvažava posebne društvene odnose (pozdravi, način ophođenja) - primjenjuje pravila lijepa ponašanja (kako izraziti zahvalnost, naklonost, kako podijeliti brigu, radost, itd.) - uvažava razlike u jezičnim registrima (razine formalizma) - sposoban je prepoznati dijalekte i naglasak (akcent) kroz leksičke, gramatičke, fonološke, glasovne, paralingvističke elemente (npr. govor tijelom) - konstruktivno komunicira i iskazuje poštovanje u društvenim situacijama (kvalitetna međusobna komunikacija)
samoinicijativa i poduzetnička kompetencija	- upravlja projektima - prepoznaje svoje jake i slabe strane - radi u timovima prema načelu kooperativnosti i fleksibilnosti - konstruktivno surađuje u aktivnostima primjenjujući vještine skupnoga rada - upravlja rizikom i razvija svijest o odgovornosti

¹ Pod strategijom učenja podrazumijevamo najekonomičniji i najpotpuniji način na koji korisnik stranoga jezika uspijeva u pogon staviti vlastite jezičke resurse i sposobnost kako bi odgovorio na potrebe određene komunikacijske situacije i ostvario željeni cilj. Uporaba strategija pretpostavlja primjenu metakognitivnih vještina učenja.

kulturna svijest i kulturno izražavanje	- izbjegava stereotipe, radi kompromise, razvija osobni integritet i poštuje integritet drugih, jača samopouzdanje - konstruktivno izražava vlastito mišljenje i frustracije, posjeduje sposobnost empatije - poznaje najznačajnija kulturna dostignuća, uključujući i pop-kulturu, cijeni umjetnički rad i kulturne događaje - uvažava i uživa u umjetničkim djelima i izvedbama i razvija osjećaj za lijepo
kreativno-produktivna kompetencija	- razvija kompleksno mišljenje: - sažima i generalizira; služi se višim kognitivnim sposobnostima kao što su analiza, sinteza, vrijednovanje, kritičko mišljenje (razlikuje činjenice i mišljenja, argumentira teze) - logički strukturira i niže argumente - razvija kreativnost i potrebu za istraživanjem te osjećaj za estetske vrijednosti: - iznosi i povezuje različite ideje; izražava pretpostavke o različitim proizvodima - razvija otvorenost prema različitim oblicima kulturnog izražavanja; razvija vlastitu kreativnost i sposobnost izražavanja: - sposoban je tolerirati suprotne ideje - neovisno donosi zaključke - razvija pozitivan stav i spreman je relativizirati svoj stav i sustav vrijednosti; razvija spremnost za otklon u odnosu na ustaljena ponašanja prema drugim kulturama - podupire radoznalost i želju za novim znanjima: - izražava svoje misli, ideje i emocije - razvija sposobnost promatranja, sudjelovanja i integriranja novih iskustava (i spreman je mijenjati prethodna)
tjelesno-zdravstvena kompetencija	- prihvata i promiče zdrave stilove ponašanja, odgovarajućih prehrambenih navika i tjelesnih aktivnosti koje pojedincu omogućavaju kvalitetan i zdrav život - razvija pozitivnu sliku o sebi i posjeduje sposobnost sebi omogućiti zdrav život i promicati ga u vlastitome okruženju.

Literatura

- *Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine za period 2015-2018* (2015.), <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/djeca/akcijski%20plan%20za%20djecu-BH-web.pdf>.
- Andrić, V., Čudina-Obradović, M. (1994.), *Osnove opće i razvojne psihologije*, Zagreb: Školska knjiga.
- Australian Government Department of Education, Employment and Workplace Relations. (2009.),
- BELONGING, BEING & BECOMING, *The early years learning framework for Australija*, <http://www.ag.gov.au/ccca>.
- Bećirović-Karabegović, J. (2018.), *Razvojno primjereni predškolski kurikulum*, Sarajevo: Agencija PERFECTA.
- Bredekamp, S. & Rosegrant, T. (1995.), *Reaching potentials: Transforming Early Childhood Curriculum and Assessment*, Volume 2, Washington DC: NAEYC.
- Cjeloviti razvojni program predškolskog odgoja i naobrazbe, <http://archive.erisee.org/downloads/2013/2/bh/Comprehensive%20program%20ov%20preschool%20education%20Tuzla%202011%20BH.pdf>.
- Department for Children, School and Family (May 2008.), *Statutory Framework for the Early Years Foundation Stage Setting the Standards for Learning, Development and Care for children from birth to five*, https://www.foundationyears.org.uk/files/2017/03/EYFS_STATUTORY_FRAMEWORK2017.pdf.
- *Early Learning and Development Standards for Children from 0-6 Years*, https://www.unicef.org/tfymacedonia/MK_Pub_ELDS_ENG.pdf.
- Finnish National Board of Education (2010.), *National Core Curriculum for Pre-primary Education*, https://www.oph.fi/download/153504_national_core_curriculum_for_pre-primary_education_2010.pdf.
- Kamenov, E. (1997.), *Model osnova programa vaspitno-obrazovnog rada sa predškolskom decom*, Novi Sad: Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta.
- *Kurikulum za vrtiće*, http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_kur.pdf
- Marendić, Z. (2011.), *Predškolski programi između tradicionalnog i savremenog*, u: Čurak, H. (ur.), *Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini* (str. 21. - 33.), Sarajevo: APOSO.
- Ministère l'Éducation Nationale (2014.), *Les programmes de l'école maternelle*, <http://www.education.gouv.fr/>.
- Ministry of Education and Culture (2007.), *National Core Curriculum*, http://www.ibe.unesco.org/curricula/hungary/hu_al_fw_2007_eng.pdf.
- Ministry of Education and Research Portugal (2000.), *Framework Plan for the Content and Tasks of Kindergartens*, <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/barnehager/engelsk/frameworkplanforthecontentandtasksofkindergartens.pdf>
- Ministry of Education, New Zealand Government (2017.), Te Whāriki. He whāriki mātauranga mō ngā mokopuna o Aotearoa, Early childhood curriculum, <https://www.education.govt.nz/assets/Documents/Early-Childhood/Te-Whariki-Early-Childhood-Curriculum-ENG-Web.pdf>.
- Ministry of Education, Science, Sport and Culture Japan (2001/2004.), *National Curriculum Standards for Kindergartens*, http://www.ibe.unesco.org/curricula/japan/ja_ecefw_1998_eng.pdf.
- *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*, <http://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>.
- National Council for Curriculum and Assessment (2009.), Aistear: the Early Childhood Curriculum Framework and Siolta, The National Quality Framework for Early Childhood Education, http://www.westmeathchildcare.ie/images/Aistear_Siolta_Similarities_Differences.pdf.
- National Institute for Education, Slovakia, (2008.), *The National Educational Programme ISCED 0 - pre-primary education*, <http://www.oecd.org/education/school/48705963.pdf>.
- "Okvirna politika unapređenja ranog rasta i razvoja djece u BiH" (2012.), "Službeni glasnik BiH", broj 36/12, www.unicef.org/bih/UNICEF_ECD_Brosura_4LANG_01.pdf.
- *Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini* (usvojen na 16. sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH održane 11. i 30.10.2007. i na 9. sjednici Doma naroda održanoj 29.10.2007. godine).
- *Opšte osnove predškolskog programa*, http://www.uvb.org.rs/pdf/opste_osnove_priprenog_predskolskog_programa.pdf
- *Osnove programa odgojno-obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta* (1994/1995.), Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa, Pedagoški zavod.
- "Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje i normativi prostora, opreme i didaktičkih sredstava predškolskog odgoja i obrazovanja", 2003., (doneseni na temelju članka 7. Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju i na prijedlog Prosvjetno-pedagoškog zavoda Sarajevo), *Službene novine Kantona Sarajevo*, br. 4/98, 9/00 i 18/02.

- *Primarni program odgojno-obrazovnog rada s djecom predškolskog uzrasta* (2000.), Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, znanosti i informiranja, Kanton Sarajevo.
- *Program predškolskog vaspitanja i obrazovanja*, https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.1/Program%20predškolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja.pdf.
- *Program za područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju* (od 3 do 6 godina), Crna Gora, file:///C:/Users/anurbe/Downloads/PREDSKOLSKO%20program%20od%20%203-6%20godina.pdf.
- Skolverket (2010.), *Läroplan för förskolan Lpfö 98 Reviderad 2010.*, <http://www.svalov.se/download/18.34c7ffa157e68bd680adbb3/1477654621434/L%C3%A4roplan%20f%C3%B6rskolan%20reviderad.pdf>.
- Slunjski, E. (2006.), *Stvaranje predškolskog kurikuluma u vrtiću - organizaciji koja uči*, Zagreb: Mali profesor.
- *Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama* (2009.), Sarajevo: "Službeni glasnik BiH", br. 16/04.
- *Standard zanimanja - odgajateljica* (2016.), Vijeće Europe u BiH, http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=8679&langTag=hr-HR.
- *Standardi kvalitete rada odgojiteljica, pedagoginja i ravnateljica u predškolskom odgoju i obrazovanju* (2011.), Sarajevo: APOSO - Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, <http://aposo.gov.ba>.
- Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Leticia, M. (2004.), *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi*, Zagreb, Golden marketing - Tehnička knjiga.
- *Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH*, Ministarstvo civilnih poslova, Sarajevo, septembar/rujan 2004.
- U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Office of Head Start, (2010.), *The head Start Child development and early learning framework. Promoting Positive Outcomes in Early Childhood Programs Serving Children 3-5 Years Old*, <https://www.acf.hhs.gov/ohs.Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo> (donesen na sjednici Skupštine Kantona Sarajevo održanoj 24.7.2008.).

**AGENCIJA ZA PREDŠKOLSKO,
OSNOVNO I SREDNJE OBRAZOVANJE
SAVE THE CHILDREN**

На основу члана 8. и члана 10. Закона о Агенцији за предшколско, основно и средње образовање ("Службени гласник БиХ", број 88/07), на приједлог директорице Агенције, Одбор Агенције за предшколско, основно и средње образовање, на 31. сједници, одржаној 24.9.2018. године, донио је

ОДЛУКУ

**О ОДОБРАВАЊУ ЗАЈЕДНИЧКОГ ЈЕЗГРА
ЦЈЕЛОВИТИХ РАЗВОЈНИХ ПРОГРАМА ЗА
ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ
ДЕФИНИСАНОГ НА ИСХОДИМА УЧЕЊА**

Члан 1.

(Предмет Одлуке)

Одобрава се Заједничко језгро цјеловитих развојних програма за предшколско васпитање и образовање дефинисано на исходима учења (у даљем тексту: ЗЈЦРП за

предшколско васпитање и образовање), које је саставни дио Одлуке.

Члан 2.

(Садржај и примјена Одлуке)

ЗЈЦРП за предшколско васпитање и образовање садржи дефинисане исходе учења за предшколско васпитање и образовање и примјењиваће се у предшколским установама у Босни и Херцеговини.

Члан 3.

(Препорука образовним властима)

Даје се препорука надлежним образовним властима да изврше усклађивање примјене одобреног ЗЈЦРП-а за предшколско васпитање и образовање те осигурају да се ЗЈЦРП за предшколско васпитање и образовање примјењује у предшколским установама на подручју из своје надлежности.

Члан 4.

(Ступање на снагу)

Ова Одлука ступа на снагу наредног дана од дана објаве у "Службеном гласнику БиХ".

Број 01-33-1-812/18

3. октобра 2018. године

Мостар

Предсједавајућа
Светлана Дачевић, с. р.

**ЗАЈЕДНИЧКО ЈЕЗГРО
ЦЈЕЛОВИТИХ РАЗВОЈНИХ ПРОГРАМА ЗА
ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ
ДЕФИНИСАНО НА ИСХОДИМА УЧЕЊА**

Мостар, 2018.

**Заједничко језгро цјеловитих развојних програма за
предшколско васпитање и образовање дефинисано на
исходима учења**

Водитељ пројекта:

Др Марија Налетилић

Консултанти:

Др Тамара Прибишев Белеслин

Др Јасмина Бећировић-Карабеговић

Пројектни тим:

Маја Стојкић, директор Агенције за предшколско, основно и средње образовање

Марија Налетилић, водитељ пројекта, шеф Одјељења за Заједничко језгро наставних планова и програма

Жанета Џумхур, шеф Одјељења за стандарде и оцјењивање у предшколском, основном и средњем образовању

Хашима Ћурак, стручни савјетник за предшколско васпитање и образовање

Даница Васиљ, стручни савјетник за разредну наставу

Радна група:

Др Марија Налетилић, Даница Васиљ, Хашима Ћурак, Жанета Џумхур, Марина Зеленичић, Јадранка Бошњак, Рамиз Нуркић, Џенана Спахић, Алиса Тртак, Џевида Шакрак, мр Тајма Гузин, Харис Омановић, Матилда Бараћ, мр Ивица Аугустиновић, Милан Љубојевић, мр Наира Јусуфовић, мр Емина Хацић, Ирена Видовић, Едина Карић, Минела Јушић, мр Абида Капетановић и Дорис Налетилић.

Превод са енглеског:

Oxford преводи - агенција за превођење

Oxford Translations

**Пројект подржала организација Save the Children за
Сјеверозападни Балкан.**

Напомена:

Изрази који су написани само у једном граматичком роду односе се подједнако на женски и мушки род.

УВОД

Агенција за предшколско, основно и средње образовање (АПСО) израдила је *Заједничко језгро цијеловитих развојних програма за предшколско васпитање и образовање дефинисано на исходима учења* према већ утврђеној методологији развоја *Заједничког језгра наставних планова о програма*, односно дефинисане су области које се састоје од компоненти, за сваку компоненту дефинисани су исходи учења¹, а за сваки исход учења индикатори уважавајући притом специфичности овога подручја. Индикатори су дефинисани у складу са развојним узрастом дјете на крају раног предшколског васпитања и образовања (на крају треће године) и на крају предшколског васпитања и образовања. У периоду од маја до септембра 2018. реализован је процес израде овога документа. У септембру 2018. године завршени су округли столови на којима су васпитачи, који су директно укључени у васпитно-образовни процес, имали увид у *Заједничко језгро цијеловитих развојних програма за предшколско васпитање и образовање* и прилику да га коментаришу, након чега је урађена ревизија документа, те потом израђена његова коначна верзија.

Полазиште при изради *Заједничког језгра цијеловитих развојних програма за предшколско васпитање и образовање дефинисаног на исходима учења* јесте *Идентификација кључних компетенција и животних вјештина у БиХ (2011)* те резултати анализе важећих развојних програма у БиХ, Црној Гори, Србији и Републици Хрватској. Узета су у обзир и искуства земаља Европске уније и свијета, као што су Француска, Словачка, Шведска, Финска, Португалија, Ирска, Чешка, Мађарска, Уједињено Краљевство, Нови Зеланд, Сједињене Америчке Државе, Аустралија и Јапан.

При дефинисању мјерљивих, конкретних и јасних исхода учења и индикатора² радна је група користила активне глаголе у презенту на основу ревидиране Блоомове таксономије којима се изражавају знање, вјештине и ставови, односно компетенције. Такође, поред захтјева за развој когнитивног подручја постоје и захтјеви у табелама који су били неопходни како би се имплементирали у цијеловитим развојним програмима, а који се односе на афективно подручје и на иницирање развоја вјештина и подстицање емоција у предшколском васпитању и образовању.

Основа учења у подручју предшколског васпитања и образовања је хуманистичко-развојна оријентација, холистички приступ и интергисано планирање.

Хуманистичко-развојна оријентација заснована је на идеји хуманизма која на позитивну слику о дјетету гледа као вриједност по себи и прихвата је у тоталитету. Раст и развој се схвата као континуирани и динамички процес унутар којег се одвијају квалитативне и квантитативне промјене, те се нарочито истиче значај интегрисања свих подручја развоја дјете у циљу дјечијег цијеловитог развоја.

Холистички приступ дјечијем развоју очитује се у схватању да је дјете недјеливо биолошко, психичко и социјално биће те су циљеви, исходи и активности усмјерени тако да дјелују равномјерно и усклађено на цијелокупан

дјечији развој. Дјете схвата свијет цијеловито, не дијели појаве на друштвене и природне. Акцент је на природном стицању знања и свеобухватном учењу у којем се садржаји и поступци надограђују, системски испреплићу и прожимају у једну логичку и смислену цјелину и као такви лакше се усвајају и повезују.

Интергисано планирање омогућава повезаност дјечијих искустава и доприноси бољем разумијевању оног што се учи и то на начин да омогућава дјети повезивање и комбиновање различитих искустава (из породице, вртића, околине, културе из које дјете долази) и упознавању објективне стварности с различитих аспеката (природе, друштва, говора, умјетности и сл.). Повезаност се очитује и кроз пружање могућности дјети да се развијају и уче кроз различите аспекте изражавања: разговор, сликање, покрети, музика, грађење. Дакле, интергисано планирање (цијеловито, повезано) заснива се на идеји обједињавања различитих садржаја о једној теми, идеји или концепту, сагледавања садржаја стварности с различитих аспеката (аспект природних и друштвених појава, говора и комуникације, развоја математичких концепата, умјетности, рјешавање проблема) и преко њих дјеловање на све аспекте развоја дјетета (тјелесни и здравствени, социјални, емоционални, когнитивни развој, те развој комуникацијских способности и стваралачког - креативног изражавања).

Један од важних индикатора квалитетног интергисаног планирања јесте уважавање широког спектра различитих интереса, способности, стилова учења, потреба и личности сваког дјетета у групи. Кориштење различитих стратегија индивидуализованог приступа омогућава васпитачу да промишљено бира и прилагођава циљеве, исходе и активности који ће, уз примјерену подршку (скелу), резултирати квалитетном васпитно-образовном праксом. Познавање дјечијих развојних карактеристика и континуирано опсервирање и праћење тог развоја основне су поставке васпитачу за креирање васпитно-образовне праксе која ће бити стимулативна за свако дјете. У стимулативном окружењу дјете најпотпуније задовољава потребе, интересе и развија своје потенцијале. Такво окружење омогућава дјети преласке на "потенцијалне нивое", на стварање властитог знања на основу искуства "из прве руке".

Васпитач је аутономни креатор курикулума (за разлику од пријашњег реализатора програма) који га креира уважавајући карактеристике своје васпитне групе и на најбољи начин тако да одговара потребама те дјете, а истовремено је и рефлексивни практичар који креира развојно-примјерену праксу која осигурава достизање добних и индивидуалних потенцијала сваког дјетета.

Заједничко језгро цијеловитих развојних програма за предшколско васпитање и образовање дефинисано на исходима учења подстиче и развија кључне компетенције које се прожимају кроз дефинисане исходе учења и припадајуће индикаторе, а то су:

- основа за развој ране писмености (*језично-комуникацијска компетенција на матерњем језику*);
- примјена математичког мишљења у рјешавању проблема - дјете се подстиче на постављање питања, истраживање, откривање и закључивање о законитостима у свијету природе (*математичка писменост и компетенција у науци и технологији*);

¹ Видјети у прилогу 1. Области, компоненте и исходи учења и прилог 1.1. Схема области и компоненте.

² Бројеви дефинисаних исхода у овом документу прате показатељи под истим бројем, али за различит узраст.

- mogućnost upoznavanja djeteta s informacijsko-komunikacijskom tehnologijom i њеним кориштењем у различитим активностима (*информатичка писменост - информацијска, медијска, технолошка*);
- способност дјетета за освјештавање процеса властитог учења те укључивање дјетета у планирање и организовање тог процеса, стварање властите стратегије учења (*учити како се учи*);
- осјећај дјетета за одговорно понашање, позитиван и толерантан однос према другима, међуљудску и међукултурну сарадњу, узајамно помагање и прихватање различитости, самопоштовање и поштовање других, те оспособљавање за ефикасно учешће у развоју демократских односа у вртићу и заједници (*социјална и грађанска компетенција*);
- стваралаштво, иновативност и спремност дјетета на преузимање ризика, самоиницијативност и самоорганизовање властитих активности, те планирање и вођење властитих активности и пројеката (*самоиницијатива и подузетничка компетенција*);
- подстицање стваралачког изражавања идеја, искустава и емоција у различитим умјетничким подручјима (*културна свјест и културно изражавање*);
- развијање властите креативности и способности изражавања, подршка радозналости и жељи за новим знањима (*креативно-продуктивна компетенција*);
- прихватање и промовисање здравих стилова понашања, адекватних прехранбених навика и физичких активности које омогућавају квалитетан и здрав живот (физичко- здравствена компетенција).¹

Циљ учења *Заједничког језгра цијеловитих развојних програма за предшколско васпитање и образовање дефинисаног на исходима учења* јесте осигурати и створити услове добробити која се сагледава кроз:

- личну, емоционалну, социјалну и образовну добробит за свако дијете у БиХ;
- друштвену добробит којом се оснажује заједница да ствара боље услове за васпитање и образовање дјете;
- системско-институционалну подршку као основ за осигуравање добробити за свако дијете укључено у институционално васпитање и образовање.

ЗАЈЕДНИЧКА ЈЕЗГРА ЦЈЕЛОВИТИХ РАЗВОЈНИХ ПРОГРАМА ЗА ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ ДЕФИНИСАНО НА ИСХОДИМА УЧЕЊА

Област:	1. ЗДРАВЉЕ И ТЈЕЛЕСНИ РАЗВОЈ
Компонента:	1. Развој моторике и чула
Исходи учења:	
1. Истражује чулима предмете и материјале, искуствена сазнања користи у мисаоним процесима и активностима.	
2. Користи природне облике кретања за развој функционалних и моторичких способности и вјештина (пузање, ходање, трчање, пењање, скакање, дизање, ношење, бацање и хватање).	
3. Комбинује и координира психомоторичке радње и активности да постигне/ развија/ усавршава сложеније врсте кретања и дјеловања.	
4. Показује графомоторичку способност.	

Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Показује реакцију на различите укусе (слатко, кисело) и мирисе (неугодан мирис).	1.а. Препознаје и именује различите укусе и мирисе.
1.б. Разликује предмете и материјале додиром по текстури.	1.б. Препознаје и именује различите предмете и материјале додиром/свим чулима.
1.в. Разликује предмете по величини и основној боји.	1.в. Повезује дијелове и цјелину (на предметима, сликама, моделима).
1.г. Препознаје звукове у непосредном окружењу.	1.г. Наводи неколико детаља након посматрања слике (4-5).
	1.д. Уочава грешке у слици.
	1.ђ. Разликује и именује звукове.
2.а. Примјењује основне облике природног кретања (нестабилно трчи, скакуће на обје ноге, прескаче препреке до 5 цм, хода на прстима и на пети напријед, баца предмете у одређеном правцу, вози трицикл).	2.а. Примјењује зреле облике природних кретања и успјешно координира све дијелове тијела (нпр. трчи стабилно и мијења правац трчања, прескаче вијачу, стоји на прстима, хвата лопту објема рукама и погађа лоптом циљ, скаче с висине од 20 цм, вози бицикл).
2.б. Показује равнотежу у мјесту и у покрету (кратко стоји на једној ноzi, хода по црти, хода по ниској клупи, љуљање, клацање и сл.).	2.б. Одржава равнотежу на мјесту и у покрету (стоји и скакуће на једној ноzi, хода по црти и ужету, хода по клупи разних висина и ширина).
2.в. Изводи игре које садрже основне начине игре с лоптом (ношење, котрљање, бацање, додавање и хватање балона и лопти различитих величина).	2.в. Изводи разне комплексе гимнастичких вјежби (са и без реквизита).
	2.г. Користи научене начине кретања у новим, непознатим и проблемским ситуацијама, те превазилажењу и избегавању препрека.
3.а. Придржава се елементарних правила у игри уз подстицај и подршку.	3.а. Примјењује самостално правила игре при учешћу у заједничким активностима.
3.б. Имитира једноставније моторичке покрете.	3.б. Понавља покрет састављен од неколико моторичких вјежби.
3.в. Покреће тијело уз ритам музике.	3.в. Осмишљава покрете уз музику.
3.г. Користи разне предмете и материјале како би прикладно развио фини моторику (нпр. прецизно реже маказама и непрецизно боји, самостално користи кашкицу за јело...).	3.г. Користи и комбинује научене начине кретања у новим, непознатим проблемским ситуацијама (полигон).
	3.д. Користи разне предмете и материјале како би прикладно развио фини моторику (нпр. право реже маказама, прецизно боји, отвара и затвара чеп флаше, успјешно користи прибор за јело, самостално се облачи и везује пертле...).
4.а. Користи ситне предмете на разне начине (умеће их, ниже, премјешта и слично).	4.а. Волно и свјесно усмјерава покрете руке у различитим смјеровима (покрети су прецизнији, тачни, усмјерени, бржи).
4.б. Искузује заинтересованост за оловку.	4.б. Показује контролу над притиском оловке на папир.
4.в. Оставља свјесно трагове оловке на различитим површинама у различитим ситуацијама, игри, спонтаној и вођеној активности.	4.в. Црта ситне детаље и елементе на цртежу.
4.г. Црта људску фигуру која добива свој облик.	4.г. Показује оријентацију на површини за цртање различитих величина.
4.д. Користи се маказама.	4.д. Боји веће и мање површине.
	4.ђ. Црта људску фигуру са детаљима.
	4.е. Правилно држи маказе и исијеца сложеније облике и фигуре.

Област:	1. ЗДРАВЉЕ И ТЈЕЛЕСНИ РАЗВОЈ
Компонента:	2. Заштита и безбједност
Исходи учења:	
1. Штити себе и друге од повређивања у конкретним ситуацијама.	
2. Изражава способност самопроцене у односу на другу особу, објекат или догађај.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Штити себе свјесно и зна свој простор.	1.а. Поштује лични простор другог дјетета у игри и физичком вјежбању.
	1.б. Препознаје ургентну ситуацију и тражи помоћ.
	1.в. Препознаје штетне материје, активности и ситуације опасне по здравље и живот.
2.а. Препознаје опасне предмете у непосредној околини (штедњак, врата, радијатор, степенице...).	2.а. Објашњава што је безбједно понашање у кући, вртићу, саобраћају...
	2.б. Објашњава и доводи у везу опасне предмете и материје (нож, маказе,

¹ Видјети у прилогу 2. Кључне компетенције - прожимајуће теме за предшколско васпитање и образовање.

	сломљено стакло, оружје, упалач, хемикалије и сл.), опасне ситуације (пожар, поплава, тровање и сл.) и опасне активности (играње са струјом, претрчавање цесте и сл.). 2.в. Објашњава и у играма примјењује понашање у опасним ситуацијама (земљотрес, поплава, пожар..).
--	--

Област:	1. ЗДРАВЉЕ И ТЈЕЛЕСНИ РАЗВОЈ
Компонента:	3. Здрав начин живота
Исходи учења:	
1. Иницира и учествује у активностима које су важне за унапређење властитог здравља и благостања.	
2. Примјењује основна начела личне хигијене и хигијене простора.	
3. Придржава се начела правилне и редовне исхране.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Препознаје и именује извор задовољства, емоција, боли и nelaгоде. 1.б. Показује свијест о простору и оријентише се; креће се сигурно и безбједно. 1.в. Показује интерес да проводи вријеме на отвореном простору.	1.а. Препознаје да је тјелесни покрет и одмор користан за лично здравље и користи га свакодневно. 1.б. Користи сложеније обрасце сензомоторичких вјештина и покрета (комплексније физичке активности уз плес, драму, покрет, реквизите и сл.). 1.в. Препознаје правилно држање тијела уз подсјећање одраслог. 1.г. Учествује и организује игре и активности на отвореном простору. 1.д. Објашњава утицај временских прилика и других фактора на здравље.
2. а. Користи опште и практичне поступке који осигуравају добро здравље (нпр. користи тоалет, пере руке, пере зубе, облачи се, ...) уз помоћ и подршку. 2.б. Користи опште и практичне поступке који осигуравају чистоћу (нпр. враћа играчке на мјесто након игре) уз помоћ и подршку.	2.а. Користи самостално опште и практичне поступке који осигуравају добро здравље (нпр. користи тоалет, пере руке, пере зубе, облачи се, ...). 2.б. Користи самостално опште и практичне поступке који осигуравају чистоћу (нпр. враћа играчке на мјесто након игре).
3.а. Именује неколико врста здраве хране.	3.а. Разликује здраву од нездраве исхране и објашњава њен утицај на здравље. 3.б. Показује интерес за здраву исхрану.

Област:	2. ЛИЧНОСТ ДЈЕТЕТА И ИНТЕРАКЦИЈА
Компонента:	1. Однос према себи
Исходи учења:	
1. Постаје свјесно себе и свог идентитета кроз сопствене способности, карактеристике, особине и могућности.	
2. Гради реалну и позитивну слику о себи, показује самосвијест, самопоуздање, самопоштовање, одговорност и повјерење у своје снаге и способности.	
3. Посједује ниво емоционалне свијести и сигурности која одговара узрасту и добном сазријевању и испољава их у свим аспектима развоја.	
4. Изражава мисли и дјелује на начин да може утицати на свој положај у окружењу.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Ствара властити идентитет у свакодневним активностима (одазива се на своје име и познаје имена других у групи, именује дијелове тијела, колико има година). 1.б. Развија родни идентитет (именује себе као дјечака/дјевојчицу, преферира дружење са дјецом). 1.в. Препознаје свој лик у огледалу. 1.г. Каже за себе "ја".	1.а. Истражује аспекте идентитета кроз играње улога. 1.б. Именује основне дијелове тијела и њихове функције у организму. 1.в. Препознаје своје особине (сличности и разлике у односу на чланове породице, пријатеље и вршњаке у групи).
2.а. Показује иницијативу и самосталност при обављању рутинских (једноставних) активности. 2.б. Експериментише покретима пред огледалом. 2.в. Прихвата краће разанке без бурног реаговања.	2.а. Тражи и прихвата нове изазове, открива нове ствари, проширује своја интересовања с енергијом и концентрацијом. 2.б. Постаје свјесно властитих поступака и прихвата одговорност уз подстицај и подршку.

2.г. Препознаје и показује успјех и неуспјех (постигнућа).	
3.а. Испољава више емоција кроз радње, ријечи и изразе лица. 3.б. Користи фразе учтивости (молим, хвала, извини) 3. в. Прихвата игру ЈА-ТИ. 3. г. Показује емпатију за вршњаке (када вршњак плаче, прилази му и мази га). 3. д. Невербално и путем покрета исказује емоције.	3.а. Препознаје и изражава своја осјећања на социјално прихватљив начин, испољава их вербално и невербално. 3.б. Отворено изражава своја осјећања у односима са другима, саосјећа и изражава бригу за друге, тјеши друго дијете кад је тужно). 3.в. Именује емоције и емотивна стања дјете и одраслих, укључујући и животиње на слици. 3.г. Описује што га чини сретним, тужним, уплашеним и сл. 3.д. Препознаје емоцију на основу боје и тона гласа и геста. 3.ђ. Након гледања представе, филма или читања приче може говорити о осјећањима јунака.
4.а. Искузује дјец и одраслима своја интересовања и укључује их у своје активности. 4.б. Показује повремено потребу да буде у близини одраслог и оствари додир, а затим се удаљи и бави се активношћу. 4.в. Схвата и имитира туђе понашање. 4.г. Развија унутрашњу контролу осјећања и понашања усвајањем одређених норми (не, не смије, хоћу) када жели да додирне забрањени предмет. 4.д. Игра се са другом дјецом.	4.а. Јасно изражава своје жеље и потребе. 4.б. Уважава и дијели свој допринос и индивидуална достигнућа са другима. 4.в. Успоставља контролу емоција (способност схватања, саморегулације и управљања својим емоцијама поштивајући осјећања и потребе других). 4.г. Постаје свјесно посљедица сопственог понашања у односу на друге особе и жива бића (биљке и животиње). 4.д. Прави избор, преузима ризике, управља промјенама и носи се с неочекиваним ситуацијама и фрустрацијама у игри и активностима уз подстицај и подршку.

Област:	2. ЛИЧНОСТ ДЈЕТЕТА И ИНТЕРАКЦИЈА
Компонента:	2. Однос према другима и међусобни односи
Исходи учења:	
1. Успоставља, развија и одржава интеракције са другом дјецом и одраслима.	
2. Показује кооперативност и заједничко дјеловање кроз различите активности и критички се односи према мишљењу и ставовима преузетим од других.	
3. Дјелује у складу са демократским принципима, сарађујући и одлучујући, и уважавајући и прихватајући различитости	
4. Дјелује у складу са друштвеним, културним и породичним вриједностима развијајући осјећај припадности заједници.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Успоставља сарадњу с вршњацима путем имитације у манипулативним и моторичким играма. 1.б. Слиједи једноставне инструкције васпитача (на примјер пружа предмет на захтјев). 1.в. Показује интересовање за другу дјецу.	1.а. Самостално се укључује у свакодневне заједничке активности у вртићу и другим окружењима. 1.б. Иницира и одржава однос и комуникацију са дјецом и одраслима. 1.в. Изражава позитивне односе с одраслима, показујући аутономију и независност. 1.г. Показује поштовање и и прославаља труд и достигнућа других. 1.д. Реагује на идеје и сугестије других.
2. а. Укључује се у заједничку игру уз подстицај васпитача. 2.б. Учествује у спонтаним и вођеним активностима мање групе (пјева, пљешће). 2.в. Иницира заједничку активност с одраслом особом.	2.а. Препознаје како је сваки појединац дио групе те како сви чланови имају одредена права и обавезе. 2.б. Показује припадност групи и радо се укључује у активности. 2.в. Успоставља логичку повезаност између понашања и посљедице. 2.г. Показује предвидљивост и досљедност у понашању према другима и у одговору на реакције

	других.
3.a. Примјеђује и позитивно реагује на сличности и разлике међу људима.	3.a. Учествоје у доношењу одлука и препознаје важност заједнички договорених правила понашања и рада у групи.
3.б. Укључује се у игру једноставним правилима с млађом и старијом дјецом.	3.б. Показује способност да слиједи инструкције и преузима одговорност у тиму.
3.в. Показује спремност у мијењању улога у игри која је повезана с разликама у полу (разна занимања, игре породице и кућних послова и сл.).	3.в. Није искључиво у улогама везаним за пол и исказује флексибилност у улогама (вођа и онај који слиједи).
4.a. Доследно чека на свој ред уз помоћ само једног подсјећања.	3.г. Показује толеранцију и уважава различитости (добне, полне разлике, дјеца с посебним потребама, дјеца различитог националног поријекла и сл.).
4.б. Одраслога третира као вршњака и од њега тражи помоћ и информацију.	4.a. Поштује ауторитет одраслих и правила групе, али и брани властита мишљења, идеје и личност.
4.в. Дијели награду према властитом интересу (себи ће узети већи дио).	4.б. Проналази рјешења у конфлику.
4.г. Именује чланове породице.	4.в. Препознаје неправду и почиње да се критички односи према праведном и неправедном понашању.
	4.г. Описује обичаје у својој породици и упоређује их с обичајима других породица.
	4.д. Препознаје улоге и одговорности чланова породице.

Област:	2. ЛИЧНОСТ ДЈЕТЕТА И ИНТЕГРАЦИЈА
Компонента:	3. Однос према природи
Исходи учења:	1. Препознаје важност природе и уважава природу као простор за живот, развој, игру и учење.
	2. Показује поштовање и дивљење према животу и свему живом.
	3. Постаје социјално одговорно и дјелује у складу с принципима рјешавања проблема у животној средини (одрживи развој).
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1. а. Показује заинтересованост према свијету око себе и према новим искуствима.	1.а. Изражава поштовање према природи, другим људима и самом себи.
1.б. Експериментише с предметима и открива њихова својства и доводи их у међусобни однос.	1.б. Истражује, закључује, предвиђа и претпоставља о узajамној повезаности земље, људи, биљака и животиња.
1.в. Поставља питања "Зашто?", "Шта је ово?", "Ко?"	1.в. Истражује живу и неживу природу и посматра, примјеђује и реагује на промјене у отвореном простору у различитим временским приликама.
1.г. Борави у отвореном простору без обзира на временске услове.	1.г. Разликује и описује природне појаве и процесе (кружење води, животни циклуси, годишња доба, својства материје и воде, ваздуха, свјетлости, магнетизма и сл.).
1.д. Према звуку препознаје појаве у природи (киша, грмљавина, оглашавање животиња).	1.д. Препознаје загађиваче у животној средини.
2.a. Доживљава природу и разговара о својим сазнањима (временски услови, годишња доба и сл.).	2.a. Учествоје активно у еколошким акцијама (чишћење собе, уређивање дворишта, скупљање старог папира и сл.).
2.б. Почиње препознавати узрочно-последичне везе у природи.	2.б. Разликује живо од неживог у непосредној околини.
2.в. Брижно се односи према биљкама и животињама - имитативне игре.	2.в. Препознаје мјеста у животном окружењу у којима се одлаже отпад.
	2.г. Препознаје прихватљива понашања за заштиту животне средине.
	2.д. Објашњава основна дјечја права и одговорности у свом окружењу.
3.a. Баца отпатке на за то предвиђена мјеста.	3.a. Препознаје и придржава се основних поступака раздвајања отпада и рециклаже.
3.б. Одлаже играчке и личне ствари на за то предвиђена мјеста.	3.б. Препознаје природне ресурсе у непосредном окружењу.
	3.в. Повезује одговорно понашање према околини са свакодневним активностима у смислу заштите

	животне средине (штедне воде, енергије, правилно одлагање смећа и сл.).
	3.г. Доводи у везу утицај човјековог дјеловања на животну средину и узajамну повезаност живих бића и неживе природе.

Област:	3. ГОВОР, ЈЕЗИК И КОМУНИКАЦИЈА
Компонента:	1. Развој говора и употреба језика
Исходи учења:	1. Користи интуитивни, унутрашњи и невербални говор примјерен узрасту и добном сазријевању.
	2. Примјењује гласовне структуре језика и интуитивно уочава структуру ријечи и реченица у складу са књижевнојезичким нормама и користи их у усменој говору.
	3. Саставља смислене реченице и исказе користећи их у контексту преношења значења, идеја и размишљања.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.a. Препознаје расположења, стања или активности других људи (тужно, срећно) на основу невербалних знакова и невербално одговара (мимиком или гестовима).	1.a. Изражава се говором и гласовним квалитетима говора као што су висина, темпо и боја гласа како би осјећаје, мисли и идеје јасно изразило.
1.б. Примјењује невербалну комуникацију у сврху задовољавања основних људских потреба у контексту.	1.б. Показује јасно невербално своју потребу.
2.a. Слуша и реагује на звук и обрасце у говору.	2.a. Артикулише гласове и правилно, јасно и разумљиво изговара сваки глас у ријечи и реченици самостално.
2.б. Дискриминише гласове у говору.	2.б. Уочава гласове у ријечи и гласовну структуру.
2.в. Изговара правилно све вокале и већину сугласника.	2.в. Користи се граматичким правилима за множину, род, број и глаголско вријеме.
2.г. Користи учестале именице, глаголе и пријдеве.	3.a. Користи се интуитивно граматички правилним говором.
2.д. Користи замјенице и множину.	3.б. Користи сложене реченице које могу бити повезане с пријашњим искуствима или искуствима других.
3.a. Користи више једноставних фраза и реченица до три ријечи.	3.в. Користи интонацију и ритмичност у комуникацији.

Област:	3. ГОВОР, ЈЕЗИК И КОМУНИКАЦИЈА
Компонента:	2. Усмено изражавање и слушање
Исходи учења:	1. Показује говорна и језичка искуства и богати рјечник и реченицу у различитим активностима.
	2. Истражује говор и језик и показује иницијативу у усменом изражавању.
	3. Показује способност слушања у групи вршњака и одраслих у различитим ситуацијама.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.a. Користи говор у контексту обликујући једноставне (просте) реченице.	1.a. Користи говор за изражавање и објашњавање својих мисли, идеја и догађаја (причање о појавама и догађајима, описивање предмета, животиња и људи).
1.б. Користи говор да изрази своја стања, потребе и емоције у контексту.	1.б. Преноси и конструише поруке са сврхом и самопоуздањем.
1.в. Повезује ријечи с одређеним предметима.	1.в. Користи говор да би изразио осјећања, мисли, жеље, искуства, идеје, потребе, да ријешају сукобе и гради позитивне односе са другима.
1.г. Описује своја искуства.	1.г. Казује својим ријечима догађаје логичким слиједом.
	1.д. Описује своја маштања, измишља причу.
2.a. Поставља питања одраслима о непознатим предметима и људима (Шта је то? Ко је то?).	2.a. Поставља питања у контексту (чему служе ствари, узроцима неке појаве, сличностима и разликама међу предметима, разлозима понашања других и сл.).
2.б. Одговара на питања једноставним реченицама.	2.б. Одговара на питања дужим реченицама.
2.в. Понавља кратке вербалне поруке када их чује.	2.в. Учествоје активно у говорним

	играма (фонолошким-игре гласовима и фонемима; лексичким - игре ријечима, изразима; синтаксичким-игре реченицама; покретним говорним играма). 2.г. Измишља нове ријечи, кратке приче, стихове. 2.д. Разумије шалу, загонетку и нонсенсни (бесмислени) текст.
3.а. Изражава реакције о одређеним догађајима. 3.б. Разумије и прати налоге одраслих.	3.а. Учествоје у групним дискусијама о различитим темама с вршњацима и одраслима у малим и већим групама и у пару. 3.б. Прати и наставља разговор уз уважавање саговорника.

Област:	3. ГОВОР, ЈЕЗИК И КОМУНИКАЦИЈА
Компонента:	3. Комуникација и рана писменост
Исходи учења:	
1. Анализира књижевне текстове кроз комуникацију са другима.	
2. Показује како функционишу системи симбола комуникације и користи их.	
3. Изражава се путем графичких симбола у свакодневним активностима.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Показује интерес и слуша једноставне приче, пјесме, басне и одговара на једноставна питања. 1.б. Именује ликове у књижевним текстовима. 1.в. Говори или пјева приче, бројалице, риме, пјесмице у којима се дијелови текста понављају или које измисли. 1.г. Покретом изражава једноставне риме.	1.а. Прати, слуша и разумије штампане, визуелне и мултимедијалне текстове и реагује одговарајућим гестом, поступком, коментаром или питањем. 1.б. Уочава највидљивије особине главних ликова и казује својим ријечима краћи сиже приче из угла лика. 1.в. Памти и препричава краће књижевне текстове, информативне текстове, филмове, представе, поштујући редослијед и логику збивања (по једној или низу слика, по сјећању). 1.г. Саставља једноставну причу. 1.д. Разликује књижевне врсте (прича, бајка, басна, пјесма). 1.ђ. Казује својим ријечима емотивни доживљај о књижевном тексту. 1.е. Искazuje радост и уживање у књижевним творевинама. 1.ж. Запажа ритам и мелодију у рецитовању пјесме.
2.а. Користи игру и "чита" сликовнице, књиге и остале штампане материјале упознавајући улогу симбола и писаног језика.	2.а. Користи симболе у игри да представи нешто и изрази значење (прича причу по низу слика). 2.б. Користи симболе у комуникацији (ријечи, слике, звукови, покрет) да изрази своје идеје и мисли.
3.а. Користи слику и друга визуелна помагала као средство комуникације уз помоћ и подршку.	3.а. Користи слику и друга визуелна помагала као средство комуникације. 3.б. Користи игру и експериментира са словима и оставља их на својим радовима.

Област:	4. СВИЈЕТ ОКО НАС
Компонента:	1. Истраживање свијета
Исходи учења:	
1. Користи чула за посматрање и истраживање феномена и процеса у природи.	
2. Доводи у везу себе, људе, биљке, животиње, предмете и појаве у природном окружењу у циљу разумијевања свијета у којем живи.	
3. Користи информације из различитих извора о живој и неживој природи.	
4. Стиче компетенције за учење и рад.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Посматра, манипулише, експериментира уобичајеним предметима у окружењу. 1.б. Показује интерес за очигледне природне појаве (путем питања,	1.а. Испитује, експериментира, како би систематизовало и описивало појаве у природном окружењу. 1.б. Показује заинтересованост за разноврсност природних појава и процеса

показивања, кроз продукте, у игри и другим активностима).	поко себе.
2. а. Примјеђује појаве на себи, другим живим бићима и непосредном окружењу. 2.б. Описује својим ријечима појаве у природи и доводи их у везу са собом, другим живим бићима и очигледним појавама.	2.а. Показује интерес за истраживање у свом окружењу. 2.б. Описује сличности и разлике између природних појава (жива и нежива природа). 2.в. Доводи у везу различите појаве у природном окружењу и њихов утицај на људе, биљке, животиње и околину и доноси закључке. 2.г. Објашњава својства и повезаност феномена у живој и неживој природи. 2.д. Користи оријентире у времену и простору, одређује мјесто и вријеме догађаја у односу на неки други догађај, издваја догађај који слиједе на основу претходних догађаја (на примјер, развојност догађаја).
3.а. Поставља питања како и зашто о живој и неживој природи.	3.а. Препознаје потребу за информацијом питањима типа шта, гдје, коме, када и слично о живој и неживој природи 3.б. Користи изворе (усмене, писане, визуелне, дијаграмске и слично) и раздваја информације по битности и употребљивости. 3.в. Израђује базне компетенције информатичке писмености.
4.а. Показује радозналост, отвореност и спонтан интерес за стицање новог знања. 4.б. Повезује учење у вртићу с искуством код куће и других окружења. 4.в. Показује интерес за учешће у радним активностима васпитне групе.	4.а. Показује радозналост, отвореност и интерес за стицање новог знања саутврђеним циљем учења. 4.б. Показује упорност у активностима и задацима васпитне групе и у другим окружењима, укључујући и теже, путем израђених радних навика. 4.в. Процјењује сопствену успјешност и показује задовољство постигнутим резултатима. 4.г. Примјењује стечено знање у игри и активностима у вртићу и изван вртића. 4.д. Показује вјештине спонтаног и вођеног учења путем индивидуалних и групних, спонтаних и вођених активности. 4.ђ. Примјењује стилове, моделе и стратегије научене у вођеним активностима у свакодневном животу.

Област:	4. СВИЈЕТ ОКО НАС
Компонента:	2. Рјешавање проблема, критичко и креативно мишљење
Исходи учења:	
1. Осмишљава, испитује и примјењује нове идеје и теорије на основу претходних искустава и критичког односа према њима.	
2. Препознаје узрочно-последичне везе и односе.	
3. Примјењује стратегије дјеловања и размишљања укључујући се у различите животне ситуације и ситуације рјешавање проблема.	
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Искazuje интерес за нове играчке, материјале и предмете у блиском окружењу. 1.б. Памти временски блиске догађаје из непосредног окружења.	1.а. Пробава и истражује познате и непознате играчке, материјале и предмете. 1.б. Проиграва се својим идејама и идејама других (дјете и одраслих), комбинујући их у свом изражавању. 1.в. Искazuje знатижељу и интерес за истраживање новина у окружењу. 1.г. Представља своја открића, идеје, мисли и знања коришћењем креативних и експресивних медија, укључујући. 1.д. Проналази неувобичајене одговоре или рјешења на познате и мање познате ситуације, феномене, понашања и слично. 1.ђ. Показује основна сазнања о природном, друштвеном, физичком, духовном и умјетничком свијету.
2.а. Препознаје последицу свог дјеловања или дјеловања других у	2.а. Показује разумијевање за везе и односе између људи, предмета.

најједноставнијим ситуацијама (На примјер скривање предмета).	2.б. Препознаје узрок и последицу користећи се предметима. 2.в. Препознаје узрок и последицу путем својих експеримената, покушаја и погрешака 2.г. Препознаје узрок и последицу путем систематизованих искустава, генерализацијама и предвиђањем (На примјер: Данас може да пада киша јер је небо зацрнело). 2.д. Истражује функционалност ствари, идеја, мисли, и схвата односе и међусобне утицаје.
3.а. Користи доступна средства и играчака у рјешавању практичних проблема. 3.б. Доводи предмете у међусобни однос и дјелује једним предметом на други. 3.в. Рјешава једноставне проблемске ситуације употребом стратегија на вербалном плану (На примјер: Свакој лутки дај по један тањирчић).	3.а. Показује способност рјешавања проблема бирајући стратегију на интуитивном нивоу (на примјер, посматрање, погађање, методе покушаја и погрешака, анализу, поређење, тражење образаца, класификацију, планирање, објашњавање, дискусију са другима, слушање и тражење информација). 3.б. Показује способност рјешавања проблема личне и социјалне природе самостално или уз помоћ и подршку. 3.в. Изграђује вјештине прихватања ризика и поступака који тренутно не доводе до рјешења (на примјер, учење из грешке, ношење с неизвјесностима, предлагање алтернатива и слично). 3.г. Примјењује машту и комбинације у рјешавању проблема. 3.д. Представља и рјешава познату проблемску ситуацију путем математичких модела.

Област:	4. СВИЈЕТ ОКО НАС
Компонента:	3. Рана математичка писменост
Исходи учења:	1. Истражује математичке структуре и користи моделе да би утврдио њихове односе. 2. Стиче примјенљиве математичке представе и концепте, користи их са сврхом изражавајући се математичким језиком и симболима у различитим ситуацијама и активностима.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Препознаје до три својства објеката и појава. 1.б. Групише невербално, сортира и реда објекте према заданом критеријуму. 1.в. Препознаје уочљива мерљива својства познатих објеката.	1.а. Сортира, категоризује, реда и пореди скупове и догађаје, као и атрибуте предмета и материјала у свом друштвеном и природном свијету. 1.б. Описује промјене према одређеном својству, 1.в. Распооређује и групише предмете према својству, правилу или критеријуму. 1.г. Идентификује повезаност међу предметима, облицима, сликама и представама према различитим својствима. 1.д. Препознаје и пореди мјерљива својства објеката и појава (на примјер, дебело-танко, близу-далеко, мање-више и слично).
2.а. Представља невербално једноставан математички проблем играчком, покретом, цртежом.	2.а. Користи математичка знања да објасни свијет око себе 2.б. Користи језик да опише својства предмета и појава (на примјер, количина, пребројивост, мјерљивост) и да објасни математичке представе (на примјер, образац, низ, понављање, симетрија, промјенљивост и слично) 2.в. Користи термине "можда", сигурно, никако, могуће, ако-онда, вјероватно, тачно-нетачно у игри, свакодневним и вођеним активностима 2.г. Представља идеју уобличену математичким језиком представља моделом, сликом, графички, покретом,

	вербално. 2.д. Користи обрасце да предвиди уочљиве исходе, резултате, догађаје.
--	---

Област:	4. СВИЈЕТ ОКО НАС
Компонента:	4. Наука и техника
Исходи учења:	1. Посматра појаве у природном, материјалном, друштвеном свијету и свијету технике и уз искуствена сазнања утврђује законитости и везе. 2. Показује компетенције за рану писменост из технологије у свакодневном животу, игри, учењу, раду и за представљање идеја. 3. Показује компетенције за рану писменост из науке.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Посматра природне појаве. 1.б. Повезује догађаје на основу искуства у свакодневном животу и активностима с природним појавама.	1.а. Показује сазнања из техничких, природних и друштвених наука на елементарном нивоу. 1.б. Идентификује и разликује особности природног, материјалног, друштвеног свијета и свијета технике. 1.в. Показује сазнања и идентификује уочљиве и неке мање уочљиве особине живих бића, предмета, појава и феномена које посматра. 1.г. Разликује природне појаве, феномене, везе и законитости од оних који су створени захваљујући развоју технике, науке и технологије.
3.а. Користи једноставне и познате техничке уређаје. 3.б. Користи конструкторске игре.	2.а. Користи различите играчке, средства, материјале и помагала за учење и радне активности. 2.б. Користи материјале, алате и технике које су потребне за обликовање, склапање и конструирање. 2.в. Уочава повезаност и допринос људског рада и утицај технологије на рад и живот људи, развој науке и друштва. 2.г. Користи технологију као средство за креирање, цртање, моделовање, уређивање и изражавање.
	3.а. Испитује и ствара своје теорије о томе како функционишу појаве, феномени, предмети. 3.б. Поставља питања о особеностима, узроцима и последицама појава, догађаја и феномена. 3.в. Изграђује мапе ума користећи визуелне форме 3.г. Користи једноставне симболе (универзалне и своје) како би представило појаву, однос, стање, феномен, особину, емоцију и слично.

Област:	5. УМЈЕТНОСТ И КУЛТУРА
Компонента:	1. Стваралаштво и креативност
Исходи учења:	1. Препознаје основна изражајна средства у властитом и туђем стваралаштву те умјетничким дјелима. 2. Истражује и изражава се кроз различите начине властитог изражавања кроз умјетност, медије, технике. 3. Ствара креације, реконструје те предлаже идејна рјешења и иновације кроз различите начине изражавања.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Изражава интерес за игру, ритам, музику, покрет, глуму, моделовање и плес. 1.б. Препознаје динамику као стимуланс за кретање, усклађује покрет уз музику (плескање, њихање, окретање и сл.). 1.в. Разликује основне боје и ликовна средства. 1.г. Црта и слика по интензивном чулном, покретном и осјећајном доживљају. 1.д. Бире лутке за игру са драмским	1.а. Препознаје и именује основна изражајна средства у ликовном, музичком, драмском, књижевном и другом стваралаштву (линија-цртање, боја-сликање, површ-моделовање, тон, ритам, динамика-пјевање, слушање, свирање, покрет, мимика, пантомима, говор, гестикација-плес и драматизација и сл.). 1.б. Учествује у музичким играма, играма с покретом, играма улога и драмским играма.

елементима.	1.в. Разликује елементарне појмове из ликовне умјетности (цртеж, слика, скулптура), музичке умјетности (инструмент, оркестар), визуелне умјетности (филм, представа, режисер, глумца).
2.а. Пјева спонтано, слуша и ритмички изражава једноставне дјечије и народне пјесмице и бројалице. 2.б. Показује интерес за изражавање линијом, бојом и материјалом за обликовање. 2.в. Користи елементе драматизације у игри: имитира говор, покрет, мимику, радњу и сл.	2.а. Учествоје и ужива у различитим стваралачким активностима (ликовне, музичке, драмске, говорне, плесне активности). 2.б. Користе знања о основним изражајним средствима у властитом стваралачком изражавању. 2.в. Користи умјетнички језик (цртање, сликање, вајање, драму, плес, покрет, музику и причање прича) за изражавање мисли, осјећања и идеја. 2.г. Иницира различите начине стваралачког изражавања. 2.д. Изражава своја и туђа осјећања, особине и стања на себи својствен начин различитим умјетничким средствима укључујући емоције, интеракцију, покрет, симболе, идеје. 2.ђ. Истражује и упоређује карактеристике стваралачких креација (нпр. два облика на истој слици, двије композиције, лутку и глумца, цртеж и фотографију, плес и музику).
3.а. Понавља исту активност у различитим ситуацијама. 3.б. Истражује природне, вјештачке и умјетничке материјале, средства, предмете и играчке и користи на различите начине и различите намјене. 3.в. Осмишљава ритмичко-мелодијске примјере 3.г. Осмишљава покрете, редослијед покрета и положај тијела. 3.д. Ствара замишљену ситуацију за драмску игру.	3.а. Изражава знатижељу и показује интерес за нове идеје, ствари, ријечи. 3.б. Експериментише с начинима изражавања идеја и значења помоћу различитих средстава и медија. 3.в. Користи своју машту у умјетности и дизајну, музици, плесу, говору, покрету, играма. 3.г. Комбинује различите материјале и технике у властитом креативном изражавању 3.д. Осмишљава и креира улоге, сценарио и идеје.

Област:	5. УМЈЕТНОСТ И КУЛТУРА
Компонента:	2. Друштвена улога умјетности и култура
Исходи учења:	1. Учествоје у друштвеним и културно-умјетничким активностима и свечаностима. 2. Процењује умјетничке и културне појаве и догађања. 3. Утврђује важност и улогу културно-историјског наслеђа у обликовању властитог идентитета.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1. а. Показује заинтересованост за учешће у културно-умјетничким активностима. 1.б. Придружује се културно-умјетничким активностима и свечаностима.	1.а. Ангажује се и учествује у друштвеним и културно-умјетничким активностима и свечаностима у непосредном окружењу. 1.б. Сарађује, дјелује и преузима свој дио одговорности у заједничким акцијама (припрема свечаности и културно-умјетничких активности и сл.). 1.в. Препознаје допринос који даје у заједничким пројектима (свечаностима, ревијама, гостовањима и сл.).
2. НП	2. а. Описује емоције које у њему изазивају умјетничка дјела и културне појаве и догађања. 2.б. Интерпретира на различите начине свој доживљај умјетничког дјела и културне појаве и догађања.
3. Показује заинтересованост за народне приче и бајке.	3.а. Препознаје најважније примјере културно- историјског наслеђа у непосредном окружењу. 3.б. Казује својим ријечима примјере културне баштине БИХ те препознаје важност њеног очувања. 3.в. Казује својим ријечима приче

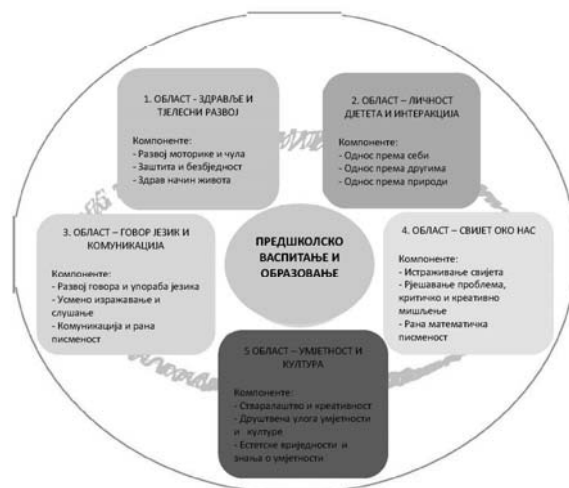
	других култура и традиција.
Област:	5. УМЈЕТНОСТ И КУЛТУРА
Компонента:	3. Естетске вриједности и знања о умјетности
Исходи учења:	1. Препознаје важност естетских вриједности у свакодневном животу. 2. Истражује умјетничка дјела и различите врсте умјетности у циљу стицања знања опште културе.
Индикатори у складу са узрастом дјете за:	
крај раног васпитања и образовања (крај треће године)	крај предшколског васпитања и образовања (5/6 година)
1.а. Искузује задовољство оним што му се свиђа у непосредном окружењу.	1.а. Уочава лијепо у окружењу, природи, умјетничким и техничким производима, употребним предметима, свакодневним догађајима. 1.б. Формира естетски доживљај и естетски укус кроз књижевност, поезију, кипарство, сликарство, архитектуру, плес и музику, пјевање, драмску и филмску умјетност.
2. НП	2.а. Препознаје врсте умјетности и умјетничка дјела с којима је у додиру. 2.б. Посједује елементарна знања о позоришту за дјецу. 2.в. Показује интерес за нове изазове и открића.

Области, компоненте и исходи учења за предшколско васпитање и образовање

ЗДРАВЉЕ И ТЈЕЛЕСНИ РАЗВОЈ
Исходи учења:
Развој моторике и чула
1. Истражује чулима предмете и материјале, искуствена сазнања користи у мисаоним процесима и активностима. 2. Користи природне облике кретања за развој функционалних и моторичких способности и вјештина (пузање, ходање, трчање, пењање, скакање, дизање, ношење, бацање и хватање). 3. Комбинује и координира психомоторичке радње и активности да постигне/развија/усавршава сложеније врсте кретања и дјеловања. 4. Показује графомоторичку способност.
Заштита и безбједност
1. Штити себе и друге од повређивања у конкретним ситуацијама. 2. Изражава способност самопроцене у односу на другу особу, објекат или догађај.
Здрав начин живота
1. Иницира и учествује у активностима које су важне за унапређење властитог здравља и благостања. 2. Примјењује основна начела личне хигијене и хигијене простора. 3. Придржава се начела правилне и редовне исхране.
ЛИЧНОСТ ДЈЕТЕТА И ИНТЕРАКЦИЈА
Исходи учења:
Однос према себи
1. Постаје свјесно је себе и свог идентитета кроз сопствене способности, карактеристике личности и могућности. 2. Гради реалну и позитивну слику о себи, показује самосвијест, самопоуздање, самопоштовање, одговорност и повјерење у своје снаге и способности. 3. Посједује ниво емоционалне свјести и сигурности која одговара узрасту и добном сазријевању и испољава их у свим аспектима развоја. 4. Изражава мисли и дјелује на начин да може утицати на свој положај у окружењу.
Однос према другима и међусобни односи
1. Успоставља, развија и одржава интеракције са другом дјецом и одраслима. 2. Показује кооперативност и заједничко дјеловање кроз различите активности и критички се односи према мишљењу и ставовима преузетих од других. 3. Дјелује у складу са демократским принципима, сарађујућу и одлучујућу, и уважавајућу и прихватајућу различитости. 4. Дјелује у складу са друштвеним, културним и породичним вриједностима развијајући осјећај припадности заједници.
Однос према природи
1. Препознаје важност природе и уважава природу као простор за живот, развој, игру и учење. 2. Показује поштовање и дивљење према животу и свему живом. 3. Постаје социјално одговорно и дјелује у складу с принципима рјешавања проблема у животној средини (одрживи развој).
ГОВОР, ЈЕЗИК И КОМУНИКАЦИЈА

Исходи учења:
Развој говора и употреба језика
1. Користи интуитивни, унутрашњи и невербални говор примјерен узрасту и добином сазријевању.
2. Примјењује гласовне структуре језика и интуитивно уочава структуру ријечи и реченица књижевнोजичких норми и користи их у усменом говору.
3. Саставља смислене реченице и исказе користећи их у контексту преношења значења, идеја и размишљања.
Усмено изражавање и слушање
1. Показује говорна и језичка искуства и богати рјечник и реченицу у различитим активностима.
2. Истражује говор и језик и показује иницијативу у усменом изражавању.
3. Показује способност слушања у групи вршњака и одраслих у различитим ситуацијама.
Комуникација и рана писменост
1. Анализира књижевне текстове кроз комуникацију са другима.
2. Показује како функционишу системи симбола комуникације и користи их.
3. Изражава се путем графичких симбола у свакодневним активностима.
СВИЈЕТ ОКО НАС
Исходи учења:
Истраживање свијета
1. Користи чула за посматрање и истраживање феномена и процеса у природи.
2. Доводи у везу себе, људе, биљке, животиње, предмете и појаве у природном окружењу у циљу разумијевања свијета у којем живи.
3. Користи информације из различитих извора о живој и неживој природи.
4. Стиче компетенције за учење и рад.
Рјешавање проблема, критичко и креативно мишљење
1. Осмишљава, испитује и примјењује нове идеје и теорије на основу претходних искустава и критичког односа према њима.
2. Препознаје узрочно-последичне везе и односе.
3. Примјењује стратегије дјеловања и размишљања укључујући се у различите животне ситуације и ситуације рјешавање проблема.
Рана математичка писменост
1. Истражује математичке структуре и користи моделе да утврди њихове односе.
2. Стиче примјенљиве математичке представе и концепте, користи их са сврхом изражавајући се математичким језиком и симболима у различитим ситуацијама и активностима.
Наука и техника
1. Посматра појаве у природном, материјалном, друштвеном свијету и свијету технике и уз искуствена сазнања утврђује законитости и везе.
2. Показује компетенције за рану писменост из технологије у свакодневном животу, игри, учењу, раду и за представљање идеја.
3. Показује компетенције за рану писменост из науке.
УМЈЕТНОСТ И КУЛТУРА
Исходи учења:
Стваралаштво и креативност
1. Препознаје основна изражајна средства у властитом и туђем стваралаштву те умјетничким дјелима.
2. Истражује и изражава се кроз различите начине властитог изражавања кроз умјетност, медије, технике.
3. Ствара креације, рекомпонује те предлаже идејна рјешења и иновације кроз различите начине изражавања.
Друштвена улога умјетности и култура
1. Учествује у друштвеним и културно-умјетничким активностима и свечаностима.
2. Процијенује умјетничке и културне појаве и догађања.
3. Утврђује важност и улогу културно-историјског наслеђа у обликовању властитог идентитета.
Естетске вриједности и знања о умјетности
1. Препознаје важност естетских вриједности у свакодневноме животу.
2. Истражује умјетничка дјела и различите врсте умјетности у циљу стицања знања опште културе.

ОБЛАСТИ I КОМПОНЕНТЕ
ЗА ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

КЉУЧНЕ КОМПЕТЕНЦИЈЕ - ПРОЖИМАЈУЋЕ ТЕМЕ ЗА ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ

Кључна компетенција	Прожимајући индикатори
Језично-комуникациска компетенција на матерњем језику	- Чита, разумије и анализира књижевне и информативне текстове. - Пише разне врсте текста за различите намјене и публику. - Прича и слуша ради преноса и разумијевања информација с поштовањем и ефикасно у различитим ситуацијама и у различите сврхе у конструктивном и критичком дијалогу. - Пише сложене текстове. - Критички оцењује комуникацију у различитим облицима. - Изражава позитивне ставове и показује вјештине за ефикасну међукултуралну комуникацију.
а. Математичка писменост	- Показује способност и спремност кориштења математичких облика мишљења (логичко и просторно размишљање) и приказивања (формула, модела, конструкција, графика/дијаграма) који имају универзалну примјену код објашњавања и описивања стварности. - Познаје математичке појмове и концепте, укључујући најважније геометријске и алгебарске теореме. - Поштује истине као темељ математичког размишљања.
б. Компетенција у науци и технологији	- Разумије и примјењује (декодирање, тумачење и разликовање) разне врсте приказивања математичких елемената, феномена и ситуација, бира и замјењује начине приказивања ако и када је то потребно. - Показује способност и спремност да употреби знања и методологије да би се објаснила природа. Компетенција у технологији се тумачи као примјена знања да би се промијенило природно окружење у складу с људским потребама. - Разумије однос између технологије и других подручја: научни напредак (нпр. у медицини), друштву (вриједности, морална питања), култури (нпр. мултимедији), или окружењу (загађеност, одрживи развој). - Показује спремност за стицање знања из природних наука и интерес за науку, те научну и технолошку каријеру.

Информатичка писменост (информацијска, медијска, технолошка)	- Критички користи информатичко-комуникацијске технологије за добијање, вредновање и чување информација, за продукцију, представљање и размјену информација и за учешће у виртуелним друштвеним мрежама. - Прави разлику између реалног и виртуелног свијета. - Употребљава технологију у сврху развоја креативности, иновативности и укључавања у друштво, коришћење технологије за подршку критичког начина размишљања. - Поштује приватност код коришћења друштвених мрежа, поштује етичка начела, препознаје поузданости и ваљаности придобијених информација, употребљава мрежа за ширење хоризонта.	друштвеним ситуацијама, квалитетна међусобна комуникација.
Учити како се учи	- Развија одговорности за властито учење, самопројекцију и дефинисање властитих циљева учења: - развија свијест о властитим могућностима и о властитим јаким и slabим странама, стилевима учења, интелигенцијама као и способности идентификовања сопствених потреба ради примјене сопствених стратегија и процедура у процесу учења. - Развија способност поправљања, побољшавања (саморегулација): - претплатирање, извршење, контрола, корекција различитих облика комуникативних активности (рецепције, интеракције, продукције, медијације). - Употребљава различити методе и стратегије учења: - познаје и свјесно користи различите стратегије учења; - настоји да стекне способност откривања свог најуспешнијег и најбржег начина за учење, да одабере различите могућности и да најбоље примјени у пракси; - развија критички став до тога што ученик у школи учи до властитог процеса учења; - организује и уређује властито учење, развија упорност; - развија самомотивацију, самопоуздање, потребу за континуираним учењем.	Самоиницијатива и подузетничка компетенција - Управља пројектима. - Препознаје властите јаке и слабе стране. - Ради у тимовима на кооперативан и флексибилан начин. - Сарађује конструктивно у активностима и користи вјештине групног рада. - Управља ризиком и развија свијести о одговорности.
Социјална и грађанска компетенција	- Препознаје властите емоције, занимање за и поштовање других култура. - Разумије властити народни идентитет и себе као припадника одређене заједнице и у интеракцији с културним идентитетом Европе и остатка свијета. - Показује свијест о европском и свјетском културном наслеђу и о културној и језичкој разноврсности свијета. - Познаје лингвистичке и културне посебности друштава и заједница у којим се говори одређени страни језик. - Развија свјесност и разумијевање социокултурних и међукултурних правила и норми употребе страног језика, и одговарајућих стратегија за комуникацију, интерпретацију и коришћење порука у складу с овим правилима и нормама (социолингвистичка компетенција): - уважава карактеристичне црте друштвених односа (поздрави, начин обраћања), - уважава правила лијепог понашања (изразити захвалност, наклоност, подијелити брину, радост, итд.), - уважава разлику у језичким регистрима (нивои формализма), - препознаје дијалекат и акценат кроз лексичке, граматичке, фонолошке, гласовне, паралингвистичке (нпр. говор тијела) елементе, - конструктивно комуницирање и поштовање у	Културна свијест и културно изражавање - Избјегава стереотипе, прихвата компромисе, развија лични интегритет и поштује интегритет других. - Изражава конструктивно сопствено мишљење и фрустрације, способност емпатије. - Познаје најзначајнија културна достигнућа, укључујући и поп-културу, уважава умјетнички рад и културне догађаје. - Уважавање и уживање у умјетничким дјелима и изведбама и развијање осјећаја за лијепу. Креативно-продуктивна компетенција - Развија комплексно мишљење: - сажимање, генерализовање, подршка употреби виших когнитивних способности, као што су анализа, синтеза, вредновање, употреба критичког мишљења (разликовање између чињеница и мишљења, аргументовање теза); - употреба логичног структурисања и низања аргумената. - Показује креативност и потребу за изражавањем, те осјећај за естетске вриједности: - производњи и повезује различите идеје, претпоставке и различите производе. - Развија отвореност различитог културног изражавања и припремљеност за развијање властите креативности и способности изражавања: - толерише супротне идеје; - закључује независно; - развија позитиван став и спремност за релативизовање сопственог становишта и система вриједности, развија спремност за отклон у односу на устаљена понашања према другим културама. - Изражава радозналост, жељу за новим знањима: - изражава властите мисли, идеје, емоције; - развија способност посматрања, учествовања и интегрисања нових искустава и спремности за мијењање претходних.
		Физичко-здравствена компетенција Физичко-здравствене компетенције подразумевају прихватање и промовисање здравих стилова понашања, одговарајућих прехранбених навика и физичких активности које омогућавају појединцу квалитетан и здрав живот. У крајњем циљу се односе на формирање позитивне слике о себи, способност да се себи омогући здрав живот и да се у властитом окружењу промовише здрав живот.

Литература

- Андриловић, В., Чудина-Обрадовић, М. (1994). *Основе опће и развојне психологије*. Загреб: Школска књига.
- Бећировић-Карабеговић, Ј. (2018). *Развојно примјерени предшколски курикулум*. Сарајево: Агенција PERFECTA
- Bredekamp, S. & Rosegrant, T. (1995). *Reaching potentials: Transforming Eaeely Childhood Curriculum and Assessment*, Volume 2. Washington DC: NAEYC.
- Каменов, Е. (1997). *Модел основа програма васпитно-образовног рада са предшколском децом*. Нови Сад: Одсек за педагогију Филозофског факултета.
- Марендић, З. (2011). Предшколски програми између традиционалног и савременог. У Ћурак, Х. (ур.). *Квалитет предшколског одгоја и образовања у Босни и Херцеговини* (стр. 21-33). Сарајево: АПОСО.
- Слуњски, Е. (2006). *Стварање предшколског курикулума у вртићу - организацији која учи*. Загреб: Мали професор

¹ Под стратегијама подразумевамо најекономичнији и најпотпунији начин на који корисник страног језика успијева ставити у погон властите језичке ресурсе и способност како би одговорио на потребе одређене комуникацијске ситуације и остварио жељени циљ. Употреба стратегија претпоставља примјену метакогнитивних вјештина учења.

- Старц, Б., Чудина-Обрадовић, М., Плеша, А., Профаца, Б., Летица, М. (2004). *Особине и психолошки увјети развоја дјетета предшколске доби*, Загреб: Голден маркетинг - Техничка књига.
- *Оквирни закон о предшколском васпитању и образовању у Босни и Херцеговини* (усвојен на 16. сједници Представничког дома Парламентарне скупштине БиХ одржане 11. и 30.10.2007. и на 9. сједници Дома народа одржаној 29.10.2007. године).
- *Стратешки правци развоја предшколског одгоја и образовања у БиХ*, Министарство цивилних послова, Сарајево, септембар/рујан 2004.
- *Закон о предшколском одгоју и образовању у Кантону Сарајево* (донесен на сједници Скупштине Кантона Сарајево одржаној 24.7.2008).
- *Споразум о заједничкој језгри цијеловитих развојних програма за рад у предшколским установама* (2009). Сарајево: "Службени гласник БиХ", бр. 16/04.
- *Педагошки стандарди за предшколско васпитање и образовање и нормативи простора, опреме и дидактичких средстава предшколског васпитања и образовања 2003.*, (донесени основу чланка 7. Закона о предшколском одгоју и образовању ("Службене новине Кантона Сарајево", бр. 4/98, 9/00 и 18/02) и на приједлог Просвјетно-педагошког завода Сарајево.
- *Оквирна политика унапређења раног раста и развоја дјете у БиХ* (2012). "Службени гласник БиХ", број 36/12. Доступно на: www.unicef.org/bih/UNICEF_ECD_Brosura_4LANG_01.pdf
- *Акциони план за дјецу Босне и Херцеговине за период 2015-2018* (2015). Доступно на: <http://www.mhrt.gov.ba/PDF/djeca/akcijski%20plan%20za%20djecu-BH-web.pdf>
- *Стандард занимања - васпитача/ица* (2016). Бијеће Еуропе у БиХ. Доступно на: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=8679&langTag=hr-HR
- *Стандарди квалитета рада васпитача, педагогича и директорица у предшколском одгоју и образовању*, АПОСО - Агенција за предшколско, основно и средње образовање, Сарајево, 2011. Доступно на: <http://aposo.gov.ba>
- *Национални курикулум за рани и предшколски одгој и образовање*. Доступно на: <http://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>
- *Курикулум за вртиће*. Доступно на: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_kur.pdf
- *Програм за подручја активности у предшколском васпитању и образовању* (од 3 до 6 година). Црна Гора. Доступно на: <file:///C:/Users/anurbe/Downloads/PREDSKOLSKO%20program%20od%20%203-6%20godina.pdf>
- *Early Learning and Development Standards for Children from 0-6 Years*. Доступно на: https://www.unicef.org/tfymacedonia/MK_Pub_ELDS_ENG.pdf
- *Цјеловити развојни програм предшколског одгоја и наобразбе*. Доступно на: <http://archive.erisee.org/downloads/2013/2/bh/Comprehensive%20program%20ov%20preschool%20education%20Tuzla%202011%20BH.pdf>
- *Основе програма одгојно-образовног рада са дјецом предшколског узраста*, Министарство образовања, науке, културе и спорта, Педагошки завод, школска 1994/1995. година.
- *Примарни програм одгојно-образовног рада с дјецом предшколског узраста*. Министарство образовања, науке и информисања, Кантон Сарајево, Сарајево 2000.
- *Програм предшколског васпитања и образовања*. Доступно на: https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.1/Program%20predskolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja.pdf
- *Опште основе предшколског програма*. Доступно на: http://www.uvb.org.rs/pdf/opste_osnove_priprenog_predskolskog_programa.pdf
- Australian Government Department of Education, Employment and Workplace Relations. (2009). *BELONGING, BEING & BECOMING*. The early years learning framework for Australija. <http://www.ag.gov.au/cca>
- Finnish National Board of Education. (2010). **National Core Curriculum for Pre-primary Education**. https://www.oph.fi/download/153504_national_core_curriculum_for_pre-primary_education_2010.pdf
- Ministère l'Éducation Nationale. (2014). *Les programmes de l'école maternelle*. <http://www.education.gouv.fr/>
- **Ministry of Education, Science, Sport and Culture. Japan. (2001/2004). National Curriculum Standards for Kindergartens**. http://www.ibe.unesco.org/curricula/japan/ja_ecefw_1998_eng.pdf
- Ministry of Education and Culture. (2007). *National Core Curriculum*. http://www.ibe.unesco.org/curricula/hungary/hu_al_fw_2007_eng.pdf
- Ministry of Education. New Zealand Government. (2017). *Te Whāriki. He whāriki mātauranga mō ngā mokopuna o Aotearoa*. Early childhood curriculum. <https://www.education.govt.nz/assets/Documents/Early-Childhood/Te-Whariki-Early-Childhood-Curriculum-ENG-Web.pdf>
- Ministry of Education and Research. Portugal. (200). *Framework Plan for the Content and Tasks of Kindergartens*. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/barnehager/engelsk/frameworkplanforthecontentandtaskssofkindergartens.pdf>
- National Institute for Education. Slovakia. (2008). *The National Educational Programme ISCED 0 - pre-primary education*. <http://www.oecd.org/education/school/48705963.pdf>
- Department for Children, School and Family. (May 2008). *Statutory Framework for the Early Years Foundation Stage Setting the Standards for Learning, Development and Care for children from birth to five*. https://www.foundationyears.org.uk/files/2017/03/EYFS_STATUTORY_FRAMEWORK_2017.pdf
- Skolverket. (2010). *Läroplan för förskolan Lpfö 98* Reviderad 2010. <http://www.svalov.se/download/18.34c7ffa157e68bd680addb3/1477654621434/L%C3%A4roplan%20f%C3%B6rskolan%20reviderad.pdf>
- National Council for Curriculum and Assessment. (2009). *Aistear: the Early Childhood Curriculum Framework and Siolta, The National Quality Framework for Early Childhood Education*. http://www.westmeathchildcare.ie/images/Aistear_Siolta_Similarities_Differences.pdf

- U.S. Department of Health and Human Services. Administration for Children and Families. Office of Head Start. (2010). The head Start Child development and early learning framework. Promoting Positive Outcomes in Early Childhood Programs Serving Children 3-5 Years Old. <https://www.acf.hhs.gov/ohs>

**АГЕНЦИЈА ЗА ПРЕДШКОЛСКО,
ОСНОВНО И СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ
SAVE THE CHILDREN**

Na osnovu člana 8. i člana 10. Zakona o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje ("Službeni glasnik BiH", broj 88/07), na prijedlog direktorice Agencije, Odbor Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, na 31. sjednici, održanoj 24.9.2018. godine, donosi

**ODLUKU
O ODOBRAVANJU ZAJEDNIČKE JEZGRE
CJELOVITIH RAZVOJNIH PROGRAMA ZA
PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DEFINISANE
NA ISHODIMA UČENJA**

Član 1.

(Predmet Odluke)

Odobrava se Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisana na ishodima učenja (u daljem tekstu: ZJCRP za predškolski odgoj i obrazovanje), koja čini sastavni dio ove Odluke.

Član 2.

(Sadržaj i primjena Odluke)

ZJCRP za predškolski odgoj i obrazovanje sadrži definisane ishode učenja za predškolski odgoj i obrazovanje i primjenjivat će se u predškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini.

Član 3.

(Preporuka obrazovnim vlastima)

Daje se preporuka nadležnim obrazovnim vlastima da izvrše usklađivanje primjene odobrene ZJCRP za predškolski odgoj i obrazovanje s cjelovitim razvojnim programima za predškolski odgoj i obrazovanje te da osiguraju da se ZJCRP za predškolski odgoj i obrazovanje primjenjuje u predškolskim ustanovama na području iz svoje nadležnosti.

Član 4.

(Stupanje na snagu)

Ova Odluka stupa na snagu narednog dana od dana objave u "Službenom glasniku BiH".

Broj 01-33-1-812/18
3. oktobra 2018. godine
Mostar

Predsjedavajuća
Svetlana Dačević, s. r.

**ZAJEDNIČKA JEZGRA
CJELOVITIH RAZVOJNIH PROGRAMA ZA
PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DEFINISANA
NA ISHODIMA UČENJA**

Mostar, 2018.

Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisana na ishodima učenja

Voditeljica projekta:

dr. sc. Marija Naletilić

Konsultanti:

dr. sc. Tamara Pribišev Beleslin

dr. sc. Jasmina Bećirović-Karabegović

Projektni tim:

Maja Stojkić, direktorica Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje

Marija Naletilić, voditeljica projekta, šefica Odjeljenja za Zajedničku jezgru nastavnih planova i programa

Žaneta Džumhur, šefica Odjeljenja za standarde i ocjenjivanje u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju

Hašima Ćurak, stručna savjetnica za predškolski odgoj i obrazovanje

Danica Vasilj, stručni savjetnik za razrednu nastavu

Radna grupa:

dr. sc. Marija Naletilić, Danica Vasilj, Hašima Ćurak, Žaneta Džumhur, Marina Zeleničić, Jadranka Bošnjak, Ramiz Nurkić, Dženana Spahić, Alisa Trtak, Dževda Šakrak, mr. sc. Tajma Guzin, Haris Omanović, Matilda Barać, mr. sc. Ivica Augustinović, Milan Ljubojević, mr. sc. Naira Jusufović, mr. sc. Emina Hadžić, Irena Vidović, Edina Karić, Minela Jušić, mr. sc. Abida Kapetanović i Doris Naletilić.

Prevod sa engleskog jezika:

Oxford prevodi - agencija za prevodenje
Oxford Translations

Projekat podržala organizacija *Save the Children* za sjeverozapadni Balkan

Napomena

Izrazi napisani samo u jednom gramatičkom rodu odnose se podjednako na ženski i muški rod.

UVOD

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO) izradila je *Zajedničku jezgru cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisanu na ishodima učenja* prema već utvrđenoj metodologiji razvoja *Zajedničke jezgre*. Definisane su oblasti koje se sastoje od komponenti. Za svaku komponentu su definisani ishodi učenja¹, a za svaki ishod učenja pokazatelji, uvažavajući pritom specifičnosti ovoga područja. Pokazatelji su definisani u skladu sa razvojnim uzrastom djece na kraju ranog predškolskog odgoja i obrazovanja (kraj treće godine) i na kraju predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina). U razdoblju od maja do septembra 2018. realizovan je proces izrade ovog dokumenta, a u septembru 2018. godine završeni su okrugli stolovi na kojima su odgovarajući, koji su direktno uključeni u odgojno-obrazovni proces, imali uvid u *Zajedničku jezgru cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje* i priliku komentarisati ga, nakon čega je urađena revizija dokumenta i izrada njegove konačne verzije.

Polazište pri izradi *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisane na ishodima učenja* bio je dokument *Identifikacija ključnih kompetencija i životnih vještina u BiH (2011.)*, te rezultati analize važećih razvojnih programa u BiH, Crnoj Gori, Srbiji i Republici Hrvatskoj. Uzeta su u obzir i iskustva zemalja Evropske unije i šire, kao što su Francuska, Slovačka, Švedska, Finska, Portugal, Irska, Češka, Mađarska, Ujedinjeno Kraljevstvo, Novi Zeland, Head Start u Sjedinjenim Američkim Državama, Australija i Japan.

Tokom definisanja *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisane na ishodima učenja* učestvovali su predstavnici pedagoških zavoda, Zavoda za školstvo Mostar, odgovarajući, te stručni savjetnici Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.

¹ Vidjeti u prilogu 1. Oblasti, komponente i ishodi učenja i prilog 1.1. Šema oblasti i komponente.

Pri definisanju mjerljivih, konkretnih i jasnih ishoda učenja i pokazatelja ¹ radna grupa je koristila aktivne glagole u prezentu na temelju revidirane Bloomove taksonomije kojima se izražavaju znanje, vještine i stavovi, odnosno kompetencije. Također, pored zahtjeva za razvoj kognitivnog područja postoje i zahtjevi u tabelama koji su bili neophodni kako bi se implementirali u cjelovitim razvojnim programima, a koji se odnose na afektivno područje i na iniciranje razvoja vještina i podsticanje emocija u predškolskom odgoju i obrazovanju.

Temelj učenja iz područja predškolskog odgoja i obrazovanja je humanističko-razvojna orijentacija, holistički pristup i integrisano planiranje.

Humanističko razvojna orijentacija zasnovana je na ideji humanizma koja na pozitivnu sliku o djetetu gleda kao vrijednost po sebi i prihvata je u potpunosti. Rast i razvoj se shvata kao kontinuirani i dinamički proces unutar kojeg se odvijaju kvalitativne i kvantitativne promjene, te se naročito ističe značaj integrisanja svih područja razvoja djece u cilju dječijeg cjelovitog razvoja.

Holistički pristup dječijem razvoju ogleda se u shvatanju djeteta da je dijete nedjeljivo biološko, psihičko i socijalno biće, te su ciljevi, ishodi i aktivnosti usmjereni tako da djeluju ravnomjerno i usklađeno na cjelokupan dječiji razvoj. Dijete shvata svijet cjelovito, ne dijeli pojave na društvene i prirodne. Akcent je na prirodnom sticanju znanja i sveobuhvatnom učenju u kojem se sadržaji i postupci nadograđuju, sistemski isprepliću i prožimaju u jednu logičnu i smislenu cjelinu i kao takvi lakše se usvajaju i povezuju.

Integrisano planiranje omogućava povezanost dječijih iskustava i doprinosi boljem razumijevanju onog što se uči i to na način da omogućava djeci povezivanje i kombinovanje različitih iskustava (iz porodice, obdaništa, okoline, kulture iz koje dijete dolazi) i upoznavanje objektivne stvarnosti s različitim aspektima (prirode, društva, govora, umjetnosti i sl.). Povezanost se ogleda i kroz pružanje mogućnosti djeci da se razvijaju i uče kroz različite aspekte izražavanja: razgovor, slikanje, pokret, muzika, građenje. Dakle, integrisano planiranje (cjelovito, povezano) zasniva se na ideji objedinjavanja različitih sadržaja o jednoj temi, ideji ili konceptu, sagledavan- ja sadržaja stvarnosti s različitim aspektata (aspekt prirodnih i društvenih pojava, govora i komunikacije, razvoja matematičkih koncepata, umjetnosti, rješavanja problema) i preko njih djelovanje na sve aspekte razvoja djeteta (tjelesni i zdravstveni, socijalni, emocionalni, kognitivni razvoj, te razvoj komunikacijskih sposobnosti i stvaralačkog, kreativnog izražavanja).

Jedan od važnih indikatora kvalitetnog integrisanog planiranja jeste uvažavanje širokog spektra različitih interesa, sposobnosti, stilova učenja, potreba i ličnosti svakog djeteta u grupi. Korištenje različitih strategija individualiziranog pristupa omogućava odgajatelju da promišljeno bira i prilagođava ciljeve, ishode i aktivnosti koji će, uz primjerenu podršku (skelu) rezultirati kvalitetnom odgojno-obrazovnom praksom. Poznavanje dječijih razvojnih karakteristika i kontinuirano opserviranje i praćenje tog razvoja osnovne su postavke odgajatelju za kreiranje odgojno-obrazovne prakse koja će biti stimulativna za svako dijete. U stimulativnom okruženju dijete najpotpunije zadovoljava potrebe, interese i razvija svoje potencijale. Takvo okruženje omogućava djeci prelasku na "potencijalne nivoe", na stvaranje vlastitog znanja na osnovu iskustva "iz prve ruke".

Odgajatelj je autonomni kreator kurikuluma (za razliku od prijašnjeg realizatora programa) koji ga kreira uvažavajući karakteristike svoje odgojne grupe i na najbolji način tako da odgovara potrebama te djece, a istovremeno je i reflektivni praktičar koji kreira razvojno primjerenu praksu koja osigurava dostizanje dobnih i individualnih potencijala svakog djeteta.

Zajednička jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisana na ishodima učenja potiče i razvija ključne kompetencije koje se prožimaju kroz definisane ishode učenja i pripadajuće pokazatelje, a to su:

- temelj za razvoj rane pismenosti (*jezičko-komunikacijska kompetencija na maternjem jeziku*)
- primjena matematičkog mišljenja u rješavanju problema; dijete se podstiče na postavljanje pitanja, istraživanje, otkrivanje i zaključivanje o zakonitostima u svijetu prirode (*matematička pismenost i kompetencija u nauci i tehnologiji*)
- mogućnost upoznavanja djeteta s informaciono-komunikacijskom tehnologijom i njezinim korištenjem u različitim aktivnostima (*informatička pismenost - informaciona, medijska, tehnološka*)
- sposobnost djeteta za osvještavanje procesa vlastitog učenja te uključivanje djeteta u planiranje i organizovanje tog procesa; stvaranje vlastite strategije učenja (*učiti kako se uči*)
- djetetov osjećaj za odgovorno ponašanje; pozitivan i tolerantan odnos prema drugima; međuljudska i međukulturna saradnja; uzajamno pomaganje i prihvatanje različitosti; samopoštovanje i poštovanje drugih, te osposobljavanje za efikasno učešće u razvoju demokratskih odnosa u obdaništu i zajednici (*socijalna i građanska kompetencija*)
- stvaralaštvo, inovativnost i spremnost djeteta na preuzimanje rizika; samoiniciranje i samoorganizovanje vlastitih aktivnosti, te planiranje i vođenje vlastitih aktivnosti i projekata (*samoinicijativa i poduzetnička kompetencija*)
- poticanje stvaralačkog izražavanja ideja, iskustava i emocija u različitim umjetničkim područjima (*kulturna svijest i kulturno izražavanje*)
- razvijanje vlastite kreativnosti i sposobnosti izražavanja; podrška radoznalosti i želji za novim znanjima (*kreativno-produktivna kompetencija*)
- prihvatanje i promovisanje zdravih stilova ponašanja, adekvatnih prehrambenih navika i tjelesnih aktivnosti koje omogućavaju kvalitetan i zdrav život (*tjelesno-zdravstvena kompetencija*).²

Cilj učenja *Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisane na ishodima učenja* je za svako dijete osigurati i stvoriti uslove dobrobiti koja se sagleda kroz:

osiguravanje i stvaranje uslova dobrobiti za svako dijete, koji se mogu sagledati kroz tri aspekta:

- ličnu, emocionalnu, socijalnu i obrazovnu dobrobit za svako dijete u BiH
- društvenu dobrobit kojom se osnažuje zajednica da stvara bolje uslove za odgoj i obrazovanje djece
- sistemsko-institucionalnu podršku kao osnov za osiguravanje dobrobiti za svako dijete uključeno u institucionalni odgoj i obrazovanje.

¹ Brojevi definisanih ishoda u ovom dokumentu prate pokazatelje pod istim brojem, ali za različit uzrast.

² Vidjeti u prilogu 2. Ključne kompetencije - prožimajuće teme za predškolski odgoj i obrazovanje.

ZAJEDNIČKA JEZGRA CJELOVITIH RAZVOJNIH PROGRAMA ZA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE DEFINISANA NA ISHODIMA UČENJA

Oblast:	1. ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Komponenta:	1. Razvoj motorike i čula
Ishodi učenja:	
1. Istražuje čulima predmete i materijale; iskustvena saznanja koristi u misaonim procesima i aktivnostima.	
2. Koristi prirodne oblike kretanja za razvoj funkcionalnih i motoričkih sposobnosti i vještina (puzanje, hodanje, trčanje, penjanje, skakanje, dizanje, nošenje, bacanje i hvatanje).	
3. Kombinuje i koordinira psihomotoričke radnje i aktivnosti da postigne / razvija / usavršava složenije vrste kretanja i djelovanja.	
4. Pokazuje grafomotoričku sposobnost.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Pokazuje reakciju na različite okuse (slatko, kiselo) i miriše (neugodan miris).	1.a. Prepoznaje i imenuje različite okuse i mirise.
1.b. Razlikuje predmete i materijale dodiranjem po teksturi.	1.b. Prepoznaje i imenuje različite predmete i materijale dodiranjem / svim čulima.
1.c. Razlikuje predmete po veličini i osnovnoj boji.	1.c. Povezuje dijelove i cjelinu (na predmetima, slikama, modelima).
1.d. Prepoznaje zvukove u neposrednom okruženju.	1.d. Navodi nekoliko detalja nakon posmatranja slike (4-5)
	1.e. Uočava greške na slici.
	1.f. Razlikuje i imenuje zvukove.
2.a. Primjenjuje osnovne oblike prirodnog kretanja (nestabilno trči, skakuće na obje noge, preskače prepreke do 5 cm, hoda na prstima i na peti naprijed, baca predmete u određenom pravcu, vozi tricikl).	2.a. Primjenjuje zrele oblike prirodnih kretanja i uspješno koordinira sve dijelove tijela (npr. trči stabilno i mijenja pravac trčanja, preskače užu, stoji na prstima, hvata loptu objema rukama i pogađa loptom cilj, skače s visine od 20 cm, vozi bicikl).
2.b. Pokazuje ravnotežu u mjestu i u pokretu (kratko stoji na jednoj nozi, hod po crti, hod po niskoj klupi, ljuljanje, klackanje i sl.).	2.b. Održava ravnotežu na mjestu i u pokretu (stoji i skakuće na jednoj nozi, hod po crti i užetu, hod po klopama raznih visina i širina).
2.c. Izvodi igre koje sadrže osnovne načine igre sa loptom (nošenje, kotrljanje, bacanje, dodavanje i hvatanje balona i lopti različitih veličina).	2.c. Izvodi razne kompleksne gimastičkih vježbi (sa i bez rekvizita).
	2.d. Koristi naučene načine kretanja u novim, nepoznatim i problemskim situacijama, te prevazilaženju i izbjegavanju prepreka.
3.a. Pridržava se elementarnih pravila u igri uz poticaj i podršku.	3.a. Primjenjuje samostalno pravila igre pri učešću u zajedničkim aktivnostima.
3.b. Oponaša jednostavnije motoričke pokrete.	3.b. Ponavlja pokret sastavljen od nekoliko motoričkih vježbi.
3.c. Pokreće tijelo uz ritam muzike.	3.c. Osmišljava pokrete uz muziku.
3.d. Koristi razne predmete i materijale kako bi primjereno razvio finu motoriku (npr. neprecizno reže makazama i neprecizno boji, samostalno koristi kašiku za jelo...).	3.d. Primjenjuje i kombinuje naučene načine kretanja u novim, nepoznatim problemskim situacijama (poligon).
	3.e. Koristi razne predmete i materijale kako bi primjereno razvio finu motoriku (npr. ravno reže makazama, precizno boji, otvara i zatvara čep flaše, uspješno koristi pribor za jelo, samostalno se oblači i vezuje pertle...).
4.a. Koristi sitne predmete na razne načine (umeće ih, niže, premješta i slično).	4.a. Voljno i svjesno usmjerava pokrete ruke u različitim smjerovima (pokreti su precizniji, tačni, usmjereni, brži).
4.b. Iskazuje zainteresovanost za olovku.	4.b. Pokazuje kontrolu nad pritiskom olovke na papir.
4.c. Ostavlja svjesno tragove olovke na različitim površinama u različitim situacijama, igri, spontanoj i vođenoj aktivnosti.	4.c. Crta sitnije detalje i elemente na crtežu.
4.d. Crta ljudsku figuru koja dobiva svoj oblik.	4.d. Pokazuje orijentaciju na površini za crtanje različitih veličina.
4.e. Koristi makaze.	4.e. Boji veće i manje površine.
	4.f. Crta ljudsku figuru sa detaljima.
	4.g. Pravilno drži makaze i isjeća složenije oblike i figure.

Oblast:	1. ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Komponenta:	2. Zaštita i sigurnost
Ishodi učenja:	
1. Štiti sebe i druge od povredjavanja u konkretnim situacijama.	
2. Izražava sposobnost samoprocjene u odnosu na drugu osobu, objekt ili	

događaj.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Štiti sebe svjesno i zna svoj prostor.	1.a. Poštuje lični prostor drugog djeteta u igri i tjelesnom vježbanju.
	1.b. Prepoznaje urgentnu situaciju i traži pomoć.
	1.c. Prepoznaje štetne stvari, aktivnosti i situacije opasne po zdravlje i život.
2.a. Prepoznaje opasne predmete u neposrednoj okolini (peč, vrata, radiator, stepenice i sl.).	2.a. Objašnjava šta je sigurno ponašanje u kući, obdaništu, saobraćaju, i slično.
	2.b. Objašnjava i stavlja u vezu opasne predmete i stvari (nož, makaze, slomljeno staklo, oružje, upaljač, hemikalije i sl.), opasne situacije (požar, poplava, trovanje i sl.) i opasne aktivnosti (igranje sa strujom, pretrčavanje ceste i sl.).
	2.c. Objašnjava i u igrama primjenjuje ponašanje u opasnim situacijama (zemljotres, poplava, požar).

Oblast:	1. ZDRAVLJE I TJELESNI RAZVOJ
Komponenta:	3. Zdrav način života
Ishodi učenja:	
1. Inicira i učestvuje u aktivnostima koje su važne za unaprjeđenje vlastitog zdravlja i blagostanja.	
2. Primjenjuje osnovna načela lične higijene i higijene prostora.	
3. Pridržava se načela pravilne i redovne prehrane.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Prepoznaje i imenuje izvor zadovoljstva, emocija, boli i nelagode.	1.a. Prepoznaje da je tjelesni pokret i odmor koristan za lično zdravlje i koristi ga svakodnevno.
1.b. Pokazuje svijest o prostoru i orijentise se; kreće se sigurno i bezbjedno.	1.b. Koristi složenije obrasce senzomotoričkih vještina i pokreta (kompleksnije fizičke aktivnosti uz ples, dramu, pokret, rekvizite i sl.).
1.c. Pokazuje interes da provodi vrijeme na otvorenom prostoru.	1.c. Prepoznaje pravilno držanje tijela uz podstjezanje odraslog.
	1.d. Učestvuje i organizuje igre i aktivnosti na otvorenom prostoru.
	1.e. Objašnjava uticaj vremenskih prilika i drugih faktora na zdravlje.
2.a. Koristi opće i praktične postupke koji osiguravaju dobro zdravlje (npr. koristi toalet, pere ruke, pere zube, oblači se) uz pomoć i podršku.	2.a. Koristi samostalno opće i praktične postupke koji osiguravaju dobro zdravlje (npr. koristi toalet, pere ruke, pere zube, oblači se).
2.b. Koristi opće i praktične postupke koji osiguravaju čistoću (npr. vraća igračke na mjesto nakon igre) uz pomoć i podršku.	2.b. Koristi samostalno opće i praktične postupke koji osiguravaju čistoću (npr. vraća igračke na mjesto nakon igre).
3.a. Imenuje nekoliko vrsta zdrave hrane.	3.a. Razlikuje zdravu od nezdrave prehrane i objašnjava njen uticaj na zdravlje.
	3.b. Pokazuje interes za zdravu prehranu.

Oblast:	2. LIČNOST DJETETA I INTERAKCIJA
Komponenta:	1. Odnos prema sebi
Ishodi učenja:	
1. Pokazuje svjesnost sebe i svog identiteta kroz sopstvene sposobnosti, karakteristike, osobine i mogućnosti.	
2. Gradi realnu i pozitivnu sliku o sebi, pokazuje samosvijest, samopouzdanje, samopoštovanje, odgovornost i povjerenje u svoje snage i sposobnosti.	
3. Posjeduje nivo emocionalne svijesti i sigurnosti koja odgovara uzrastu i dobom sazrijevanju i ispoljava ih u svim aspektima razvoja.	
4. Izražava misli i djeluje na način da može uticati na svoj položaj u okruženju.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Stvara vlastiti identitet u svakodnevnim aktivnostima (odaziva se na svoje ime i poznaje imena drugih u grupi, imenuje dijelove tijela, zna	1.a. Istražuje aspekte identiteta kroz igranje oga.
	1.b. Imenuje osnovne dijelove tijela i ihove funkcije u organizmu.
	1.c. Prepoznaje svoje osobine (sličnosti i

koliko ima godina). 1.b. Razvija rodni identitet (imenjuje sebe kao dječaka / djevojčicu, rado se druži sa djecom). 1.c. Prepoznaje svoj lik u ogledalu. 1.d. Kaže za sebe: "Ja."	zlike u odnosu na članove porodice, roditelje i vršnjake u grupi).
2.a. Pokazuje inicijativu i samostalnost pri obavljanju rutinskih (jednostavnih) aktivnosti. 2.b. Eksperimentiše pred ogledalom s pokretima. 2.c. Prihvata kraće rastanke bez burnog reagovanja. 2.d. Prepoznaje i pokazuje uspjeh i neuspjeh (postignuća).	2.a. Traži i prihvata nove izazove, otkriva nove stvari, proširuje svoja interesovanja sa energijom i koncentracijom. 2.b. Postaje svjesno vlastitih postupaka i prihvata odgovornost uz podsticaj i podršku.
3.a. Ispoljava više emocija kroz radnje, riječi i izraze lica. 3.b. Koristi fraze učtivosti (molim, hvala, izvini). 3.c. Prihvata igru JA-TI. 3.d. Pokazuje empatiju za vršnjake (kada vršnjak plače, prilazi mu i tješi ga). 3.e. Neverbalno i uz pomoć pokreta iskazuje emocije.	3.a. Prepoznaje i izražava svoja osjećanja na socijalno prihvatljiv način, verbalno i neverbalno. 3.b. Otvoreno izražava svoja osjećanja u odnosima sa drugima, saosjeća i izražava tužnju za druge (tješi drugo dijete kad je tužno). 3.c. Imenuje emocije i emotivna stanja djece odraslih, uključujući i životinje sa slike. 3.d. Opisuje šta ga čini sretnim, tužnim, plašenim i sl. 3.e. Prepoznaje emociju na osnovu boje lica, glasa i geste. 3.f. Nakon gledanja predstave, filma ili tanja priče može govoriti o osjećanjima i reakcijama.
4.a. Iskazuje djeci i odraslima svoja interesovanja i uključuje ih u svoje aktivnosti. 4.b. Pokazuje povremeno potrebu da bude u blizini odraslih i ostvari dodir, a zatim se udalji i bavi se aktivnošću. 4.c. Shvata i imitira tuđe ponašanje. 4.d. Razvija unutrašnju kontrolu osjećanja i ponašanja usvajanjem određenih normi (ne, ne smijem, hoću) kada želi da dodirne zabranjeni predmet. 4.e. Igra se sa drugom djecom.	4.a. Izražava jasno svoje želje i potrebe. 4.b. Uvažava i dijeli svoj doprinos i individualna dostignuća sa drugima. 4.c. Uspostavlja kontrolu emocija posobnost shvatanja, samoregulacije i obavljanja svojim emocijama, poštivajući osjećanja i potrebe drugih). 4.d. Postaje svjesno posljedica sopstvenog ponašanja u odnosu na druge osobe i živa bića u životinjskom svijetu. 4.e. Pravi izbor, preuzima rizike, upravlja situacijama i frustracijama u igri i aktivnostima uz podsticaj i podršku.

Oblast:	2. LIČNOST DJETETA I INTERAKCIJA
Komponenta:	2. Odnos prema drugima i međuodnosi
Ishodi učenja:	1. Uspostavlja, razvija i održava interakcije s drugom djecom i odraslima. 2. Pokazuje kooperativnost i zajedničko djelovanje kroz različite aktivnosti i kritički se odnosi prema mišljenjima i stavovima preuzetim od drugih. 3. Djeluje u skladu s demokratskim principima, sarađujući i odlučujući, uvažavajući i prihvatajući različitosti. 4. Djeluje u skladu sa društvenim, kulturnim i porodičnim vrijednostima, razvijajući osjećaj pripadnosti zajednici
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Uspostavlja saradnju sa vršnjacima putem imitacije u manipulativnim i motoričkim igrama. 1.b. Slijedi jednostavne instrukcije odgajatelja (naprimjer, pruža predmet na zahtjev). 1.c. Pokazuje interesovanje za drugu djecu.	1.a. Uključuje se samostalno u svakodnevne zajedničke aktivnosti u obdaništu i drugim okruženjima. 1.b. Inicira i održava odnos i komunikaciju sa djecom i odraslima. 1.c. Izražava pozitivne odnose sa odraslima, pokazujući autonomiju i nezavisnost. 1.d. Pokazuje poštovanje i proslavlja trud i dostignuća drugih. 1.e. Reaguje na ideje i sugestije drugih.
2. a. Uključuje se u zajedničku igru uz poticaj odgajatelja. 2.b. Učestvuje u spontanom i vođenim aktivnostima manje grupe (pjeva, plješe). 2.c. Inicira zajedničku aktivnost s	2.a. Prepoznaje kako je svaki pojedinac dio grupe, te kako svi članovi imaju određena prava i obaveze. 2.b. Pokazuje pripadnost grupi i rado se uključuje u aktivnosti. 2.c. Uspostavlja logičnu povezanost između

odraslom osobom.	ponašanja i posljedice. 2.d. Pokazuje predvidljivost i dosljednost u ponašanju prema drugima i u odgovoru na reakcije drugih.
3.a. Primjećuje i pozitivno reaguje na sličnosti i razlike među ljudima. 3.b. Uključuje se u igru sa jednostavnim pravilima sa mlađom i starijom djecom. 3.c. Pokazuje spremnost mijenjanja uloga u igri koja je povezana sa razlikama u spolu (razna zanimanja, igre porodice i kućnih poslova i sl.).	3.a. Učestvuje u donošenju odluka i prepoznaje važnost zajednički dogovorenih pravila ponašanja i rada u grupi. 3.b. Pokazuje sposobnost da slijedi instrukcije i preuzima odgovornost u timu. 3.c. Nije krut u ulogama vezanim za spol i iskazuje fleksibilnost u ulogama (voda i onaj koji slijedi). 3.d. Pokazuje toleranciju i uvažava različitosti (dobne, spolne razlike, djeca sa posebnim potrebama, djeca različitog nacionalnog porijekla i sl.).
4.a. Dosljedno čeka na svoj red uz pomoć samo jednog podsjećanja. 4.b. Odraslu osobu tretira kao vršnjaka i od nje traži pomoć i informaciju. 4.c. Dijeli nagradu prema vlastitom interesu (sebi će uzeti veći dio). 4.d. Imenuje članove porodice.	4.a. Poštuje autoritet odraslih i pravila grupe, ali i brani vlastita mišljenja, ideje i ličnost. 4.b. Pronalazi rješenja u konfliktu. 4.c. Prepoznaje nepravdu i počinje da se kritički odnosi prema pravednom i nepravednom ponašanju. 4.c. Opisuje običaje u svojoj porodici i upoređuje ih s običajima drugih porodica. 4.d. Prepoznaje uloge i odgovornosti članova porodice.

Oblast:	2. LIČNOST DJETETA I INTERAKCIJA
Komponenta:	3. Odnos prema prirodi
Ishodi učenja:	1. Prepoznaje važnost prirode i uvažava prirodu kao prostor za život, razvoj, igru i učenje. 2. Pokazuje poštovanje i divljenje prema životu i svemu živom. 3. Postaje socijalno odgovorno i djeluje u skladu s principima rješavanja problema u životnoj sredini (održivi razvoj).
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1. a. Pokazuje zainteresovanost prema svijetu oko sebe i prema novim iskustvima. 1. b. Eksperimentiše s predmetima, otkriva njihove osobine i dovodi ih u međuodnos. 1. c. Postavlja pitanja: "Zašto?", "Šta je ovo?", "Ko?" 1. d. Boravi na otvorenom prostoru bez obzira na vremenske uslove. 1. e. Prema zvuku prepoznaje pojave u prirodi (kiša, grmljavina, oglašavanje životinja).	1.a. Izražava poštovanje prema prirodi, drugim ljudima i samom sebi. 1.b. Istražuje, zaključuje, predviđa i pretpostavlja o uzajamnoj povezanosti Zemlje, ljudi, biljaka i životinja. 1.c. Istražuje živu i neživu prirodu i posmatra, primjećuje i reaguje na promjene u otvorenom prostoru u različitim vremenskim prilikama. 1.d. Razlikuje i opisuje prirodne pojave i procese (kruženje vode, životni ciklus, godišnja doba, osobine materije i vode, zvuka, zraka, svjetlosti, magnetizma i sl.). 1.e. Prepoznaje zagađivače u životnom okruženju.
2.a. Doživljava prirodu i razgovara o svojim saznanjima (vremenski uslovi, godišnja doba i sl.). 2.b. Počinje prepoznavati uzročno-posljedične veze u prirodi. 2.c. Brižno se odnosi prema biljkama i životinjama - imitativne igre.	2.a. Učestvuje aktivno u ekološkim akcijama (čišćenje sobe, uređivanje dvorišta, skupljanje starog papira i sl.). 2.b. Razlikuje živo od neživog u neposrednoj okolini. 2.c. Prepoznaje mjesta u životnom okruženju na kojima se odlaze otpad. 2.d. Prepoznaje prihvatljiva ponašanja za zaštitu neposredne okoline. 2.d. Objasnjava osnovna dječija prava i odgovornosti u svom okruženju.
3.a. Baca otpatke u za to predviđena mjesta. 3.b. Odlaze igračke i lične stvari na za to predviđena mjesta.	3.a. Prepoznaje osnovne postupak selektiranja otpada i reciklaže i pridržava ih se. 3.b. Prepoznaje prirodne resurse u neposrednom okruženju. 3.c. Povezuje odgovorno ponašanje prema okolini sa svakodnevnim aktivnostima u smislu zaštite životne sredine (štednje vode, energije, pravilno odlaganje smeća i sl.). 3.d. Dovodi u vezu uticaj čovjekovog djelovanja na životnu sredinu i uzajamnu povezanost živih bića i nežive prirode.

Oblast:	3. GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Komponenta:	1. Razvoj govora i upotreba jezika
Ishodi učenja:	1. Koristi intuitivni, unutrašnji i neverbalni govor primjeren uzrastu i dobno sazrijevanju. 2. Primjenjuje glasovne strukture jezika i intuitivno uočava strukturu riječi i rečenica u skladu sa književnojezičkim normama i koristi ih u usmenom govoru. 3. Sastavlja smislene rečenice i iskaze koristeći ih u kontekstu prenošenja značenja, ideja i razmišljanja.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Prepoznaje raspoloženja, stanja ili aktivnosti drugih ljudi (tužno, sretno) na osnovu neverbalnih znakova i može dati odgovor (mimikom ili gestovima).	1.a. Izražava se govorom i glasovnim kvalitetima govora, kao što su visina, tempo i intenzitet govora, kao što su boja glasa, kako bi osjećaje, misli i ideje jasno izrazilo.
1.b. Primjenjuje neverbalnu komunikaciju u svrhu zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba u kontekstu.	1.b. Pokazuje jasno i neverbalno svoju potrebu.
2.a. Sluša i reaguje na zvuk i obrasce u govoru.	2.a. Artikuliše glasove i pravilno, jasno i razumljivo izgovara svaki glas u riječi i rečenici samostalno.
2.b. Diskriminiše glasove u govoru.	2.b. Uočava glasove u riječi i glasovnu strukturu.
2.c. Izgovara pravilno sve vokale i većinu suglasnika.	2.c. Koristi se gramatičkim pravilima za izgovor riječi i rečenica.
2.d. Koristi učestale imenice, glagole i pridjeve.	2.d. Koristi se gramatičkim pravilima za množinu, rod, broj i glagolsko vrijeme.
2.e. Koristi zamjenice i množinu.	2.e. Koristi se gramatičkim pravilima za množinu, rod, broj i glagolsko vrijeme.
3.a. Koristi više jednostavnih fraza i rečenice do tri riječi.	3.a. Koristi se intuitivno gramatički pravilnim govorom.
	3.b. Koristi složenije rečenice koje mogu biti povezane sa prijašnjim iskustvima ili iskustvima drugih.
	3.c. Koristi intonaciju i ritmičnost u komunikaciji.

Oblast:	3. GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Komponenta:	2. Usmeno izražavanje i slušanje
Ishodi učenja:	1. Pokazuje govorna i jezička iskustva i bogati rječnik i rečenicu u različitim aktivnostima. 2. Istražuje govor i jezik i pokazuje inicijativu u usmenom izražavanju. 3. Pokazuje sposobnost slušanja u grupi vršnjaka i odraslih u različitim situacijama.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Koristi govor u kontekstu oblikujući jednostavne (proste) rečenice.	1.a. Koristi govor za izražavanje i objašnjavanje svojih misli, ideja i događaja (pričanje o pojavama i događajima, opisivanje predmeta, životinja i ljudi).
1.b. Koristi govor da izrazi svoja stanja, potrebe i emocije u kontekstu.	1.b. Prenosi i konstruiše poruke sa svrhom i samopouzdanjem.
1.c. Povezuje riječi sa određenim predmetima.	1.c. Koristi govor da bi izrazio osjećanja, misli, želje, iskustva, ideje, potrebe, kako bi riješilo sukobe i gradilo pozitivne odnose sa drugima.
1.d. Opisuje svoja iskustva.	1.d. Kazuje svojim riječima događaje logičkim slijedom.
	1.e. Opisuje svoja maštanja, izmišlja priču.
2.a. Postavlja pitanja odraslima o nepoznatim predmetima i ljudima: "Šta je to?", "Ko je to?"	2.a. Postavlja pitanja u kontekstu (čemu služe stvari, o uzrocima neke pojave, sličnostima i razlikama među predmetima, razlozima ponašanja drugih i sl.).
2.b. Odgovara na pitanja jednostavnim rečenicama.	2.b. Odgovara na pitanja dužim rečenicama.
2.c. Ponavlja kratke verbalne poruke kada ih čuje.	2.c. Učestvuje aktivno u govornim igrama (fonološkim-igre glasovima i fonemama; leksičkim - igre riječima, izrazima; sintaksičkim - igre rečenicama; pokretnim govornim igrama).
	2.d. Izmišlja nove riječi, kratke priče, stihove.
	2.e. Razumije šalu, zagonetku i nonsensni (besmisleni) tekst.

3.a. Izražava reakcije o određenim događajima.	3.a. Učestvuje u grupnim diskusijama o različitim temama s vršnjacima i odraslima u malim i većim grupama i u paru.
3.b. Razumije i prati naloge odraslih.	3.b. Prati i nastavlja razgovor uz uvažavanje sagovornika.

Oblast:	3. GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Komponenta:	3. Komunikacija i rana pismenost
Ishodi učenja:	1. Analizira književne tekstove kroz komunikaciju s drugima. 2. Pokazuje kako funkcionišu sistemi simbola komunikacije i koristi ih. 3. Izražava se pomoću grafičkih simbola u svakodnevnim aktivnostima.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Pokazuje interes i sluša jednostavne priče, pjesme, basne i odgovara na jednostavna pitanja.	1.a. Prati, sluša i razumije štampane, vizuelne i multimedijalne tekstove i reaguje odgovarajućom gestom, postupkom, komentarom ili pitanjem.
1.b. Imenuje likove u književnim tekstovima.	1.b. Uočava najvidljivije osobine glavnih likova i kazuje svojim riječima kraći sječaj iz ugla lika.
1.c. Govori ili pjeva priče, brojalice, rime, pjesmice u kojima se dijelovi teksta ponavljaju ili koje izmisli.	1.c. Pamti i prepričava kraće književne tekstove, informativne tekstove, filmove, predstave, poštujući redoslijed i logiku zbivanja (po jednoj ili nizu slika, po sjećanju).
1.d. Pokretom izražava jednostavne rime.	1.d. Sastavlja jednostavniju priču.
	1.e. Razlikuje književne vrste (priča, bajka, basna, pjesma).
	1.f. Kazuje svojim riječima emotivni doživljaj o književnom tekstu.
	1.g. Iskazuje radost i uživanje u književnim tvorevinama.
	1.h. Zapaža ritam i melodiju pri recitovanju pjesme.
2.a. Koristi igru i "čita" slikovnice, knjige i druge vizuelne pomagale.	2.a. Koristi simbole u igri da predstavi ostale štampane materijale upoznavajući ih sa značenjem (priča priču po nizu slika).
	2.b. Koristi simbole u komunikaciji (riječi, slike, zvuci, pokret) da izrazi svoje ideje i misli.
3.a. Koristi sliku i druga vizuelna pomagala kao sredstvo komunikacije, uz pomoć i podršku.	3.a. Koristi sliku i druga vizuelna pomagala kao sredstvo komunikacije.
	3.b. Koristi igru, eksperimentiše sa slovima i ostavlja ih na svojim radovima.

Oblast:	4. SVIJET OKO NAS
Komponenta:	1. Istraživanje svijeta
Ishodi učenja:	1. Koristi čula za posmatranje i istraživanje fenomena i procesa u prirodi. 2. Dovodi u vezu sebe, ljude, biljke, životinje, predmete i pojave u prirodnom okruženju u cilju razumijevanja svijeta u kojem živi. 3. Koristi informacije iz različitih izvora o živoj i neživoj prirodi. 4. Stiče kompetencije za učenje i rad.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Posmatra, manipuliše i eksperimentiše uobičajenim predmetima u okruženju.	1.a. Propituje i eksperimentiše, kako bi sistematizovalo i opisivalo pojave u prirodnom okruženju.
1.b. Pokazuje interes za očigledne prirodne pojave (uz pomoć pitanja, pokazivanja, kroz produkte, u igri i drugim aktivnostima).	1.b. Pokazuje zainteresovanost za raznovrsnost prirodnih pojava i procesa oko sebe.
2. a. Primjećuje pojave na sebi, drugim živim bićima i neposrednom okruženju.	2.a. Pokazuje interes za istraživanje u svom okruženju.
2.b. Opisuje svojim riječima pojave u prirodi i dovodi ih u vezu sa sobom i drugim živim bićima i očiglednim pojavama.	2.b. Opisuje sličnosti i razlike između prirodnih pojava (živa i neživa priroda).
	2.c. Dovodi u vezu različite pojave u prirodnom okruženju i njihov uticaj na ljude, biljke, životinje i okolinu i donosi zaključke.
	2.d. Objašnjava osobine i povezanost fenomena u živoj i neživoj prirodi.
	2.e. Koristi orijentire u vremenu i prostoru, određuje mjesto i vrijeme događaja u odnosu na neki drugi događaj; izdvaja događaje koji slijede na osnovu prethodnih događaja.

3.a. Postavlja pitanja <i>kako i zašto</i> o živoj i neživoj prirodi.	(naprimjer, razvoj događaja). 3.a. Prepoznaje potrebu za informacijom pitanjima tipa: <i>šta, gdje, kome, kada</i> i slično o živoj i neživoj prirodi. 3.b. Koristi izvore (usmene, pisane, vizuelne, dijagramske i slično) i selektuje informacije po važnosti i upotrebljivosti. 3.c. Izgrađuje bazne kompetencije informatičke pismenosti
4.a. Pokazuje radoznalost, otvorenost i spontan interes za sticanje novog znanja. 4.b. Povezuje učenje u obdaništu sa iskustvom stečenim kod kuće i u drugim okruženjima. 4.c. Pokazuje interes za učešće u radnim aktivnostima odgojne grupe.	4.a. Pokazuje radoznalost, otvorenost i interes za sticanje novog znanja sa utvrđenim ciljem učenja. 4.b. Pokazuje ustrajnost u aktivnostima i zadacima odgojne grupe i u drugim okruženjima, uključujući i teže, putem izgrađenih radnih navika. 4.c. Procjenjuje sopstvenu uspješnost i pokazuje zadovoljstvo postignutim rezultatima. 4.d. Primjenjuje stečeno znanje u igri i aktivnostima u obdaništu i izvan njega. 4.e. Pokazuje vještine spontanog i vođenog učenja putem individualnih i grupnih, spontanih i vođenih aktivnosti. 4.f. Primjenjuje stilove, modele i strategije naučene u vođenim aktivnostima u svakodnevnom životu.

Oblast: 4. SVIJET OKO NAS	
Komponenta: 2. Rješavanje problema, kritičko i kreativno mišljenje	
Ishodi učenja: 1. Osmišljava, ispituje i primjenjuje nove ideje i teorije na temelju prethodnih iskustava i kritičkog odnosa prema njima. 2. Prepoznaje uzročno-posljedične veze i odnose. 3. Primjenjuje strategije djelovanja i razmišljanja uključujući se u različite životne situacije i situacije rješavanja problema.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Iskazuje interes za nove igračke, materijale i predmete u bliskom okruženju. 1.b. Pamti vremenski bliske događaje iz neposrednog okruženja.	1.a. Isprobava i istražuje poznate i nepoznate igračke, materijale i predmete. 1.b. Proigrava se svojim idejama i idejama drugih (djece i odraslih), kombinujući ih u svom izražavanju. 1.c. Iskazuje znatiželju i interes za istraživanje novina u okruženju. 1.d. Predstavlja svoja otkrića, ideje, misli i znanja korištenjem kreativnih i ekspresivnih medija. 1.e. Daje neuobičajene odgovore ili rješenja na poznate i manje poznate situacije, fenomene, ponašanja i slično. 1.g. Pokazuje osnovna saznanja o prirodnom, društvenom, fizičkom, duhovnom i umjetnom svijetu.
2.a. Prepoznaje posljedicu svog djelovanja ili djelovanja drugih u najjednostavnijim situacijama (naprimjer, sakrivanje predmeta).	2.a. Pokazuje razumijevanje za veze i odnose između ljudi i predmeta. 2.b. Prepoznaje uzrok i posljedicu pri manipulisanju predmetima. 2.c. Prepoznaje uzrok i posljedicu putem svojih eksperimenata, pokušaja i pogrešaka. 2.d. Prepoznaje uzrok i posljedicu putem sistematizovanih iskustava, generalizacijama i predviđanjem (naprimjer: "Danas može pasti kiša jer se nebo zacrnilo"). 2.e. Istražuje funkcionalnost stvari, ideja, misli i shvata odnose i međusobne uticaje.
3.a. Koristi dostupna sredstva i igračke u rješavanju praktičnih problema. 3.b. Dovodi predmete u međusobni odnos i djeluje jednim predmetom na drugi. 3.c. Rješava jednostavne problemske situacije upotrebom strategija na verbalnom planu (naprimjer: "Svakoj lutki daj po jedan tanjirić").	3.a. Pokazuje sposobnost rješavanja problema birajući strategiju na intuitivnom nivou (posmatranje, pogađanje, metode pokušaja i pogrešaka, analiza, poređenje, traženje obrazaca, klasifikacija, planiranje, objašnjavanje, diskusija sa drugima, slušanje i traženje informacija). 3.b. Pokazuje sposobnost rješavanja problema lične i socijalne prirode samostalno ili uz pomoć i podršku. 3.c. Izgrađuje vještine prihvatanja rizika i

	postupaka koji trenutno ne dovode do rješenja (naprimjer, učenje iz greške, nošenje sa neizvjesnostima, predlaganje alternativa i slično). 3.d. Primjenjuje maštu i kombinacije u rješavanju problema. 3.e. Predstavlja i rješava poznatu problemsku situaciju pomoću matematičkih modela.
--	--

Oblast: 4. SVIJET OKO NAS	
Komponenta: 3. Rana matematička pismenost	
Ishodi učenja: 1. Istražuje matematičke strukture i koristi modele da bi utvrdio njihove odnose. 2. Stiče primjenjive matematičke predstave i koncepte, koristi ih sa svrhom, izražavajući se matematičkim jezikom i simbolima u različitim situacijama i aktivnostima.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Prepoznaje do tri svojstva objekata i pojava. 1.b. Grupiše neverbalno, sortira i reda objekte prema zadatom kriteriju. 1.c. Prepoznaje uočljiva mjerljiva svojstva poznatih objekata.	1.a. Sortira, kategorizuje, reda i poredi skupove i događaje, kao i attribute predmeta i materijala u svom društvenom i prirodnom svijetu. 1.b. Opisuje promjene prema određenom svojstvu. 1.c. Raspoređuje i grupiše predmete prema svojstvu, pravilu ili kriteriju. 1.d. Identifikuje povezanost među predmetima, oblicima, slikama i predstavama prema različitim svojstvima. 1.e. Prepoznaje i poredi mjerljiva svojstva objekata i pojava (naprimjer, debelo - tanko, blizu - daleko, manje - više i slično).
2.a. Predstavlja neverbalno jednostavan matematički problem igračkom, pokretom, crtežom.	2.a. Koristi matematička znanja da objasni svijet oko sebe. 2.b. Koristi jezik da opiše svojstva predmeta i pojava (naprimjer: količina, prebrojivost, mjerljivost) i da objasni matematičke predstave (naprimjer: obrazac, niz, ponavljanje, simetrija, promjenjivost i slično). 2.c. Koristi termine: možda, sigurno, nikako, moguće, ako - onda, vjerovatno, tačno - netačno, u igri, svakodnevnom i vođenim aktivnostima. 2.d. Predstavlja ideju uobličenu matematičkim jezikom i to modelom, slikom, grafički, pokretom i verbalno. 2.e. Koristi obrasce kako bi predviđalo uočljive ishode, rezultate i događaje.

Oblast: 4. SVIJET OKO NAS	
Komponenta: 4. Nauka i tehnika	
Ishodi učenja: 1. Posmatra pojave u prirodnom, materijalnom, društvenom svijetu, svijetu tehnike i uz iskustvena saznanja utvrđuje zakonitosti i veze. 2. Pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz tehnologije u svakodnevnom životu, igri, učenju, radu, kao i za predstavljanje ideja. 3. Pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz nauke.	
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Posmatra prirodne pojave. 1.b. Povezuje događaje na osnovu iskustva u svakodnevnom životu i aktivnostima sa prirodnim pojavama.	1.a. Pokazuje saznanja iz tehničkih, prirodnih i društvenih nauka na elementarnom nivou. 1.b. Identifikuje i razlikuje osobenosti prirodnog, materijalnog, društvenog svijeta i svijeta tehnike. 1.c. Pokazuje saznanja i identifikuje uočljive i neke manje uočljive osobine živih bića, predmeta, pojava i fenomena koje posmatra. 1.d. Razlikuje prirodne pojave, fenomene, veze i zakonitosti od onih koji su stvoreni zahvaljujući razvoju tehnike, nauke i tehnologije.
3.a. Koristi jednostavne i poznate tehničke uređaje. 3.b. Koristi konstruktorske igre.	2.a. Koristi različite igračke, sredstva, materijale i pomagala za učenje i radne aktivnosti. 2.b. Koristi materijale, alate i tehnike koje su potrebne za oblikovanje, sklapanje i konstruisanje. 2.c. Uočava povezanost i doprinos ljudskog rada i uticaj tehnologije na rad i život ljudi, kao i na razvoj nauke i društva. 2.d. Koristi tehnologiju kao sredstvo za kreiranje, crtanje, modelovanje, uređivanje i izražavanje.

	3.a. Ispituje i stvara svoje teorije o tome kako funkcionišu pojave, fenomeni, predmeti. 3.b. Postavlja pitanja o osobenostima, uzrocima i posljedicama pojava, događaja i fenomena. 3.c. Izrađuje mape uma koristeći vizuelne forme. 3.d. Koristi jednostavnije simbole (univerzalne i svoje) kako bi predstavilo pojavu, odnos, stanje, fenomen, osobinu, emociju i slično.
--	--

Oblast:	5. UMJETNOST I KULTURA
Komponenta:	1. Stvaralaštvo i kreativnost
Ishodi učenja:	1. Prepoznaje osnovna izražajna sredstva u vlastitom i tuđem stvaralaštvu i u umjetničkim djelima. 2. Istražuje i izražava se kroz različite načine vlastitog izražavanja kroz umjetnost, medije, tehniku. 3. Stvara kreacije, rekonstruuje, te predlaže idejna rješenja i inovacije kroz različite načine izražavanja.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Izražava interes za igru, ritam, muziku, pokret, glumu, modelovanje i ples. 1.b. Prepoznaje dinamiku kao crtanje, boja - slikanje, ploha - modelovanje, ton, stimulans za kretanje, usklađuje pokret uz muziku (pljeskanje, njihanje, okretanje i sl.). 1.c. Razlikuje osnovne boje i likovna sredstva. 1.d. Crta i slika po intenzivnom žulnom, pokretnom i osjećajnom doživljaju. 1.e. Bira lutke za igru sa dramskim elementima. 2.a. Pjeva spontano, sluša i ritmički izražava jednostavne dječije i narodne pjesmice i brojalice. 2.b. Pokazuje interes za izražavanje linijom, bojom i materijalom za oblikovanje. 2.c. Koristi elemente dramatizacije u igri: imitira govor, pokret, mimiku, radnju i sl.	1.a. Prepoznaje i imenuje osnovna izražajna sredstva u likovnom, muzičkom, dramskom, književnom i drugom stvaralaštvu (linija - crtanje, boja - slikanje, ploha - modelovanje, ton, ritam, dinamika - pjevanje, slušanje, sviranje, pokret, mimika, pantomima, govor, gestikulacija - ples i dramatizacija i sl.). 1.b. Učestvuje u muzičkim igrama, igrama sa pokretom, igrama uloga i dramskim igrama. 1.c. Razlikuje elementarne pojmove iz likovne umjetnosti (crtež, slika, skulptura), muzičke umjetnosti (instrument, orkestar), vizuelne umjetnosti (film, predstava, režiser, glumac). 2.a. Učestvuje i uživa u različitim stvaralačkim aktivnostima (likovne, muzičke, dramske, govorne, plesne aktivnosti). 2.b. Koristi znanja o osnovnim izražajnim sredstvima u vlastitom stvaralačkom izražavanju. 2.c. Koristi umjetnički jezik (crtanje, slikanje, vajanje, dramu, ples, pokret, muziku i pričanje priča) za izražavanje misli, osjećanja i ideja. 2.d. Inicira različite načine stvaralačkog izražavanja. 2.e. Izražava svoja i tuđa osjećanja, osobine i stanja na sebi svojstven način različitim umjetničkim sredstvima uključujući emocije, interakciju, pokret, simbole, ideje. 2.f. Istražuje i upoređuje karakteristike stvaralačkih kreacija (npr. dva oblika na istoj slici, dvije kompozicije, lutku i glumca, crtež i fotografiju, ples i muziku).
3. a. Ponavlja istu aktivnost u različitim situacijama. 3. b. Istražuje prirodne, vještačke i umjetničke materijale, sredstva, predmete i igračke i koristi ih na različite načine i u različite namjene. 3. c. Osmišljava ritmičko-melodijske primjere. 3. d. Osmišljava pokrete, redoslijed pokreta i položaj tijela. 3. e. Stvara zamišljenu situaciju za dramsku igru.	3. a. Izražava znatiželju i pokazuje interes za nove ideje, stvari, riječi. 3. b. Ekseperimentiše sa načinima izražavanja ideja i značenja pomoću različitih sredstava i medija. 3. c. Koristi svoju maštu u umjetnosti, dizajnu, muzici, plesu, govoru, pokretu, igrama. 3. d. Kombinuje različite materijale i tehnike u vlastitom kreativnom izražavanju. 3. e. Osmišljava i kreira uloge, scenario i ideje.

Oblast:	5. UMJETNOST I KULTURA
Komponenta:	2. Društvena uloga umjetnosti i kulture
Ishodi učenja:	1. Učestvuje u društvenim i kulturno-umjetničkim aktivnostima i svečanostima 2. Procjenjuje umjetničke i kulturne pojave i događanja 3. Utvrđuje značaj i ulogu kulturno-historijskog naslijeđa u oblikovanju vlastitoga identiteta.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranoga odgoja i obrazovanja (kraj treće godine)	Kraj predškolskoga odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a Pokazuje zanimanje za sudjelovanje u kulturno- umjetničkim aktivnostima 1.b Pridružuje se kulturno-umjetničkim	1.a Angažira se i sudjeluje u društvenim i kulturno- umjetničkim aktivnostima i svečanostima u neposrednom okruženju

aktivnostima i svečanostima	1.b Saraduje, djeluje i preuzima svoj dio odgovornosti u zajedničkim akcijama (priprema svečanosti i kulturno-umjetničkih aktivnosti i sl.) 1.c Prepoznaje doprinose koji daje u zajedničkim projektima (svečanostima, revijama, gostovanjima i sl.)
2. NP	2. a Opisuje emocije koje u njemu izazivaju umjetnička djela i kulturne pojave i događanja 2.b Interpretira na različite načine svoj doživljaj umjetničkoga djela i kulturne pojave i događaja
3. Pokazuje zanimanje za narodne priče i bajke.	3.a Prepoznaje najvažnije primjere kulturno-povijesnoga naslijeđa u neposrednom okruženju 3.b Priča svojim riječima o primjerima kulturne baštine BiH te prepoznaje važnost njezina očuvanja 3.c Priča svojim riječima o drugim kulturama i tradicijama.

Oblast:	5. UMJETNOST I KULTURA
Komponenta:	3. Estetske vrijednosti i znanja o umjetnosti
Ishodi učenja:	1. Prepoznaje važnost estetskih vrijednosti u svakodnevnom životu. 2. Istražuje umjetnička djela i različite vrste umjetnosti u cilju sticanja znanja opšte kulture.
Pokazatelji u skladu sa uzrastom djece za:	
Kraj ranog odgoja i obrazovanja (kraj 3. godine)	Kraj predškolskog odgoja i obrazovanja (5/6 godina)
1.a. Iskazuje zadovoljstvo onim što mu se sviđa u neposrednom okruženju.	1.a. Uočava lijepo u okruženju, prirodi, umjetničkim i tehničkim proizvodima, upotrebnim predmetima, svakodnevnim događajima. 1.b. Formira estetski doživljaj i estetski ukus kroz književnost, poeziju, kiparstvo, slikarstvo, arhitekturu, ples i muziku, pjevanje, dramsku i filmsku umjetnost.
2. NP	2.a. Prepoznaje vrste umjetnosti i umjetnička djela s kojima je u doticaju. 2.b. Posjeduje elementarna znanja o pozorištu za djecu. 2.c. Pokazuje interes za nove izazove, otkrića i čudenja.

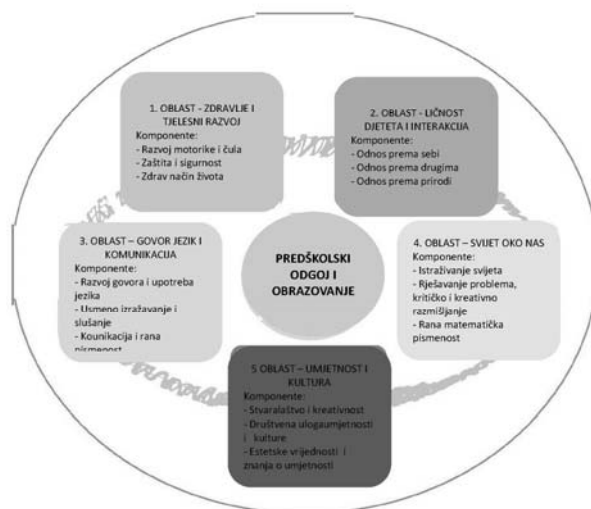
Oblasti i komponente i ishodi učenja za predškolski odgoj i obrazovanje

ZDRAVLJE I TJELNESNI RAZVOJ
Ishodi učenja:
Razvoj motorike i čula
1. Istražuje čulima predmete i materijale; iskustvena saznanja koristi u misaonim procesima i aktivnostima. 2. Koristi prirodne oblike kretanja za razvoj funkcionalnih i motoričkih sposobnosti i vještina (puzanje, hodanje, trčanje, penjanje, skakanje, dizanje, nošenje, bacanje i hvatanje). 3. Kombinuje i koordinira psihomotoričke radnje i aktivnosti da postigne / razvija / usavršava složenije vrste kretanja i djelovanja. 4. Pokazuje grafomotoričku sposobnost.
Zaštita i sigurnost
1. Štiti sebe i druge od povređivanja u konkretnim situacijama. 2. Izražava sposobnost samoprocjene u odnosu na drugu osobu, objekt ili događaj.
Zdrav način života
1. Inicira i učestvuje u aktivnostima koje su važne za unapređenje vlastitog zdravlja i blagostanja. 2. Primjenjuje osnovna načela lične higijene i higijene prostora. 3. Pridržava se načela pravilne i redovne prehrane.
LIČNOST DJETETA I INTERAKCIJA
Ishodi učenja:
Odnos prema sebi 1. Pokazuje svjesnot sebe i svog identiteta kroz sopstvene sposobnosti, karakteristike, osobenosti i mogućnosti. 2. Gradi realnu i pozitivnu sliku o sebi, pokazuje samosvijest, samopouzdanje, samopoštovanje, odgovornost i povjerenje u svoje snage i sposobnosti. 3. Posjeduje nivo emocionalne svijesti i sigurnosti koja odgovara uzrastu i dobnom sazrijevanju i ispoljava ih u svim aspektima razvoja. 4. Izražava misli i djeluje na način da može uticati na svoj položaj u okruženju.
Odnos prema drugima i međuodnosi

1. Uspostavlja, razvija i održava interakcije s drugom djecom i odraslima.
2. Pokazuje kooperativnost i zajedničko djelovanje kroz različite aktivnosti i kritički se odnosi prema mišljenju i stavovima preuzetim od drugih.
3. Djeluje u skladu s demokratskim principima, sarađujući i odlučujući, uvažavajući i prihvatajući različitosti.
4. Djeluje u skladu sa društvenim, kulturnim i porodičnim vrijednostima razvijajući osjećaj pripadnosti zajednici.
Odnos prema prirodi
1. Prepoznaje važnost prirode i uvažava prirodu kao prostor za život, razvoj, igru i učenje.
2. Pokazuje poštovanje i divljenje prema životu i svemu živom.
3. Postaje socijalno odgovorno i djeluje u skladu s principima rješavanja problema u životnoj sredini (održivi razvoj).
GOVOR, JEZIK I KOMUNIKACIJA
Ishodi učenja:
Razvoj govora i upotreba jezika
1. Koristi intuitivni, unutrašnji i neverbalni govor primjeren uzrastu i dobnom sazrijevanju.
2. Primjenjuje glasovne strukture jezika i intuitivno uočava strukturu riječi i rečenica u skladu sa književnojezičkim normama i koristi ih u usmenom govoru.
3. Sastavlja smislene rečenice i iskaze koristeći ih u kontekstu prenošenja značenja, ideja i razmišljanja.
Usmeno izražavanje i slušanje
1. Pokazuje govorna i jezička iskustva i bogati rječnik i rečenicu u različitim aktivnostima.
2. Istražuje govor i jezik i pokazuje inicijativu u usmenom izražavanju.
3. Pokazuje sposobnost slušanja u grupi vršnjaka i odraslih u različitim situacijama.

Komunikacija i rana pismenost
1. Analizira književne tekstove kroz komunikaciju s drugima.
2. Pokazuje kako funkcionišu sistemi simbola komunikacije i koristi ih.
3. Izražava se pomoću grafičkih simbola u svakodnevnim aktivnostima.
SVIJET OKO NAS
Ishodi učenja:
Istraživanje svijeta
1. Koristi čula za posmatranje i istraživanje fenomena i procesa u prirodi.
2. Dovodi u vezu sebe, ljude, biljke, životinje, predmete i pojave u prirodnom okruženju u cilju razumijevanja svijeta u kojem živi.
3. Traga za informacijama iz različitih izvora i u različitim formama, organizuje ih i određuje se prema njima.
4. Stiče kompetencije za učenje i rad.
Rješavanje problema, kritičko i kreativno mišljenje
1. Osmišljava, ispituje i primjenjuje nove ideje i teorije na temelju prethodnih iskustava i kritičkog odnosa prema njima.
2. Koristi mišljenje za prepoznavanje uzročno-posljedičnih veza i odnosa.
3. Primjenjuje strategije djelovanja i razmišljanja uključujući se u različite životne situacije i situacije rješavanja problema.
Rana matematička pismenost
1. Istražuje matematičke strukture i koristi modele da bi utvrdio njihove odnose.
2. Stiče primjenjive matematičke predstave i koncepte, koristi ih sa svrhom, izražavajući se matematičkim jezikom i simbolima u različitim situacijama i aktivnostima.
Nauka i tehnika
1. Posmatra pojave u prirodnom, materijalnom, društvenom svijetu i svijetu tehnike i uz iskustvena saznanja utvrđuje zakonitosti i veze.
2. Pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz tehnologije u svakodnevnom životu, igri, učenju, radu i za predstavljanje ideja.
3. Pokazuje kompetencije za ranu pismenost iz nauke.
UMJETNOST I KULTURA
Ishodi učenja:
Stvaralaštvo i kreativnost
1. Prepoznaje osnovna izražajna sredstva u vlastitom i tuđem stvaralaštvu i u umjetničkim djelima.
2. Istražuje i izražava se kroz različite načine vlastitog izražavanja kroz umjetnost, medije, tehniku.
3. Stvara kreacije, rekonponuje, te predlaže idejna rješenja i inovacije kroz različite načine izražavanja.
Društvena uloga umjetnosti i kulture
1. Učestvuje u društvenim i kulturno-umjetničkim aktivnostima i svečanostima
2. Procjenjuje umjetničke i kulturne pojave i događanja
3. Uvrđuje značaj i ulogu kulturno-historijskog naslijeđa u oblikovanju vlastitoga identiteta.
Estetske vrijednosti i znanja o umjetnosti
1. Prepoznaje važnost estetskih vrijednosti u svakodnevnom životu.
2. Istražuje umjetnička djela i različite vrste umjetnosti u cilju sticanja znanja opšte kulture.

Oblasti i komponente za predškolski odgoj i obrazovanje

KLJUČNE KOMPETENCIJE - PROŽIMAJUĆE TEME ZA PREDŠKOLSKI ODGOJ I OBRAZOVANJE

Ključna kompetencija	Prožimajući pokazatelji
Jezičko - komunikacijska kompetencija na maternjem jeziku	- čita, razumije i analizira književne i informativne tekstove - piše razne vrste teksta za različite namjene i publiku - priča i sluša radi prenosa i razumijevanja informacija s uvažavanjem, efikasno, u različitim situacijama i u različite svrhe u konstruktivnom i kritičkom dijalogu - piše složene tekstove - kritički ocjenjuje komunikacije u različitim oblicima - izražava pozitivne stavove i pokazuje vještine za efikasnu međukulturalnu komunikaciju
a. Matematička pismenost	- koristi matematičke oblike mišljenja (logičko i prostorno razmišljanje) i prikazivanja (formula, model, konstrukcija, - grafikon / dijagram), koji imaju univerzalnu primjenu kod objašnjavanja i opisivanja stvarnosti - poznaje matematičke pojmove i koncepte, uključujući najvažnije geometrijske i algebarske teoreme - poštuje istinu kao temelj matematičkog razmišljanja
b. Kompetencija u nauci i tehnologiji	- razumije i primjenjuje (dekodira, tumači i razlikuje) razne vrste prikazivanja matematičkih elemenata, fenomena i situacija; bira i zamjenjuje načine prikazivanja ako i kada je to potrebno - upotrebljava spremno znanja i metodologije da bi objasnilo prirodu (Kompetencija u tehnologiji se tumači kao primjena znanja da bi se promijenilo prirodno okruženje u skladu sa ljudskim potrebama.) - razumije odnos između tehnologije i drugih područja: naučni napredak (npr. u medicini), društvu (vrijednosti, moralna pitanja), kulturi (npr. multimediji) ili okruženju (zagađenost, održivi razvoj) - pokazuje spremnost za sticanja znanja iz prirodnih nauka i interes za nauku, naučnu i tehnološku karijeru
Informatička pismenost (informacijska, medijska, tehnološka)	- koristi kritički informaciono-komunikacijske tehnologije za dobivanje, vrednovanje i pohranjivanje informacija, za produkciju, predstavljanje i razmjene informacija i prilikom učešća u virtuelnim društvenim mrežama - posjeduje svijest o razlikama između realnog i virtuelnog svijeta - upotrebljava tehnologije u svrhu razvoja kreativnosti, inovativnosti i uključavanja u društvo; koristi tehnologije za podršku kritičkog načina razmišljanja - poštuje privatnosti prilikom korištenja društvenih mreža; poštuje etička načela, prepoznaje pouzdanost i valjanost dobivenih informacija; upotrebljava mrežu za širenje horizonata

Učiti kako se uči	- razvija suodgovornosti za vlastito učenje, samoprocjenu i definisanje vlastitih ciljeva učenja; - razvija svijest o vlastitim mogućnostima i o vlastitim jakim i slabim stranama, stilovima učenja, inteligencijama; posjeduje sposobnost identifikovanja sopstvenih potreba radi primjene sopstvenih strategija i procedura u procesu učenja - razvija sposobnosti popravljanja, poboljšavanja (samoregulacija): - planira, izvršava, kontroliše, koriguje različite oblike komunikativnih aktivnosti (recepcije, interakcije, produkcije, medijacije) - upotrebljava različite metode i strategije učenja¹: - poznaje i svjesno koristi različite strategije učenja - stiče, jer mu je to omogućeno, sposobnost otkrivanja svog najuspješnijeg i najbržeg načina za učenje, bira različite mogućnosti i najbolje primjenjuje u praksi - razvija kritički stav o tome šta uči u školi i kakav je vlastiti proces učenja - organizuje i uređuje vlastito učenje; razvija upornost - razvija samomotivaciju, samopouzdanje i potrebe za kontinuiranim učenjem	pripremljeno je za razvijanje vlastite kreativnosti i sposobnosti izražavanja: - toleriše suprotne ideje - donosi zaključke samostalno - razvija pozitivan stav i pokazuje spremnost za relativiziranje sopstvenog stanovišta i sistema vrijednosti; razvija spremnost za otklon u odnosu na ustaljena ponašanja prema drugim kulturama - razvija radoznalost i želju za novim znanjima: - izražava vlastite misli, ideje i emocije - razvija sposobnosti posmatranja, učestvovanja i integrisanja novih iskustava i pokazuje spremnost za mijenjanje prethodnih Tjelesno-zdravstvena kompetencija - tjelesno-zdravstvene kompetencije podrazumijevaju prihvatanje i promovisanje zdravih stilova ponašanja, adekvatnih prehrambenih navika i tjelesnih aktivnosti koje omogućavaju pojedincu kvalitetan i zdrav život. U krajnjem cilju se odnose na formiranje pozitivne slike o sebi, sposobnost da se sebi omogući zdrav život i da se u vlastitom okruženju promoviše zdrav život.
Socijalna i građanska kompetencija	- prepoznaje vlastite emocije; pokazuje zanimanje i poštovanje prema drugim kulturama - razumije vlastiti narodni identitet i sebe kao pripadnika određene zajednice koja je u interakciji s kulturnim identitetom Evrope i ostatka svijeta - posjeduje svijest o evropskom i svjetovnom kulturom nasljedstvu i o kulturnoj i jezičkoj raznolikosti svijeta - poznaje lingvističke i kulturne posebnosti društva i zajednica u kojima se govori određeni strani jezik - razvija svjesnost i razumijevanje sociokulturnih i međukulturnih pravila i normi upotrebe stranog jezika; razvija odgovarajuću strategiju za komunikaciju, interpretaciju i korištenje poruka u skladu sa ovim pravilima i normama (sociolingvistička kompetencija): - uvažava karakteristične crte društvenih odnosa (pozdravi, način obraćanja) - uvažava pravila lijepog ponašanja (izražava zahvalnost, naklonost, dijeli brigu, radost, itd.) - uvažava razlike u jezičkim registrima (nivoi formalizma) - prepoznaje dijalekte i akcente (naglaske) kroz leksičke, gramatičke, fonološke, glasovne, paralingvističke (npr. govor tijelom) elemente - komunicira konstruktivno i pokazuje poštovanje u društvenim situacijama (kvalitetna međusobna komunikacija)	Literatura - Andrić, V., Čudina-Obradović, M. (1994), <i>Osnove opće i razvojne psihologije</i>, Školska knjiga, Zagreb - Bećirović-Karabegović, J. (2018), <i>Razvojno primjereni predškolski kurikulum</i>, Agencija PERFECTA, Sarajevo - Bredekamp, S. & Rosegrant, T. (1995), <i>Reaching potentials: Transforming Eearly Childhood Curriculum and Assessment</i>, Volume 2. Washington DC: NAEYC. - Kamenov, E. (1997), <i>Model osnova programa vaspitno-obrazovnog rada sa predškolskom decom</i>, Odsek za pedagogiju Filozofskog fakulteta, Novi Sad - Marendić, Z. (2011), <i>Predškolski programi između tradicionalnog i savremenog</i> u Čurak, H. (ur.). <i>Kvalitet predškolskog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini</i> (str. 21-33), APOSO, Sarajevo - Slunjski, E. (2006), <i>Stvaranje predškolskog kurikuluma u vrtiću - organizaciji koja uči</i>, Mali profesor, Zagreb - Starc, B., Čudina-Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004), <i>Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi</i>, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb. - <i>Oktivni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Bosni i Hercegovini</i> (usvojen na 16. sjednici Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, održane 11. i 30.10.2007. i na 9. sjednici Doma naroda, održanoj 29.10.2007. godine) - <i>Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH</i>, (septembar 2004), Ministarstvo civilnih poslova, Sarajevo - <i>Zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju u Kantonu Sarajevo</i> (donesen na sjednici Skupštine Kantona Sarajevo održanoj 24.7.2008) - <i>Sporazum o zajedničkoj jezgri cjelovitih razvojnih programa za rad u predškolskim ustanovama</i> (2009), "Službeni glasnik BiH", br. 16/04, Sarajevo - <i>Pedagoški standardi za predškolski odgoj i obrazovanje i normativi prostora, opreme i didaktičkih sredstava predškolskog odgoja i obrazovanja</i>, 2003. (doneseni na osnovu člana 7. Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju ("Službene novine Kantona Sarajevo", br. 4/98, 9/00 i 18/02) i na prijedlog Prosvjetno-pedagoškog zavoda Sarajevo
Samoinicijativa i poduzetnička kompetencija	- upravlja projektima - prepoznaje vlastite jake i slabe strane - radi u timovima na kooperativan i fleksibilan način - saraduje u aktivnostima konstruktivno i upotrebljava vještine grupnog rada - upravlja rizikom i razvija svijest o odgovornosti	
Kulturna svijest i kulturno izražavanje	- izbjegava stereotipe; prihvata kompromise; razvija lični integritet; poštuje integritet drugih; ima primjerno samopouzdanje - izražava konstruktivno vlastito mišljenje i frustracije; ima sposobnost empatije - poznaje najznačajnija kulturna dostignuća, uključujući i pop-kulturu; cijeni umjetnički rad i kulturne događaje - uvažava i uživa u umjetničkim djelima i izvedbama i razvija osjećaj za lijepo	
Kreativno-produktivna kompetencija	- razvija kompleksno mišljenje: - sažima, generalizuje, daje podršku upotrebi viših kognitivnih sposobnosti, kao što su analiza, sinteza, vrednovanje, upotreba kritičkog mišljenja (razlikuje činjenice i mišljenje; argumentuje teze) - upotrebljava logično strukturisanje i nizanje argumenata - razvija kreativnosti i potrebe za izražavanjem, te osjećaj za estetske vrijednosti: - iznosi i povezuje različite ideje; iznosi pretpostavke i proizvodi različite proizvode - razvija otvorenost različitog kulturnog izražavanja;	

¹ Pod strategijama podrazumijevamo najekonomičniji i najpotpuniji način na koji korisnik stranog jezika uspijeva staviti u pogon vlastite jezičke resurse i sposobnosti, kako bi odgovorio na potrebe određene komunikacijske situacije i ostvario željeni cilj. Upotreba strategija pretpostavlja primjenu metakognitivnih vještina učenja.

- *Okvirna politika unapređenja ranog rasta i razvoja djece u BiH* (2012), "Službeni glasnik BiH", br. 36/12. Dostupno na: www.unicef.org/BiH/UNICEF_ECD_Brosura_4LANG_01.pdf
- *Akcioni plan za djecu Bosne i Hercegovine za period 2015-2018* (2015). Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/djeca/akcijski%20plan%20za%20djecu-BH-web.pdf>
- *Standard zanimanja - odgajatelj/ica* (2016), Vijeće Evrope u BiH. Dostupno na: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/drugi_doc/default.aspx?id=8679&langTag=hr-HR
- *Standardi kvaliteta rada odgajateljica, pedagoška i direktorica u predškolskom odgoju i obrazovanju*, APOSO
- Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, Sarajevo, 2011. Dostupno na: <http://aposo.gov.ba>
- *Nacionalni kurikulum za rani i predškolski odgoj i obrazovanje*. Dostupno na: <http://www.azoo.hr/images/strucni2015/Nacionalni-kurikulum-za-rani-i-predskolski-odgoj-i-obrazovanje.pdf>
- *Kurikulum za vrtce* (1999). Dostupno na: http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_kur.pdf
- *Program za područja aktivnosti u predškolskom vaspitanju i obrazovanju* (od 3 do 6 godina). Crna Gora.
- Dostupno na: <file:///C:/Users/anurbe/Downloads/PRED-SKOLSKO%20program%20od%20%203-6%20godina.pdf>
- *Early Learning and Development Standards for Children from 0-6 Years*. Dostupno na: https://www.unicef.org/tfymacedonia/MK_Pub_ELDS_ENG.pdf
- 14. *Cjeloviti razvojni program predškolskog odgoja i naobrazbe*. Dostupno na: <http://archive.erisee.org/downloads/2013/2/bh/Comprehensive%20program%20ov%20preschool%20education%20Tuzla%202011%20BH.pdf>
- *Osnove programa odgojno-obrazovnog rada sa djecom predškolskog uzrasta*, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, Pedagoški zavod, školska 1994/1995. godina.
- *Primarni program odgojno-obrazovnog rada s djecom predškolskog uzrasta*, Ministarstvo obrazovanja, nauke i informisanja, Kanton Sarajevo, Sarajevo 2000.
- *Program predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Dostupno na: https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.1/Program%20predskolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja.pdf
- *Opšte osnove predškolskog programa*. Dostupno na: http://www.uvb.org.rs/pdf/opste_osnove_priprenog_predskolskog_programa.pdf
- Australian Government Department of Education, Employment and Workplace Relations. (2009). *BELONGING, BEING & BECOMING*. The early years learning framework for Australija. <http://www.ag.gov.au/cca>
- Finnish National Board of Education. (2010). *National Core Curriculum for Pre-primary Education*. https://www.oph.fi/download/153504_national_core_curriculum_for_pre-primary_education_2010.pdf
- Ministère l'Éducation Nationale (2014), *Les programmes de l'école maternelle*. <http://www.education.gouv.fr/>
- Ministry of Education, Science, Sport and Culture, Japan, (2001/2004), *National Curriculum Standards for Kindergartens*. http://www.ibe.unesco.org/curricula/japan/ja_ecefw_1998_eng.pdf
- Ministry of Education and Culture. (2007). *National Core Curriculum*. http://www.ibe.unesco.org/curricula/hungary/hu_al_fw_2007_eng.pdf
- Ministry of Education, New Zealand Government, (2017), *Te Whāriki. He whāriki mātauranga mō ngā mokopuna o Aotearoa. Early childhood curriculum*. <https://www.education.govt.nz/assets/Documents/Early-Childhood/Te-Whariki-Early-Childhood-Curriculum-ENG-Web.pdf>
- Ministry of Education and Research, Portugal (2006), *Framework Plan for the Content and Tasks of Kindergartens*. <https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/kd/vedlegg/barnehager/engelsk/frameworkplanforthecontentandtasksofkindergartens.pdf>
- National Institute for Education, Slovakia, (2008), *The National Educational Programme ISCED 0 - pre-primary education*. <http://www.oecd.org/education/school/48705963.pdf>
- Department for Children, School and Family (May 2008), *Statutory Framework for the Early Years Foundation Stage Setting the Standards for Learning, Development and Care for children from birth to five*. https://www.foundationyears.org.uk/files/2017/03/EYFS_STATUTORY_FRAMEWORK_2017.pdf
- Skolverket, (2010), *Läroplan för förskolan Lpfö 98 Reviderad 2010*. <http://www.svalov.se/download/18.34c7ffa157e68bd680addb3/1477654621434/L%C3%A4roplan%20f%C3%B6rförskolan%20reviderad.pdf>
- National Council for Curriculum and Assessment, (2009), *Aistear: the Early Childhood Curriculum Framework and Siolta, The National Quality Framework for Early Childhood Education*. http://www.westmeathchildcare.ie/images/Aistear_Siolta_Similarities_Differences.pdf
- U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families, Office of Head Start, (2010), *The head Start Child development and early learning framework. Promoting Positive Outcomes in Early Childhood Programs Serving Children 3-5 Years Old*. <https://www.acf.hhs.gov/ohs>

**AGENCIJA ZA PREDŠKOLSKO,
OSNOVNO I SREDNJE OBRAZOVANJE
SAVE THE CHILDREN**

**AGENCIJA ZA PRUŽANJE USLUGA
U ZRAČNOJ PLOVIDBI
BOSNE I HERCEGOVINE**

1062

Na osnovu članka 17. i članka 22. Zakona o Agenciji za pružanje usluga u zračnoj plovidbi Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 43/09), članka 5. Zakona o zrakoplovstvu Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 39/09), članka 20. i članka 24. Statuta Agencije za pružanje usluga u zračnoj plovidbi Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 63/10), Vijeće Agencije, na prijedlog direktora Agencije, na svojoj 21. sjednici, održanoj 02.10.2018. godine, donosi

ODLUKU**O UTVRĐIVANJU VISINE NAKNADA ZA PUBLIKACIJU
PAPIRNE VERZIJE VFR KARTE S PREPORUČENIM
VFR RUTAMA BOSNE I HERCEGOVINE****Članak 1.****(Predmet)**

Predmet ove odluke je utvrđivanje visine naknada za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine, koju Agencija za pružanje usluga u zračnoj plovitbi BiH izdaje za Oblast informiranja zrakoplova u letu Sarajevo (u daljnjem tekstu: FIR Sarajevo).

Članak 2.**(Naknada)**

Naknadu za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine, koja je definirana u članku 3. ove Odluke, dužni su plaćati svi korisnici, izuzev pružatelja usluga zrakoplovnog informiranja država članica ICAO, koje imaju pravo na jedan besplatan primjerak publikacija ili reciprocitet u skladu s dogovorom dvije strane.

Članak 3.**(Jedinične cijene)**

Jedinična cijena publikacije papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine iz članka 2. ove Odluke utvrđuje se u valuti BAM (konvertibilna marka), kako slijedi:

	Publikacija/Proizvod	Cijena (KM)	Cijena (EUR)
1.	VFR karta s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine - Pretplata za tekuću godinu (papirna verzija)	19,56 KM	10,00 €

Članak 4.**(Plaćanje računa)**

- (1) Računi za izdanu publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine ispostavljaju se u valuti BAM i EUR, a na zahtjev kompanije te uz odobrenje vršitelja naplate i u drugim valutama.
- (2) Pri izračunu naknade koristit će se tečaj Centralne banke BiH na dan ispostavljanja računa.
- (3) Krajnji rok za izvršenje plaćanja je 30 dana od nadnevka izdavanja računa.

Članak 5.**(Izuzimanje od plaćanja)**

U cilju razvoja zrakoplovstva u BiH i podizanja sigurnosti u zračnom prometu, od plaćanja naknada iz članka 3. za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine izuzimaju se:

- Institucije organa uprave na svim nivoima unutar države Bosne i Hercegovine (Direkcija za civilno zrakoplovstvo BiH, Ministarstvo odbrane BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH, Ministarstvo unutarnjih poslova FBiH/RS, entitetske uprave policije, MUP Brčko Distrikta BiH, Uprave civilne zaštite FBiH/RS, Uprave civilne zaštite FBiH/RS i Brčko Distrikta BiH) i to u broju primjeraka koje su opravdane i tražene, te
- Ostala javna poduzeća i udruženja iz oblasti zrakoplovstva (međunarodne zračne luke u BiH, sportska letilišta u BiH, zrakoplovni klubovi u BiH, udruženje kontrolora letenja BiH, Helikopterski servis RS, Zrakoplovni servis RS) i to po jedan primjerak, dok se veći broj primjeraka naplaćuje u skladu sa člankom 3. ove Odluke.

Članak 6.**(Dostupnost)**

VFR karta s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine u pdf-formatu je dostupna svim korisnicima na BHANSA web-portalu pod linkom: www.bhansa.gov.ba.

Članak 7.**(Stupanje na snagu)**

Ova Odluka stupa na snagu danom objavljivanja u "Službenom glasniku BiH", a primjenjuje se od 1.1.2019. godine.

Broj 1-01/05-29-1-4193/18

02. listopada 2018. godine

Mostar

V.J.

Predsjedavajući

Vijeća Agencije

Fadil Mandal, v. r.

Na osnovu člana 17. i člana 22. Zakona o Agenciji za pružanje usluga u vazdušnoj plovitbi Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 43/09), člana 5. Zakona o vazduhoplovstvu Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 39/09), člana 20. i člana 24. Statuta Agencije za pružanje usluga u vazdušnoj plovitbi Bosne i Hercegovine ("Službeni glasnik BiH", broj 63/10), Savjet Agencije, na prijedlog direktora Agencije, na svojoj 21. sjednici, održanoj 02.10.2018. godine, donosi

ODLUKU**O UTVRĐIVANJU VISINE NAKNADA ZA
PUBLIKACIJU PAPIRNE VERZIJE VFR KARTE S
PREPORUČENIM VFR RUTAMA BOSNE I
HERCEGOVINE****Član 1.****(Predmet)**

Predmet ove odluke je utvrđivanje visine naknada za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine, koju Agencija za pružanje usluga u vazdušnoj plovitbi BiH izdaje za Oblast informisanja vazduhoplova u letu Sarajevo (u daljnjem tekstu: FIR Sarajevo).

Član 2.**(Naknada)**

Naknadu za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine, definisana je u članu 3. ove Odluke, dužni su plaćati svi korisnici, izuzev pružalaca usluga vazduhoplovnog informisanja država članica ICAO, koje imaju pravo na jedan besplatan primjerak publikacija ili reciprocitet u skladu sa dogovorom dvije strane.

Član 3.**(Jedinične cijene)**

Jedinična cijena publikacije papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine iz člana 2. ove Odluke utvrđuje se u valuti BAM (konvertibilna marka), kako slijedi:

	Publikacija/Proizvod	Cijena (KM)	Cijena (EUR)
1.	VFR karta s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine - Pretplata za tekuću godinu (papirna verzija)	19,56 KM	10,00 €

Član 4.**(Plaćanje računa)**

- (1) Računi za izdatu publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine ispostavljaju se u valuti BAM i EUR, a na zahtjev

компаније те уз одобрење вршитеља наплате и у другим валутама.

- (2) При израчуну накнаде користит ће се курс Централне банке БиХ на дан испостављања рачуна.
- (3) Крајњи рок за извршење плаћања је 30 дана од датума издавања рачуна.

Члан 5.

(Изузимање од плаћања)

У циљу развоја ваздухоплова у БиХ и подизања сигурности у ваздушном саобраћају, од плаћања накнада из члана 3. за публикацију папирне верзије VFR карте с препорученим VFR рутама Босне и Херцеговине изузимају се:

- Институције органа управе на свим нивоима унутар државе Босне и Херцеговине (Дирекција за цивилно ваздухопловство БиХ, Министарство одбране БиХ, Министарство сигурности БиХ, Министарство унутрашњих послова ФБиХ/РС, ентитетске управе полиције, МУП Брчко Дистрикта БиХ, Управе цивилне заштите ФБиХ/РС, Управе цивилне заштите ФБиХ/РС и Брчко Дистрикта БиХ) и то у броју примјерака које су оправдане и тражене, те
- Остала јавна предузећа и удружења из области ваздухопловства (међународне ваздушне луке у БиХ, спортска летјелишта у БиХ, ваздухопловни клубови у БиХ, удружење контролора летења БиХ, Хеликоптерски сервис РС, Ваздухопловни сервис РС) и то по један примјерак, док се већи број примјерака наплаћује у складу са чланом 3. ове Одлуке.

Члан 6.

(Доступност)

VFR карта с препорученим VFR рутама Босне и Херцеговине у пдф-формату је доступна свим корисницима на BHANSA web-порталу под линком: www.bhansa.gov.ba.

Члан 7.

(Ступање на снагу)

Ова Одлука ступа на снагу даном објављивања у "Службеном гласнику БиХ", а примјењује се од 01.01.2019. године.

Број 1-01/05-29-1-4193/18
02. октобра 2018. године
Мостар
В.Ј.

Председавајући
Савјета Агенције
Фадил Мандал, с. р.

На основу члана 17. и члана 22. Закона о Агенцији за пружање услуга у зрачној пловидби Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 43/09), члана 5. Закона о зракопловству Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 39/09), члана 20. и члана 24. Статута Агенције за пружање услуга у зрачној пловидби Босне и Херцеговине ("Службени гласник БиХ", број 63/10), Вјеће Агенције, на приједлог директора Агенције, на својој 21. сједници, одржаној 02.10.2018. године, доноси

ОДЛУКУ

О УТВРЂИВАЊУ ВИСИНЕ НАКНАДА ЗА ПУБЛИКАЦИЈУ ПАПИРНЕ ВЕРЗИЈЕ VFR КАРТЕ С ПРЕПОРУЧЕНИМ VFR РУТАМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Члан 1.

(Предмет)

Predmet ove odluke je utvrđivanje visine naknada za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine, koju Agencija za pružanje usluga u zračnoj plovидbi BiH izdaje za Oblast informisanja zrakoplova u letu Sarajevo (u daljnjem tekstu: FIR Sarajevo).

Члан 2.

(Накнада)

Naknadu za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine, definisana je u članu 3. ove Odluke, dužni su plaćati svi korisnici, izuzev pružalaca usluga zrakoplovnog informisanja država članica ICAO, koje imaju pravo na jedan besplatan primjerak publikacija ili reciprocitet u skladu sa dogovorom dvije strane.

Члан 3.

(Јединичне цијене)

Jedinična cijena publikacije papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine iz člana 2. ove Odluke utvrđuje se u valuti BAM (konvertibilna marka), kako slijedi:

	Publikacija/Proizvod	Cijena (KM)	Cijena (EUR)
1.	VFR karta s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine - Pretplata za tekuću godinu (papirna verzija)	19,56 KM	10,00 €

Члан 4.

(Плаћање рачуна)

- (1) Рачуни за издату публикацију папирне верзије VFR карте с препорученим VFR рутама Босне и Херцеговине испостављају се у валути BAM и EUR, а на захтев компаније те уз одобрење вршитеља наплате и у другим валутама.
- (2) При израчуну накнаде користит ће се курс Централне банке БиХ на дан испостављања рачуна.
- (3) Крајњи рок за извршење плаћања је 30 дана од датума издавања рачуна.

Члан 5.

(Изузимање од плаћања)

U cilju razvoja zrakoplovstva u BiH i podizanja sigurnosti u zračnom saobraćaju, od plaćanja naknada iz člana 3. za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine izuzimaju se:

- Institucije organa uprave na svim nivoima unutar države Bosne i Hercegovine (Direkcija za civilno zrakoplovstvo BiH, Ministarstvo odbrane BiH, Ministarstvo sigurnosti BiH, Ministarstvo unutrašnjih poslova FBiH/RS, entitetske uprave policije, MUP Brčko Distrikta BiH, Uprave civilne zaštite FBiH/RS, Uprave civilne zaštite FBiH/RS i Brčko Distrikta BiH) i to u broju primjeraka koje su opravdane i tražene, te

- Ostala javna preduzeća i udruženja iz oblasti zrakoplovstva (međunarodne zračne luke u BiH, sportska letjelišta u BiH, zrakoplovni klubovi u BiH, udruženje kontrolora letenja BiH, Helikopterski servis RS, Vazduhoplovni servis RS) i to po jedan primjerak, dok se veći broj primjeraka naplaćuje u skladu sa članom 3. ove Odluke.

Član 6.
(Dostupnost)

VFR karta s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine u pdf-formatu je dostupna svim korisnicima na BHANSA web-portalu pod linkom: www.bhansa.gov.ba.

Član 7.

(Stupanje na snagu)

Ova Odluka stupa na snagu danom objavljivanja u "Službenom glasniku BiH", a primjenjuje se od 01.01.2019. godine.

Broj 1-01/05-29-1-4193/18
02. oktobra 2018. godine
Mostar
V.J.

Predsjedavajući
Vijeća Agencije
Fadil Mandal, s. r.

K A Z A L O

VIJEĆE MINISTARA BOSNE I HERCEGOVINE

- 1057 Odluka o interventnom korištenju sredstava tekuće proračunske pričuve (hrvatski jezik) 1
Odluka o interventnom korištenju sredstava tekuće budžetske rezerve (srpski jezik) 1
Odluka o interventnom korištenju sredstava tekuće budžetske rezerve (bosanski jezik) 2

MINISTARSTVO OBRANE BOSNE I HERCEGOVINE

- 1058 Naputak za ispitivanje udesa i izvanrednih događaja zrakoplova OS BiH (hrvatski jezik) 2
Uputstvo za ispitivanje udesa i vanrednih događaja vazduhoplova OS BiH (srpski jezik) 37
Uputstvo za ispitivanje udesa i vanrednih događaja zrakoplova OS BiH (bosanski jezik) 73

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA BOSNE I HERCEGOVINE

- 1059 Rješenje o imenovanju rukovodećeg državnog službenika - pomoćnik ministra u Sektoru za bilateralne odnose u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine (hrvatski jezik) 107
Rješenje o imenovanju rukovodećeg državnog službenika - pomoćnik ministra u Sektoru za bilateralne odnose u Ministarstvu inostranih poslova Bosne i Hercegovine (srpski jezik) 107
Rješenje o imenovanju rukovodećeg državnog službenika - pomoćnik ministra u Sektoru za bilateralne odnose u Ministarstvu vanjskih poslova Bosne i Hercegovine (bosanski jezik) 107

KONKURENCIJSKO VIJEĆE BOSNE I HERCEGOVINE

- 1060 Zaključak broj UP-03-26-1-011-9/18 (hrvatski jezik) 107

- Zaključak broj UP-03-26-1-011-9/18 (srpski jezik) 110
Zaključak broj UP-03-26-1-011-9/18 (bosanski jezik) 113

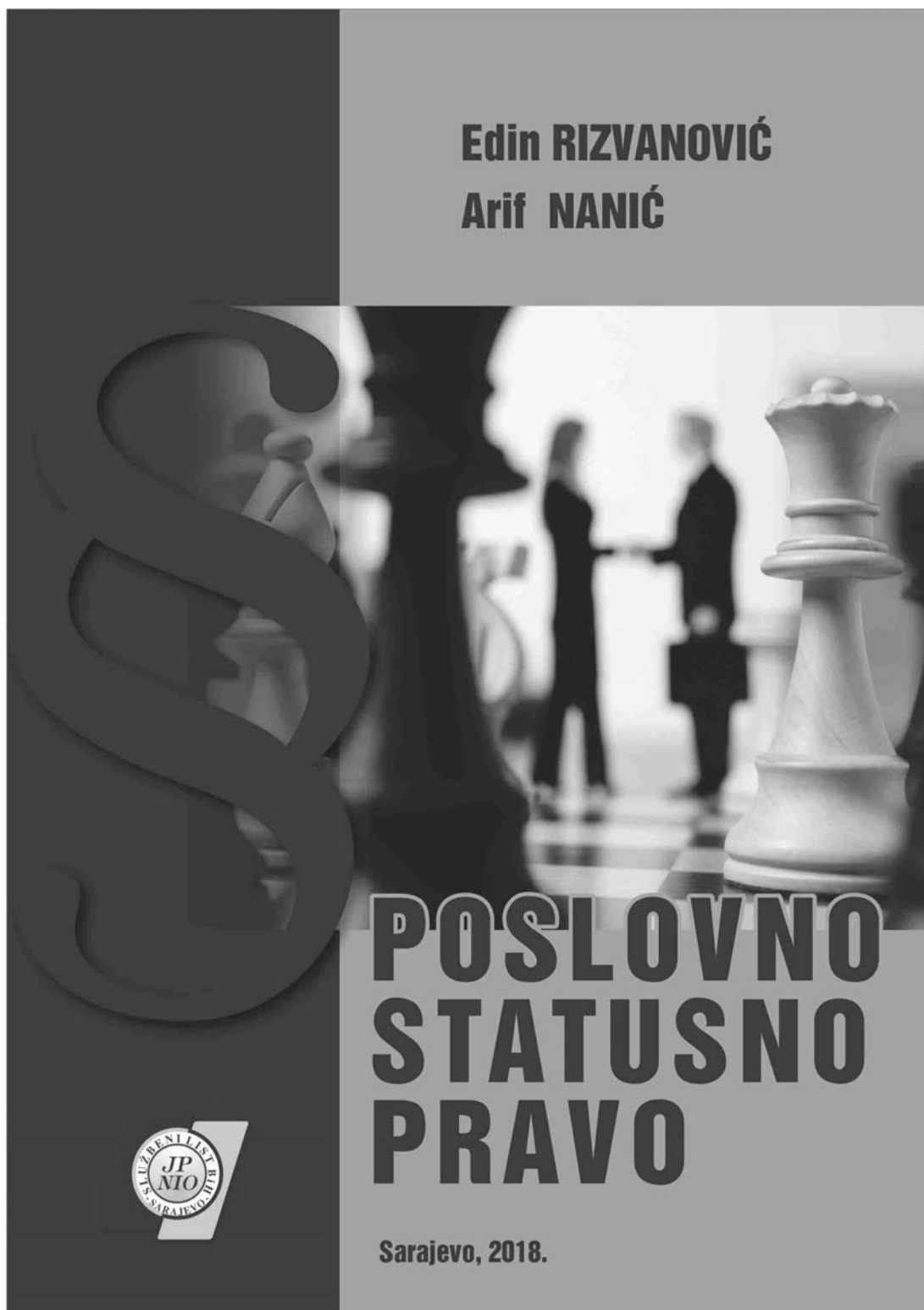
AGENCIJA ZA PREDŠKOLSKO, OSNOVNO I SREDNJE OBRAZOVANJE BOSNE I HERCEGOVINE

- 1061 Odluka o odobravanju Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definirane na ishodima učenja (hrvatski jezik) 116
Odluka o odobravanju Zajedničkog jezgra cjelovitih razvojnih programa za predškolsko vaspitanje i obrazovanje definisanog na ishodima učenja (srpski jezik) 126
Odluka o odobravanju Zajedničke jezgre cjelovitih razvojnih programa za predškolski odgoj i obrazovanje definisane na ishodima učenja (bosanski jezik) 137

AGENCIJA ZA PRUŽANJE USLUGA U ZRAČNOJ PLOVIDBI BOSNE I HERCEGOVINE

- 1062 Odluka o utvrđivanju visine naknada za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine (hrvatski jezik) 146
Odluka o utvrđivanju visine naknada za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine (srpski jezik) 147
Odluka o utvrđivanju visine naknada za publikaciju papirne verzije VFR karte s preporučenim VFR rutama Bosne i Hercegovine (bosanski jezik) 148

Edin RIZVANOVIĆ
Arif NANIĆ

**POSLOVNO
STATUSNO
PRAVO**

Sarajevo, 2018.

Službeni list- Naslovna stranica
+

Not secure | www.sluzbeninovine.ba

SLUŽBENI LIST BIH
JP NIO Službeni list
Bosne i Hercegovine

Jezik ▾ Službena glasila ▾ Oglašavanje Izdavaštvo Pretraga Info Kontakti Vijesti

Naslovna stranica

> Pretplata

> Cjenovnik

> Izdavaštvo

> Info - historijati

> Kontakt

> Međun. saradnja

> Korišteni linkovi

> Oglasni dio

Prijava
Registracija
Zaboravljena šifra

ZAKON O OSNOVAMA SIGURNOSTI SAOBRAĆAJA NA PUTEVIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Službeni glasnik BiH
broj 72/18

URED ZA ZAKONODAVSTVO VIJEĆA MINISTARA BOSNE I HERCEGOVINE
RJEŠENJE O IMENOVANJU RUKOVODEĆEG DRŽAVNOG SLUŽBENIKA - POMOĆNIK DIREKTORA
PREDSJEDNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE
ODLUKU O RAZRJEŠENJU GENERALNOG SEKRETARA
PREDSEDNIŠTVA BOSNE I HERCEGOVINE
PREDSJEDNIŠTVO BOSNE I HERCEGOVINE

Službene novine Federacije BiH
broj 82/18

VLADA FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE
ODLUKU O ODOBRAVANJU RASPODIJELE DIJELA NOVČANIH SREDSTAVA OSTVARENIM PRODAJOM PREDUZEĆA IZ NADLEŽNOSTI AGENCIJE ZA PRIVATIZACIJU U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE ZA SANACIJU ŠTETA NASTALIH U "NAFTNI TERMINALI FEDERACIJE" D.O.O. PLOČE USLJED HAVARIJE BRODA-PRIVEZA
FEDERALNO MINISTARSTVO OKOLIŠA I TURIZMA

Službene novine Kantona Sarajevo
broj 42/18

VLADA KANTONA SARAJEVO
RJEŠENJE O IMENOVANJU POLICIJSKOG ODBORA ZA POLICIJSKE SLUŽBENIKE KANTONA SARAJEVO
VLADA KANTONA SARAJEVO
RJEŠENJE O IMENOVANJU VRŠILACA DUŽNOSTI
PREDSEDNIKA I ČLANOVA UPRAVNOG ODBORA JAVNE USTANOVE "CENTAR ZA NAPREDNE TEHNOLOGIJE U SARAJEVU"

Međunarodni ugovori
broj 10/18

PARLAMENTARNA SKUPŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE
ODLUKU O DAVANJU SAGLASNOSTI ZA RATIFIKACIJU SPORAZUMA O ZAJMU IZMEĐU BOSNE I HERCEGOVINE I SAUDIJSKOG FONDA ZA RAZVOJ - RAZVOJ INFRASTRUKTURE U OPĆINI STARI GRAD SARAJEVO
PARLAMENTARNA SKUPŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE
ODLUKU O DAVANJU SAGLASNOSTI ZA RATIFIKACIJU SPORAZUMA O ZAJMU IZMEĐU BOSNE I HERCEGOVINE I

Arhiva dokumenata

Pretplatnici imaju dodatne pogodnosti.
Ukoliko ste već pretplatnik, prijavite se!!

Prijava
Registracija

JP NIO
Službeni list BiH
Dž. Bijedića 39/III
71000 Sarajevo, BiH
tel/fax:
+387 33 72 20 30
e-pošta:
Sluzbeni.list.BiH

Stara web stranica

www.slist.ba

Objava poziva za dostavljanje ponuda i dodijeljenih ugovora

Pozivi za stručno usavršavanje - Anex 2 dio B

Registri objavljenih izdanja

POZIV KANDIDATIMA

ANTIKORUPCIJA

Nakladnik: Ovlaštena služba Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, Trg BiH 1, Sarajevo - Za nakladnika: tajnik Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine Bojan Ninković - Priprema i distribucija: JP NIO Službeni list BiH Sarajevo, Džemala Bijedića 39/III - Ravnatelj: Dragan Prusina - Telefoni: Centrala: 722-030 - Ravnatelj: 722-061 - Pretplata: 722-054, faks: 722-071 - Oglasni odjel: 722-049, 722-050 faks: 722-074 - Služba za pravne i opće poslove: 722-051 - Računovodstvo: 722-044, 722-046 - Komercijala: 722-042 - Pretplata se utvrđuje polugodišnje, a uplata se vrši UNAPRIJED u korist računa: UNICREDIT BANK d.d. 338-320-22000052-11, VAKUFKA BANKA d.d. Sarajevo 160-200-00005746-51, HYPO-ALPE-ADRIA-BANK A.D. Banja Luka, filijala Brčko 552-000-00000017-12, RAIFFEISEN BANK d.d. BiH Sarajevo 161-000-00071700-57 - Tisak: "Unioninvestplastika" d.d. Sarajevo - Za tiskaru: Jasmin Muminović - Reklamacije za neprimljene brojeve primaju se 20 dana od izlaska glasila.

"Službeni glasnik BiH" je upisan u evidenciju javnih glasila pod rednim brojem 731.

Upis u sudski registar kod Kantonalnog suda u Sarajevu, broj UF/I - 2168/97 od 10.07.1997. godine. - Identifikacijski broj 4200226120002. - Porezni broj 01071019. - PDV broj 200226120002. Molimo pretplatnike da obvezno dostave svoj PDV broj radi izdavanja poreske fakture.

Pretplata za II polugodište 2018. za "Službeni glasnik BiH" i "Međunarodne ugovore" 120,00 KM, "Službene novine Federacije BiH" 110,00 KM.

Web izdanje: <http://www.sluzbenilist.ba> - godišnja pretplata 240,00 KM